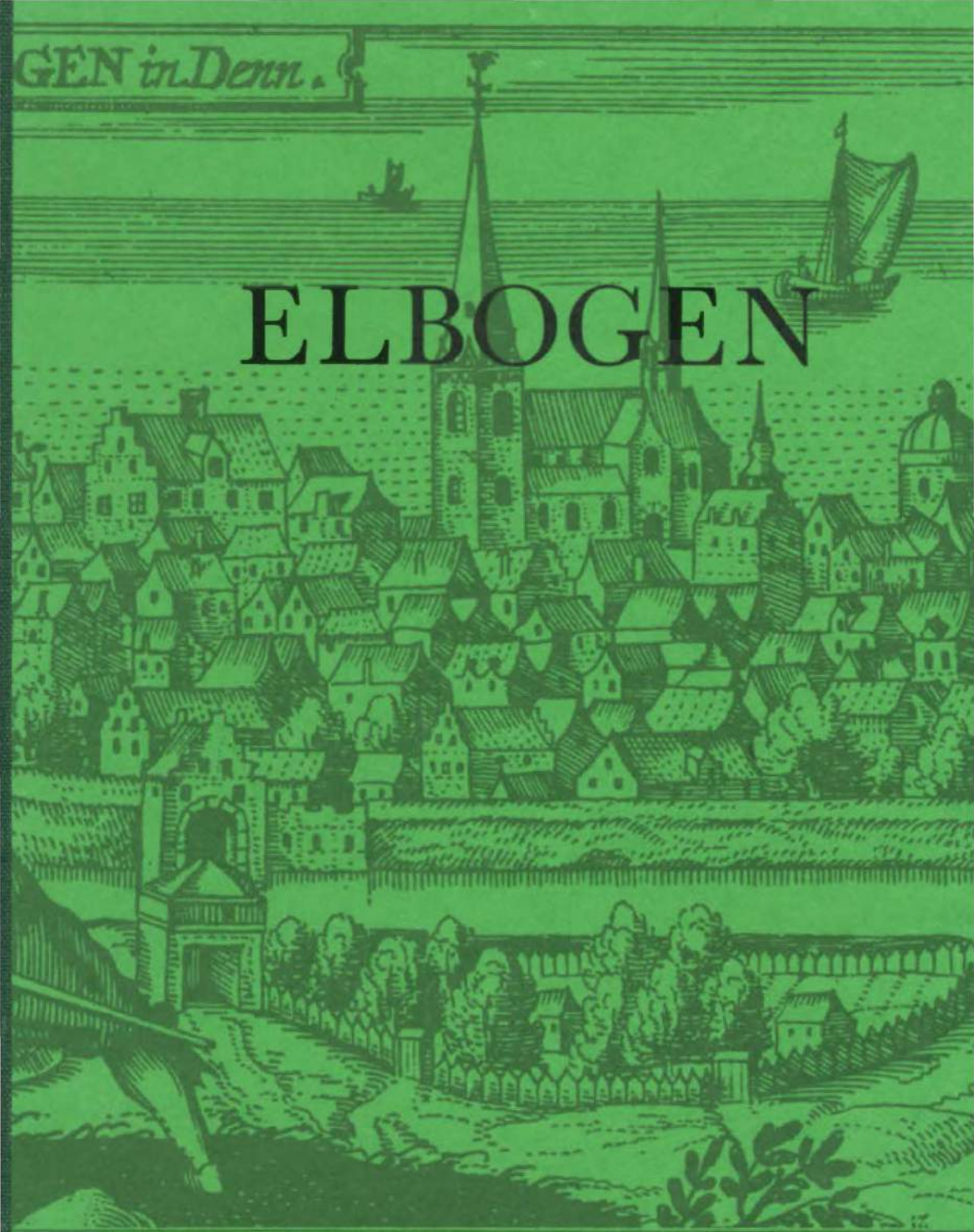

ELBOGEN

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS TIDSKRIFT

ELBOGEN

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS

TIDSKRIFT

1989

ELBOGEN

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS TIDSKRIFT

Årgång 19 – Nummer 1-4 – Malmö 1989

Redaktörer: *Arkitekt SAR Bengt Berggren*
Professor Kjell Å Modéer

Ansvarig utgivare: *Professor Kjell Å Modéer*

Adress: S:t Petrigången 7 A, 211 22 Malmö

Bidrag till tryckning av Elbogen, Malmö fornminnesförenings tidskrift, har lämnat av Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Tryck: Litos Reprotryck i Malmö AB, 1990
ISSN 0345-2786
ISBN 91-85156-32-9

Elbogen

– ledstjärnan för Malmö Fornminnesförening vid en ny milstolpe

Av Kjell Å Modéer

När Malmö fornminnesförening konstituerades i februari 1909 – för 80 år sedan – så var anledningen till grundandet en bärande ideell idé om att stadens historia höll på att glömmas bort i den snabba förändring som staden genomgick. Malmö höll på att utvecklas till en storstad. Det revs och det revs, och det byggdes nytt, mycket nytt. Nya stadsdelar och nya paradbyggnader uppfördes, nya gator lades ut. Gamla korsvirkesbyggnader ersattes med palats i maskinslagen tegel. Allt skedde i en takt, som skapade reaktioner hos malmöborna. Det evolutionistiska anslaget hade en baksida. Man såg bara framåt, man glömde att blicka tillbaka.

Fornminnesföreningens "founding fathers" menade, att det under en sådan tid av förändring var viktigt att skapa förståelse för en historisk kunskap om stadens historia. En historisk kunskap gav insikter om vad som var värt att bevara i stadsbilden.

Det som konkret gjorde att detta perspektiv ansågs viktigt just år 1908-09 var att 1700-talsgården vid Stortorget, gamla Apoteket Lejonet, skulle rivas, och det var en byggnad som många ansåg hade viktiga kulturhistoriska dimensioner.

Alltsedan starten för 80 år sedan har Fornminnesföreningen i sin ändamålsparagraf egentligen kombinerat en *informativ* uppgift med en *politisk*. Balansen mellan dessa har genom åren förskjutits. Under många år har den informativa uppgiften genom utgivandet av ett antal publikationer fått företräde, under andra har den politiska fått större utrymme.

Stadsmiljöfrågorna har exempelvis under 1980-talet alltmer kommit i förgrunden. Det stadsmiljöpolitiska program som föreningens styrelse antog för ett par år sedan är ett bra exempel härpå.

Frågan är emellertid om dessa ändamål för föreningen idag är tillräcklig om föreningen inte på skilda sätt skall försöka komplettera sin profil i Malmö kulturpolitiska liv.

Jag är övertygad om, att den "politiska" ådran måste genomsyra föreningens verksamhet. Den ger engagemanget, den anger visionerna, målsättningarna och förverkligandet. Däremot skall kanske medlen, instrumenten få en ny gestaltning.

Inom Fornminnesföreningens styrelse har vi diskuterat dessa frågor, och det är många intressanta förslag, som därvid kommit fram. En viktig fråga är marknadsförningen. Vi tror, att det är dags att byta namn på föreningen för att därigenom markera föreningens nya profil. Styrelsen föreslår därför, att årsmötet den 29 mars skall besluta ändra föreningens namn till Elbogen – Malmö Fornminnesförening.

Elbogen har i snart 20 år varit vårt ansikte utåt. Vår tidskrift identifieras med verksamhten på ett sådant sätt att en sådan förändring är rimlig.

Samtidigt har vi beslutat börja ge en ny skriftserie, som skall publicera monografier om Malmö historia. Vi har flera förslag på volymer i en sådan serie, och vi räknar med att under året presentera ett par första nummer i serien.

Vi har också diskuterat ett samarbete med stadsdelsföreningar och arbetsgrupper, som sysslar med Malmö historia. Vi planerar ett nytt medlemsblad, som enkelt och snabbt informerar om vad som händer i Malmö kulturhistoriska liv. Vi skulle vilja deltaga i närradiosändningar i samarbete med dem som idag aktivt sysslar med forskning och arbetet kring Malmö kulturhistoria i vid mening, och vi vill på ett aktivare sätt än tidigare nå ut till de många malmöbor som är presumtiva medlemmar i Elbogen – Malmö fornminnesförening.

Vi i styrelsen hoppas att 1989 också för vårt vidkommande skall bli ett "revolutionsår" i den meningen, att vi hittar våra nya ledstjärnor och att många nya medlemmar skall samlas under våra fanor.

Börge Bager i berättaretagen

Av Einar Bager

Börge Joensen Bager skildrar med egna ord en tilldragelse i sitt skiftesrika liv.[1] En tidsklyfta på 325 år skiljer oss visserligen från berättaren, men därav märkes föga. Det kärva ordvalet är tidlöst och man har nästan en känsla av att befinna sig bland de åhörare han vänder sig till. Fastän svensk undersåte sedan sex år, talar han givetvis alltjämt liksom hela Malmöbefolkningen sitt danska tungomål och därmed skulle han fortsätta livet ut. Vad han har att förtälja, verkar på intet sätt märkligt, men kan ha varit av stor betydelse i det större sammanhang, i vilket hans redogörelse ingår som en detalj. Konturerna till detta drama skall i några korta drag antydas.

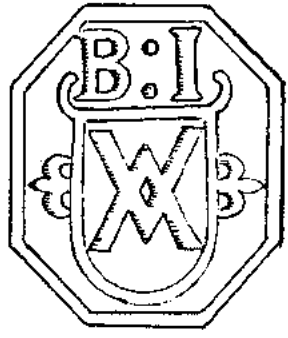

Börge Bagers bomärke. – Teckning av Einar Bager.

En bonde i Vigenstrup nära Lomma, Hans Mortensen Hauboe, hade en septemberdag 1664 åkt in till Malmö för att sälja ett lass spannmål.[2] Efter förrättat värv svirade han sin vana trogen omkring, tills han på hemfärden stannade till hos en östervärnsbo Aage Amager, som höll traktering för vägfarande. Här träffade han en Arlöfsbo Hans Markursen, med vilken han sedan länge hade en gås oplockad. Det dröjde heller inte länge, förrän gnabbet åter var i gång, och Hans Hauboe slog sin ölstånka i huvudet på sin ovän, tills han endast hade grepen i handen. I sitt försök att därefter rymma fältet, kunde han, full som han var, inte hitta rätt dörr och blev i det slagsmål som följde illa trakterad. Han blev omplåstrad av husets folk och fick sova ruset av sig på en dyna, som husmor lagt på en kista dvs en "kistebenk". Nästa dag kunde han så med sin dräng köra hem, men hans tillstånd förvärrades och efter en tid avled han. Med anledning härav hölls förhör med alla som hade upplysningar att lämna om händelsen och omständigheterna däromkring. Av betydelse var, att Hans Hauboe arrenderade sin gård av en skånsk adelsman, som därför betraktade sig som målsägare.

Börge Joensen Bager får nu övertaga ordet och själv berätta om sin insats i detta drama. Inga strykningar har företagits, men stavningen har i viss mån normaliserats för att göra innehållet lättare tillgängligt.[3]

Nogle dage förend Hans Hauboe döde, da efter Hans Markursens begjering rejste jeg op till Hans Hauboe och Niels Pouelsen fuldte med, udi mening at vi ville forligt dennem om klammeriet,

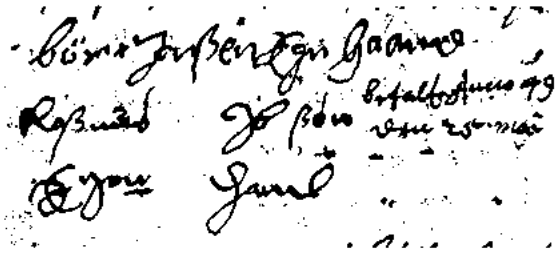

Börge Bagers namnteckning hämtad ur bagarelagets protokoll 1645.

som de hafde haft tillsammen. Och der jeg med Niels Pouelsen kom ind udi stuen, sad Hans Hauboe da ofver ende udi sin seng. Och Peder af Skiöttehuset hafde med sig noget brendevin, hvoraf vi drack nogle gange omkring och Hans Hauboe medlertid drack med hver omgang. Da derefter bad en mand mig sette mig hos Hans Hauboe, hvilket jeg ock gjorde och hilsede hannem da en god aften fra Hans Markursen, hvortill hand svarede:

"Hvor er Hans Markursen?" Jeg svarede:

"Hand sidder udi arresten till Peder Dirick-sens". Hans Hauboe spurgte:

"Hvorfore?" Da sagde jeg:

"Det maa I vide". Hortill hand igen svarede det aldrig att vere skedt med hans vilje, ej heller viste hand noget deraf. Da sagde jeg:

"Dess bedre er det och icke er saaledes, som folk siger. Det er bedre, att I forliges". Hvorpaa hand svarede:

"Vi ville nock forliges, Her gaar en bardsker till mig, den vill hafve noget for sin umage.[4]. Tillmed er det udi mine saededage jeg maa hafve noget for min forsömmelse". Hvorpaa svarede jeg:

"Jeg er hid opskicked udi Hans Markursens sted lige saa fuldkommen, som hand var der self tillstede, Jeg vill nocksom stande till rette for bardskerlön och forsömmelse". Hvortill Hans Hauboe da sagde:

"Ja saa ville vi vell forliges", och ragte jeg min hand imod hannem och Hans Hauboe var i mening att ville recke sin hand igen.. Da sprang Christen Jyde op och soer en stor ed, att Hans Hauboe icke maatte fordölje hosbondis sag. Da sagde jeg:

"I maa vere en underlig mand, jeg hafver icke sett eder för", och da indfaldt nogen ord imellum samme Christen Jyde och Niels Pouelsen och Niels sagde iblandt andet till hannem:

"Enten det er paa ting eller stefne, saa vill du endelig hafve din naese med, hvor ofte hafver jeg vendt dig derfra", och lod sig da dessimellum anse till gaat. Da sagde jeg till Hans Hauboe:

"Det er best at lade saadant fare och forliges", hvorpaa Hans Hauboe svarede ja, jeg skulle icke gaa derfra. Dermed gick Niels Pouelsen hen, greb till pen och bleck, sagde at ville skrifve dennem forligelse imellum. Dermed sprang Christen Jyde frem igen och soer atter en stor ed det icke skulle ske, sagde, att hand icke var pligtig att under-skrifve det, som lappedes sammen, och satte sig saa op i sengen till Hans Hauboe. Derefter talede vi intet mer om forligelse om aftenen, thi jeg och Niels Pouelsen lagde oss paa hver sin benk och jeg hörde intet om natten till Hans Hauboe, uden at hand hostede noget. Och imod dagen stod jeg op eftersom var ljus tendt i stuen, gick saa hen till sengen och spurde, hvorledis det var fatt med hanem, hvortill Hans Hauboe svarede:

"I hafver vel hört mig?" Da svarede jeg igen:

"Da hafver I ock vel hört mig". Hans Hauboe svarede igien derpaa:

"Ja, vi ere vel lige gode derudi och bad mig ville sidde hos hannem ved sengen, som jeg ock gjorde och sagde jeg till Hans Hauboe:

"I var udi gaatt sinde udi aftes att forliges udi gaatt folkes nerverelse", hvortill hand svarede:



Bytinget sammanträder på Stortorget i Malmö. Börge Bager i mitten granskar den anklagade. Teckning av Einar Bager. Ur E. Bager, Strövtåg i tid och rum.

"Vi vill vel forliges, naar vi kommer sammen, det kand intet ske denne gang", hvortill jeg svarede:

"Da er det rett ilde". Da svarede Hans Hauboes pige:

"Det var synd att forliges med hannem, forend hand faar saa meget igen, dend gammel skjelm", hvortill jeg svarede pigen, hun icke skulle saa laettferdigvis skjelde en erlig mand. Hun svarede, att hand hafde slagit hull i Hans Hauboes hofvidt. Hvortill jeg igjen svarede:

"Da hafver hand igjen slagit hannem udi hans hofvid med en kande, att hand beholt greben udi haanden".

Da bad Hans Hauboe, att pigen skulle holde sin mund och skjötte sin gjerning och sagde:

"Vi ville vel forliges och komme till rette, naar vi komme tilsammen".

Dermed tog jeg afsked med Hans Hauboe, kaste en mark penge paa bordet och rejste hjem ad.

Ellers iblandt andet spurgte jeg, om hand klagede paa Hans Markursen. Hand svarede:

"Ja, vi vare i klameri, hvoraf vi hafver noget ont". Hvortil jeg svarede:

"Da hafver hand vel faaet saa meget igjen och enda noget till". –

Mellan raderna kan man läsa, att när pennan räcktes till Hans Hauboe, skulle han rita sitt bomärke under ett redan färdigskrivet avtal, det må ha medförts från Malmö eller författats på stället. Niels Pouelsen, som var i en Malmöborgares tjänst, har följt med Börge blott som

biträde, särskilt med skrivgöromål. Redan i inledningen markeras, att han "fulgte med" medan formuleringen eljest skulle varit, "rejste jeg och Niels Pouelsen op till Hans Hauboe", eller något liknande. Börges egenhändiga namnteckning, ett stretigt "böre jonsen", i bagarelagets protokoll och under ännu någon handling tyder inte på någon större förtrogenhet med pennan.

Christen Jyde, som två gånger omintetgjorde förlikningen, bodde liksom Hans Hauboe i Vigenstrup och har väl liksom denne varit arrendebonde under samme jordägare, vars intressen han ansett sig böra tillvarataga.

Det enda kapitlet i Börge Bagers självbiografi visar, att han varit rätt man att vända sig till i ett så grannlaga ärende som en medling. Han gör sig ingen brådska, men när tillfället kommer, leder han rätt skickligt samtalet till kärnfrågan. Hindren röjer han ur vägen genom att, välbärgad som han var, ställa sig själv som garant för att kraven skulle tillgodoses. Han lyckades fullfölja sitt uppdrag att förmå bonden till förlikning, när Christen Jydes oväntade ingrepp omintetgjorde allt. Börge invänta de dock ett nytt tillfälle att föra frågan på tal, men av samma orsak utan resultat. Efter att ha sovit på saken, prövade Börge en sista gång på att åter få bonden samarbetsvillig, men denne hade haft en dålig natt och pigans tjat förbättrade inte hans humör. Börge insåg, att han nu talade för döva öron och reste därför hem, sedan han kastat en slant på bordet, förmodligen ett artighetsbevis från en objuden gäst.

NOTER:

1 Bytingets dombok 1664 12/12. Malmö stadsarkiv.

2 Vigenstrup är en äldre benämning på Vinstorp.

3 Då formen kan förmodas grunda sig på talspråket, har dock detta beaktats. "Svor en ed" får sålunda formen "soer". I namnet Pouel kan ett bevarat "e" beteckna ett uttal snarlikt vårt Povel. I avsikt att avlägsna ett hinder har mot bättre vetande "wij" ersatts med "vi", fastän j:et alltjämt på sina håll är gångbart, särskilt i betonat sammanhang.

För den språkligt intresserade kan hänvisas till några av författaren tidigare publicerade artiklar. "Talades det skånska i 1500-talets Malmö?" tr i Bager, E, Strövtåg i tid och rum (1977), s 52-55. – "På gata – i gränd. En gåta i gammalt Malmöspråk, tr i Strövtåg i tid och rum, s 40-42. – "Danskt språk i svensk mun", Elbogen 1986:4, s 154-160.

4 Malmöbardskärerna Ephraim Koldewey och Poufel Hanssen hade tidigare skickats ut till Vigenstrup för att undersöka Hans Hauboe.

Apotekarna på Fläkta Örn och deras medicinalväxtodlingar

Av Gunnar Åberg †

Apotekare Gunnar Åberg, innehavare av apoteket Lejonet i Malmö 1954-1976, publicerade föreliggande uppsats i Svensk Farmaceutisk Tidskrift 1982. Uppsatsen återges här något beskuren.

Historien om Fläkta Örns medicinalväxtodlingar började i mitten av 1700-talet i en brytningstid mellan gammal övertro och en ny mera naturvetenskapligt och empiriskt grundad syn på läkemedlen. Medicinalväxterna och enkelt sammansatta preparat kom successivt att ersätta allehanda underliga preparat och universalläkemedel med en mångfald olika beståndsdelar. Historien slutar 1896 eller 1897. Vid sekelskiftet 1900 befinner vi oss i början av ännu en brytningstid. De rena drogernas verksamma beståndsdelar och ett antal rent syntetiska läkemedel börjar revolutionera medicinen. Medicinalväxtodlingen förlorar ej i betydelse men får successivt en annan inriktning som råvarukälla till den uppväxande läkemedelsindustrin.

I början av 1700-talet var det inte ovanligt att apotekarna hade en egen trädgård, varifrån en hel del medicinalväxter kunde hämtas.[1]

Odling och insamling av medicinalväxter i större omfattning var däremot sällan förekommande och Fläkta Örn i Malmö intar därför i detta avseende en lika unik som hedrande ställning. Vid detta apotek pågick nämligen denna verksamhet oavbrutet i ett och ett halvt sekel.

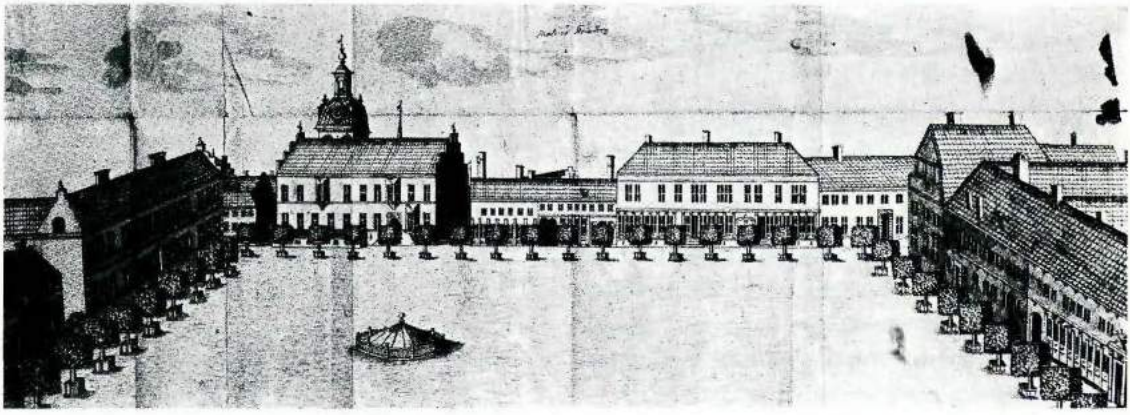

Malmö Stora Torg, Apoteket Fläkta Örn i bildens nedre högra hörn. – Lavering av M. Flensburg 1804, (Elbogen 1982:4 s. 118).

Frihetstiden och medicinalväxtodlingen

Redan den förste innehavaren Thomas Arendt skrev 1731, i samband med striden om att få öppna eget apotek, i en böneskrift till Kgl. Maj:t, att han aldrig

> "underlåtit, att av de rudimaterier, som här i landet växa och falla, tillverka sådana medicinalier, som derav kunnat beredas och han dels inrikes och dels utrikes sökt och än söker avsätta, och således hållit den professionen, som han egentligen lärt, uti stadig övning –"[2].

Arendt syftade här på den tid från 1712, då han arbetat hos svärfadern materialisten, drogisten och kryddhandlaren Fredrik Muus, samt tiden efter dennes död 1718, då han själv drivit affären. Han berättade vidare i böneskriften, att han låtit inrätta ett rum, där han "såsom Apothecare eller som Materialist" beredde sina "medicinalier", vilka han sedan enligt egen uppgift huvudsakligen som grossist sålde in- och utrikes.

Gällande författningar utövade ett tryck på apotekarna att utnyttja de inhemska medicinalväxterna. Sålunda uttrycker 1688 års medicinalordningar önskvärdheten av att ersätta de läkemedel, som importeras med växter inom landet. Dessutom borde man försöka finna inhemska ersättningar för utländska växter, varigenom "omkostnaden besparas och landets egna varor kultiveras". Botanikstudiet skulle uppmuntras och både läkare och apotekare uppmanades att ta aktiv del i insamlandet av medicinalväxter[3]

Thomas Arendt fick under sin Malmö-tid uppleva hur Sverige äntligen kom in i en fredsperiod efter Karl XII:s död 1718. Därmed började frihetstiden med slopat envälde och en intensiv satsning på näringsliv och sparsamhet för att förbättra den svenska ekonomin. Bl a tillgreps importrestriktioner och olika regleringar för att nå detta mål. Under Thomas Arendts sista år och vidare under hans sons Fredrik Christoffers tid som innehavare, 1741-1756, intresserade sig statsmakterna alltmer även för insamling och odling av medicinalväxter för att härigenom minska importen.

Ständerna satte till en sparsamhetskommission, som kom med sitt betänkande 1745. Kommissionen föreslog Kungl Maj:t bl a att hämma den överflödiga konsumtionen av te, kaffe och choklad.[4] Detta resulterade 1746 i en kungörelse från Collegium medicum. Följande citat ur denna ger en uppfattning om hur man då såg på bl a läkemedel.

> "Ty vad nyttan beträffar, så har man av lång förfarenhet, att Svensk Krydda kommer bäst överens med Svensk Maga, och att inhemska örter äro tjänligaste i dageligit bruk emot de krämpor, som vi i dessa Nordiska Länder äre underkastade. Skaparen har givit vart land, jämte nödigt förråd till livs uppehälle, när det rätt användes, nödiga läkeboten emot tillstötande Sjukdomar. Konsten är att utforska dem, och rätterligen såsom åligger, bruka sig til nytta".[5]

Man försökte även genom avgifter hindra import av medicinalväxter, som kunde samlas eller odlas i Sverige.[6] Landshövdingarna uppmanades 1753 att stimulera anläggandet av "plantager". Collegium medicum utnyttjade sina provinsialläkare för att försöka öka insamling och plantering.[7] Vid 1740-1741 års riksdag väcktes frågan om apotekens tullfrihet. Med anledning härav anmodades Collegium medicum att inlämna en förteckning på de inhemska växter som kunde användas som läkemedel. I sitt svar föreslog kollegium bl a att dr Linnéus skulle få i uppdrag att företaga resor i "vissa provincier".[8] Detta resulterade i att Linné fick ständernas uppdrag att företa flera resor.. 1749 gav sig den 42-årige Linné ut på sin Skånska resa. Han skildrar entusiastiskt Skånes klimatiska och andra förutsättningar för en produktion av olika importvaror.

> "Alltså kan ett land av så förträffligt klimat ej annat än vara det härligaste; ja det liknar så mycket Tyskland och Danmark, att man kunde säga, det havet liksom med våld skurit Skåne ifrån de södre länder och lagt det till Sverige".[9]

Linné ansåg att alla färg- och medicinalväxter, som kom från Holland, kunde odlas i Malmö. Flädersaft, som apotekarna fick från Tyskland, kunde här i Skåne produceras "många tusen gånger mer" än landets behov. Anis och fänkol är andra exempel på sådana växter, som enligt Linné borde odlas i Skåne.[9] Redan 1741 hade Linné lämnat in en "Uppsats på de medicinalväxter, som i apotheken förvaras och hos oss i fäderneslandet växa" till vetenskapsakademien.[10] Med stöd av sina erfarenheter från sin skånska resa tillkom 1753 en disputation "Plantae officinalis", i vilken han ytterligare betonar de skånska kusttrakternas lämplighet för medicinalväxtodling.[11]

Mycket betydelsefull för utvecklingen i Skåne var Linnélärjungen Erik Gustaf Lidbecks verksamhet. Han var föreståndare för botaniska trädgården i Lund, och det ålåg Lidbeck att skapa ökat intresse för naturalhistoria och då särskilt botaniken samt att befordra "plantager" i Skåne av olika för hushållningen, läkekonsten och färgerierna nyttiga växter. I sitt inträdestal i Vetenskapsakademien 1755 om de skånska plantagerna kunde han lämna en redogörelse för vad som redan åstadkommits. Han nämnde även medicinalväxterna och betonade liksom Linné möjligheten till minskad import genom insamling och odling av medicinalväxter i Skåne. Linnés och Lidbecks entusiasm och kunskaper blandades med frihetstidens strävan att på alla områden tillvarata landets tillgångar. "Det blev riktigt en sak på modet, att studera botanik och idka trädgårdsskötsel", som M B Svederus uttrycket det i en artikel år 1880.[12]

Det ovan sagda var säkert en stämning som kunde fånga och stimulera ett par unga apotekares intresse för medicinalväxtodling, när de kom till Skåne i mitten av 1750-talet. Den ene var en ung apotekarson från Ystad Andreas Schwartz. Den andre unge apotekaren var Peter Magnus Kjellström, som 1754 flyttade till apoteket Fläkta Örn i Malmö, där han som föreståndare av apoteket efterträdde sin elevkamrat Andreas Schwartz. Kjellström satte mycket snart igång med medicinalväxtodling och efter ett par år blev han även innehavare av apoteket.

Linnélärjungen Anders Tidström träffade på sin resa i Halland, Skåne och Blekinge i augusti 1756 Kjellström i Malmö. I dennes "vackra och goda apotek" fann han "det ansenligaste förråd av medicinalväxter, som knappt någon i riket". Kjellström visade sina böcker och av dessa framgick:

> "vad han exporterat såväl plantageväxter, som vildväxande. Och ehuru han ansenligt exporterat, såväl till inrikes som utrikes ort eller Köpenhamn, så visade han mig dock vad han hade inpackat, färdigt att avgå vid förefallande tillfällen med något fartyg".[13]

Föregångare som medicinalväxtodlare

På hösten 1757 skrev Kjellström till Collegium medicum och berättade om sin insamling och odling av medicinalväxter under de tre år han varit apotekare. Enligt kollegiets protokoll hade han under denna tid försett "åtskillige officiner såväl i landsorterne som i Stockholm även i Köpenhamn" med sina varor. Protokollet fortsätter:

> "så och Collegium med en särdeles fägnad förnam Apothekaren Kjellströms oförtrutenhet och berömliga flit att plantera och eljest samla de Medicinal Droger, som hittills utifrån till större delen blivit införskrivna förtjänandes denna möda så mycket säkrare Collegii åtgärd till några förmåners förskaffande åt honom, som han värkeligen är den förste apothekare, här i Riket, som sig härom på något eftertryckligt sätt vinnlagt".[14]

Kjellströms pionjärinsats på området har inte alltid så tydligt framhävts som här i detta protokoll. Kjellström anhöll vidare i sin skrivelse att genom kollegiets rekommendation "bliva förhulpen till ett stycke jords erhållande och upptagande, varest han äger tillfälle att anlägga egen Plantage". För insamling av de vilt växande medicinalväxterna "har han till större delen

inövat fattigt folk på landet, som sådant plockar och till honom införskaffar".

Protokollsparagrafen avslutas med att kollegiet uppsköt beslutet om lämplig uppmuntran av Kjellström för hans visade flit och möda.

Beröm av hans verksamhet saknades dock ej. Erik Gustaf Lidbeck höll 1766 tal i vetenskapsakademien om "Planteringar" i samband med att han avgick som ordförande.

> "Vid det jag nu nämner Medicinal-växter, bör jag ej obemält lämna den goda början, som Apothekaren Kjellström i Malmö gjort med flera sorters frambringande och samlande, dels av våra inhemska och vilt växande, dels ock av utländske; kunnandes Apothekarne här i Stockholm och flere Städer intyga, huru de ifrån honom årligen bekomma större partier av Flädermos, Scordium, Centaurium minus; Frö av Carduus Mariae, Papaver album, Angelica. Blommor av Lavendel, Chamomilla Romana, vita Liljor, och Rosor, vilka senare funnits bättre, än de utländske; Coriander; Rötter av Cichorium, vita Liljor, Scorzonera, Inula och Krapp; inkokad Saft av Conium, Napellus och Stramonium, dem de i senare åren sluppit att utifrån förskriva; samt utomdess Spanska Flugor, vilka i mängd finnes i Skåne, och med lika förmån här blivit brukade som någonsin de utländske".[15]

Myndigheternas kvarnar malde långsamt även på den tiden. Redan 1762 föreslog Collegii medicum apotekarna P M Kjellström i Malmö och S J Runneblad i Mariestad hos Kungl Maj:t "till erhållande af något hederstecken för deras arbete i pharmaceutiken".[16] Kjellström fick dock vänta ytterligare till 1776 innan denna hedersbevisning blev förverkligad, då patriotiska sällskapets vackra guldmedalj överlämnades till honom under högtidliga former på Malmö rådhus.[17]

Kungliga patriotiska sällskapet med stadgar godkända av Gustaf III 1772 var inriktat på att uppmuntra jordbruket och övriga näringar genom belöningar och utgivande av skrifter.[18] I och med tillkomsten av Lantbruksakademien och Hushållningssällskapen i början av 1800-talet fick sällskapet en annan inriktning.

Kjellström önskade givetvis bli medlem i detta mycket ansedda sällskap och publicerade därför 1778 en redogörelse för de medicinalväxter han odlat eller låtit samla in.[19] Han blev utmämnd till ledamot 1780 och högtidligen intagen i dec samma år.

Kjellströms insatser som medicinalväxtodlare gjorde honom även känd och uppskattad i akademiska kretsar. Professor A J Retzius, initiativtagare till Fysiografiska sällskapet i Lund prisade i sällskapets handlingar 1776 "den berömvärde herr Kjellström, apotekare i Malmö", som en av de främsta kännarna av "möjligheten och nyttan av medicinal-planteringar". Tre år senare blev Kjellström även medlem av detta sällskap på förslag av Retzius.[20]

P M Kjellströms försäljning, odling och insamling

Den del av Kjellströms försäljning av droger och andra beredningar till andra apotek, som gått sjöledes, kan man följa i Malmö stads tolagsbok. Även varans värde är antecknad i boken.

Nedanstående sammanställning, som ej ger anspråk att vara fullständig, visar försäljningen till Stockholm:

År	Antal sändningar	Sammanlagt värde i daler
1756-58	6	337
1759-61	10	1818
1765-67	4	290
1768-69	2	60

Utom till Stockholm har varor under den undersökta perioden sänts till Göteborg (12), Köpenhamn (1), Norrköping (3), Karlskrona (3), Karlstad (1) och Helsingborg (1). Siffran inom parentes anger antal sändningar.

Varorna angivas vanligen som "Apothekare Saker", Apothecare Materialer", "Apotheks Rötter, Örter och Frö", men i några fall är varorna specificerade och man kan avläsa partiets värde. År 1765 19 okt sändes till Stockholm 2 lispund lavendelblommor i 1 1/2 tunna med ett värde av 12 daler och 1 lispund krusmynta i 1/4 tunna värderat till 6 daler. (1 lispund motsvarar

20 skålpund eller 8,506 kg.) År 1767 8 april sändes till Stockholm ett lispund och 5 marker vax till ett värde av 1 1/2 daler. År 1769 15 sept sändes till Göteborg "en bimpel" (en flaska eller dunk) med 6 kannor "Hyllesaft" till ett värde av 2 daler (1 kanna = 2,617 l). Bland andra varor som ingår i de Kjellströmska sändöningarna kan nämnas: År 1759 20 mars 5 rökta gåshalvor värderade till 1 daler (1767 är 6 gåshalvor värderade till 2 1/2 daler). "Fjäderweftar" (viftor av fjäder) 6 st, Gåspennor 300 st.[21]

Vad var det för växter Kjellström lät samla in och odla? Några är redan nämnda i E G Lidbecks uppräkning. Genom Kjellströms rapporter till Collegium medicum och genom hans artikel i Patriotiska sällskapets tidskrift har vi en rätt detaljerad bild av hans verksamhet. På egna odlingar hade han omkring 100 olika växter och av dessa sände han till andra apotek ett 70-tal. Resten odlade han enbart för eget behov.

Kjellström lät även samla in olika delar (blad, blommor, barkar eller bär) från omkring 100 olika vilt växande växter (träd, buskar och örter).

Genom odling och insamling skaffade Kjellström sig för sitt eget eller andra apoteks behov följande olika växtprodukter:

Anthera, ståndare (A. Liliorum alb., det gula i Liliorna och A. Rosarum, det gula i Rosorne)	2
Baccae, bär	5
Capita (papaveris, Wallmoge-Hufwuden)	1
Carbones (tiliae,Kohl)	1
Conditum (insyltade frukter och rötter)	8
Cortex, barkar	7
Elaterium, Wild Cuccumersaft torckat	1
Extractum	10
Flores, blommor	35
Folia, blad	3
Fructus	2
Herba, örter	74
Oleum, stillatit., Destillerat Olja	12
Radices, rötter	43
Rob, mos	2
Semen, frö	28
Stipes (Dulcamara, Ques-Ved)	1
Succus (acaciae Nostratis seu prun: sylv: Wåre Stärkebärs = Saft)	1
Summa olika växtprodukter	236

Men även några andra produkter redovisade Kjellström i sin sammanställning och en del av dessa visar den brytningstid man befann sig i. 1686 års farmakopés många gånger underliga preparat höll på att försvinna samtidigt som 1775 års farmakopés nya syn på läkemedlen successivt slog igenom.

Aselli praeparati s: milliped:, Tusend Fötter (vanl. vattengråsugga)
Axungia Porci, Swinn = Ister
Axungia Viperarum, Huggorms = Ister
Bufones exsiccati, Torra grodor
Cera citrina, Guhlt Wax
Lumbrici terrestr: praepar: & exsiccati, Torkade Regn Maskar (stor daggmask)
Hirundinum Nidi, Swahle = Bo
Serpentii exuviae, Orm = Skinn

Alla preparaten återfinnes i 1739 års "Apothekare-Taxa" (tryckt 1741), vars nomenklatur är använd. I 1777 års medicinaltaxa finns endast kvar: Axungia Porci och Serpent. (Viperarum) samt Cera Flava(citrina).

För 57 olika produkter har Kjellström redovisat försäljningen mellan 1754 och 1776 uppdelad i 3 perioder. Sammanlagt har under de 23 åren sålts av dessa varor omkring 64 100 skålpund, vilket motsvarar omkring 27 200 kg och 1 180 kg per år i genomsnitt. I tabell 1 redovisas några av de viktmässigt största produkterna. År 1778 insände Kjellström på nytt till Collegium medicum en förteckning på av honom odlade växter.

Tabell 1. Exempel på varor försålda från Fläkta Örn till andra apotek.

	1754 t o m 1760	1761 t o m 1769	1770 t o m 1776	Summa skål-pund
Cantharidis (Spanska Flugor)	26 1/2	4	8 1/2	39
Capita papaveris (Walmoge = Hufwuden)	177	234	183	594
Flores Centaur: min. (Feberörts = blomster)	720	992	843	2555
Flores Chamom. nostratis (Wåre Kamille = blomster)	469	333	611	1413
Flores Lavendulae (Lavendel = blomster)	424	594	682	1700
Flores Rosarum in Sale	679	1880	2649	5208
Flores Sambuci (Fläder = blommor)	434	1500	3551	5485
Herba Conii	13	732	725	1470
Herba Melilothi	355	367	314	1036
Herba Mentha crispa (Kruse = Mynta)	205	274	920	1399
Herba Salvia hortens: (Salwia)	172	337	737	1246
Radices Altheae vulgaris (Ibis = Rot)	78	170	827	1075
Radices Bardanae f. Lappae major (Stor Kardborre = Rot)	120	433	383	936
Radices Enulae (Åland = Rot)	206	692	423	1321
Radices Graminis (Gräs = Rötter)	223	910	1339	2472
Rob Sambuci (Fläder = Mos)	6867	6609	8212	21688
Sal Acetosellae	1 1/8	3	7 1/4	11 3/8
Semen Coriandri (Coriander)	126	1109	847	2082

Ett par avvikelser i urvalet har gjorts. Om Cantharidis, spanska flugor, skriver Linné i Skånska resan, att de är

> "ett slags insekter, som vi i alla tider låtit apotekarne köpa ifrån de varmare länder, emedan vi aldrig vetat, att vi själve ägt dem, men vi funno dem här, i Ystad och på hela trakten emellan Malmö och Ystad i otrolig myckenhet, icke allenast på Liguster utan ock på asken, Caprifolium och hyll.
>
> ... Således have vi åter fått en ny rekryt för vår svenska fauna och ett officinale för våra apotekare, det vi ej behövde mer köpa utomlands, om vi låte samla det i Skåne eller plantera det upp i landet, där man icke är rädd om förenämnde trän".[22]

Spansk fluga är en numera sällsynt skalbagge i Skåne, men kan dock förekomma periodvis i större mängd.[23]

Även kan det vara av intresse att redovisa försäljningen av Sal Acetocellae, då Carl Wilhelm Scheele sysslade med detta salt under sin Malmötid. Pharmacopoeia Holmiensis framställde Sal essentiale Acetosellae, Lil Syresalt, ur den utpressade växtsaften ur ängssyran (Rumex acetosa L.). Saften indunstades till en fjärdedel före kristallbildningen. I Pharmacopoea Svecica Ed. I framställdes Sal acetosellae, Harsyre-salt, ur harsyran (Oxalis acetosella L.).

År 1767 köpte Kjellström på auktion i Malmö köpmannen Christopher Bothes plantage "Jämtland" på 5 tunnland vid "Fosie Borrar" och senare övertog han bagare Silovs "Blekinge" på omkring 4 tunnland. Dessutom hörde till apotekshuset (nr 603) vid Stortorget ett tunnland jord och detsamma gällde gården nr 376 vid Södergatan. Kjellström ägde även en trädgårdstomt nr 495 och 496 vid Långgårdsgatan och Västergatan. Efter 1767 är troligtvis medicinalväxtodlingarna huvudsakligen förlagda till "plantagelyckorna", som låg i södra delen av Malmö inom nuvarande stadsdelen Blekingsborg, där bl a Erikfältsskolan nu ligger.[24]

Man kan undra varför Kjellström splittrade sin odling och insamling på ett så stort antal olika växter, vilket måste varit ekonomiskt betungande. Av det föregående framgår att han hade goda kontakter med Stockholm och dessa blev ytterligare förbättrade, när hans apotekargesäll, Carl Wilhelm Scheele, och docenten i kemi och naturalhistoria Jahan Retzius (1742-1821) flyttade till Stockholm. Båda blev engagerade i farmakopéarbetet av Abraham Bäck. Några praktiska er-

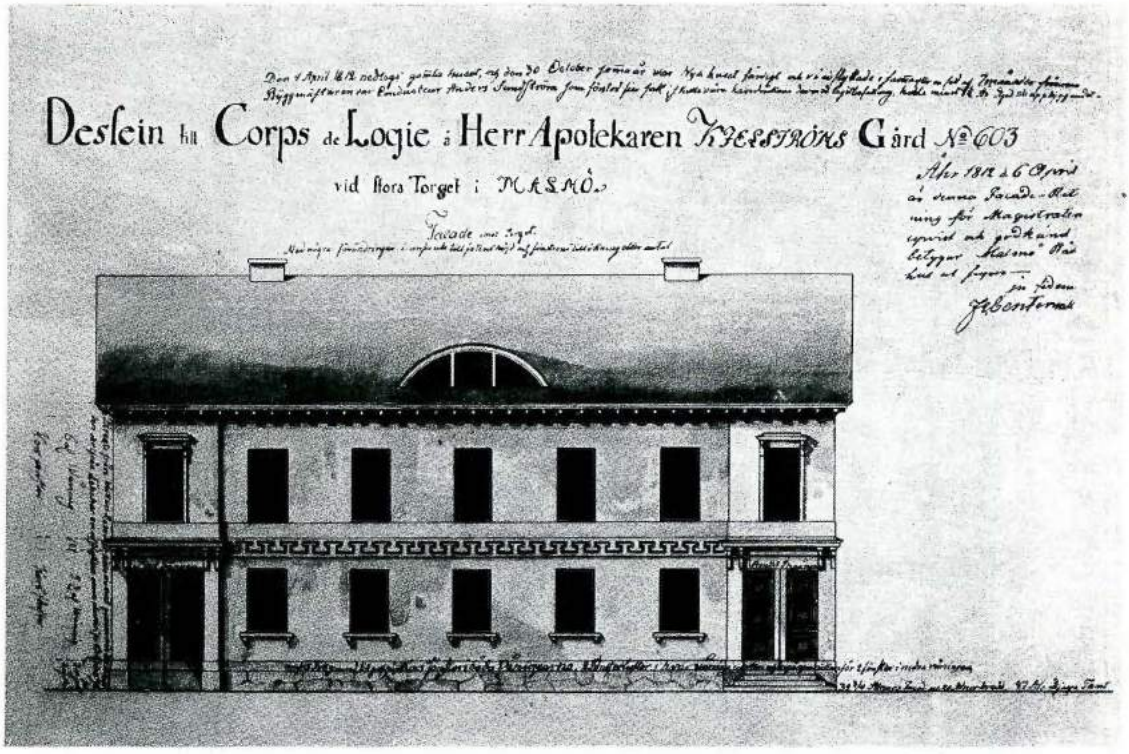

Apoteket Fläkta Örn 1812. – Ritning av A. Sundström. Byggnadsnämnden i Malmö. (Elbogen 1982:4 s. 126).

farenheter från den Kjellströmska medicinalväxtodlingen och insamlingen borde därför ha kommit farmakopéarbetet tillgodo. I 1775 års farmakopé anges för växtdrogerna vilka som kan odlas inom landet (Planta hortensis). Av dessa 93 växter odlade Kjellström icke mindre än 73 och skaffade ytterligare några genom köp.

P M Kjellström och Carl Linné

Som framgår av det föregående har Kjellström kunnat få impulsen att börja sin odling och insamling av medicinalväxter från flera olika håll. Th Fries uppger i en artikel från år 1890: "enligt en mycket sannolik tradition genom impult av Linné".[25] I äldre litteratur har det ibland också gjorts gällande, att Kjellström var elev till Linné.[26] [27]

Självfallet var det många som önskade att kalla sig elev till den världsberömde Linné. Det förefaller emellertid tämligen säkert att Kjellström ej kan ha varit någon lärjunge till Linné på det vetenskapliga området. Artikeln i Patriotiska Sällskapets tidskrift är uppenbarligen skriven av en utpräglat praktiskt inriktad person, vilket dock överensstämde med tidens anda. Utöver uppräkningarna och tabellen över kvantiteter finns mycket få kommentarer. Detta förhållande minskar givetvis ej artikelns kulturhistoriska värde.

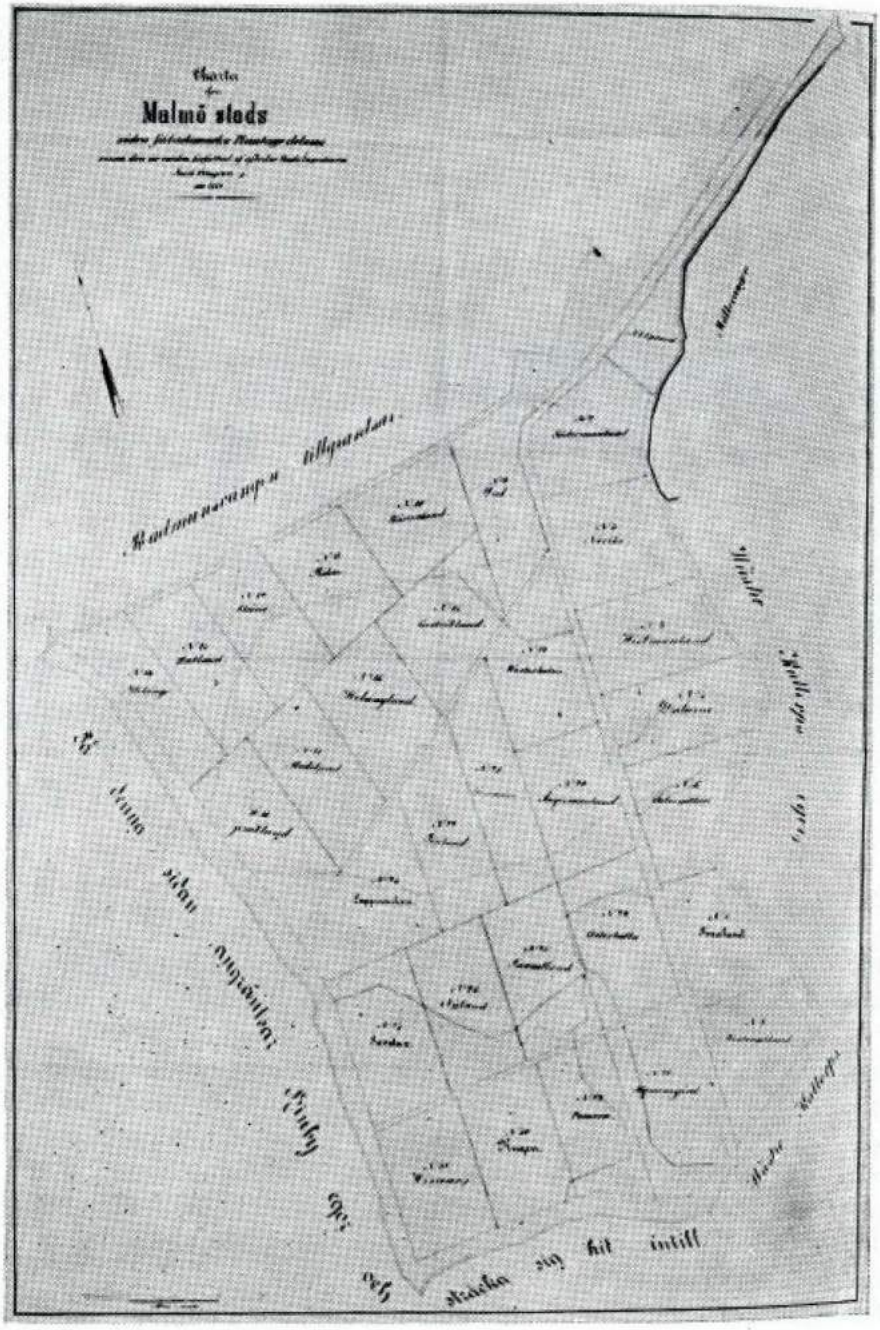

Karta över södra fältets plantagelyckor. – Lantmäteriets i Malmöhus län arkiv. Malmö (Malmö stadshistoria, del 2, s. 526).

Däremot förefaller det troligt att Kjellström stimulerats av Linnés vetenskapliga verksamhet och idéer och påverkats av dessa. För detta talar Kjellströms kontakt med Linnélärjungarna Erik Gustaf Lidbeck och Anders Tidström, med Jahan Retzius samt med apotekarna C W Scheele, Pehr Chr Schulzen och Fredrik Ziervogel. Under sin tid på hovapoteket Svanen kan han mycket väl ha hört föreläsningar av Linné eller träffat denne i det Ziervogelska hemmet.

Odling och insamling i övriga landet

Kjellström var givetvis inte ensam om att ryckas med av det allmänna intresset för odling och insamling av medicinalväxter. En summarisk översikt kan därför vara motiverad. Collegium medicum skrev 1771:

> "att numera produceras stora partier medicinalväxter för apotekens behov, både ifrån apotekaren Kjellströms trädgård i Malmö, Berckenmeyer i Helsingborg, Runneblad i Mariestad och många flera i Skåne och Finland, så väl som i Stockholm och annorstädes, åtminstone till eget behov".[28]

Professor P J Bergius, som givit namn åt den bergianska trädgården, kompletterade den enskilda informationsverksamhet som Carl Linné och E G Lidbeck, Lund utförde.

Bergius har i sin berättelse (riksdagsrelation) 1769 skildrat förhållandena i Stockholm vid denna tid.

> "Vad Apothekarnas plantager av officinella växter vidkommer, så bör jag anföra att de flesta, av de 12 här i Stockholm varande Apothekare, handla med Trädgårdsmästare och andra Trädgårdsidkare dem de uppmuntrat till en del officinaliers planterande".

Bland intresserade medicinalväxtodlare i slutet av seklet utmärkte sig särskilt apotekaren i Jönköping Daniel Berzelius, som ifrån 1795 t o m 1799 sammanlagt sålde 6654 skålpund odlade och insamlade växter samt extrakter. Genom ett kungligt brev 1801 beviljades Berzelius ett årligt understöd av 50 riksdaler

> "såsom uppmuntran för sitt berömliga företagande att genom plantering av åtskilliga, så väl insom utländska medicinalier och andra växter gagna det allmänna".[29]

Magnus Kjellström övertar verksamheten

Efter Peter Magnus Kjellströms död övertog hans son Magnus apoteket. Denne och hans 4 syskon beslöt att lösa arvskiftet genom att låta Malmö auktionsverk sälja en stor del av dödsboets lösöre och även trädgårdstomterna vid Långgårdsgatan och Västergatan samt "plantagelyckorna" Jämtland och Blekinge. Auktionen föregicks av "utringning å Stadens gator och å Södra Förstaden". Plantagelyckan Jämtland inropade Magnus Kjellström för 1140 riksdaler och kunde på så sätt fortsätta medicinalväxtodlingen. Omfattningen är svår att bedöma, men bouppteckningshandlingarna tyder på att odlingen redan tidigare minskat i omfång.[30]

Magnus Kjellström fick snart även nya problem, som tog hans krafter i anspråk, bl a nytt hus för apoteket och planerna på ett andra apotek i staden. Trots detta fortsatte odlingarna i betydlig omfattning, vilket 1824 års visitationsprotokoll ger belägg för. Där är noterat, att från apoteket "årligen sändes ett betydande förråd av ortens vegetabilier till flera av Rikets Städer".[31]

Claes Björkbom och hans storartade insats

År 1826 anställde Magnus Kjellström en ung pharmacie studiosus från Åbo Claes Leonard Björkbom. Efter fyra år tog denne sin apotekarexamen och blev Magnus Kjellströms förtroendeman. År 1836 drog sig Magnus Kjellström tillbaka och Claes Björkbom övertog såväl apoteket som medicinalväxtodlingarna. De sistnämnda ägnade Björkbom stort intresse och utvidgade verksamhetet betydligt.

I visitationsprotokollet i oktober 1847 omnämnes att en större ångapparat av koppar efter modell från Altona höll på att tillverkas. Tydligen visade sig ångapparaten för stor för laboratoriet, så det dröjde till sommaren 1850 innan den kom på plats i ett nybyggt tvåvånings stenhus. I detta hade inretts såväl "laboratorium i flera rum och med inmurad ångapparat, som för materialkamrar, packbodar och torkvindar, allt i samband med den ändamålsenliga gräsvinden öfver boningshuset". Apoteksofficinen låg kvar i den angränsande äldre apoteksgården. Den nya ångapparaten var av stor betydelse för den tillverkning av olika växtextrakter, som ingick i Claes Björkboms stora verksamhet. Lämpliga vindsutrymmen för torkning av de färska växtdelar, som insamlats från odlingarna och från vilda växter, krävde stora utrymmen. Det senare framgår icke minst av en dåtidsskildring av C Björkboms verksamhet.

> "Herr Björkbom har på ett högst förtjänstfullt sätt ej blott uppehållit sina företrädares vackra anläggningar, utan betydligen utvidgat och förbättrat dem, samt lyckats driva insamlingen av vildt växande medicinalväxter till en stor höjd, så att, oberäknat det han själv använder, årligen avsättes till andra Apotek i Riket, till Finland och Köpenhamn, 7 till 8000 skålpund torra medicinalväxter och växtextracter, vilket är ganska mycket, helst om man besinnar, att många av växterna före torkningen väga tio gånger mer än sedermera. Denna vackra och nyttiga industri sysselsätter en mängd arbetare och de vilda växternas insamling skaffar en lätt arbetsförtjänst åt mången fattig i landet, som, den förutan, skulle sakna en anledning mera till dagligt bröd. Och bör det anmärkas, att de av stadens innevånare, som äga tjänliga torkningsvindar, med mycken välvilja understödja Herr Björkbom, i det de kostnadsfritt upplåta dessa åt honom under torkningstiden, förutan vilket ej tjugondedelen skulle kunna åstadkommas av vad som nu förädlas till en viktig handelsvara".

I ovan nämnda artikel räknas även upp de 32 växter som då odlades av C Björkbom. De allra flesta av dessa fanns även med i P M Kjellströms vida större sortiment. Nya var bl a belladonna (Atropa belladonna) och fingerborgsört (Digitalis purpurea). Även rabarberrot prövade C Björkbom att odla. I artikeln står följande: "Rhabarbarum Indicum, nu tioårig och växande på fri hand. Skall till nästa vår upptagas".

Utöver sina medicinalväxter odlade Björkbom även olika sorters potatis, uppdragna av frön anskaffade från Preussen. Odlingen skedde i samarbete med hushållningssällskapet och avkastningen överlämnades till stärkelsefabrikören och handlanden P G Barkman, en bror till apotekaren J F Barkman på Lejonet.

C Björkbom gjorde även lyckade försök att insamla spanska flugor (Lytta vesicatoria, Cantharis) och skickade upp ett prov på dessa till sin sons svärfar Carl Sprinchorn, innehavare av hovapoteket Lejonet och tillika skattmästare i Svenska läkarsällskapet. Om skalbaggen kan man läsa i Hygiea för 1859 följande referat från läkarsällskapets sammanträde:

> "Hr O. Sandahl förevisade å Hr. Sprinchorns vägnar ett parti spanska flugor insamlade i Skåne under sistlidne sommar av apotekaren Björkbom i Malmö. Dessa spanska flugor voro utmärkt vackra och Hr. S. anförde, att denna insekt vissa somrar särdeles under senare tider blivit iaktagen i större mängd även i nordligare länder. Södra Frankrike är annars, så som känt är, företrädesvis sätet för drogerihandeln med denna vara".[32]

Sandahl blev sedermera professor i materia medica vid Karolinska institutet och även lärare vid Farmacevtiska institutet.

Kännedomen om Claes Björkboms värdefulla aktiviteter spred sig även till huvudstaden och på förslag av Sundhetskollegiet förklarade Kungl Maj:t genom brev den 1 april 1851 sitt välbehag över Björkboms förtjänstfulla verksamhet och utnämnde honom till riddare av Vasaorden.

Nya föreskrifter för apoteksvisitationerna, som trädde i kraft 1854, gav bl a anledning till redovisning av apotekens eventuella binäringar. I

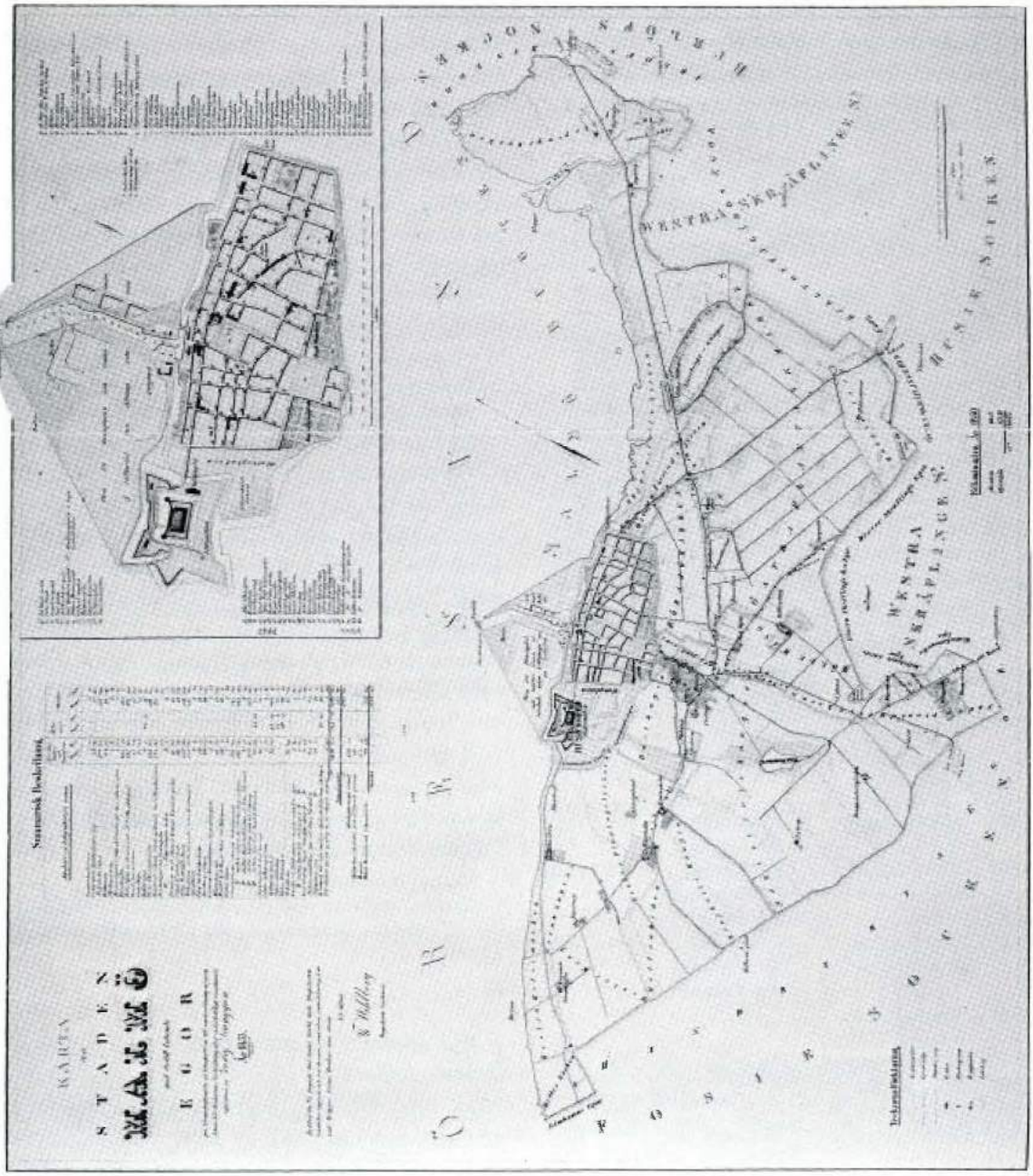

"Kartor öfver staden Malmö med dertill lydande egor". – Upprättad av Gustaf Ljunggren år 1853. (Malmö stadshistoria, del 3 s. 36-37).

visitationsprotokoll från nov 1858 anges binäringarna vara:

"Beredning av luktvatten och artificiella mineralvatten. Medicinalväxter odlas och derav avyttras till andra Apothek. Extracter bereds även för avsalu".[31]

År 1869 överlämnade Claes Björkbom hela rörelsen till sonen Algot. Sundhetskollegiet gör i sitt protokoll den 27 september följande sannolikt ovanliga yttrande:

"Kongl. Sundhetskollegium, som av inkomne köpehandlingar om apoteket Fläkta Örn i Malmö erfarit, att detta apoteks hittillsvarande ägare, apotekaren och riddaren av Kongl. Vasa-orden C. L. Björkbom med den 30:de uti denna månad avslutar sin mer än 50-åriga verksamhet i farmaciens tjänst, ville, med anledning derav, genom Konungens Befallningshavande uti Malmöhus län låta förklara apotekaren Björkbom sin synnerliga tillfredsställelse med det nit och intresse, varmed han under denna tid uppfyllt sina åligganden, och särskilt vid den framgångsrika omtanke han ådagalagt vid odlingen av medicinalväxter".[33]

Även vissa kvantitativa uppgifter på försäljningen förekommer i några protokoll.

År	Torkade växtdelar (droger) försålda inom landet	till utlandet	Extrakter
1858	11.624 skålp	1.701 skålp till Tyskland	80.5 skålp
1859	13.841 skålp till 46 apotek	1.258 skålp till Hamburg och Lybeck	95.3 skålp
1860	17.821 skålp till 49 apotek	1.784 skålp till Tyskland och Finland	104.5 skålp
1861	"I samma omfång"		
1862	till 51 apotek		
1863	till 49 apotek		
1864	till 47 apotek		
1865	till 69 apotek	dessutom till Finland, Danmark och Tyskland	
1866	och 1867 "Som förut i stor skala"		
1868	Som förut. Avsättningsorter Sverige, Danmark och Tyskland		

Algot Björkbom övertar Fläkta Örn

Visitationsprotokollen berättar om hur den 30-årige Algot Björkbom med energi och intresse fortsätter sin faders verksamhet. Redan i början av året efter hans tillträde konstaterade visitator att han skaffat "en ny särdeles ändamålsenlig vacuumapparat för beredning av extrakter" och nya hyllor i källaren. Samma år, 1870, var det inspektion av N P Hamberg, lärare i kemi och farmaci vid Farmaceutiska institutet, och han noterade beträffande binäring:

"Växtodling, tillverkning av mineralvatten, försäljning av importerade mineralvatten, odling och försäljning av medicinalväxter, samt beredning av extrakt i stor skala".

Vid visitationen i december 1873 förevisade Algot Björkbom ritningar till utvidgning av apotekslokalen, som skulle ske till sommaren. Journalen över beredningar, som skedde i laboratoriet, "utvisar mycket stor verksamhet". I följande visitationsprotokoll från mars 1875 finns en bilaga som beskriver den utvidgade officinen, som även fått så gott som helt ny ståndkärlsuppsättning (omkring 500 vita benglasburkar och flaskor med inslipad propp). Under den genomgripande ombyggnaden var officinen inrymd i ett trämagasin på gården. I Sveriges apotekarhistoria ges följande beskrivning av apoteket.

"Efter omändringen var Fläkta Örn ett av Sveriges vackraste apotek och byggnaden, vari det var inrymt, dominerade då Stortorgets södra sida".

P M Nordquist, en intresserad drogväxtodlare

Algot Björkbom dog redan vid 41 års ålder och apoteket övertogs 1882 av Peter Mauritz Nordquist, som tidigare innehaft apoteket i Hörby. Denne hade förut under två perioder, 1848-50 och 1854-57, tjänstgjort på Fläkta Örn. Nordquist var en intresserad yrkesman, som fortsatte den Björkbomska verksamheten och då inte minst

medicinalväxtodlingen. enligt protokollen är verksamheten i laboratoriet mycket stor och binäringar anges som förut vara beredning av mineralvatten och läskedrycker samt odling av medicinalväxter. Inspektionsprotokollet från år 1885 gav apoteket vackra lovord, ex "dess läkemedelsförråd torde, i fråga om såväl beskaffenhet som förvaring, kunna anses mönstergillt".[34]

Professor Th M Fries har vid ett föredrag vid Kongl. Landtbruks-Akademiens sammankomst i september 1889 behandlat bl a odlingen av medicinalväxter och han har följande att säga om P M Nordquist, som då var innehavare av Fläkta Örn.

> "Arealen, som härtill användes, är dock numera ej större än 2 tunnland, och produktionen avser förnämligast eget behov, ehuru även något säljes. De växter, som här odlas, äro kardbenedikt, peppar- och krusmynta, kungsljus (flores Verbasci), Salvia, Hyssopus, Myrrhis, Datura stramonium, Digitalis, Atropa och Melilotus. I Samband härmed står insamling och inköp av medicinalväxter, som i omnejden finnas vilt växande ... Vid sistlidet års exposition i Köpenhamn ådrogo sig de av apotekaren Nordquist utställda drogerna en välförtjänt uppmärksamhet av sakkunniga genom sin synnerligen utmärkta beskaffenhet".

Fritz Gustaf Borg startar essenstillverkning

På grund av sjuklighet tog Nordquist tjänstledigt 1892 och anställde som föreståndare Fritz Gustaf Borg. Denne övertog apoteket efter Nordquist död 1895.

Även Borg var en mycket verksam man. I Malmö fortsatte han med intresse odlingen av medicinalväxter. I visitationsprotokollet 1893 heter det:

> "I övrigt gjorde drogsamlingen ett *sällsynt* gott intryck vittnande om stor omsorg vid dess urval och torkning. En icke ringa del hade också apoteksföreståndaren själv odlat".[34]

I 1894 års visitationsprotokoll finns utom mineralvattenfabrikation och odling av medicinalväxter även nämnt "fabrikation av essencer" bland binäringar. Protokollen för åren 1895 och 1896 har samma omfattning, men 1897 och 1898 upptages endast "vattenfabrikation samt fabrikation av essencer". År 1899 anges apoteket sakna binäring. Därmed slutar den 150-åriga historien om Fläkta Örns medicinalväxtodlingar.

NOTER:

1 Sveriges apotekarhistoria (cit. Sv. Apot.hi) utgiven av Alfred Levertin, C F V Schimmelpfennig och K A Ahlberg, Stockholm 1910-18.

2 "Cammar- och Commercie Collegierne" skrivelse 7/7 1731. Malmö stadsarkiv.

3 Kungl. Majts medicinalordningar eller privilegier, som Kungl. Majt förunnat Collegium medicum den 30 oktober 1688, § 11.

4 Otto E A Hjelt. Svenska och finska Medicinalverkets historia 1663-1812. Bd III (cit. Hjelt III) s 530.

5 Kongl. Collegii Medici Kundgiörelse Om Thet missbruk och öfwerflöd, som Thé och Caffe Drickande är underkastat, samt Anwisning på Swenska Örter at bruka i ställe för Thé, tryckt 1746.

6 Hjelt III (4) s 532.

7 Hjelt III (4) s 533.

8 Hejlt III (4) s 528-529.

9 Carl Linnæus. Skånska resa år 1749. Redigerad av Carl-Otto von Sydow. Wahlström & Widstrand, Stockholm, s 20, 222, 246, 251, 263.

[10] Hjelt III (4) s 529.
[11] Carl von Linné. Officinella växter (Plantæ officinalis). Akademisk avhandling under Linnés præsidium, Upsala 1753. Svensk översättning av Arvid Hj Uggla. Utgiven av Svenska linnésällskapet nr 10, s 22.
[12] M B Swederus. Svensk hortikultur i forna dagar. Svenska trädgårdsföreningens tidskrift 1880, s 41, 70 och 71.
[13] Anders Tidström. Resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756. Utgiven av Martin Weibull, Lund 1891.
[14] Coll. med. protokoll 26/10 1757, Riksarkivet.
[15] Erik Gustaf Lidbeck. Tal om Planteringar hållet för Kongl. vetensk. Academien vid Præsidii afläggande den 8. Januari 1766.
[16] Karl Ahlberg. Den svenska farmaciens historia, 1908, s 525.
[17] Malmöhus läns landskansli, diarium över ankomne brev 1776. Landsarkivet, Lund.
[18] Patriotiska Sällskapets Arkiv, Riksarkivet.
[19] Hushållningsjournal, utgiven av Patriotiska sällskapet, 1778, s 1015-1023. Pet Mag Kjellströms redogörelse för de medicinalväxter han odlat eller låtit samla in.
[20] Anders Jahan Retzius. Strödde tankar om Brister i Skånska Hushållningen, och Medel til deras afhjelpande, s 24. Physiographiska sällskapets handlingar 1776.
[21] Malmö stads tolagsbok, Malmö stadsarkiv.
[22] Skånska resan (9) s 216.
[23] Carl H Lindroth. Svensk insektsfauna. Olikfotade baggar. Heteromera. Stockholm 1933.
[24] Bouppteckning efter P M Kjellström, Malmö stadsarkiv.
[25] Th M Fries. Äro några i tekniskt och medicinskt afseende vigtiga växter inom vårt land förtjenta af odling i större skala än för närvarande är förhållandet? Kongl. Landtbruks-akademiens handlingar och tidskrift för år 1890. 29 (1890) s 98.
[26] Malmöhus Läns Kongl. Hushålls-Sällskaps Handlingar, 1847, h. 18, s 57. Osignerad artikel. Redaktör var sällskapets sekreterare förste lantmätare L B Falkman.
[27] Farm Tidskrift 1862, s 177. En artikel om Carl Wilhelm Scheele av pseudonymen "-X". Författare är prof A E Nordenskiöld, enligt egen uppgift (se Carl Wilhelm Scheeles bref och anteckningar s XXXIX).
[28] Hjelt III (4) s 536.
[29] Hjelt III (4) s 541.
[30] Auktitonskammaren i Malmö, protokoll 1802-03. Malmö stadsarkiv.
[31] Avskrift av visitationsprotokoll, 1821-51 och 1858-64. Malmö stadsarkiv.
[32] Hygiea, bd XXI, 1859, s 688.
[33] Farm Tidskrift 1869, s 158. Ur Kongl Sundhetskollegii protokoll den 27 sept 1869.
[34] Avskrifter av visitationsprotokoll, förvarade på apot. Fläkta Örn, Malmö 1868-.

En kamporganisation i vardande

De organiserade fastighetsägarna i Malmö 1882-1914

AV HANS WALLENGREN

Inledning

Under första hälften av 1930-talet lät fastighetsägarna i vissa av våra större städer, helt eller delvis, ombilda sina intresseorganisationer, fastighetsägareföreningarna, till kamporganisationer uppbyggda som ekonomiska föreningar med starka stridsfonder och permanenta förhandlingsorganisationer. Ombildandet var ett svar på de fastighetsanställdas ökande fackliga organisering och aktivitet, men framför allt ingick de nya kamporganisationerna i en försvarsstrategi gentemot de nybildade, eller relativt nybildade, hyresgästföreningarna, vilka gynnade av ett växande lägenhetsöverskott gick till samlad attack mot fastighetsägarna för att pressa ner hyresnivån, och för att få till stånd reparationer och upprustning av lägenhetsbestånden i arbetarstadsdelarna. För första gången på den svenska hyresmarknaden stod nu två välorganiserade partsorganisationer öga mot öga med varandra, och hårda strider kom att utkämpas dem emellan. I särklass mest uppmärksammad blev hyreskampen i Göteborg, där det spända förhållandet mellan parterna bl a resulterade i de båda riksbekanta urladdningarna i stadsdelen Olskroken 1933 och 1936/37 – landets största hyreskonflikter någonsin.[1]

Men hur hade det kunnat bli så här? I den här artikeln ska vi söka reda ut en liten del av svaret på denna fråga genom att fokusera ett relativt okänt avsnitt av den förhistoria som bildade upptakten till 1930-talets hyreskonflikter, nämligen den tidiga organiseringen på fastighetsägarsidan. Varför organiserade sig fastighetsägarna flera decennier tidigare än hyresgästerna – i många fall redan före sekelskiftet? I vilken mån var de tidiga fastighetsägareföreningarna relaterade till hyresförhållandet, och till de ännu så länge helt oorganiserade hyresgästerna? Hur agerade man i förhållande till sina olika motparter? Vilka fastighetsägare bar upp de tidiga fastighetsägareföreningarna? Vad hade man för ideologiska föreställningar, och hur ska vi förstå dessa?

Exemplet Malmö Fastighetsägareförening torde, som vi ska se, lämpa sig väl för att belysa dessa frågor: dels var malmöföreningen en av de allra första fastighetsägarorganisationerna i landet, dels räknades den i flera avseende som en av de ledande fastighetsägareföreningarna före det första världskriget, men tycks för den skull inte avvika från några mer allmänna mönster gällande utvecklingen av de större städernas fastighetsägareföreningar – varken förr eller senare. Sist men inte minst har föreningen, till skillnad från flera andra städers fastighetsägarorganisationer, bevarat ett ganska omfattande arkivmaterial, vilket numera finns tillgängligt på MSA.

Fastighetsägarintresset

Innan vi går in på själva organisationsutvecklingen är det viktigt att vi ställer oss frågan vad som konstituerar "fastighetsägarintresset". Det bör m a o klargöras vilka särintressen som utmärker fastighetsägarna som grupp, och med vilka andra grupper och institutioner i samhället som dessa intressen kan råka i konflikt.

Vi kan då konstatera att en fastighetsägare alltid befinner sig i ett konfliktladdat spänningsfält mellan ett flertal, privata såväl som offentliga, intressen. "Fastighetsägarintresset" är alltså sammansatt av ett flertal komponenter. En första frontlinje kan dras mellan fastighetsägaren å den ena sidan och *statliga och kommunala myndigheter* å den andra, vilka:

a) ser honom som skatteobjekt,
b) mot taxor tillhandahåller nödvändiga varor och tjänster såsom vatten, renhållning, sotning etc,
c) kringgärdar honom med lagar och förordningar inom ett flertal för fastighetsägaren vitala områden, t ex byggnadslagstiftning, hälsovårdsstadgar, stadsplanebestämmelser och hyreslagstiftning,
d) mot ränta lämnar honom olika slag av krediter, samt
e) stundom själva uppträder som fastighetsägare och då hamnar i konkurrentställning gentemot den privata fastighetsförvaltningen.

Här bör då understrykas att ovanstående lista på kontaktytor, och därmed konfliktmöjligheter, mellan fastighetsägare och offentliga myndigheter var betydligt kortare vid 1880-talets början än vid tiden för det första världskrigets utbrott. T ex uppträdde myndigheterna vid periodens början inte alls som kreditgivare, samtidigt som lagar och regleringar på en rad områden, inte minst beträffande hyresförhållandet, var av betydligt blygsammare format jämfört med slutet av undersökningsperioden.[2]

Som en andra motpart till fastighetsägarna skulle vi kunna nämna hela den skara av *privata entreprenörer och diverse leverantörer,* vilka uppträder på fastighetsmarknaden. Det kan gälla firmor för underhållsarbeten och reparationer, leverantörer av bränsle och underhållsmateriel etc. Till denna grupp kan vi också räkna *byggmästare och byggindustri.*

En tredje part, som majoriteten av fastighetsägarna i hög grad var beroende av, utgjordes av *olika kreditgivare.* Staten har redan nämnts i det här sammanhanget. I övrigt kan nämnas affärs- och sparbanker, inteckningsbolag och försäkringsanstalter, såväl som privatpersoner. Hos dessa privata kreditinrättningar och kreditgivare fanns under undersökningsperioden oftast större delen av fastighetsvärdet intecknat som fastighetslån.[3]

En del fastighetsägare, i synnerhet ägare till större fastighetsbestånd, hade också att ta i beaktande *sin roll som köpare av arbetskraft.* Det gällde i första hand anställda gårdskarlar, portvakter och i förekommande fall vicevärdar.

Sist men inte minst har vi så *motsatsförhållandet till hyresgästerna,* vilkas andel av stadsbefolkningen var i hastigt växande under den aktuella tidsperioden. Vad gäller detta motsatsförhållande bör här framhållas att det principiellt sett hör hemma i den s k sekundära exploateringssfären, vilket innebär att hyresförhållandet är att se som en s k enkel varutransaktion. Att hyra sin bostad är alltså det samma som att köpa en tids nyttjanderätt till densamma. Detta sagt för att markera den principiella skillnaden mellan hyresförhållandet och det klasskonstituerande kapitalförhållandet, d v s den exploateringsrelation i vilken mervärdet skapas, och på vars grund hela det kapitalistiska produktionssättet vilar. Den senare relationen brukar stundom också gå under benämningen primär exploatering.[4]

Sammanfattningsvis finns det alltså för fastighetsägarna en rad tänkbara incitament för att uppträda kollektivt och organiserat i vaktslåendet kring en eller flera komponenter i fastighetsägarintresset. I den empiriska verkligheten var naturligtvis mönstret av motsättningar och konflikter växlande, och de ovan uppräknade motparterna skiftade både i styrka och utseende under den aktuella perioden – ibland högst väsentligt. Till detta kommer att både fastighetsägarkåren och fastighetsbeståndet var heterogena storheter som

dessutom förändrades på olika sätt under vår undersökningsperiod. Alla fastighetsägare ställdes sålunda inte inför en likartad konfliktstruktur. Därmed antytt att det också fanns strukturella förhållanden som var ägnade att försvåra eller motverka en organisering och en kollektiv uppslutning bakom fastighetsägarintresset.

Fastighetsägarnas förhållande till de kommunala myndigheterna försämras

Beträffande det generella svaret på vår fråga om varför det överhuvudtaget skedde en första kollektiv mobilisering av maktresurser bland fastighetsägarna i vissa städer under det slutande 1800-talet är vi – för ovanlighetens skull när det gäller ämnet bostadsfrågor – till stor del behjälpta av tidigare forskning. Statsvetaren Pär-Erik Back har nämligen i sin bok *Sammanslutningarnas roll i politiken 1870-1910* hämtat större delen av sitt empiriska material från just fastighetsägarnas organisationer, och då bl a berört denna fråga.[5]

I sin studie argumenterar Back mycket ingående och övertygande för slutsatsen att det generellt sett var fastighetsägarnas motsatsställning till de kommunala myndigheterna som inledningsvis skapade grunden för en samhörighetskänsla bland fastighetsägarna. Framför allt lyfter han fram de s k likställighetsöverenskommelsernas betydelse. Dessa ingicks i städerna i samband med den stora kommunalreformen 1862-63 mellan borgerskap och kommunalfullmäktige, och hade som syfte att utjämna de komplicerade system av olika skyldigheter och pålagor vilka tidigare åvilat kommuninvånarna allt efter stånd eller annan katergori. Just beträffande fastighetsägarna kom dock systemet att bestå även fortsättningsvis. Under de närmaste decennierna kom det därför på flera håll i landet att föras en utdragen konflikt mellan fastighetsägare och kommunala myndigheter, dels angående tolkningen av likställighetsöverenskommelserna, och därnäst angående omfattningen av de s k fastighetsonera, t ex skyldigheten att anlägga och renhålla till fastigheterna angränsande gator och trottoarer.[6]

Tyvärr fäster Back inte alls något avseende vid den samtidiga framväxten av en kapitalistisk bostads*marknad* – en faktor som enligt mitt förmenande, men kanske på ett mindre direkt plan, bör sättas i samband med de försämrade relationerna mellan fastighetsägare och kommunala myndigheter under 1800-talets andra hälft. Genom att en del juridiska hinder, beträffande bl a mark- och fastighetsaffärer, hade sopats bort redan under första hälften av seklet, och under trycket av en allt större efterfrågan på arbetskraft från städernas expanderande industrier under senare delen av seklet, hade det skapats lysande förutsättningar för kapitalismens inträngande i mark-, fastighets- och bostadssektorerna. Banker, byggmästare, mark- och fastighetsägare var inte sena att slå mynt av den uppkomna situationen, och den spekulationshysteri som följde är väl omvittnad i litteraturen.[7] Ytterst var det möjligheterna till hyresprofiter som fungerade som primus motor för dessa accelererande kapitalvirvlar. Samtidigt som kommunerna underblåste denna utvecklingsprocess, t ex genom egen markspekulation i stor skala, uppstod det också obönhörligen ett behov hos myndigheterna att i någon mån tygla de krafter som hade släppts lösa för att inte situationen skulle bli ohållbar, och i sämsta fall leda till social katastrof. Det framväxande bostadskapitalet hade nämligen inte visat något nämnvärt intresse vare sig av att tillhandahålla människovärdiga bostäder eller att hålla hyrorna på en rimlig nivå. Tvärtom var ju detta något som stod i strid med profitintresset. Larmrapporterna om den skriande bostadsnöden bland städernas arbetare började dugga allt tätare, och "arbetarnas bostadsfråga" började allmänt att uppfattas som ett allvarligt samhällsproblem. Kommunerna, inte minst dess stadsläkare, började visa ett alltmer närgånget intresse för hur

fastighetsägarna skötte sina fastigheter, och med hjälp av den hälsovårdsstadga för rikets städer som utfärdades 1874 fick man möjlighet att ingripa mot åtminstone höggradigt hälsofarliga bostäder.[8] Detta bakgrundsperspektiv på förhållandet mellan myndigheter och fastighetsägare förtjänar att understrykas när vi nu övergår till att analysera Malmö Fastighetsägareförening.

Fastighetsägareföreningen i Malmö bildas

Föreningens första protokoll, liksom dess första föreningsstadga, är tyvärr försvunna, varför det inte med absolut säkerhet går att säga något om de direkta orsakerna till föreningsbildandet, eller om föreningens uttalade syften. Det första bevarade protokollet är från ett föreningsmöte den 14 januari 1883, vid vilket man valde en styrelse bestående av nio personer som skulle efterträda "interimsstyrelsen". Sannolikt konstituerades alltså föreningen 1882.[9]

Den stora frågan under det första verksamhtsåret tycks av protokollen att döma ha varit renhållningsfrågan, vilken togs upp på nio av de arton protokollförda styrelse- och föreningsmötena under året. Frågan gällde vem som skulle sköta bortforsling av sopor och latrin, fastighetsägarna själva eller privata entreprenörer? Och, vem skulle stå för kostnaderna? Enbart fastighetsägarna eller samtliga skattebetalare? Ytterligare punkter på det första verksamhetsårets dagordningar var: klagomål angående det undermåliga dricksvattnet från Pildammarna, klagomål över nya bestämmelser i den lokala brandordningen (tvånget att förse fönstren på övervåningarna med brandlinor), missnöje gällande stadens byggnadsordning samt frågor i anslutning till stadsfullmäktigevalet. Bortsett från rent interna organisationsfrågor var det endast vid ett av årets möten som en fråga rörande någon annan motpart än just kommunen togs upp. Den frågan gällde relationen till hyresgästerna. Man beslutade sig vid detta tillfälle att införa "mera bindande punkter i hyreskontrakter" avseende främst ordningsregler, trappstädning och förbud mot att hysa inneboende utan hyresvärdens tillstånd.[10]

Det generella mönster som beskrivs av Back, och som i korthet redogjorts för ovan, tycks alltså äga sin giltighet även beträffande malmöföreningen. Utan att ha undersökt några som helst omständigheter kring tillblivelsen av den lokala likställighetsöverenskommelsen och fastighetsägarnas eventuella reaktioner i samband därmed, framgår det ändå entydigt ur materialet att fastighetsägarnas i särklass viktigaste motpart under organiseringsprocessens intitialskede utgjordes av de kommunala myndigheterna. Även om vi inte känner den, eller de, frågor som var den direkta och utlösande faktorn för själva föreningsbildandet, torde vi alltså med ett stort mått av sannolikhet kunna sluta oss till att det på ett eller annat sätt var relaterat till just den del av fastighetsägarintresset som vette mot de kommunala myndigheterna.

Låt oss därmed lämna denna fråga och gå vidare för att se vilka ytterligare motsatsförhållanden som blev manifesta under perioden fram till det första världskriget, och på vilket sätt man tacklade dessa inom föreningen. I tur och ordning kommer vi då att titta närmare på: den fortsatta utveklingen av relationen *fastighetsägare – kommun,* relationen *fastighetsägare – stat* och slutligen relationen *fastighetsägare – hyresgäster.* Dessa tre motsatsförhållanden spelade alla en stor roll för föreningens agerande under perioden. Även motsatsförhållandet till bankerna aktualiserades i någon mån, men det kom dock att spela en jämförelsevis underordnad roll, varför det i det här sammanhanget kan förbigås.[11] Andra motsatsförhållanden, t ex relationen till de fastighetsanställda, dyker i olika omfattning upp i materialet först under en senare eller betydligt senare period.

Förhållandet till de kommunala myndigheterna

Fastighetsägareföreningen i Malmö utvecklades från 112 medlemmar 1883 till i storleksordningen 650 medlemmar 1914. Däremellan ligger en splittring av föreningen (1909), varför den sistnämnda siffran således inbegriper två föreningar. Organiseringsgraden, d v s andelen organiserade fastighetsägare i hela fastighetsägarkåren, ökade under samma tidsperiod från ca 7% till ca 20%.[12]

Ser vi till perioden som helhet, var det otvivelaktigt motsatsförhållandet mellan fastighetsägarna och de kommunala myndigheterna som dominerade i föreningens verksamhet, och som därför också generellt kan utpekas som det största skälet till att fastighetsägare drogs till föreningen. Bland de ständigt återkommande tvistefrågorna finner vi t ex renhållningsfrågan, frågor angående sotning och brandordning, klagomål angående byggnads- och hälsovårdsstadgor samt beskattningsfrågor, t ex frågan om vattenskatt.[13]

De medel som föreningen använde sig av för att hävda fastighetsägarintresset inom dessa områden var av olika slag. Vanligast var att styrelsen framförde sina klagomål via skrivelser till vederbörande myndighet, och ett annat sätt var att skriva motionsförslag till stadsfullmäktige. Vanligt var också att man överklagade stadsfullmäktigebeslut hos länsstyrelsen. När det hettade till i en konflikt kunde det också bli fråga om att gå utanför de egna leden och sammankalla ett "öppet möte för fastighetsegare i Malmö". Vid sådan möten antogs ofta uttalanden, vilka ibland även följdes upp med protestlistor. En protestlista i "sotarefrågan", som sedermera överlämnades till stadsfullmäktige, skrevs f ö under också av hyresgäster, vilket torde vara den enda gången under perioden då en sådan intressegemenskap tog sig uttryck i en gemensam aktion.[14] Ytterligare en metod, eller snarare kanal, som kom till användning under perioden utgjordes av remissvar på myndighetsutredningar. Det dröjde dock ända till 1907 innan någon myndighet på eget initiativ anhöll om föreningens utlåtande via remiss, och inte förrän långt senare blev detta rutin.[15]

En möjlighet som stod till buds för nästan alla fastighetsägare var att utnyttja sina kommunaldemokratiska rättigheter genom deltagande i stadsfullmäktigevalen. Denna möjlighet tycks också ha utnyttjats systematiskt, inte bara av malmöföreningen, utan även av de flesta andra tidigt bildade fastighetsägareföreningar i landet. Särskilt gällde detta under 1880- och 1890-talen, varefter aktiviteten i samband med valen avtog markant. Sista gången ett stadsfullmäktigeval diskuterades mer ingående av malmöföreningen var 1902.[16]

Det vanligaste agerandet inför stadsfullmäktigevalen var att föreningen sammankallade ett "valmöte för stadens husegare", vid vilket man röstade fram en kandidatlista, som sedan tryckets upp som valsedlar och spreds bland fastighetsägarna. Eftersom det tyvärr saknas medlemsmatriklar från den här tiden går det inte att fastställa i vilken utsträckning föreningens kandidater också tillhörde föreningen, d v s i vilken mån listorna var "rena" fastighetsägarlistor. Vi får här nöja oss med konstaterandet att flera av föreningens styrelseledamöter förekom på listorna, samt att några av dessa också var, eller blev, fullmäktigeledamöter. Fr o m 1887 var således minst en av styrelseledamöterna samtidigt fullmäktigeledamot, vilket naturligtvis bör ha givit föreningen goda möjligheter att göra sin stämma hörd. Att föreningens kandidater i första hand förväntades verka för fastighetsägarintresset är både logiskt och uppenbart. Detta hindrade dock inte föreningen att inför stadsfullmäktigevalet 1884 försöka sammanjämka sina intressen med "flera föreningar" och gå ut med en gemensam lista. Tyvärr sägs ingenting om vilka föreningar som avsågs, eller om den gemensamma listan någonsin kom till stånd. Diskussionen på föreningens valmöte 1901 visar att också rena kapitalintressen kunde förespråkas. Sålunda föreslog

konsuln Otto Frick att man vid nomineringen av kandidater särskilt borde beakta "industri-handels- och sjöfartsintressen".[17] Detta ger en antydan om att föreningen också kunde utnyttjas som maktresurs för andra intressen än det rena fastighetsägarintresset, vilket vi får anledning att återkomma till.

Förhållandet till staten

Relationen till staten spelade under perioden en underordnad, om än växande, roll för föreningens agerande. Första gången vi överhuvudtaget möter någonting om denna relation i protokollsamlingen är så sent som 1888. Styrelsen författade då en skrivelse adresserad till "andra fastighetsegareföreningar", innehållande en uppmaning till dessa att "väcka opinion" för att få frågan om hyresförluster i samband med utebliven hyresbetalning från sådana hyresgäster, vilka "icke eger sitt lösöre", och således saknade utmätningsbara tillgångar, framlagd för riksdagen.[18] Aktualiserandet av relationen till staten hade alltså sin egentliga upprinnelse i en annan växande motsättning – den mellan hyresvärdar och hyresgäster.

Skrivelsens vidare öden är tyvärr okända. Den ledde i vart fall inte till någon ändring av gällande lagstiftning, och problemet med hyresindrivning kvarstod. Inte förrän elva år senare, 1899, aktualiserades ånyo relationen stat – fastighetsägare i föreningens verksamhet. Stockholms fastighetsägareförening hade då översänt "förslag till önskad förändring i nu gällande lagstiftning röran-de de rättsliga förhållandena mellan Hyresvärd och Hyresgäst, med anhållan om utlåtande huruvida Malmö Husegareförening hyser sympatier för vidtagande af åtgärder i det syfte nämnda förslag gifver".[19]

Själva förslaget, som bemöttes positivt av föreningens styrelse, saknas dock i arkivet. Ämnet som sådant visar emellertid återigen på sambandet mellan de bägge motsättningarna stat-fastighetsägare och fastighetsägare-hyresgäster.

Senare under samma år kom en inbjudan från stockholmsföreningen till en första rikskonferens för fastighetsägareföreningar. Konferensen skulle framför allt behandla två frågor vars snara lösning befanns vara "af trängande behof" för fastighetsägarna. Dels gällde det frågan om en "förbättrad" hyreslagstiftning, och dels avsåg man att behandla kreditproblematiken – i första hand frågan om en eventuell statlig kreditinrättning för fastighetslån. Dessutom skulle man ta upp frågan om bildandet av ett riksförbund.[20]

På konferensen, som hölls i april 1900, och som samlade ombud från sjutton föreningar, däribland från malmöföreningen, bildade man Sveriges Allmänna Fastighetsägareförbund. Man tillsatte också två kommittéer vilka skulle arbeta vidare med hyreslags- och kreditfrågorna, och på olika sätt söka framföra förbundets åsikter i dessa frågor till de statliga myndigheterna. Det löst sammanhållna förbundet uppnådde emellertid aldrig några egentliga resultat och upplöstes redan 1904.[21]

De frågor som för några får år hade enat fastighetsägareföreningarna i ett förbund fortfor dock att vara högaktuella även under de närmast följande åren. Det statliga förslaget till ny hyreslag 1905 behandlades vid flera tillfällen av malmöföreningen fram till lagens ikraftträdande 1908. Man engagerade sig också tämligen flitigt i de olika turer som föregick primärkreditens ordnande 1909 i och med bildandet av Konungariket Sveriges stadshypotekskassa. Ett initiativ från föreningen gick bl a ut på att man tillsammans med föreningarna i Stockholm och Göteborg skulle "utse delegerade för att uppvakta regeringen och andra personer, hvars bistånd är behöfligt för sakens framåtskridande".[22]

Frågornas art och fortsatta aktualitet bidrog alltså till att kontakterna mellan föreningarna kom att bestå även efter förbundets upplösning. Under åren fram till första världskriget arrangerades också flera nya rikskonferenser, varvid i

första hand sådana frågor som mer eller mindre direkt vette mot staten behandlades – inte minst olika lagförslag med anknytning till bostads- och fastighetssektorerna.[23] Vid varje ny konferens berördes också i alltmer konkreta ordalag frågor om en ny riksorganisation. Malmöföreningarna tycks här ha spelat en framträdande och aktiv roll som pådrivare i frågan, och det var i enlighet med ett förslag från Malmö (gamla) Fastighetsägareförening som man på en rikskonferens i Malmö 1914 fattade det slutgiltiga beslutet om att återskapa riksförbundet, vilket ett par år senare resulterade i det formella bildandet av det alltjämt existerande Sveriges Fastighetsägareförbund.[24]

Det ena, och utan tvekan viktigaste, sättet för fastighetsägarna att handskas med det allt aktuellare motsatsförhållandet till staten bestod alltså i en mobilisering av maktresurser på det nationella planet. Detta tog sig uttryck i ökat samarbete mellan föreningarna och i bildandet av ett riksförbund. Vilka andra sätt fanns? I vilken mån utnyttjades exempelvis riksdagsvalen för att hävda det specifika fastighetsägarintresset gentemot staten?

Eftersom fastighetsägarintresset, sådant vi definierat det, inte kan sägas ha råkat in i något egentligt konfliktförhållande med de statliga intressena förrän kring sekelskiftet, i och med aktualiserandet av frågan om en ny hyreslag, borde vi också kunna förvänta oss att fastighetsägareföreningarna inte fäste något större intresse för riksdagsvalen före denna tid. Så förhöll det sig emellertid inte, utan vi finner tvärtom för flertalet av de tidiga fastighetsägareföreningarna att intresset för riksdagsvalen, och aktiviteten i samband med dessa, snarare verkar ha varit större i ett tidigare skede, för att sedan minska och försvinna helt under 1900-talets första decennium – d v s när antalet intressekonflikter med staten för första gången började öka på allvar. Det vanligaste agerandet inför riksdagsvalen under 1800-talet var att man, liksom i fallet med de kommunala valen, anordnade valmöten i en eller annan form. Vid dessa försökte man ena sig kring någon befintlig lista eller kandidat. Även om det också hände att man utsåg egna kandidater, så lät man dock aldrig torgföra några egna kompletta valsedlar.[25]

I malmöföreningen sammankallade man sådana valmöten vid tre tillfällen: inför andrakammarvalen 1887, 1890 och 1893. Vid 1896 års val avstod man från att hålla något valmöte, eller att på annat sätt engagera sig i valdebatten, vilket bl a motiverades med hänvisning till "1§ i föreningens stadgar, hvilken ej föreskrifva föreningen att befatta sig med politiska frågor".[26]

Längre fram i artikeln kommer vi att återvända till frågan om agerandet vid riksdagsvalen. Här har jag endast velat peka på att vi inte utan vidare, eller i första hand, kan se föreningens aktiviteter i samband med riksdagsvalen som ett sätt att hävda just fastighetsägarintresset i trängre bemärkelse. Som vi ska se torde det i allt väsentligt ha rört sig om en helt annan typ av intressen som här fungerade som drivkrafter.

Förhållandet till hyresgästerna

Vi har tidigare sett att relationen till hyresgästerna inte stod i något direkt orsakssamband med det ursprungliga bildandet av föreningen. Här ska vi nu se hur detta motsatsförhållande alltmer tenderade att dra till sig föreningens intresse, hur det för en tid (1909-1916) kom att orsaka en organisatorisk tudelning bland de organiserade fastighetsägarna, samt hur det inom den ena av dessa båda föreningar kom att dominera verksamheten under åren närmast före det första världskriget.

Strävan att i konkurrensbegränsande syfte söka förenhetliga villkoren i hyresförhållandet måste betraktas som en viktig grundpelare i den delen av fastighetsägarintresset som vetter mot hyres-

gästerna. Redan i 1883 års protokoll mötte vi ett exempel på denna aspekt i form av en gemensam uppstramning av ordningsreglerna i hyreskontrakten. Det troliga är alltså att föreningen redan på ett mycket tidigt stadium använde sig av egna kontraktsformulär. Helt säkra belägg för ett sådant gemensamt formulär finns från 1889 och framåt.[27] Några tankar på att även utsträcka enhetligheten till det som utgjorde själva hjärtpunkten i konkurrensförhållandet på hyresmarknaden, nämligen hyrespriset, var det dock inte tal om under perioden. Inte minst den relativt låga organiseringsgraden bör härvidlag ha ställt avgörande hinder i vägen.

Som sagt fanns det emellertid andra villkor i hyresförhållandet kring vilkas upprätthållande man försökte samarbeta. En sådan fråga, vilken var av synnerlig och grundläggande betydelse för att det alls skulle bli fråga om någon avkastning på det i fastigheterna investerade kapitalet, var att försäkra sig om att hyresgästerna verkligen betalade sin hyra – helst vid rätt tidpunkt. Att så skedde var inte alls särskilt självklart, och det var framför allt kring denna problematik som det mesta av föreningens engagemang skulle komma att kretsa när det gällde relationen till hyresgästerna under perioden. Dessa frågor manade till ett solidariskt och enhetligt uppträdande bland fastighetsägarna, men det var också vid tacklandet av just dessa problem som de första stora motsättningarna inom föreningen blev synliga – motsättningar som blev den direkta orsaken till splittringen 1909. Låt oss därför se närmare på denna utveckling.

Redan 1886 "beslöts att en bok skulle anskaffas der mindre reella hyresgäster skulle af föreningens medlemmar antecknas och vara för dessa tillgängliga".[28] Det förefaller dock ha varit förenat med vissa problem att få medlemmarna att i avsedd omfattning göra anmälningar till detta register, eller "svarta bok", som man också kallade det. framför allt tycks detta ha varit fallet efter sekelskiftet, då ett hastigt ökande lägenhetsöverskott medförde att konkurrensen mellan fastighetsägarna tilltog.

Under åren närmast efter införandet av "svarta boken" och fram till sekelskiftet möter vi även andra belägg för att relationen till hyresgästerna var på väg att bli alltmer spänningsfylld. Tidigast gällde det hyresgäster som flyttade på andra tidpunkter än vid laga fardagar (1/4 resp. 1/10). Dessa hyresgäster kunde enligt styrelsen sällan "redogöra hvarifrån de kommer eller hvarför de flyttat", och de ansågs "i regel (vara) sådana personer som icke fullgör ett kontrakts föreskrifter", varför följden hotade att bli "en upplösning i allt hyresaftal". Ett försök från föreningens sida att komma till rätta med problemet genom ett beslut att inte anta hyresgäster mellan de laga fardagarna med mindre än att de "nöjaktigt (kunde) redogöra hvarifrån eller hvarför de flyttar" tycks inte vunnit något vidare genomslag hos medlemmarna varför problemet kvarstod.[29]

Ett annat problem gällde indrivning vid förfallen hyresbetalning. Om hyresgästen saknade pengar kunde hyresvärden under vissa villkor lägga beslag på vederbörandes lösöre, vilket den betalningsskyldige hyresgästen emellertid i sin tur ofta lyckades förhindra genom att via en skentransaktion överföra dessa på någon annan än kontraksinnehavaren. Problemet diskuterades vid flera tillfällen inom föreningen, och man lät bl a införskaffa förteckningar över gjorda lösöresköp av myndigheterna för att på så sätt kunna hålla sig informerade om vilka hyresgäster det gällde att se upp med[30] Som ovan nämnts var det detta problem som föranledde styrelsen att träda i förbindelse med andra fastighetsägareföreningar för att "väcka opinion".

Om nu hyresbetalningen ändå uteblev var nästa steg att vräka hyresgästen. Här krävdes ett laga förfarande via exekutiv myndighet och i vissa fall domstol, vilket kunde dra ut på tiden och därigenom åsamka hyresvärden än större hyresför-

luster – i synnerhet om inget lösöre fanns att hämta. Efter en del diskussioner i föreningen, varvid ingen full enighet synes ha uppnåtts, beslutade man sig för att helt enkelt strunta i vad lagen föreskrev och själva utföra vräkningarna, vilket man fr o m 1889 också klargjorde för hyresgästerna i föreningens kontraksformulär. Några år senare, 1893, framställdes även krav från vissa medlemmar "att föreningen skulle ikläda sig möjliga böter och rättegångskostnader för vräkning, utan anlitande af exekutif myndighet i enlighet med våra nyaste hyreskontrakter".[31] Detta blev också föreningens beslut. Dock skulle sådana fall först underställas styrelsens prövning och godkännande. Beslutet var inte enhälligt.

I de följande protokollen möter vi dock endast ett sådant prövningsförfarande. Detta fall, vilket inträffade så sent som 1908, gällde en medlem som krävde att föreningen skulle bära kostnaderna för en rättegång i ett mål där vederbörande på eget bevåg hade kvarhållit "en del husgeråd" i en lägenhet varifrån hyresgästen "rymt". Kravet, vilket uppenbarligen inte låg helt i linje med 1894 års beslut, avfärdades av styrelsen utan motivering. I vilken mån det ändå kan ha förekommit olagliga vräkningar har inte gått att fastställa utifrån föreningens arkivalier. Att avhysningar – lagliga eller olagliga – fortsatte att vålla problem kan vi däremot vara säkra på. Detta framgår bl a av det faktum att man i styrelsen 1906 övervägde att knyta en jurist till föreningen, vars uppgift skulle vara"att tillhandagå föreningens medlemmar /.../ särskilt vid avhysningar".[32]

Från sekelskiftet och fram till splittringen 1909 var det i övrigt beträffande hyresförhållandet framför allt de olika turerna i samband med hyreslagens tillblivelse som ådrog sig uppmärksamhet från föreningens sida, och som tidigare nämnts bidrog denna fråga till att fördjupa samarbetet mellan landets fastighetsägareföreningar. Vad gällde själva lagförslaget var man tämligen kritiska inom malmöföreningen, vilket framgår av gjorda utlåtanden. Främst gällde kritiken just "att något åtgjordes till ytterligare skydd för husägarnes intressen, af hvilka de viktigaste är att erhålla större trygghet för hyrans utgående".[33]

Det stora lägenhetsöverskott, som uppstod i samband med det starkt ökande spekulationsbyggandet i Malmö under 1900-talets första decennium, innebar att fastighetsägarna hamnade i ett bekymmersamt läge. Inte minst gällde detta under åren 1904 till 1909 – den s k Möllevångskrisens år. Enligt författaren till den minnesskrift som gavs ut i samband med föreningens femtioårsjubileum 1932, fick krisen bl a följande verkningar på fastighetsmarknaden: "Ett stort antal fastigheter gingo under dessa år till exekutiv försäljning och många fastighetsägare förlorade sitt i fastigheterna insatta kapital samt blevo ruinerade". Vidare nämns att "massor av hyresgäster började försumma sina hyresbetalningar och flyttade från hus till hus utan att göra rätt för sig".[34]

Eftersom författaren, Ernst Håkansson, själv var föreningsaktiv fastighetsägare vid den här tiden förtjänar hans vittnesmål stor tilltro. Dock saknade han inte skäl att i efterhand överdriva krisens verkningar, varför hans beskrivning kanske ändå bör tas med en viss försiktighet. Samme Håkansson var nämligen en av initiativtagarna vid bildandet av den nya konkurrerande föreningen 1909 – ett bildande som han i minnesskriften sätter i direkt samband med den gamla föreningens uraktlåtenhet att försöka göra någonting åt problemen. Genom att överbetona krisens verkningar kan han m a o ha velat inpränta nödvändigheten och önskvärdheten av sitt eget med fleras i och för sig osolidariska och smått konspirativa handlande.

Rätt har han hur som helst i så måtto att den gamla föreningen verkligen inte uträttade mycket under de här åren som kan sättas i samband med det för fastighetsägarna dystra läget på bostadsmarknaden och en därvid eventuellt minskande betalningsdisciplinen bland hyresgästerna. Bortsett

från det tidigare nämnda övervägandet att anlita en jurist för vräkningsärenden, synes åtgärderna ha inskränkt sig till framtagandet av en del statistik angående outhyrda lägenheter i staden, samt till ett förslag om att bilda ett hryesförsäkringsbolag. Den senare frågan utreddes och diskuterades men rann av okänd anledning ut i sanden.[35]

Inte heller den nya föreningsstadga som antogs i mars 1909 bär några som helst spår av att föreningens syfte skulle ha någonting med medlemmarnas relation till hyresgästerna att göra. Ändamålsparagrafen angav blott – om än i vaga ordalag – att föreningens intressen var riktade mot statliga och kommunala myndigheters förehavanden. Den lyder:

> §1. Ändamål:
> **att** beakta fastighetsägarnas angelägenheter och tillvarata deras intressen i allmähet;
> **att** genom ordnande af föredrag bereda ledamöterna tillfälle till kännedom om lagar och författningar, särskilt dem, som angå Malmö kommunala forhållanden; samt
> **att** genom anordnande af sammanträden bereda ledamöterna tillfälle till tankeutbyte i frågor af allmänt intresse.[36]

Ändamålsparagrafen tycks alltså väl svara mot vad som faktiskt var föreningens huvudinriktning vid den här tiden. I centrum för engagemanget stod fortfarande olika frågor med statlig och framför allt kommunal anknytning, t ex renhållnings- och kreditfrågorna. Frågan är emellertid om inte denna huvudinriktning svarade allt sämre mot de behov som fanns hos en växande del av stadens fastighetsägare vid den här tiden.

Senare under samma år utbröt som bekant storkonflikten på arbetsmarknaden, och i direkt samband därmed ställdes fastighetsägarna för första gången plötsligt inför hotet om en organiserad hyresstrejk, vilken planerades av fackföreningarna. Två skrivelser med krav på åtgärder inkom genast till styrelsen. Den första, från styrelseledamoten och fabrikören C.H. Richter löd:

> Då undertecknad och förmodligen äfven öfriga medlemmar af styrelsen rådfrågats af föreningsmedlemmar om huru de borde ställa sig gentemot den af fackföreningarne i utsigt stälda vägra att betala hyra i anledning af storstrejken och då det arbetas för utlysandet af ett extra sammanträde för öfverläggning om situationen, hemställer jag till herr ordföranden, huruvida icke styrelsen borde sammanträda för att öfverlägga om saken.

Styrelsemajoriteten visade dock ingen större entusiasm för Richters förslag utan bordlade ärendet tills vidare i väntan på ”närmare upplysningar, hvilken omfattning strejken ifråga kom att taga”.

Skrivelse nummer två, som behandlades på samma styrelsemöte, och som var författad av två medlemmar, handlanden C.P. Åberg och byggmästaren O.E. Larsson, gick längre i sina formuleringar och ifrågasatte om inte:

> /.../ tidens kraf fordra en **omläggning** af Malmö husegareförening. Wi anhålla derföre vördsammast att ett extra sammanträde snarast möjligt kunde komma till stånd i och för dryftandet af de mått och steg, som måste widtagas för att husegarnes rätt ej helt och hållet får trampas under fötterna af förvillade hyresgäster. (min kurs.)

Även till denna skrivelse ställde sig styrelsens majoritet kallsinnig. Man avvisade medlemmarnas begäran med hänvisning till att det inte klart framgick av skrivelsen vilka frågor som skulle tas upp vid det önskade extrasammanträdet.[37]

Visserligen kom den hotande hyresstrejken av någon anledning aldrig till stånd, men i ett senare svar på en förfrågan från civildepartementet om i vilken mån arbetsmarknadskonflikten hade påverkat hyresbetalningarna, erkändes att en viss ”trögher” kunnat förmärkas, något som dock inte hade lett till några som helst åtgärder från styrelsens sida. När detta svar ingavs i oktober månad 1909 var emellertid splittringen av fastighetsägareföreningen redan ett faktum.[38]

Redan i månadsskiftet juli-augusti hade enligt uppgift tretton fastighetsägare samlats för att dryfta bildandet av en ny förening ”hvilken mera

än den nuvarande föreningen tillvaratog medlemmarnas intressen".[39] Protokollet från det konstituerande mötet, som bör ha hållits i månadsskiftet september-oktober, är tyvärr försvunnet. Med tanke på vad vi vet om den fortsatta verksamheten kan vi i det här fallet ändå utgå från att Håkanssons historieskrivning är riktig när han skriver att mötet framför allt ålade den nya föreningen att "praktiskt verka för ett effektivt indrivande av förfallna hyror, efterhållande av försumliga hyresgäster samt inrättandet av ett kontor, dit fastighetsägarna alltid kunde vända sig för erhållandet av råd och hjälp i alla sina fastighetsangelägenheter".[40]

Den föreningsstadga som antogs av mötet skiljde sig också väsentligt från den som gällde för den gamla föreningen. Ändamålsparagrafen var visserligen av samma allmänt hållna karaktär som motsvarande paragraf hos den gamla föreningen, men av totalt sexton paragrafer berördes förhållandet till hyresgästerna i inte mindre än sex stycken, medan samma förhållande i den gamla föreningens stadga inte berördes med ett enda ord. I den nya föreningen stadgades bl a att kontorets främsta uppgift var att "söka förmå tredskande hyresgäst att betala förfallen hyra, eller om detta ej låter sig göras, frivilligt afflytta, samt att, om ej heller detta sker, vidtaga lagliga åtgärder för hyresgästens afhysning". Vidare skulle enligt stadgarna en matrikel över försumliga hyresgäster föras av kontoret, och där hållas tillgänglig för medlemmarna. För medlem som underlät att i tillämpliga fall göra anmälan till detta register gällde ett bötesbelopp á 10 kr, och för medlem som skrev kontrakt med hyresgäst som fanns upptagen i matrikeln, och således häftade skuld till någon annan medlem, stadgades 25 kr i böter.[41]

Redan någon vecka efter det konstituerande mötet kom man igång med det praktiska arbetet. Ett kontor öppnades på Föreningsgatan, en kontorsföreståndare och en ombudsman anställdes, varefter jakten på försumliga hyresgäster tog sin början.

Fram till årsskiftet 1909-1910 anslöts 156 fastigheter till föreningen, 82 hyresgäster hade anmälts till kontoret "för underlåtenhet att betala hyra" och 382 kr fördelade på 16 poster hade inkasserats genom kontorets försorg. Under de följande åren fram till det första världskriget ökade antalet anslutna fastigheter stadigt. Särskilt stor var ökningen 1910, då antalet anslutna fastigheter fördubblades. I december 1914 var man uppe i 520 anslutna fastigheter. Anmälningarna av försumliga hyresgäster steg under 1910 till 649, och höll sig sedan på ett ungefär i denna storleksordning varje år fram till kriget. Indrivningsverksamheten sköttes med stor energi, och rekordnoteringen i antalet verkställda inkassofall före kriget uppnåddes 1912 med 1.923 fall, medan det inkasserade beloppet var som störst 1913 med 25.469 kr och 25 öre, fördelade på 1.879 inkassofall. Registret över försumliga hyresgäster, vilket även utökades med matriklar över lösöresköp och boskillnader, anlitades av medlemmarna ca 400 till 500 gånger per månad.[42]

Förutom inkassoverksamheten och registreringen av försumliga hyresgäster, vilket utan tvekan var de angelägenheter som stod i centrum för föreningens aktivitet, hade kontoret även andra uppgifter. Bl a idkades en ganska omfattande hyresförmedling, en verksamhet som f ö också den gamla föreningen hade gjort ett försök med redan på 1880-talet, då troligtvis utan någon större framgång. Förmedlingsverksamheten kan ses som ytterligare ett utslag av hyresvärdarnas strävan att begränsa den inbördes konkurrensen – i det här fallet genom att söka kontrollera och reglera själva cirkulationen på hyresmarknaden.

Till kontorets uppgifter hörde vidare att ställa upp med juridisk rådgivning, t ex i samband med fastighetsaffärer, att vara behjälpliga vid konkurser samt inte minst att obesörja avhysningar. Huruvida man härvid även vräkte hyresgäster på

olaglig väg, d v s på egen hand utan myndighetssanktiton, framgår inte av primärmaterialet. Att så var "allmänt" förekommande bland fastighetsägare i Malmö vid den här tiden påstod dock den i Göteborg utkommande tidningen Fastighetsägaren.[43]

Föreningens verksamhet under dessa sex första år präglades alltså nästan uteslutande av fastighetsägarnas relation till hyresgästerna, medan den traditionellt sett viktigaste verksamheten, att bevaka fastighetsägarnas intressen gentemot de kommunala myndigheterna, kom långt i bakgrunden.

Den gamla föreningen däremot, fortsatte i stort sett att arbeta enligt de traditionella linjerna även efter splittringen, d v s med en primär inriktning på problem med statlig och framför allt kommunal anknytning. Uppenbarligen svarade emellertid en organisation med endast denna typ av verksamhet på programmet dåligt i förhållande till en allt större skara hyresvärdars verkliga och akuta behov, och antalet medlemmar minskade i ungefär samma takt som den nya föreningen ökade.[44]

Inom styrelsen tycks man till en början ha intagit en ganska hårdnackad och avvisande hållning gentemot den nya föreningen, trots att denna tidigt ingjöd till både samarbete och samgående. I samband med dessa framstötar förutsatte man inom den nya föreningen att en eventuellt sammanslagen förening skulle konstitueras helt på basis av den nya föreningens stadgar och arbetssätt. Ställda inför det uppenbara hotet att tyna bort i intet började man inom den gamla föreningen efterhand att acceptera dessa villkor – om än trögt och till synes motvilligt. De förhandlingar som upptogs strandade vid flera tillfällen, och det skulle dröja ända tills 1915 innan ett definitvt beslut om samgående kunde fattas. Stötestenen för den gamla föreningen var framför allt de hårda bestämmelserna om anmälningsplikt av försumliga hyresgäster samt det därvid stadgade bötesbeloppet för underlåtenhet att i tillämpliga fall göra sådan anmälan. Ett första konkret förslag till samgående, vilket förelåg redan 1912, föll t ex just på den här punkten.[45]

"Tredskande hyresgäster" – ett förstadsproblem?

För att förklara den tendens till ökande spänningar mellan fastighetsägare och hyresgäster som vi har kunnat konstatera för slutet av perioden, och som också ledde till fastighetsägareföreningens sprängning, tror jag att det är av utomordentlig vikt att peka på hela den strukturella omdaningsprocess som stora delar av bostadssektorn i Malmö med brutal påtaglighet utsattes för under decennierna närmast sekelskiftet – inte minst markerad genom byggandet av Möllevången.

När fastighetsägarna först började organisera sig under tidigt 1880-tal hade hyresboendet som sådant sedan länge hunnit bli den dominerande boendeformen i Malmö, framför allt om vi ser till de lägre samhällsskikten. Väl att märka var emellertid bebyggelsen ännu vid 1880-talets början genomgående småskalig. Envåningsfastigheten bestående av gathus, eventuellt med tillhörande gårdslängor, var den klart vanligaste byggnadstypen. Antalet hyresgäster per fastighet var litet, och normalt bodde hyresvärden i samma fastighet som sina hyresgäster. En undersökning rörande stadsdelen Lugnet visar t ex att endast 14% av fastighetsägarna i denna stadsdel för egen del bodde på annat håll i staden 1875.[46] Under dessa omständigheter ligger det nära till hands att anta att förhållandet mellan hyresvärden och hans hyresgäster var personligt, och möjligen också patriarkalt.

Sådan utpräglat småskalig bebyggelse var t ex helt förhärskande inom de två hastigt växande arbetarförstäderna Östra- och Södra Förstaden, vilka likt två långsmala bihang till den äldre stadskärnan sträckte sig åt var sitt håll längs de

gamla utfartsvägarna åt söder och nordost. Även inuti den gamla stadskärnan, Staden Inom Broarna eller Gamla Staden, fanns det vid den här tiden, och ännu långt fram på 1900-talet, stora områden som dominerades av en liknande, kanske ännu mer sammangyttrad, kåkbebyggelse, särskilt inom de östra och sydöstra delarna. I de mer centrala delarna av stadskärnan, med de gamla handelsgårdarna i korsvirke, hantverkarhusen och de ståtliga tegelhusen i renässansstil, hade dock förändringarnas vindar börjat blåsa, och från någon gång kring 1880, kanske ännu tidigare, kan vi här tala om en begynnande citybildning. Längs huvudstråken och kring de stora torgen hade en hel del äldre byggnader börjat rivas för att ge plats åt moderna fastigheter med både tre och fyra våningar. Här inrymdes i första hand banker, kontor och annan affärsverksamhet, men också bostäder för över- och medelklassen, som sedan århundraden hade residerat i hjärtat av staden.

Trettio år senare, vid 1910-talets början, var Malmös invånarantal mer än fördubblat, från ca 40.000 till drygt 80.000, och bortsett från att det bebyggda stadsområdet upptog en betydligt större yta, hade själva stadsbilden delvis fått en helt ny prägel. Inte minst iögonfallande var att en för Malmö alldeles ny byggnadstyp, *hyreskasernen,* nu hade slagit igenom på bred front. Nya arbetarförstäder hade vuxit fram, och inom vissa av dessa, särskilt Möllevången, dominerade hyreskasernen stort. Hela 70% av fastigheterna på Möllevången innehöll fler än 20 lägenheter, medan motsvarande siffra för Gamla staden var blott 2%. Både genom utbyggnad och på bekostnad av den äldre kåkbebyggelsen hade också de gamla förstäderna, Östra- och Södra Förstaden, vid det här laget kommit att berikas med ett stadigt växande antal hyreskaserner. I Östra Förstaden låg t ex stadens största bostadsfastighet, vilken innehöll hela 102 lägenheter med ett sammanlagt invånarantal på 412 personer 1913.[47] I den gamla stadskärnan var förändringarna kanske inte lika påtagliga. Här hade visserligen tendensen till citybildning förstärkts kraftigt under perioden, men den äldre småskaliga bebyggelsen var fortfarande dominant inom stora delar.[48]

Parallellt med förändringarna av bebyggelse-och boendestruktur hade också själva fastighetsägandet börjat anta nya former. Slående är t ex hur fastighetskapitalet under 1900-talets första decennium i allt högre grad började formera sig i skepnad av aktiebolag med specialinriktning på förvaltning av hyresfastighter och/eller fastighetsaffärer. Mellan 1902 och 1911 bildades så många som 42 fastighetsbolag i Malmö mot endast 11 stycken under åren 1887, då det första fastighetsbolaget startades, t o m 1901. Vissa av fastighetsbolagen hade också snabbt hunnit att skaffa sig betydande fastighetsbestånd, t ex Triangeln, som 1912 var ägare till nio fastigheter taxerade till sammanlagt 11,2 miljoner kr. Samtliga 53 fastighetsbolag i Malmö 1912 ägde tillsammans 61 fastigheter, vilka representerade ca 10% av stadens hela fastighetstaxeringsvärde.[49]

Vidare hade det skett en ganska markerad social förskjutning inom det enskilda privata fastighetsägandet sedan början av 1880-talet. Om vi under den något grovkorniga rubriken ”småfolk” räknar in hela den egentliga arbetarklassen samt hantverkare, lägre tjänstemän m fl, kan vi sålunda konstatera att denna grupp var på tillbakagång inom fastighetsägarkåren. Från att ha varit ägare till 48% av Malmös fastigheter 1883, hade man minskat sin andel av fastigheterna till 31% 1912, vilket motsvarar en andelsminskning av stadens hela fastighetstaxeringsvärde från 23% till 11% under samma period. Även inom gruppen ”småfolk” går det att se tydliga förskjutningar i samma riktning.[50]

Slutligen kan tilläggas att det blev allt ovanligare, särskilt i de nya hyreskasernerna, men också i den äldre småskaliga bebyggelsen, att fastighetsägaren delade tak med sina hyresgäster.

Endast i ett tjugotal av Möllevångens drygt 90 fastigheter 1913 var hyresvärden närvarande i form av eget boende, och i det tidigare omnämnda Lugnet hade andelen fastighetsägare boende utanför stadsdelen ökat från 14% till 36% mellan 1875 och 1915.[51]

Det förefaller inte särskilt långsökt att här anta ett orsakssamband mellan de ovannämnda förändringarna å den ena sidan, och å den andra sidan ett förändrat förhållande mellan hyresvärdar och hyresgäster. Särskilt nära till hands ligger det kanske att peka på övergången från ett småskaligt till ett storskaligt boende. Fastighetsägarens möjlighet att utöva en närgången och personlig kontroll med pariarkala förtecken bör sålunda ha minskat avsevärt till följd av just storskaligheten i det nya hyreskasernsboendet. Därtill kan läggas det faktum att fastighetsägaren i långt mindre grad än vad som var fallet i den småskaliga bebyggelsen, var fysiskt närvarande i fastigheten, vilket självfallet bör ha verkat i samma riktning. I motsvarande grad minskade då också den enskilde hyresgästens möjligheter att på ett enkelt och informellt sätt framföra sina vardagliga boendebekymmer till husets herre, t ex rörande anstånd med hyresbetalningen. I de fall där fastighetsägaren inte ens bodde i samma hus som sina hyresgäster var hyresgästen ofta hänvisad till att gå omvägen via fastighetsägarens representant – en i huset boende portvakt eller vicevärd. Å andra sidan bör de allt större hyresgästkollektiven och fastighetsägarnas minskande kontrollmöjligheter även ha inneburit ökade möjligheter för hyresgästerna att trotsa sina hyresvärdar, både på enskild och kollektiv basis. Hyresgästernas benägenhet till trots mot fastighetsägarna påverkas naturligtvis i väsentlig grad även av andra faktorer – inte minst den för tillfället rådande graden av konkurrens på bostadsmarknaden – men för den fulla förståelsen av problemet med det ökande antalet ”tredskande” hyresgäster under slutet av perioden tror jag det är av synnerlig vikt att lyfta fram dessa förändrade grundförutsättningar för parternas relationer.

I enlighet med resonemanget ovan bör vi alltså i första hand vänta oss att finna de ”tredskande” hyresgästerna i sådana stadsdelar där hyreskasserner dominerade, eller åtminstone var vanliga. Och mycket riktigt. Det visar sig att det finns en mycket tydlig koppling mellan Malmö Nya Fastighetsägareförening och just den här typen av stadsdelar. Bland de stadsdelar som hade den största anslutningsgraden till den nya föreningen märks sålunda först och främst Möllevången med hela 67% av fastigheterna anslutna till föreningen 1914. Därnäst följer de till Möllevången angränsande delarna av Södervärn med 49%, och därpå de delar av Mellersta- och Östra Förstaden som var belägna inom stadsplanerat område (36% resp 33% av samtliga fastigheter anslutna till föreningen). Av de totalt femton stadsdelarna finner vi Gamla Staden först på tolfte plats i det här hänseendet – en placering som den delade med Kirsebergsvången. Ännu lägre anslutningsgrad hade de utanför stadsplanerat område liggande delarna av Östra Förstaden (5%), Sofielund (5%) och slutligen Västra Förstaden (2%), d v s områden med till övervägande delen småskalig bebyggelse.[52]

Eftersom det saknas matriklar från den gamla föreningen är det inte riktigt lika lätt att knyta ihop den med någon viss typ av stadsdelar. Går vi emellertid till den första medlemsmatrikeln för den sammanslagna föreningen 1916 och tittar på de fastigheter som inte fanns med i någon av de tidigare matriklarna från Malmö Nya Fastighetsägareförening, dvs fastigheter som till största delen bör ha varit anslutna till den gamla föreningen, finner vi att drygt en tredjedel av dessa, 93 stycken, var belägna i Gamla Staden. Denna stadsdel avancerar nu plötsligt från tolfte till sjunde plats med avseende på andelen anslutna fastigheter i de olika stadsdelarna, eller från 11%

till 22% av fastigheterna. Detta kan jämföras med att anslutningen på Möllevången, trots sammanslagningen av de bägge föreningarna, inte ökade med en enda fastighet 1916, och att ökningen i de tre övriga stadsdelarna med den största anslutningsgraden till den nya föreningen 1914 stannade inom fyra procentenheter. Den enda förskjutning som inte helt går att foga in i det väntade mönstret gäller den relativt kraftiga ökningen i Södra Förstaden, från 28% till 47% av fastigheterna, lika med ett absolut tillskott av 49 anslutna fastigheter. Noteras bör dock att Södra Förstaden hade en mycket blandad karaktär i alla avseenden.[53]

Det visar sig alltså att Malmö Nya Fastighetsägareförening, i motsats till den gamla föreningen, var en utpräglad förstadsförening med särskilt stark förankring just inom de nyare hyreskasernsdominerade områdena. Det var här de "tredskande" hyresgästerna bodde. Introduktionen av hyreskasernen, den dittills mest renodlade exponenten för fastighetskapitalets strävan att organisera boendet på ett sätt som var rationellt utifrån profitmaximeringens princip, kom således att markera avstampet på en ny etapp i den kroniska konflikten mellan hyresvärd och hyresgäst. Bildandet av förstadsföreningen var ett kraftfullt svar från fastighetsägarsidan på de krav som ställdes i denna nya och mer upptrappade situation. Sett i ett längre perspektiv innebar tillkomsten av den nya föreningen ett viktigt steg på vägen mot den ekonomiska kamporganisation som skulle födas under tidigt 1930-tal. Ännu så länge uppträdde emellertid hyresgästerna endast som enskilt "tredskande" individer eller hushåll, och en organiserad kollektiv attack från deras sida skulle i Malmö låta vänta på sig ytterligare nästan två decennier. När den väl kom skulle dock fastighetsägarnas tidigt vunna erfarenheter av konsten att i organiserad form tas med "tredskande" hyresgäster visa sig vara mycket värdefulla.

Medlemsstruktur

Pär-Erik Back berör i sin tidigare omnämnda studie också frågan om de tidiga fastighetsägareföreningarnas sociala struktur. På grundval av uppgifter om de allra första styrelsernas sammansättning i nio tidigt bildade föreningar, däribland Malmö Husegareförening, som var föreningens officiella namn fram till 1909, samt en matrikel från vardera Helsingborgs och Stockholms fastighetsägareföreningar, drar han följande generella slutsats:

> Sammanfattningsvis kan sägas att föreningstanken under de första decennierna slog rot inom en speciell, socialt relativt väl avgränsad kategori husägare. Enstaka företrädare för storföretagsamhet på området och en del personer ur den absoulta överklassen möter oss givetvis som medlemmar i alla föreningarna och i några av dessa ägde de ett avsevärt inflytande. Men i stort gäller /.../ att just de smärre gårdsägarna, handlande och hantverkare m fl funnit behovet påkalla en intressesammanslutning /.../[54]

Som exempel på i socialt avseende typiska föreningar nämner han bl a malmöföreningen vars första styrelse bistod av en bruksägare, en f d gjuteriägare, en glasmästare, en vaktmästare, en grynhandlare, en åkerbrukare, två byggmästare och en ljusstöpare.[55]

Även om Backs empiriska underlag härvidlag kan sägas vara något klent, förefaller hans slutsatser ändå ganska rimliga. Man måste dock ha i bakhuvudet att det kan ha funnits en tendens inom föreningarna att i första hand välja personer med social prestige och/eller god vana att handskas med förekommande problem till styrelseuppdragen, vilket kan ha medfört en viss diskrepans mellan hela föreningarnas och styrelsernas sociala sammansättning. För malmöföreningens del kan vi t ex i det här sammanhanget peka på det faktum att det i varje styrelse fr o m 1887 förekom en eller flera ledamöter av stadsfullmäktige.

Till skillnad från Back har jag för säkerhets skull också undersökt om det för den gamla föreningen går att spåra någon signifikant förändring i styrelsernas sammansättning över tid. Det är ju trots allt en dryg trettioårsperiod vi rör oss inom, och som jag tidigare nämnt hann fastighetsägarkåren i Malmö att förändras en hel del under perioden, vilket även borde kunna ha fått till följd en förändrad medlemssammansättning. Någon sådan förändring går emellertid inte att konstatera vad gäller styrelsernas sammansättning – de verkar snarare ha utmärkts av en stor social stabilitet över tid, vilket rimligtvis bör tyda på att sak samma gällde för medlemsstocken som helhet.

I nästan alla styrelser förekom således en eller några hantverksmästare, en eller ett par smärre fabrikörer, ibland en eller ett par handlande, någon lägre tjänsteman eller hantverkare utom mästare. Någon titel med mer proletär klang än vaktmästare och skorstensfejare går inte att finna bland ledamöterna – och naturligtvis inte heller någon kvinna. Starkt representerade var däremot hela tiden byggmästarna, vilkas antal i styrelserna aldrig understeg två, och som åtminstone i ett par fall under senare delen av perioden rentav utgjorde styrelsens majoritet.[56] Just byggmästarnas starka ställning är intressant så tilvida att de genom sitt producentintresse lätt kan tänkas komma i konflikt med övriga fastighetsägares intressen – särskilt under tider av relativt överskott på bostäder. Om än inte under den här behandlade perioden så åtminstone vid ett senare tillfälle, nämligen under 1930-talets byggnadshausse, skulle en sådan intressekonflikt inom styrelsen komma att leda till en mycket långdragen och allvarlig kris för föreningen.[57]

De flesta styrelseledamöterna i den gamla föreningen ägde endast en fastighet. Här fanns dock flera exempel även på verkligt stora fastighetsägare. En av de ledande personerna i 1800-talets styrelser var t ex byggmästaren N. Thulin, vars fyra fastigheter taxerade till totalt 225.000 kr utgjorde Malmös största privata fastighetsinnehav 1883. I senare styrelser finner vi bl a byggmästarna C.L. Müller och N.J. Stenmarck, vars bestånd på åtta respektive fem fastigheter 1912 var taxerade till vardera över en miljon kr, och som därmed tillhörde de vid den tiden absolut största och högst taxerade fastighetsinnehaven i Malmö.[58]

Om den gamla föreningens sociala konturer alltså tyvärr endast låter sig anas mot bakgrund av dess styrelsesammansättning, är vi desto mer välunderrättade om den nya föreningen. Med hjälp av dess medlemsmatrikel från 1914 kan följande sammanställning göras:

Tabell 1
Medlemmar i Malmö nya fastighetsägareförening 1914 efter titlar och kategorier.

	Antal	Andel (%)
Handlande	62	13,7
Fabrikör	16	3,5
Direktör	14	3,1
Högre tjänsteman	20	4,4
Byggmästare	24	5,3
Hantverksmästare	19	4,2
Övriga personer tillhörande de övre samhällsskikten	17	3,8
Hantverkare utom mästare	67	14,8
Lägre tjänsteman	38	8,4
”Övrigt småfolk”	70	15,5
Husägare	16	3,5
Kvinnor utan yrkestitel	62	13,7
Fastighetsbolag	5	1,1
Övriga bolag och firmor	11	2,4
Sterbhus	11	2,4
Totalt	452	99,8

Källor: Redogörelse för Malmö nya fastighetsägareförenings u.p.a. verksamhet under år 1914. (Malmö fastighetsägareföreningsarkiv) Adresskalendrarna för åren 1911-12, 1912-13, 1913-14, 1914-15.

Först en kommentar angående gruppen ”husägare”. Dessa var nämligen enligt matrikeln hela 71 stycken. Då jag i en tidigare gjord undersökning av ägandestrukturen i hela staden har konstaterat att 1912-13 års fastighetsregister endast upptar två personer med denna titel drog jag slutsatsen att flertalet av matrikelns ”husägare”

lystrade till någon annan titel i vardagslag.[59] I föreningssammanhang, men endast där, var de ”husägare”. De 71 ”husägarna” i matrikeln har därför kontrollerats i både fastighets- och adressregister och därefter i tabellen räknats efter de titlar som angetts i dessa register. Kvar blev 14 personer som inte stod att finna alls i adresskalendrarna, samt två personer vilka även i adresskalendrarna stod som husägare och inget annat. I den grupp på 16 personer, som i tabellen räknats som ”husägare”, finns alltså sannolikt flera med annan titel. Totalt fördelade sig de 71 ”husägarna” i medlemsmatrikeln på följande titlar i adresskalendrarnas register: hantverkare utom mästare 11, lägre tjänstemän 4, ”övrigt småfolk” 38, handlande 1, byggmästare 1, husägare 2 och oidentifierbara 14. De som kallade sig ”husägare” i medlemsmatrikeln hörde alltså i huvudsak hemma i de lägre samhällsskikten, vilket blir än mer tydligt om vi detaljstuderar de 38 ”husägare” som efter vår kontroll visade sig vara hemmahörande inom kategorin ”övrigt småfolk”. Här finner vi intressant nog att hela 18 personer hade titlar med pre- eller postfixen ”arbets”-/-”arbetare”/-”karl”, medan detta endast gällde för 4 av de totalt 32 personerna som direkt via medlemsmatrikeln kunde hänföras till kategorin ”övrigt småfolk”. Förhållanden som detta ska kanske inte övertolkas, men det faktum att det tydligen fanns en tendens bland arbetare och småfolk att åtminstone inom föreningen markera sin identitet genom själva husägandet, besuttenheten, istället för genom sina yrkestitlar, tror jag ändå kan säga oss en del om fastighetsägandets betydelse för klassmedvetandet, vilket vi ska återkomma till senare.

Om vi går vidare bland de lägre samhällsskikten i tabellen, och till kategorin ”övrigt småfolk” också adderar lägre tjänstemän och hantverkare utom mästare, får vi en stor kategori ”småfolk” som omfattar hela 175 personer, eller 38,7% av medlemmarna. Det visar sig då att hela denna kategori är något ”överrepresenterad” inom föreningen i förhållande till den andel man utgjorde av Malmös fastighetsägarkår. Observeras bör att endast en mycket liten del av medlemmarna i denna kategori torde gå att hänföra till arbetarklassens kärngrupper.[60]

Den stora gruppen kvinnor utan yrkestitel, inom vilken titeln ”änka” dominerar stort, förvånar. Inte ett ord om eller av någon kvinna står att finna i protokoll eller andra föreningshandlingar under den här aktuella tidsperioden. Grovt sett motsvarar dock andelen kvinnor utan yrkestitel inom föreningen andelen kvinnor utan yrkestitel inom hela stadens fastighetsägarkår.[61] Att det stora flertalet av dessa bar titeln ”änka”, och inte exempelvis ”änkefru” eller ”mamsell”, antyder att en majoritet bör ha varit socialt hemmahörande bland småfolket. I samma riktning pekar det faktum att de allra flesta endast ägde ganska små eller möjligen medelstora fastigheter. Endast en av dessa kvinnliga medlemmar ägde fler än en fastighet.[62]

Går vi uppåt på samhällsstegen och gör halt vid de handlande, finner vi som väntat att detta i huvudsak småborgerliga sikt, dit jag inte räknat hökerihandlare, men väl grosshandlare, utgjorde en rätt så betydande grupp. Man var dock knappast ”överrepresenterade” inom föreningen om vi ser till fastighetsägarekårens sociala sammansättning i stort.[63] Några handlande ur de traditionellt sett mest namnkunniga malmöfamiljerna, Faxe, Dieden, Bager m fl, fanns inte representerade inom föreningen, men väl några av stadens största fastighetsägare, vilka var just handlande. Här fanns t ex grosshandlaren G. Zätterström med sju fastigheter taxerade till sammanlagt 1,3 miljoner kr, samt handlanden August Möller vars fem fastigheter totalt var taxerade till 842.000 kr.[64] Till största delen verkar det dock ha rört sig om mindre handlanden med inte alltför stora fastighetsinnehav, ägare till mindre handelsfirmor och liknande.

Bland kategorierna fabrikörer och direktörer finns några enstaka namn med nära anknytning till storkapitalet, t ex direktören för Skånska Cement, häradshövdingen m m Ernst Wehtje, som f ö också ingick i flera styrelser för fastighetsbolag, samt bankiren Th. Dieden.[65] De flesta direktörerna och fabrikörerna i föreningen torde dock främst gå att hänföra till småkapitalisternas eller småborgerskapets skara. Vissa kompletterande anmärkningar om dessa personer i adresskalendrarna kan härvidlag anföras som typiska: ”äger snickeri”, ”handlande i specerimagasinet Jawa”, ”pianofabrikör”, ”äger tapethandel”, ”ägare till firman NN” o s v. Ingen av dessa tillhörde Malmös största fastighetsägare. Bland föreningsmedlemmarna ur restgruppen ”övriga personer tillhörande de övre samhällsskikten” finner vi sådana titlar som läkare, godsägare, resturatörer, kyrkoherdar, en greve, några disponenter m m.

Om grupperna byggmästare och högre tjänstemän finns inte så mycket att säga. Det kan dock noteras att några av byggmästarna inom föreningen tillhörde Malmös största inom sitt yrke, samtidigt som man kunde räkna sig som verkligt stora fastighetsägare. Vi finner sålunda stadens allra störste fastighetsägare räknat på fastigheternas taxeringsvärde bland byggmästarna inom föreningen, nämligen Nils Liljedahl, vars fem fastigheter var taxerade till sammanlagt nästan 1,5 miljoner kr.[66]

Slutligen kan vi konstatera att endast fem av stadens över femtio fastighetsbolag ingick som medlemmar i föreningen. Även antalet firmor och övriga bolag verkar ganska lågt, elva stycken. Bortsett ifrån att det fanns flera fastighetsbolag som uteslutande sysslade med fastighetstransaktioner, och som därför knappast hade någon anledning att engagera sig i en organisation som primärt slog vakt om förvaltningsintresset, är det möjligt att fastighetsbolagen i stor utsträckning själva hade resurser nog att driva in hyror och hålla efter försumliga hyresgäster, vilket kan ha gjort dem mindre benägna att sälla sig till föreningen. Bland de fastighetsbolag som var medlemmar i föreningen finner vi dock Triangeln, vilket med sina nio fastigheter i Möllevången och Östra Förstaden, taxerade till sammanlagt 1,2 miljoner kr, var det största fastighetsbolaget i Malmö vid den här tiden.[67]

Sammantaget har vi alltså kunna konstatera att det trots en mycket stor social och klassmässig spännvidd ändå fanns en tydlig dragning åt det sociala mittfältet bland medlemmarna i föreningen. Utan överdrift skulle man kunna säga att det framför allt var grupper som småhantverkare, lägre tjänstemän, mindre handlanden, småfabrikörer samt de mer medelklassbetonade delarna ur kategorin ”övrigt småfolk” som utgjorde föreningens sociala kärna, och som gav den dess sociala profil.

Sist bör nämnas att sammansättningen av föreningens styrelser i grova drag synes ha avspeglat den sociala strukturen inom hela föreningen. Undantaget gäller främst kvinnorna, vilka var helt orepresenterade i styrelserna.[68] Backs antagande om styrelsernas sociala representativitet håller alltså måttet åtminstone i det här fallet. Om det gör så även i fallet Malmö (gamla) Fastighetsägareförening, vilket vi tidigare har gissat, kan vi då också sluta oss till att de sociala skillnaderna mellan de bägge konkurrerande föreningarna bör ha varit försumbara. Bortsett från ett par smärre skillnader – att antalet högre tjänstemän var fler och antalet byggmästare färre – hade den nya föreningens styrelser nämligen i stort sett samma sociala profil som den gamla föreningens styrelser. Splittringen av Malmö Fastighetsägareförening 1909 var m a o inte betingad av fastighetsägarnas sociala tillhörighet, vilket i och för sig vore en tänkbar möjlighet. De helt avgörande faktorerna för malmöfastighetsägarnas val av förening tycks istället – och med stor sannolikhet – ha varit fastigheternas läge och typ, samt dess invånares benägenhet att ”tredskas”.

"Den politiskt lefvande delen af medelklassen"

Vi känner nu den sociala strukturen bland Malmös organiserade fastighetsägare. Vidare vet vi hur dessa organiserade fastighetsägare använde sina föreningar för att slå vakt om de sina omedelbara intressen som var förknippade med själva fastighetsägandet. Här kunde vi på ett övergripande plan se en succesiv förskjutning i agerandet – från en inriktning på kommunala spörsmål mot sådana problem som genererades i själva hyresförhållandet. Denna frontförändring förstod vi framför allt som ett svar på de nya förutsättningar som kom att gälla för relationerna mellan hyresvärdar och hyresgäster efter sekelskiftet – en förändring som inte minst tycktes falla tillbaka på vissa strukturella förändringar av boende och bebyggelse.

Vår sista uppgift blir nu att söka få ett grepp om hur dessa organiserade hyresvärdar tänkte. Vilken syn hade man på sin sociala roll, på samhället och på politiken, och hur förändrades dessa synsätt? På vilket sätt kan vi relatera sådana åsikter och synsätt till vissa processer och tillstånd i den materiella verkligheten, t ex till de ovan relaterade förändringarna av boende och bebyggelse, till pågående klasskonflikter i samhället etc?

När vi tidigare behandlade den gamla fastighetsägareföreningens agerande inför de politiska valen under 1800-talet utifrån perspektivet att det var ett sätt att hävda det specifika fastighetsägarintresset gentemot myndigheterna, satte vi ett frågetecken för föreningens mycket tidigt visade intresse för just riksdagsvalen. Vi kunde nämligen konstatera att det under 1800-talet ännu inte förelåg något egentligt konfliktförhållande mellan fastighetsägareintresset och staten. Den logiska slutsatsen blev därför att föreningens aktiviteter i samband med 1800-talets riksdagsmannaval måste tolkas utifrån något annat perspektiv. Agerandet måste m a o ha haft delvis andra syften än främjandet av det rena fastighetsägareintresset. Frågan är då vad detta kan säga oss om våra fastighetsägares samhällssyn och politska preferenser.

Tyvärr är riksdagsvalet 1887 det enda val inför vilket föreningens agerande låter sig analyseras någorlunda fullständigt. Dessbättre visar sig detta emellertid vara fullt tillräckligt för att vi ska kunna få svar på vissa av våra frågor. Av skäl som kommer att framgå är det då lämpligt att vi tar vår utgångspunkt i en ovanlig tilldragelse vid Rörsjön, en varm söndagseftermiddag i augusti det året, dvs en månad före valet.[69]

Där hade samlats runt 7000 malmöbor för att visa sin sympati med kravet på allmän och lika rösträtt för alla myndiga män och kvinnor, och för att för första gången få tillfälle att utse sina egna riksdagskandidater. Det var fackföreningarnas centralstyrelse som hade arrangerat detta massmöte, och i inbjudan hade man vänt sig i första hand till Malmö "omyndige", dvs icke röstberättigade, medborgare. Man hade emellertid också kallat "100-mannaföreningar, arbetareföreningar, goodtemplareloger samt alla öfvriga Malmökorporationer" – alltså sannolikt även fastighetsägareföreningen. Efter att ha lyssnat till anföranden av bl a Axel Danielsson och efter antagandet av en skarp resolution i rösträttsfrågan, utsåg man fem stycken riksdagskandidater: skräddarmästaren Gouvin, målarmästaren Agri, handlanden Ekelund, kalkbruksägaren Cederberg och målarmästaren Antonsson – den senare med förnamnet Anders och identisk med fastighetsägareföreningens sekreterare, sedermera ordförande. Då dessa folkets kandidater inte kunde förmås att tala inför folkmassan beslutade centralstyrelsen att till påföljande söndag utlysa ett nytt valmöte i arbetareföreningens stora sal, vid vilket man under mer hanterliga former skulle få tillfälle att höra kandidaternas åsikter. Inför detta

möte gick man i tidningen Arbetet ut med en "särskild uppmaning till stadens herrar husegare och hantverksmästare att infinna sig".

De bortåt 400 personer som hade mött upp på mötet fick här höra Antonsson redogöra för sitt program. Han försäkrade härvid de närvarande att han "vore med om allmän rösträtt", samtidigt som han dock ansåg det "vara omöjligt att få strecket borttaget med en gång". Beträffande de kommunala valen ville han "nedsätta röstskalan". Vidare uttalade han sig mot inskränkningar i tryckfriheten, mot en ökning av militärbudgeten, och för förmögenhetsskatt och tullar. Programmet vann mötets gillande och Antonssons tidigare nominering bekräftades enhälligt.

De övriga kandidaterna från Rörsjömötet hade tydligen uteblivit, varför man började se sig om i salen efter ytterligare kandidater. Den liberale riksdagsmannen, boktryckaren C.A. Andersson, föreslogs och godkändes. Intressant nog kan vi notera att blickarna därefter föll på en känd fastighetsägare, nämligen på fabrikören A.E. Forslund, ordförande i Malmö Husegareförening. Denne undanbad sig dock nominering, och då inga ytterligare föreslogs enade man sig slutgiltigt om Antonsson och Andersson.

Två veckor senare, och till tidningen Arbetets stora förtrytelse, svek emellertid bägge kandidaterna arbetarrörelsens förtroende genom att låta sig inbjudas till ett valmöte i Knutssalen dit endast röstberättigade ägde tillträde. I Arbetets ledare hette det nu att de båda kandidaternas program i själva verket utmärktes av "småborgerlig halfhet", och Antonsson fick epitetet "politisk vingelmakare".

Måhända beroende på sitt tidigare samröre med arbetarrörelsen – därom vet vi inget – lyckades inte Antonsson bli nominerad i Knutssalen. Det återstod emellertid ännu en möjlighet för honom att få sitt namn på en valsedel, nämligen via en nominering på det valmöte till vilket inbjudits "Stadens vid Riksdagsmannaval röstberättigade personer synnerligast tillhörande hantverks och Arbetarebefolkningen", vilket han själv – i fastighetsägareföreningens styrelse – hade varit med om att utlysa till dagen efter sammankomsten i Knutssalen.

I fastighetsägareföreningens arkiv finns tyvärr inget bevarat protokoll från detta möte. Ett kort, men på ett intressant sätt relekterande referat ger dock ett ögonvittne från tidningen Arbetet: "Arbetareföreningens hus var nära nog fyld af en publik, af hvars hela karaktär man kunde sluta till, att här den politiskt lefvande delen af *medelklassen* hade samlat sig". Att denna "klass" nu höll sitt eget valmöte var enligt vår sagesman helt naturligt eftersom valmännen tenderade att "söndra sig i klasser" – "Arbetarne har haft sitt valmöte, nykterhetsvännerna sitt, tjänstemännen sitt, bourgeoisien sitt (syftat på valmötet i Knutssalen. Min anm.) och nu senast medelklassen". Artikelförfattaren redogör sedan för resultatet av nomineringarna: Antonsson hade inte heller den här gången någon lycka med sig, utan fick se sig slagen i omröstningen av målarmästaren Agri. Dessutom utsåg man C.A. Andersson, lektor Darin och konsuln Dieden – "Detta skulle då vara den liberala listan i Malmö", konkluderar Arbetet.

Sammantaget torde det alltså knappast råda någon tvekan om att fastighetsägareföreningen var säte för en liberal opinion, och att denna opinion vid riksdagsmannaval använde sig av sin intresseorganisation för att mobilisera stöd för en allmänt liberal politik. Det rena fastighetsägarintresset fick alltså i dessa sammanhang maka på sig för allmänna politiska klassintressen. Kanske kan föreningen rent av betecknas som en lokal högborg för det liberala lägret i Malmö – åtminstone antyder, som vi såg, Arbetet någonting ditåt.

Back visar i sin undersökning att flera av landets övriga fastighetsägareföreningar hade en mer eller mindre uttalad liberal prägel under 1800-talet. Det var t ex inte ovanligt att man

engagerade sig för liberala ståndpunkter i rösträtts- och nykterhetsfrågorna, eller att man vid valen, liksom i Malmö, gav sitt stöd åt liberala riksdagsmän och kandidater.[70] Om än med empiriskt stöd blott i den ovan citerade ingjudan till föreningens valmöte 1887, misstänker f ö Back att också malmöföreningen föll in i detta mönster.[71] Som vi nu har kunnat konstatera hade denna hans misstanke fog för sig.

I historikern Tom Ericssons avhandling om småborgerligheten i Sverige 1850-1914 får vi hjälp med ytterligare ett intressant mönster. Han visar nämligen att fastighetsägareföreningarna, sådana han känner dem från Back, uppvisar en tydlig släktskap med köpmannaföreningar och hantverksföreningar. Dessa korporationer agerade inför de politiska valen på ett likartat sätt som många fastighetsägareföreningar, och man hyste samma liberala sympatier. Grundläggande för denna ideologiska släktskap var, enligt Ericsson, det faktum att man hade samma sociala förankring, nämligen i småborgarklassen.[72]

Beträffande köpmannaföreningar och hantverksföreningar är det inte särksilt svårt att ansluta sig till Ericsson; båda typerna av organisationer innesluter per definition sådana yrkesutövare vars värv man brukar beteckna som just småborgerliga. När det gäller fastighetsägareföreningar blir emellertid saken mer problematisk, ty som vi vet tycks de egentliga småborgarna trots allt inte ha utgjort mer än minoriteter bland medlemmarna – ett faktum som Ericsson tyvärr inte reflekterar över. Han hårddrar istället Backs resultat, och gör det därmed alltför enkelt för sig genom sitt påstående om att de olika organisationerna hade identiskt klassmässig bas. Tidningen Arbetets ovan citerade iakttagelse, enligt vilken medlemmarna/mötesdeltagarna klassificerades som "medelklass" verkar då rimma bättre med verkligheten. "Medelklass" bör här inte förstås som ett strukturellt klassbegrepp, utan hänför sig snarare till en kvantitativ skala i temrer av faktisk levnadsnivå, social status etc, och vi har ju i det föregående antagit att medlemsstrukturen under 1800-talet hade en tydlig tyngdpunkt just i mittfältet av en sådan skala. Ett sådant konstaterande skulle kanske i och för sig vara tillräckligt för att förklara de av Ericsson uppdagade ideologiska släktbanden – liberala åsikter var helt enkelt vanliga även i medelklassen, eller mellanskikten, som helhet, och inte blott inom dess i strikt bemärkelse småborgerliga delar.

Kanske kan emellertid förståelsen av fastighetsägarnas band till småborgerligheten och dess organisatitoner fördjupas ytterligare om vi betänker själva fastighetsägandets, eller närmare bestämt hyresvärdskapets, karaktär. Ty även om vi här har att göra med ett värv som i de allra flesta fallen utgjorde en bisyssla, och bortsett från den mer storskaliga hanteringen på området – den som idkades av fastighetsbolag och vissa större enskilda fastighetsägare – så torde det knappast föreligga någon avgörande strukturell olikhet mellan köpmannens tillhandahållande av varor, frisörens tillhandahållande av tjänster och hyresvärdens försäljning av en tids nyttjanderätt till en lägenhet med därtill åtföljande sysslor. Alla befinner sig utanför mervärdesproduktionen, alla är de kapitalägare, men samtidigt beroende av sitt eget arbete, och slutligen befinner sig samtliga i en mer eller mindre uttalad mellanställning mellan kreditgivare och kunder/hyresgäster. Det finns m a o en sorts strukturell släktförbindelse mellan hyresvärdskap och småborgerliga värv i allmänhet vars betydelse inte bör underskattas i det här sammanhanget.

Som vi vet var liberalernas förhållande till den framväxande arbetarrörelsen aldrig helt hjärtligt, utan präglades från båda hållen av misstänksamhet och ambivalens. Historien med Antonsson som lät sig nomineras både en och två gånger på arbetarrörelsens möten, men som till slut svek förtroendet, förefaller härvidlag typiskt både för liberalernas och för fastighetsägareföreningens

hållning. Någon gång under loppet av de följande åren började emellertid Antonsson att utvecklas i konservativ riktning, och 1903 finner vi honom som en av grundarna till Malmö Nya Valmansförening.[73] Även i det här fallet personifierar han en utveckling inom fastighetsägareföreningen, där en liknande omorientiering bort från det liberala och mot det konservativa lägret kan skönjas en bit in på det nya seklet.

Mycket tyder på att det var 1900-talets första decennium som var det kritiska årtiondet härvidlag. Så sent som 1901 kunde man vid föreningens valmöte inför stadsfullmäktigevalet enas om att till den ene av sina två kandidater utse murarnas facklige förtroendeman, den välbekante socialdemokraten Nils Persson. Den andre var en av hans motståndare på arbetsmarkanden, storbyggmästaren N.J. Stenmarck. Om Nils Persson hette det att man var "öfvertygad att han, som sjelf vore delegare i fastighetsbolag, äfven skulle verka för, synnerligast de mindre husegarnes intressen". Samme Persson föreslogs sedan till återval året därpå, vilket var den sista gången som föreningen anordnade något valmöte.[74]

En helt annan inställning till arbetarrörelsen och dess representanter möter vi så 1908, då föreningen i samband med den stora kommunalarbetarstrejken helhjärtat gav sitt öppna stöd till strejkbrytarna, dvs till den "frivilliga sanitetskåren".[75] Som tidigare redogjorts för hamnade man redan året därpå åter på kollisionskurs med arbetarrörelsen i samband med storstrejken och den "af fackföreningarne i utsigt stälda vägran att betala hyra". I den under 1910-talet framväxande fackpressen för fastighetsägare kan vi sedan se hur denna nya inställning går mot sin fulla ideologiska mognad. Låt oss emellertid vänta lite med att skärskåda beståndsdelarna i denna ideologi, och först helt kort fråga oss vad som kan ha orsakat själva omorienteringen.

Back, som för andra fastighetsägareföreningar har noterat en liknande och ungefär samtidig omsvängning i konservativ riktning, förklarar fenomenet framför allt med hänvisning till socialdemokratins ökande styrka och "de ofta hörda angreppen mot den enskilda äganderätten".[76] Detta är säkert helt riktigt, men det bör då understrykas att socialdemokratins fientliga inställning till den privata äganderätten inom just bostadssektorn hade genomgått en avsevärd skärpning och precisering mellan sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Termen "bostadspolitik" nämns överhuvudtaget aldrig i program eller programatiska uttalanden från 1800-talet, och de krav som går att sortera in under ämnet inskränger sig till en här och var uppdykande vag formulering om "sanitetskontroll över arbetarebostäder".[77] Först i samband med diskussionerna om ett kommunalpolitiskt program 1901 började kraven bli flera och mer preciserade. I partistyrelsens kommunalpolitska programutkast 1901 talar man sålunda om införande av värdestegringsskatt på tomter och fastigheter, samt om bostadsbyggande i kommunal regi med självkostnadshyror.[78] Över 1905 och 1908 års program sker sedan en ytterligare breddning av innehållet, och i 1911 års kommunalpolitiska program finner vi under rubriken "Den kommunala bostadspolitiken" en hel rad krav som står i uppenbar strid med det privata fastighetsägarintresset. Här reses kraven att kommunerna skulle försöka förvärva äganderätten till "sådana områden, som äro eller kunna bliva föremål för stadslikt byggande", samt att kommunerna skulle "tillerkännas en vidsträckt expropriationsrätt och återköpsrätt" av stadsmark. Vidare talar programmet om inrättande av en kommunal bostadsinspektion "med vittgående befogenheter", om att kostnaderna för stadsplans genomförande i främsta rummet ska bestridas av "de fastighetsägare, som draga nytta av anläggningen", och slutligen också om att kommunerna själva i mån av ekonomiska möjligheter borde "bygga för den allmänna bostadsmarknaden", varvid hyrorna "böra betäcka kommunens själv-

kostnad, men i övrigt bestämmas allenast av social hänsyn".[79]

Att socialdemokraterna inte var pålitliga kom kanske torts allt inte som någon direkt chock för våra fastighetsägare. Så mycket bittrare måste det då ha upplevts att få höra snarlika tongångar från de tidigare bundförvanterna inom det liberala lägret. På riksplanet arbetade man aktivt med att få till stånd en mer tidsanpassad och hyresgästvänlig hyreslag, och i Stockholm satt från 1903 en ung vänsterliberal borgmästare, Carl Lindhagen, och drev tesen att kommunerna, bl a genom stora markinköp och understödjande av icke spekulativa byggnadsföretag, borde engagera sig och visa ett aktivt ansvarstagande för bostadsförsörjningen.[80] Sin ideologiska inspiration hämtade man inte minst från georgeismen – en ganska radikal kristet anstruken lära, vars kärninnehåll gick ut på att allt ont i världen hade sin rot i det privata jordägandet. Bebyggelsehistorikern Ingemar Johansson har i en nyligen utkommen studie tilldelat just den av georgeismen färgade, och från liberalt håll initerade, debatten om den privata jordäganderätten och jordvärdestegringen i städerna "en avgörande roll för tillkomsten av 1907 års lagstiftning om tomträtt" – ett institut som knappast heller kan ha fallit fastighetsägarna särskilt väl i smaken.[81]

Förutom dessa rent politiska sakförhållanden tror jag slutligen inte heller att vi får glömma de tidigare diskuterade strukturella förändringarna av boende och bebyggelse. Det vore helt enkelt märkligt om inte dessa av kapitalismen genererade förändringar, vilka delvis skapade helt nya förutsättningar för verksamheten, också satte sina avtryck i hyresvärdarnas medvetande. I det föregående kunde vi också konstatera att hävdandet av fastighetsägarintresset under dessa nya förhållanden i allt större utsträckning tenderade att bli liktydigt med att upprätthålla auktoritet och myndighet i relation till hyresgästerna. De ökande problemen med "tredskande" hyresgäster torde knappast i längden ha verkat befrämjande för fastighetsägarnas sympatier för den förhyrande arbetarklassen och dess politiska åskådning. Här kan det avslutningsvis vara av intresse att referera till den engelske socialhistorikern Geoffrey Crossick, som i en analys av brittiska förhållanden framhåller att de bittra erfarenheter som arbetarklassen och småborgarklassen vann genom sitt umgänge just på hyresmarknanden – de förra som hyresgäster och de senare som hyresvärdar – utgör en viktig del av förklaringen till att det ideologiska avståndet mellan de bägge klasserna ökade alltmer under loppet av 1800-talet.[82]

"De utgöra den egentliga kärnan och stammen i städernas befolkning"

Innan vi går närmare in på de ideologiska föreställningar som utvecklades inom de organiserade delen av fastighetsägarkåren bör vi lämna plats för några källkritiska anmärkningar och överväganden.

För det första att den fackpress som har använts inte såg dagens ljus förrän 1910, och då till en början endast som ett "organ för byggmästare, arkitekter m fl".[83] Under de första åren behandlades här i första hand byggtekniska frågor, medan däremot frågor med anknytning till fastighetsförvaltning och fastighetsägareföreningar var mera av ett bitema. Inte förrän under det första världskriget, i samband med bildandet av Sveriges Fastighetsägareförbund, skapades en helt genuin fackpress för landets organiserade fastighetsägare i form av Fastighetsägaretidningen, sedermera Sveriges Fastighetsägaretidning. Flera av uppgifterna nedan är alltså hämtade från en period som ligger något senare än den i artikeln behandlade. Även om det därför av naturliga skäl kan finnas anledning till en viss försiktighet, förefaller det mig ändå mycket rimligt att den samhällssyn och de värderingar som kommer till uttryck i det sena 1910-talets och 1920-talets fackpress, i allt

väsentligt överensstämmer med dem som var förhärskande redan före det första världskriget. Mitt antagande är helt enkelt att de synsätt som kommer att blottas nedan är intimt förbundna med den politiska omorienteringen alldeles i början av seklet varom har ordats ovan.

För det andra kan det invändas att fastighetsägarpressen i första hand var ett språkrör för "rörelsens" ledande personer. I vilken mån deras åsikter delades av t ex malmökollegorna kommer vi aldrig att kunna fastslå med någon absolut säkerhet. Till detta kan då sägas att man knappast kan ha undgått att nås av vad som skrevs i denna fackpress – det tecknades nämligen kollektiva prenumerationer. Dessutom vet vi att representanter från malmöföreningarna deltog aktivt på kongresser och andra sammandragningar, och att man därtill var representerade i förbundsstyrelsen. På det hela taget bör man alltså i Malmö ha varit väl förtrogna med rådande värderingar, både inom förbundet som helhet och inom dess ledande skikt. På medlemsmöten, vilka ofta var mycket välbesökta, och även på annat sätt, hade medlemmarna all möjlighet att framföra eventuellt missnöje med de ideologiska värderingar och synsätt som torgfördes i fackpressen och av förbundsledningen. Det finns dock ingenting, vare sig i styrelse- eller i medlemsmötesprotokoll, som kan tolkas som att man bland medlemmarna i Malmö skulle ha hyst några avvikande åsikter. Den absolut rimligaste utgångspunkten torde därför vara att de idéer som spreds från ledande håll, inte bara var välkända och accepterade i Malmö, utan att de också väl speglade de stämningar och värderingar som de facto var rådande bland storstädernas organiserade fastighetsägare.

Låt oss därmed övergå till en granskning av dessa idéer. Hur formulerades de, och hur ska vi förstå dem? Som en röd tråd genom hela den studerade fackpressen löper för det första en starkt markerad föreställning om att det privata ägandet i allmänhet, och det privata fastighetsägandet i synnerhet, medvetet och systematiskt höll på att undergrävas. Hotet mot denna äganderätt ansågs, vilket delvis redan framgått, i första hand komma från socialistiskt håll. Fördömanden av socialismen var sålunda legio i fackpressen. Ett citat från en ledare i Fastighetsägaretidningen från 1915 kan här få exemplifiera. Observera att det också innehåller en antydan om att inställningen härvidlag hade hunnit att genomgå en viss förändring under de gångna åren – något som ligger helt i linje med vad som tidigare visats:

> Med medlidsamt löje iakttog man på sin tid hurusom mäster Palm med sin synål började peta i stadsbyggnadernas murbruk. Medlidsamheten har försvunnit och efterträtts af insikten om nödvändigheten af att gå man ur huse, om man ska kunna bygga en skyddsvall mot den stormvåg, som från socialistiskt håll numera hotar öfversvämma våra samhällen.[84]

Den av socialismen hotade äganderätten uppfattades såsom utgörande själva grundbulten i den bestående samhällsordningen, varför alltså även samhällssystemet som sådant ansågs stå inför ett dödligt hot. Vid flerfaldiga tillfällen underströks denna fastighetsägandets fundamentala betydelse, men den kanske mest koncisa formuleringen var förmodligen den som antogs i en resolution vid en internationell fastighetsägarkongress i slutet av 1920-talet, och som med stort gillande återgavs i Sveriges Fastitghetsägaretidning: "Ägandet, särskilt fastighetsägandet, bildar grundvalen för den borgerliga samhällsordningen".[85] I ett annat sammanhang hette det att fastighetsägandet t o m var "en oföränderlig grund för /.../ civilisationen".[86] I full konsekvens med detta synsätt framfördes ofta uppfattningen att socialdemokratins strategiska huvudväg mot det socialistiska målet gick via ett inledande angrepp just mot det privata fastighetsägandet. Ett sådant perspektiv anlades t ex på den under första världskriget införda hyresregleringslagen.[87]

Steget från fastighets*ägandets* till fastighets*ägarnas* centrala roll för den bestående ord-

ningens väl är inte långt, och mycket riktigt framhölls ofta att fastighetsägarna besatt ett särskilt stort ansvar för upprätthållandet av denna ordning:

> Fastighetsägaren är ofta i den situation att han behöfver göra anspråk på hjälp af samhället och dess organer, i gengäld har samhället, om och när det gäller dess välfärd, att påräkna sitt mest pålitliga stöd hos den, hvilken genom ägandet af en fastighet är bättre rotfäst i samhället än någon annan. Man har anledning att antaga, att när detta ömsesidiga stöd vacklar, så är det fara å färde för båda.[88]

Anspråket på att vara "bättre rotfäst i samhället än någon annan" uttrycktes också i den mycket vanligt förekommande metaforen om fastighetsägarna som samhällets kärna: "De utgöra den egentliga stammen och kärnan i städernas befolkning".[89] Liksom för att ytterligare understryka och fördjupa denna aspekt tillfogades dessutom ibland att "fastighetsägareklassen" hade urgamla anor: "Klassen är den äldsta i vårt land, ty namnet bonde är nämligen ej språktekniskt sett, annat än en sammandragning av ordet boende; en som äger fastighet".[90] Nationalismen går heller inte att ta miste på: "Klassen känner sig mera än de icke besittande ett med fosterlandet".[91]

Ett ständigt återkommande tema var emellertid också att man inte uppskattades efter förtjänst. Dels beklagade man sig över att man i den allmänna opinionen ofta utmålades som snikna blodsugare, och dels över att man missgynnades och utnyttjades av den politiska maktapparaten. Särskilt beklagligt var det naturligtvis att inte ens de borgerliga partierna var att lita på fullt ut. Typiska formuleringar på detta tema möter vi t ex i ett tal av malmöföreningens vice ordförande Ernst Håkansson, framfört vid distriktsorganisationens årsmöte 1922:

> Man skulle ju tycka att en samhällsklass, som förvaltar så stora värden och en i det mänskliga livet så nödvändig sak som bostäder, borde intaga en synnerligen aktad och hedrad ställning. Så är likväl, som alla känna, icke förhållandet. Tvärtom synas fastighetsägarna från, jag kan gott säga alla sidor, betraktas icke som vanliga medborgare i samhället med vanliga rättigheter och skyldigheter, utan mera som en klass, som icke egentligen ha något existensberättigande, men som dock nätt och jämt tolereras, därför att det är så lätt och lämpligt att klämma fram skatter och andra prestationer ur densamma.[92]

Bitterheten blev knappast mindre av att man samtidigt ansåg sig vara utestängda från den politiska makten – något som ofta underströks i fackpressens spalter: "Utestängda ur riksdag och kommunalrepresentation, som fastighetsägarna *nu* äro, betraktade som samhällets fiender, hvar skola de söka hjälp?" (min kurs.)[93] "Det var icke så förr i tiden. Då hördes fastighetsägarens ord gärna och betydde även något, men med den moderna politiska partibildningen har han blivit så gott som utestängd, ty han är i allmänhet icke böjd för politik".[94]

En viss böjelse visade man däremot för korporativa lösningar, varvid man gärna framhöll att fastighetsägarnas organisationer borde vara företrädda i olika myndighetsorgan. Den tidigaste antydan om en sådan åsikt får vi i ett kommenterat referat från en internationell fastighetsägarkongress i Berlin 1912 – en kongress vid vilken fö styrelseledamoten i Malmö Fastighetsägareförening, fabrikör C.H. Richter, deltog. Det anförande som tidningen Fastighetsägaren beskrev som det mest "öfvertygande" hölls av Berlins borgmästare, vilken bl a underströk att det var "oberättigat att frånkänna fastighetsägareintresset all befogenhet till representation inom kommunalförvaltningen".[95]

Allt som allt var det alltså ett tämligen dystert scenario som frammanades: De socialistiska krafterna hotade att göra slut på det privata fastig-

hetsägandet och därmed omstörta samhället. Fastighetsägarna, som utgjorde samhällets kärna och därmed den bestående ordningens främsta garanter, var emellertid förtalade och missuppfattade inom snart sagt alla läger, och därtill utestängda från den politiska makten i samhället.

Låt oss först slå fast att det här verkligen var fråga om genuina försök från fastighetsägarna sida att göra det samhälleliga skeendet begripligt; det ideologiska höljet är m a o inte tillkommet i syfte att dölja och fördunkla, utan tvärtom för att blottlägga och klargöra. Jag vänder mig därmed också emot en i historiematerialistisk tradition omhuldad uppfattning om ideologi som någon slags falskt medvetande.[96] Det privata fastighetsägandet uppfattades uppenbarligen som en faktor av central betydelse för det bestående samhällssystemets fortlevande. Som bärare av detta ägande är det inte särskilt konstigt om man också upplevde sig som en slags kärntrupp i samhället. Hotbilden var inte gripen ur luften. Det har i det föregående argumenterats för att framför allt socialdemokratins ökande styrka och politiska utfästelser utgjorde ett reellt hot mot vitala fastighetsägarintressen. Det kan också tilläggas att antalet lagar och förordningar som på något sätt inskränkte fastighetsägarnas manöverutrymme ökade betydligt under decenniet närmast före det första världskriget.[97] Alldeles sant var det naturligtvis inte att man var utestängda från den politiska maktapparaten. Däremot torde det säkert kunna sägas att både det moderna partiväsendets framväxt och demokratinseringen i början av seklet inverkade negativt på fastighetsägarnas möjligheter att göra sina röster hörda, och att hävda sina särintressen på de politiska arenorna.[98]

Att i ideologiska termer förklara verkligheten var naturligtvis inget självändamål, utan hade sina bestämda syften. Rent allmänt, och i vissa fall alldeles uppenbart, ville man hos myndigheter och politiker skapa ökad förståelse för fastighetsägandets betydelse och fastighetsägarnas situation.[99] Framför allt, och lika uppenbart, var emellertid ideologin ett viktigt led i skapandet och upprätthållandet av en samhörighetskänsla inom fastighetsägarkåren. För att inse detta räcker det med att peka på att praktiskt taget samtliga ideologiskt laddade artiklar i fackpressen avlsutas med någon form av memento om sammanhållningens betydelse, eller om vikten av att organisera sig. Den gemensamma ideologin skulle alltså fungera som ett sammanhållande kitt inom organisationerna – helst inom hela fastighetsägarkåren. På frågan om huruvida den faktiskt fungerade på detta sätt, har vi redan i det föregående redovisat skäl som tyder på att de ideologiska synsätt som artikulerades i fackpressen också väl speglade de rådande stämningarna och värderingarna bland de organiserade fastighetsägarna.

Det behövs knappast argumenteras för att den ”fastighetsägarideologi” som här presenterats bär på drag som för tankarna till konservatismen i mer allmän bemärkelse. Intressantare är då att avslutningsvis påvisa och reflektera över ett annat släktskapsförhållande, och vi får då anledning att åter vända blickarna mot hantverksföreningarna och köpmannasammanslutningarna.

När vi tidigare förde in dessa organisationer i diskussionen var det apropå att man under 1800-talets andra hälft agerade på ett likartat sätt som de tidiga fastighetsägareföreningarna, och företrädde samma liberala ståndpunkter – ett konstaterande som bl a fick oss att kasta fram tanken på en slags strukturell släktförbindelse mellan hyresvärdar och småborgerliga yrkesutövare i allmänhet. Nu visar det sig intressant nog att även hantverksföreningarna och köpmannasammanslutningarna under trycket av ökande sociala och politiska motsättningar i samhället började att marschera högerut på den politiska skalan kring sekelskiftet.[100]

Ericsson, som tyvärr lika lite som Back följt upp utvecklingen inom fastighetsägareföreningar-

na, och därför inte har lyckats uppdaga någon "fastighetsägarideologi", visar att den ideologi man härvid utvecklade, eller snarare, inspirerades till från tyskt håll i samband med högervridningen, baserades på vissa tankar och föreställningar om någonting som man kallade för medelståndet. Dit räknades förutom självständiga hantverkare och köpmän också sådana grupper som överhuvudtaget representerade det "mindre näringslivets skilda områden". Enligt en annan samtida definition kunde kretsen vidgas till att omfatta även "tjänstemän, yrkesutövare, mindre ränte- och pensionstagare, delvis arbetsförmän, samt funktionärer anställda vid lantbruket, handeln och industrin".[101] Vad mer är, visar det sig, påminner dessa ideologiska föreställningar på ett slående sätt om våra organiserade fastighetsägares ideologi.

De som gjorde sig till talesmän för denna s k medelståndsrörelse, dvs främst ledande företrädare för de organiserade butiksägarna och självständiga hantverkarna, var sålunda liksom de organiserade fastighetsägarna starkt antisocialistiska, och framhöll liksom dessa sin, vad man skulle kunna kalla, strukturellt betingade immunitet mot socialistiska strömningar. Liksom de organiserade fastighetsägarna gjorde man anspråk på att utgöra själva "kärnan" i befolkningen och samhället, liksom dessa stod man för en uttalad nationalism och precis som fastighetsägarna hävdade man att man hade ett arv att förvalta som gick tillbaka på deras historiska roll i det svenska samhället. Vidare var man inom medelståndsrörelsen, liksom inom "fastighetsägarrörelsen", tämligen missnöjda med den politik som företräddes av de etablerade politiska partierna, och i förhållande till myndigheterna ansåg man sig satta på undantag. Slutligen tycks man, liksom de organiserade fastighetsägarna, ha ansett sig vara utestängda från den politiska maktapparaten, vilket bl a kan utläsas ur det faktum att man önskade sig en egen minister "vid konungens bord" – något som självfallet även kan tolkas som en svaghet för korporativa lösningar.[102]

Vissa skillnader, främst i nyanser och betoningar, kan dock noteras: Dels tycks det inte i medelståndsrörelsens ideologi ha förekommit samma notoriska framhållande av det privata ägandets betydelse, vilket vi möter i "fastighetsägarideologin" – åtminstone pekar inte Ericsson på något sådant drag. Dels hade nationalismen i medelståndsrörelsens ideologi en uttalat utlänningsfientlig udd, vilket enligt Ericsson hänger samman med förekommande fördomar om de med köpmännen konkurrerande gårdfarihandlarna och deras nationella härkomst. Denna udd saknades av lättbegripliga skäl helt i "fastighetsägarideologin". Möjligen har också "kärnmetaforen" haft en något annorlunda betydelseladdning hos medelståndsrörelsen. Ericsson tolkar metaforen framför allt som en slags social positionsbestämning av medelståndet såsom befinnande sig på neutral mark mellan de bägge huvudkombattanterna arbete och kapital.[103] Det är dock fullt möjligt att också fastighetsägarna för sin del lade denna ytterligare betydelse i metaforen, men att så har varit fallet går inte att emiriskt belägga utifrån det studerade materialet. När fastighetsägarna mellanställning framhävs explicit handlade det ofta om ett något trängre perspektiv, nämligen om deras ställning mellan bankkapital och hyresgäster: "Om man i vår tid karaktäriserar fastighetsägaren som en mäklande mellanhand emellan det profithungriga kapitalet och den förhyrande allmänheten, så torde man hafva åstadkommit en sann bild af förhållandena, som de i de flesta fall verkligen gestalta sig", framhöll man i Fastighetsägaretidningen.[104]

Dessa skillnader till trots, torde det på det hela taget ändå stå klart att vi här har att göra med två ideologiska synsätt som måste betecknas som mycket snarlika – så snarlika och därtill samtida att ett mer intimt släktförhållande skäligen bör

misstänkas. En sådan misstanke blir knappast mindre stark när vi erinrar oss den redan tidigare konstaterade parallelliteten i agerande och åsikter beträffande de här aktuella organisationerna under 1800-talet. I det material jag studerat finns visserligen inga belägg som på ett enkelt sätt kan bekräfta vår misstanke. Även om resonemanget alltså delvis måste bli hypotetiskt och tentativt vill jag emellertid ändå avslutningsivs antyda en tänkbar tolkning till de sålunda uppdagade ideologiska likheterna.

Att medelståndsrörelsens ideologi, t ex via Svensk Hantverkstidning, varit känd bland många organiserade fastighetsägare får anses stå utom allt tvivel. Visserligen utgjorde de småborgerliga skikt inom vilka medelståndsideologin hade sin direkta spridning, endast minoriteter i "fastighetsägarrörelsen", men ett faktum är att personer ur dessa skikt hela tiden tycks ha funnits med bland de drivande krafterna i "rörelsen".[105] Vidare är det knappast någon överdrift att säga att de mellanskiktsbetonade grupper och skikt som kvantitativt dominerade "fastighetsägarrörelsen" stod denna småborgarklass nära i socialt och kulturellt hänseende. Merparten av medlemmarna, t ex i Malmö, torde de facto ha rymts inom själva begreppet "medelstånd" – åtminstone i sin vidaste definition. Det tidigare berörda titelbruket hos majoriteten av de arbetare som var anslutna till Malmö Nya Fastighetsägareförening kan ju f ö tyda på att även dessa medlemmar – med själva fastighetsägandet som "argument" – strävade efter att identifiera sig med de inom föreningen dominerande mellanskikten. Till detta kan så läggas den tidigare diskuterade strukturella kopplingen mellan hyresvärdskap och småborgerliga värv i allmänhet.

Vad jag vill göra gällande är alltså dels att det av allt att döma bör ha funnits mer eller mindre direkta kanaler igenom vilka medelståndsideologin kunde sippra in i fastighetsägarnas organisationer, och dels att det inom dessa organisationer bör ha funnits gynnsamma förutsättningar för ett lyckosamt odlande av en till fastighetsägarintresset anpassad variant av just medelståndsrörelsens ideologi. Det tycks m a o finnas skäl för påståendet att de organiserade fastighetsägarna befann sig inom attraktionssfären för vissa former av småborgerligt klassmedvetande.

NOTER:

Särskilda förkortningar:

MHäf = Malmö Husägareförening
MFäf = Malmö Fastighetsägareförening
MNFäf = Malmö Nya Fastighetsägareförening
sm = styrelsemöte
fm = föreningsmöte
pfv = protokoll fört vid
MSA = Malmö Stadsarkiv

Inledning

1 En analyserande redogörelse för den organisatioriska utvecklingen på fastighetsägarsidan med särskilt avseende på utveklingen i Malmö och Göteborg under perioden fram till 1942, finns i Wallengren (1988). För en genomgång av de båda olskrokenkonflikterna, se Hultén, s 62 ff.

Fastighetsägarintresset

2 Om olika aspekter på förhållandet mellan fastighetsägare och statliga och kommunala myndigheter, främst vad gäller utvecklandet av olika offentliga stödformer till bostadssektorn, se Wallengren (1986), inledningen samt kap. 3.4.

3 Om bankernas krediter till bostadssektorn sedan mitten av 1800-talet, se Montgomery, s 232 ff.

4 För en teoretisk diskussion kring hyresförhållandet samt begreppen primär och sekundär exploatering, se Wallengren (1985), kap. 3.2. och 3.4.

Fastighetsägarnas förhållande till de kommunala myndigheterna försämras

5 Back, s 7 ff.

6 a a, kap. 3.

7 Se t ex Andersson & Nuder, Johansson samt SOU 1945:63, s 17 ff.

8 Om bostadsfrågans intåg i den offentliga debatten, se Birgitta Odéns förord till af Geijerstam.

Fastighetsägareföreningen i Malmö bildas

9 Pfv fm 14/1 1883.

10 Pfv sm 8/3 1883.

11 Angående tvister mellan fastighetsägareföreningen och stadens banker, se pfv sm 15/1 och 3/2 1887 samt vid fm 13/2 1887, 25/11 1895 och 29/3 1896.

Förhållandet till de kommunala myndigheterna

12 Se *Redogörelse för MNFäf:s verksamhet under 1914.* Denna förening hade då 452 medlemmar. Den gamla föreningen, MFäf, torde ha haft ca 200 medlemmar. Se 1916 års revisionsberättelse för MFäf.

13 Se föreningens protokollsamling.

14 Pfv sm 6/3 1907.

15 Pfv sm 6/3 1907.

16 Back, s 118 ff. Angående malmöföreningens agerande vid stadsfullmäktigevalen, se pfv fm 25/11 1883, sm 4/12 och 9/12 1884, sm 11/12 1888, sm 9/12 1890, fm 18/3 1894, sm 22/9 och fm 30/11 1896, sm 23/11 och fm 28/11 1898, sm 27/11 och fm 3/12 1900, fm 12/12 1901, fm 9/12 1902.

17 Den förste styrelseledamoten i stadsfullmäktige var fabrikör A.E. Forslund, vilken ingick i dessa bägge församlingar samtidigt under åren 1887-1901. Som mest hade föreningen fyra styrelseledamöter som samtidigt hade säte i stadsfullmäktige. Detta inträffade 1905, då styrelseledamöterna N.J. Stenmarck, S. Andersson, N. Sonesson och A. Antonsson samtliga hade säte i stadsfullmäktige. Föreningens agerande inför valet 1884, se pfv sm 4/12 och 9/12 1884. Angående Otto Fricks förslag, se pfv fm 12/12 1901.

Förhållandet till staten

18 Pfv fm 21/10 1888.

19 Pfv sm 30/3 1899.

20 Pfv sm 27/11 1899.

21 Back, s 150 f och Hildebrand, s 3. Malmöföreningen beslutade om utträde ur förbundet strax innan det definitvt upphörde, s pfv sm 20/1 1904.

22 Föreningens behandling av hyreslagen, se t ex pfv sm 21/8 och 23/11 1905, fm 23/11 1905 samt sm 24/10 1907. Citatet är från pfv sm 9/4 1908.

23 Rikskonferenser hölls 1906 i Norrköping, 1909 och 1912 i Stockholm samt 1914 i Malmö. Exempel på behandlade lagförslag är bl a förslagen till ny byggnadsstadga, till exproprieringslag, till värdestegringsskatt samt förslaget till ny stadsplanelag.

24 Om förbundsfrågans utveckling fram till malmökonferensen, se Hildebrand, s 3 ff.

25 Om fastighetsägareföreningarna och riksdagsvalen, se Back, s 118 ff.

26 Pfv fm 18/9 1887, sm 15/8 och fm 17/8 1890, sm 8/9 1893, sm 24/7 1896.

Förhållandet till hyresgästerna

27 Se pfv fm 17/11 1889. Det äldsta bevarade kontraktsförmuläret är dock från 1893, och utgör en delvis omarbetad version av kontrakten från 1889. Se pfv som 27/6 1893.

28 Pfv sm 10/9 1886. Godkändes av medlemmarna vid fm 21/11 1886.

29 Pfv sm 17/2 1888 och vid fm 15/12 1889.

30 Pfv fm 21/10 1888 samt vid sm 17/11 1889 och 12/11 1891.

31 Pfv fm 17/11 1889, sm 23/11 1893, sm 27/1 1894 och fm 5/1 1894.

32 Pfv sm 4/4 1908 och sm 17/1 1906.

[33] Pfv fm 30/11 1905. Bilagd skrivelse till Stockholms Fastighetsägareförening med utlåtande över lagberedningens förslag till hyreslag. De i citatet åsyftade åtgärderna gällde främst ett större skydd för fastighetsägarnas rätt att som säkerhet för hyresskuld beslagta lösöre.

[34] *MFäf 1882-1932,* s 24.

[35] Tanken på en fastighetsägarnas egen hyresförsäkringsanstalt, vilken skulle försäkra fastighetsägarna mot hyresförluster i samband med outhyrda lägenheter, togs för fösta gången upp i MHäf redan 1888. Därnäst kom idén upp igen 1904, vilket resulterade i tillsättandet av en kommitté för utredande av frågan. Kommittén tycks dock aldrig ha framarbetat något förslag. Frågan togs ånyo upp till en resultatlös diskussion 1905. Se pfv sm 17/2 1888, sm 14/11 1890, fm 28/11 1904, sm 16/1 1905 och fm 30/3 1905. Två hyresförsäkringsbolag, vilka dock aldrig fick någon större anslutning eller betydelse, bildades dock 1912 och 1913. Se *MFäf 1882-1932,* s 20.

[36] *Stadgar för MFäf,* antagna vid fm 26/3 1909.

[37] Pfv sm 6/9 1909.

[38] Pfv sm 22/10 1909.

[39] Pfv sammanträde 30/7 1909 mellan intresserade fastighetsägare i Malmö för bildandet af en ny Husägareförening.

[40] *MFäf 1882-1932,* s 25.

[41] *Stadgar för MNFäf,* antagna september/oktober 1909.

[42] Pfv sm 4/10 och 11/10 1909 (MNFäf) samt MNFäf:s årsberättelser 1913 och 1914.

[43] MNFäf:s årsberättelser 1912, 1913 och 1914, samt Fät nr 22/1915.

[44] Från att ha haft ca 540 medlemmar 1908, hade man minskat till ca 200 medlemmar vid slutet av 1914.

[45] Pfv sm 11/1 1910, sm 16/12 1912, 23/1 och 20/3 1913, samt vid fm 31/3 1913 (MFäf). För MNFäf, se fm 29/10 och 20/12 1912, vid sm 23/10 och 19/12 1912, samt 20/2 1913.

"Tredskande hyresgäster" – ett förstadsproblem?

[46] Bebyggelseutvecklingen i Malmö; se t ex Bjurling s 174 ff. Om Lugnet, se Greiff & Larsson, s 23.

[47] Bostadsräkningen 1913, s 7. Bihang till *Malmö stads årsbork 1913.*

[48] Se t ex a a, inledningen.

[49] *Malmö stads adresskalendrar,* aktiebolagsregistren och fastighetsregistren.

[50] Wallengren, (1986), s 24 ff. Antalet fastigheter ägda av personer med pre- eller postfixen arbets-/ -arbetare/ -karl i sina titlar (undantag "arbetsförman") sjönk från 189 till 179 mellan 1883 och 1912, medan antalet fastigheter ägda av övriga personer ur kategorin "småfolk" under samma tid steg från 585 till 754. Källa: adresskalendrarnas fastighetsregister.

[51] Bostadsräkningen 1913. Bihang till *Malmö stads årsbok 1913,* samt Greiff & Larsson, s 23.

[52] Se MNFäf:s årsberättelse för 1914. Det totala antalet fastigheter i de olika stadsdelarna har framräknats via adresskalenderns fastighetsregister.

[53] Totalt fick föreningen 1916 260 nya medlemmar, varav ca 200 stycken bör ha kommit från den gamla föreningen. Se MFäf:s årsberättelse för 1916. Med "blandad karaktär i alla avseenden" avses här dels den sociala strukturen och dels bebyggelsens karaktär. I Södra Förstaden fanns sålunda allt från små fattigkåkar via enklare hyreskaserner till stora pampiga hyresfastigheter. Jmf t ex kåkbebyggelsen och den sociala struktuen i Lugnet med de stora jugendinspirerade fastigheterna längs Regementsgatan med sin tydliga över- och medelklassprägel.

Medlemsstruktur

[54] Back, s 107 f.

[55] a a, s 105.

[56] Angående styrelsesammansättningen, se föreningens styrelsevalmötesprotokoll. Byggmästarna utgjorde styrelsemajoritet åtminstone 1904 och 1905 (fem byggmästare av nio ledamöter), 1911 (sju av tolv) samt 1914 (sex av tio).

[57] Wallengren (1988), s 70 ff.

[58] Adresskalendrarnas fastighetsregister.

[59] Wallengren (1986), s 20.

[60] "Småfolket" ägde vid den här tiden ca 31% av stadens fastigheter, se Wallengren (1986), s 25.

[61] Kvinnorna utan yrkestitel ägde vid den här tiden ca 11% av stadens fastigheter, se Wallengren (1986), s 22.

[62] Fru Henrietta Berlin ägde två fastigheter, en i Mellersta Förstaden taxerad till 55.000 kr, och en i Södra Förstaden, taxerad till 120.000 kr. Se adresskalendrarnas fastighetsregister.

[63] De handlande, plus fabrikörerna, som dock endast utgjorde en mycket liten del, ägde ungefär 11% av samtliga fastigheter i Malmö. Se Wallengren (1986), s 12.

[64] Se adresskalendrarnas fastighetsregister.

[65] 1912 var E.W. styrelseledamot i Fastighetsaktiebolaget Triangeln, Fastighetsaktiebolaget Claus och i Rosenlunds Byggnadsaktiebolag. Se adresskalenderns aktitbebolagsregister.

[66] Se adresskalenderns fastighetsregister.

[67] ibid.

[68] 1914 års styrelse bestod av en fabrikör, en verkmästare, en brevbärare, en arkitekt, en ingenjör, en kapten, en överkonstapel, en målarmästare och en byggmästare. Under ett par år fanns en handlande

med i styrelsen (1910 och 1911), och 1912 var byggmästarna två till antalet. I övrigt var styrelsen i stort sett densamma under åren 1910 till 1914.

"Den politiskt lefvande delen af medelklassen"

69 Redogörelsen för händelserna kring valet 1887 bygger, om inget annat säges, på tidningen Arbetets artiklar i ämnet, införda den 27/8, 3/9, 10/9, 17/9 och 24/9 1887. Den citerade inbjudan till MHäf:s valmöte finns i pfv fm 18/9 1887.

70 Back, s 113 ff.

71 a a, s 115.

72 Ericsson, s 135 ff.

73 Söderberg, s 46 f. Antonsson var även riksdagsman mellan 1900 och 1902.

74 Pfv valmöten i MHäf 12/12 1901 och 9/12 1902.

75 Pfv sm 11/8 1908 samt vid sm 6/9 samma år.

76 Back, s 126.

77 En bra översikt över arbetarrörelsens tidiga program, programatiska uttalanden och liknande, ges i Lindhagen, samt i Gunnarsson. Kravet på "sanitetskontroll" har jag funnit dels i August Palms i Folkviljan 1882 publicerade socialistiska program (se Gunnarsson, s 46) och dels i det program som antogs av den första sydsvenska arbetarkongressen 1888 (se Uhlén, s 45).

78 Programutkastet från 1901 finns i Arbetet den 12/2 1901.

79 Hela det kommunalpolitiska programmet från 1911 finns i Lindhagen, s 171 ff. Det kan tilläggas att det inte i något av SAP:s tidiga rikspolitiska program, fram t o m 1911 års reviderade program, finns upptagna några bostadspolitiska krav.

80 Johansson, s 322 f.

81 a a, s 344 ff.

82 Crossick, s 83.

"De utgöra den egentliga kärnan och stammen i städernas befolkning"

83 NBv 1910-1914. Programförklaringen; se nr 1/1910. Redan fr o m 1913 började tidningen dock benämna sig "organ för" vissa fastighetsägareföreningar, däribland de båda malmöföreningarna. Innehåll och inriktning förblev emellertid i stort sett desamma som tidigare.

84 Ledaren i Fät, nr 26/1915.

85 Svfät, nr 22/1929.

86 Formuleringen ingår i den slutresolution som antogs på Internationella fastighetsägarunionens första kongress 1923. Den återgavs med stor sympati i Svfät, nr 25/1923.

87 Svfät, nr 2/1918. Referat av ett anförande vid ett möte i Borås fastighetsägareförening, av förbundssekreteraren J. Dondroff; "Hyreslagens och fastighetsbeskattningens orättvisor".

88 Ledaren i Fät, nr 1/1915.

89 Svfät, nr 2/1917. Artikeln "Oavlönade statstjänare under dyrtider", av M.N. Michaelsson, Sundsvall.

90 Se not 87.

91 Se not 87.

92 Svfät, nr 14/1922.

93 Ledaren i Svfät, nr 26/1915.

94 Svfät, nr 26/1917. Referat av ett anförande vid fastighetsägareförbundets företräde hos kungen, av förbundsorföranden W. Klemming.

95 Fän, nr 1/1914.

96 Istället ansluter jag mig med stor sympati till den innebörd av begreppet ideologi som diskuteras i Nordin, s 166 ff och s 173 ff.

97 Jag tänker framför allt på hyreslagen 1908 och på tomträttsinstitutet och stadsplanelagen från 1907.

98 Med demokratiseringen avses rösträttsreformen 1909. Se även Back, s 117 ff.

99 Se t ex det anförande som hölls av förbundsordföranden W. Klemming i samband med företrädet hos kungen 1917. Finns i Svfät, nr 26/1917.

100 Ericsson, s 137 ff.

101 a a, s 12.

102 Om medelståndsrörelsens ideologi, se a a, s 138 ff.

103 a a, s 140 f.

104 Ledaren i Fät, nr 1/1915.

105 Detta gäller, vilket Back har visat (s 105 ff), framför allt på det lokala planet. När det gäller tiden före Sveriges Fastighetsägareförbunds bildande finns det en bevarad förteckning som visar att dessa grupper fanns representerade i viss utsträckning även på det nationella planet. Förteckningen visar sålunda att av 155 anmälda representanter till fastighetsägarkongressen i Norrköping 1906, var 23 stycken handlande eller, som man får förmoda av titlarna, självständiga hantverkare. Se *Förteckning öfver anmälda representanter till ombudsmötet för sveriges fastighetsägareföreningar i Norrköping 1906.*

LITTERATUR- OCH KÄLLFÖRTECKNING:

Arkivalier

Malmö fastighetsägareförenings arkiv (MSA) Innehåller samtliga refererade protokoll m m.

Periodika

Arbetet
Fastighetsägaren (Fän)
Fastighetsägaretidningen (Fät)
Nyheter från Byggnadsvärlden (NBv)
Sveriges Fastighetsägaretidning(Svfät)

Litteratur och övrigt källmaterial

Andersson, Hans & Nuder, Ants: Rättighet eller handelsvara? Den bostadspolitiska debatten inför 1980-talet, Borås 1977.

Back, Pär-Erik: Sammanslutningarnas roll i politiken 1870-1910, Skellefteå 1967.

Crossick, Geoffrey & Haupt, H-G (red): Shopkeepers and master artisans in nineteenth-century Europe, London 1984.

Bjurling, Oscar (huvudred.): Malmö stads historia, del 4, Arlöv 1985.

Ericsson, Tom: Mellan kapital och arbete, småborgerligheten i Sverige 1850-1914, Umeå 1988.

Förteckning öfver anmälda representanter till ombudsmötet för Sveriges fastighetsägareföreningar i Norrköping 1906, (broschyr).

af Geijerstam, Gustaf: Antecknignar om arbetarförhållandena i Stockholm. Ursprungligen utgiven av Lorénska stiftelsen, Stockholm 1894. Nyutgåva 1973 med förord av Birgitta Odén m fl.

Greiff, Mats & Larsson, Hans: Lugnet, en stadsdel i Malmö, dess tillblivelse och utveckling från 1863 till 1915. Opublicerad seminarieuppsats, historiska institutionen, Lunds universitet, 1978.

Gunnarsson, Gunnar: Arbetarrörelsens genombrottsår i dokument, Falköping 1965.

Hildebrand, Karl: Sveriges Fastighetsägareförbund under kvartsseklet 1914-1939, Uppsala 1940.

Hultén, Gösta: Kris i hyresfrågan, Uddevalla 1973.

Johansson, Ingemar: StorStockholms bebyggelsehistoria, Markpolitik, planering och byggande under sju sekler, Värnamo 1987.

Lindhagen, Jan: Socialdemokratins program. Första delen. I rörelsens tid, Karlskrona 1972.

Malmö Fastighetsägareförening 1882-1942, utg av Malmö Fastighetsägareförening, Malmö 1932.

Malmö stads adresskalender, 1882-1914, Malmö resp år.

Malmö stads årsbok 1913, Malmö 1915.

Montgomery, Arthur: Industrialismens genombrott i Sverige, Surte 1970.

Nordin, Svante: Historia och vetenskap. En essä om marxismen, historicismen och humaniora, Malmö 1981.

Olskroken. Den nu riksbekanta arbetarstadsdelen i Göteborg, där massvräkningar äga rum. Broschyr utg av Hyresgästernas Riksförbund, Stockholm 1936.

SOU 1945:63

Söderberg, E.N.: Allmänna Valmansförbundet 1904-1929, Stockholm 1929.

Uhlén, Axel: Facklig kamp i Malmö under sju decennier, Malmö 1949.

Wallengren, Hans: Hyresgäster i två arbetarstäder. En studie av maktrelationer på hyresmarknaderna i Malmö och Göteborg 1882-1942. Opublicerad avhandlingspromemoria, historiska institutionen, Lunds universitet, 1985.

Wallengren, Hans. Fastighetsägarna del I. Ägandestruktur i Malmö och Göteborg 1883/84, 1912/14 och 1930. Opublicerad seminarieuppsats, historiska institutionen, Lunds universitet, 1986.

Wallengren, Hans: Fastighetsägarna del II. Fastighetsägareföreningarna i Malmö och Göteborg 1880-1942. Opublicerad seminarieuppsats, historiska institutionen, Lunds universitet, 1988.

Hans Wallengren var en av 1988 års innehavare av det Malmberg-Slangerupska stipendiet, som utdelas av Malmö fornminnesförenings styrelse.

Föreliggande uppsats utgör en sammmanfattning av hans forskningsresultat.

Medlemsinformation

Föreningsaftnar under 1989

Tema: Malmös kyrkor

4 april kl 18.30. Elimförsamlingens i Malmö kyrka, Pingstkyrkan, Kalendegatan 12 visas av Lennart Holmgren från Malmö Stadsteater. Efter guidning genom byggnaden får deltagarna se ett bildband omfattande tiden 1898-1950. Därefter berättar pastor Owe Carlsson om kyrkan och dess verksamhet i dag.

Kvällen avslutas med kaffe i Café Hipp.

29 augusti kl 18.30. Besök på judiska kyrkogården vid Föreningsgatan under ledning av rektor Harry Rubinstein som därefter visar Synagogan, Kamrergatan 11 och också berättar om församlingens verksamhet.

17 oktober kl 19.00. Den nybyggda Moskén, Jägersrovägen 90 förevisas av Gamal Elmalah som också kommer att berätta om islam och församlingens arbete i Malmö.

21 november kl 19.00. Mormonkyrkan. Jesu Kristi kyrka av sista dagars heliga. Vikingagatan 88-90 Stig Johansson visar kyrkan samt ger information om verksamheten och församlingens stora släktforskningsarkiv.

Årsmöte

Malmö fornminnesförenings 80:de årsmöte hålls i Landstingssalen, Malmö Rådhus onsdagen den 29 mars kl 19.00.

Kvällens föredragshållare är författaren fil.dr Alf Henrikson som kommer att tala över ämnet ”kring en dansk historia”.

Årets stipendiater till den Malmberg-Slangerupska fonden kommer att presenteras.

Kvällen avslutas i Restaurang Rådhuskällarens lilla valv där medlemmarna serveras en enkel måltid bestående av sallad, vin eller öl/vatten samt kaffe. Pris för måltiden är 100:- kronor.

Anmälan om deltagande i måltiden göres senast den 22 mars till föreningens sekreterare, Bengt Berggren, Strandmarksvägen 7, 230 44 Bunkeflostrand. Anmälan är bindande.

Vårutfärd

Malmö fornminnesförenings traditionella vårutfärd, Kristi Himmelsfärdsdag, torsdagen den 4 maj går i år i ”försvenskingstidens” tecken. Den preliminära resplanen omfattar besök i Landskrona, Göingebygden och Kristianstad. Se vidare Elbogen 1989:2.

Höstutfärd

Föreningens höstutfärd äger rum lördagen den 7 oktober. Utfärden planeras gå i beredskapstidens tecken med anledning av att det är 50 år sedan andra världskriget bröt ut. Mer information i kommande nummer av Elbogen.

Pågående utgrävningar

Tisdagen den 12 september kl 18.00-19.00 visas utgrävningarna i Kv. St. Jörgen av personal från Malmö museer.

Jul på Slotet

Föreningen avser att deltaga i Malmö museers arrangemang "Jul på Slottet" med ett stånd för information om föreningens verksamhet samt försäljning av föreningens alster.

Översiktlig kulturhistorisk byggnadsinventering

Malmö fornminnesförening har getts tillfälle att yttra sig över kommittién för kulturhistorisk byggnadsinventerings arbete och har 1989.01.17 översänt följande skrivelse:

Enligt överenskommelse vid sammanträde 1988.12.01 översändes härmed Malmö Fornminnesförenings synpunkter avseende rubricerat material.

Från föreningen har förljande styrelseledamöter deltagit i genomgången, fil kand Elsebeth Bager, lektor Hans Ersgård, stadsarkivarie Birgit Arfwidsson Bäck, redaktör Hans Janstad samt arkitekt Bengt Berggren.

Inventeringen bedöms i princip som mycket väl upplagd och genomförd.

Trots projektets storlek och den korta tid som programmerats för dess genomförande har arbetet med dokumentation och värderingar utförts på ett konsekvent och redovisningsmässigt bra sätt.

Föjande allmänna synpunkter har noterats av arbetsgruppen.

- Inventeringen bör om möjligt fördjupas i en andra etapp.
- Av stor vikt är att rivningsobjekt inom alla stadsdelar dokumenteras väl.
- De tidigare gjorda inventeringarna av innerstaden borde i detta sammanhang kompletteras och lyftas upp till samma rapportnivå som gäller för den nu aktuella inventeringen.
- Samtliga områden inom Malmö kommun bör finnas med i den slutliga inventeringen.
- Alla typer av byggnader bör finnas med, således även industribyggnader, kontorsbyggnader etc.
- Av stor vikt bedöms vara att en komplettering eller vidareutveckling av inventeringen med interiörer utförs. Såväl planlösningar som inredningar bör behandlas.
- Ett värdefullt komplement till inventeringen vore flygfoton över staden i sin helhet. (Modern kameraoptik ger mycket god detaljinformation).
- Ett stort antal bilder är viktigare än större bilder.

- Upplagans storlek bör dimensioneras så att arbetet blir tillgängligt förutom för kommunens, länsstyrelsens m fl handläggare även för forskare, byggare, projektörer, pedagoger samt i rimlig omfattning den intresserade allmänheten.
- Det är av vikt att inbindningen tillåter oöm hantering och att pärmarna har sådan kvalitet att boken kan stå i en bokhylla.

Arbetsgruppen har avstått från att ge detaljsynpunkter på de enskilda områdenas / byggnadernas behandling.

Under den inledande punkten understryks vikten av fördjupning av arbetet vilket vi anser bör göras om möjligt med samma handläggare eller arbetsgrupp och med likartade ramar och förutsättningar som gällt hitintills.

Gruppen anser slutligen att inget hindrar att ett arbete av detta slag publiceras med hjälp av sponsring.

Lugnet, en stadsdel i Malmö

Dess tillblivelse och utveckling 1863-1915[1]

AV MATS GREIFF OCH HANS LARSSON

I. Inledning

1. Kort historik över Malmö

Det tidiga Malmö utgjordes av det som numera kallas för "Gamla Staden", staden inom broarna. Den begränsades av omgivande fästningsvallar.

Omkring 1720 hade staden knappt 4.000 invånare och utvecklingstakten var långsam. Utbyggnaden av hamnen 1775 och rivandet av vallarna 1804 var nödvändiga förutsättningar för att staden skulle kunna expandera.

Napoleonkrigen i början av 1800-talet medförde en högkonjuktur för staden, men denna fick ett abrupt slut med diskontokraschen 1817. Det skulle ta närmare 30 år, innan Malmös borgarklass hade hämtat sig från kraschen.

Skråväsendets avskaffande 1846 och näringsfrihetens införande 1864 underlättade stadens ekonomiska expansion, som bl a tog sitt uttryck i järnvägsförbindelsen norrut 1856 och hamnens utvidgande. I mitten av 1850-talet lossades 5.000 fartyg årligen. Handelns uppsving och anläggandet av nya fabriker krävde arbetskraft, och folkmängden ökade kraftigt. 1815 hade Malmö 6.651 invånare, 1855 15.808 och 1860 18.919, vilket motsvarar en ökning på mer än 2,5 gånger.

Den industriella utvecklingen kan bäst beskrivas med hjälp av några andra siffror. 1830 fanns det 17 fabriker i staden med 126 anställda. 1855 fanns det 47 fabriker med 657 anställda. Fem år senare, 1860, fanns det 61 fabriker med 1.256 anställda. Under denna period steg det sammanlagda tillverkningsvärdet från 82.243 kr. till 2.382.722 kr. Kockums Mekaniska Verkstad, som anlades som ett gjuteri i Södra Förstaden 1840, blev redan från starten ett dominerande företag.

Ingen annan svensk stad kan uppvisa en så kraftig expansion, från småstad till storstad, som Malmö från 1800-talets första del till mitten av 1900-talet.[2]

2. Stadskroppen 1850-1870

Handelns expansion och den begynnande industrialiseringen både ledde till och krävde en befolkningsökning som sprängde den gamla stadskärnan.[3] I slutet av 1840-talet startades en intensiv nybyggnation. Byggherrarna var inte längre de stora handelshusen utan i stället småfolket med dess akuta behov av bostäder. I första hand exploaterades kvarteren vid Norre-, Kvarn-, Trädgårds- och Stora Nygatan i "Nya Staden". Dessa kvarter ingår dock i det som man numera i dagligt tal kallar för "Gamla Staden" eller "Staden inom broarna".

Redan före industrialismens genombrott hade det uppstått en tät låghusbebyggelse utmed infartsvägarna till staden, där tomtmark kunde köpas till överkomliga priser. På kartan från 1853 (karta 2) finns två stråk markerade. Det är vid Södra- och Östra Förstadsgatorna. De låga bostadshus som uppfördes här var liksom merparten av husen i "Nya Staden" byggda i tegel eller korsvirke med putsade fasader.

Bristen på statliga och kommunala initiativ för att lösa arbetarklassens bostadsbehov medförde att arbetarna tvingades slå sig ner i sådana perifiera områden, där reguljära förbindelser med stadskärnan saknades. I början av 1860-talet kunde småfolksstråken inte växa mer. I stället uppstod renodlade arbetarbosättningar i tre områden, Sofielund, Kirseberg och Lugnet. Av dessa stadsdelar exploaterades Lugnet först.[4]

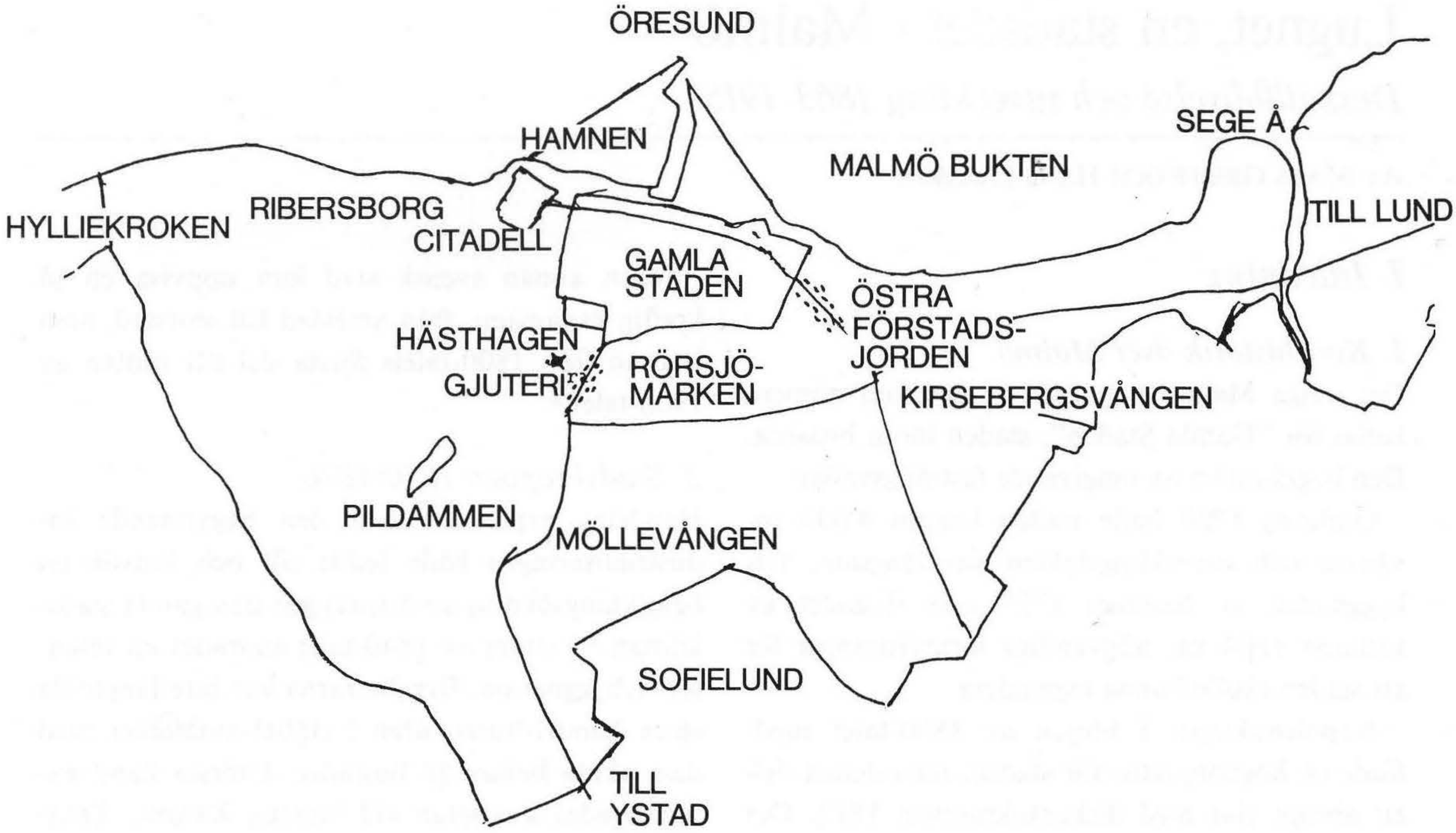

Karta avritad efter Ljunggrens karta från 1853. (Malmö Stadsarkiv). Skala: obefintlig.
Prickarna vid de östra och södra infarterna markerar ”småfolksstråken”.

II. Lugnet

1. Läge och bakgrund

Lugnet ligger inom Södra Förstaden och inramas av Södra Förstadsgatan i väster, av Södra Kanalen i norr, av Kaptensgatan i öster och av Föreningsgatan i söder. Kvarteren i området har beteckningarna nr 2-21 samt nr 26. Innan området stadsplanerades hade det beteckningen S:a Förstaden 1-7.

Lugnet anno 1833: ”Vid den smala byvägen voro pilar planterade å ömse sidor, på den norra utbredde sig den s k Groothes damm, på dess södra en vacker äng, som tillhörde Lugnet... Mot norr sträckte sig ett åkerfält hän mot kanalen och lemnade utsigten fri över staden. Bakom, åt söder, låg en utmärkt trädgård, som slutade med en park. Åt öster fanns en vacker lund af almar hvilka intoga platsen der qvarteret Orren numera är beläget. Det hela inalles fem tunnland, var omgifvit af väldiga diken med häckar av pil.”[5]

Vid denna tidpunkt ägdes egendomen Lugnet av vice häradshövding Groothe. År 1839 sålde han egendomen för 3.000 rdr. Några år senare anlades en tändsticksfabrik här. Slutligen köptes området av Frans Henrik Kockum, som 1840 hade startat Kockums Gjuteri på andra sidan Södra Förstadsgatan.[6]

Området, till ytan 54.855 kvadratalnar, vilket enligt beslut i Magistraten 1858 skulle indelas i fyra huvudkvarter,[7] såldes sedan som byggnadstomter åt inflyttande till ett pris av 75 öre per kvadrataln. Detta innbar att ”... köpeskillingen blifvit stegrad till ett enormt pris”.[8] Det var alltså inte bara i sin roll som industriägare som Kockum drog förtjänst av sina arbetare utan också genom att skaffa sig profit på deras boende.

Planen för området blev ett strikt rutnät, med Storgatan som huvudstråk i rät vinkel mot Södra Förstadsgatan. Marken styckades i små lotter och bebyggdes med låga envåningshus i gatulinjen.

III. Befolkningsutveckling

1. Demografisk utveckling

Den kraftiga ekonomiska expansionen under senare delen av 1800-talet återspeglas i befolkningsökningen. Mellan 1860 och 1913 ökade invånarantalet ca 5 gånger, från ca 19.000 till knappt 96.000. Exploateringen av Lugnet och andra arbetarförstäder var en följd av denna ökning, som till stor del berodde på inflyttning.[9]

Befolkningsökningen på Lugnet mellan 1863 och 1882 motsvarade en sjättedel av Malmös totala ökning. Det var under denna period Lugnet hade sin största tillväxt. Folkmängden ökade då från 2.008 invånare till 5.214. På 1890-talet översteg den 6.000 för att efter år 1900 sjunka tillbaka till 1882 års nivå på drygt 5.000.

Tabell 1. Folkmängden på Lugnet och i Malmö totalt 1863-1915

Lugnet	Malmö
1863: 2.008 inv.	1865: 21.889 inv.
1868: 2.772	1870: 25.593
1875: 3.776	1875: 32.155
1882: 5.214	1885: 44.532
1890: 6.273	1890: 48.504
1900: 6.133	1900: 60.857
1908: 5.274	1910: 83.375
1915: 5.363	1913: 95.821

2. Inflyttning

Det var inte bara staden som fungerade som en magnet och drog till sig nya invånare. Den fortgående jordbruksrationaliseringen runt om i Skåne ledde till en ökad jordkoncentration med en omfattande proletarisering. Valet för många var att bli statare, fattighjon eller att flytta från hemtrakterna. Många föredrog det senare alternativet och flyttade in till städerna, framför allt till Malmö, där de sålde sin arbetskraft till det pris som bjöds.[10]

Jordbruksrationaliseringen medförde att den obesuttna klassen på landsbygden tredubblades mellan 1751 och 1860.[11] Missväxten under 1860-talet slog särskilt hårt mot denna grupp och ökade ytterligare människoströmmen in mot staden.[12]

Samtidigt med missväxten var det en ihållande lågkonjunktur under åren 1857-1868. Detta drabbade också Malmös befolkning i form av prisstegringar och brist på livsmedel.[13]

Lågkonjunkturen vändes och i början av 1870 kom en konjunkturuppgång. En mängd fabriker anlades och kapitalbildningen ökade snabbt. Inflyttningen till Malmö under denna tid blev den största som någonsin förekommit i stadens historia.[14]

Under dessa år exploaterades Lugnet fullkomligt till ytan. Varifrån kom då de människor, som flyttade in till Lugnet? En övervägande del (nästan 90% år 1868) av de som hade försörjningsplikt kom från Malmöhus län. Det var framför allt från slättbygderna i sydvästra delen av länet. Inflyttningen från nordvästra delen av länet var ringa, vilket kan förklaras med att Helsingborg kan ha haft dragningskraft i dessa trakter. Av de knappt fem procent som stammade från Kristianstads län kom de flesta från Österlen. Det var till stor del familjer med 2-5 medlemmar som var inflyttare.

Flyttningsavstånden ökade när man kom in på 1900-talet. År 1915 var andelen på Lugnet boende försörjare födda utanför Malmöhus län 33%. De flesta av dessa kom från Kristianstads län eller närmare bestämt Österlen. Inflyttarna från Småland kom framför allt från Kronobergs län. Antalet inflyttade av utländsk börd var litet och konstant. De flesta av dessa kom från Danmark.

Tabell 2 Födelseort för på Lugnet boende familjeförsörjare år 1868. Procenttalen på kartan betecknar siffran för varje område.

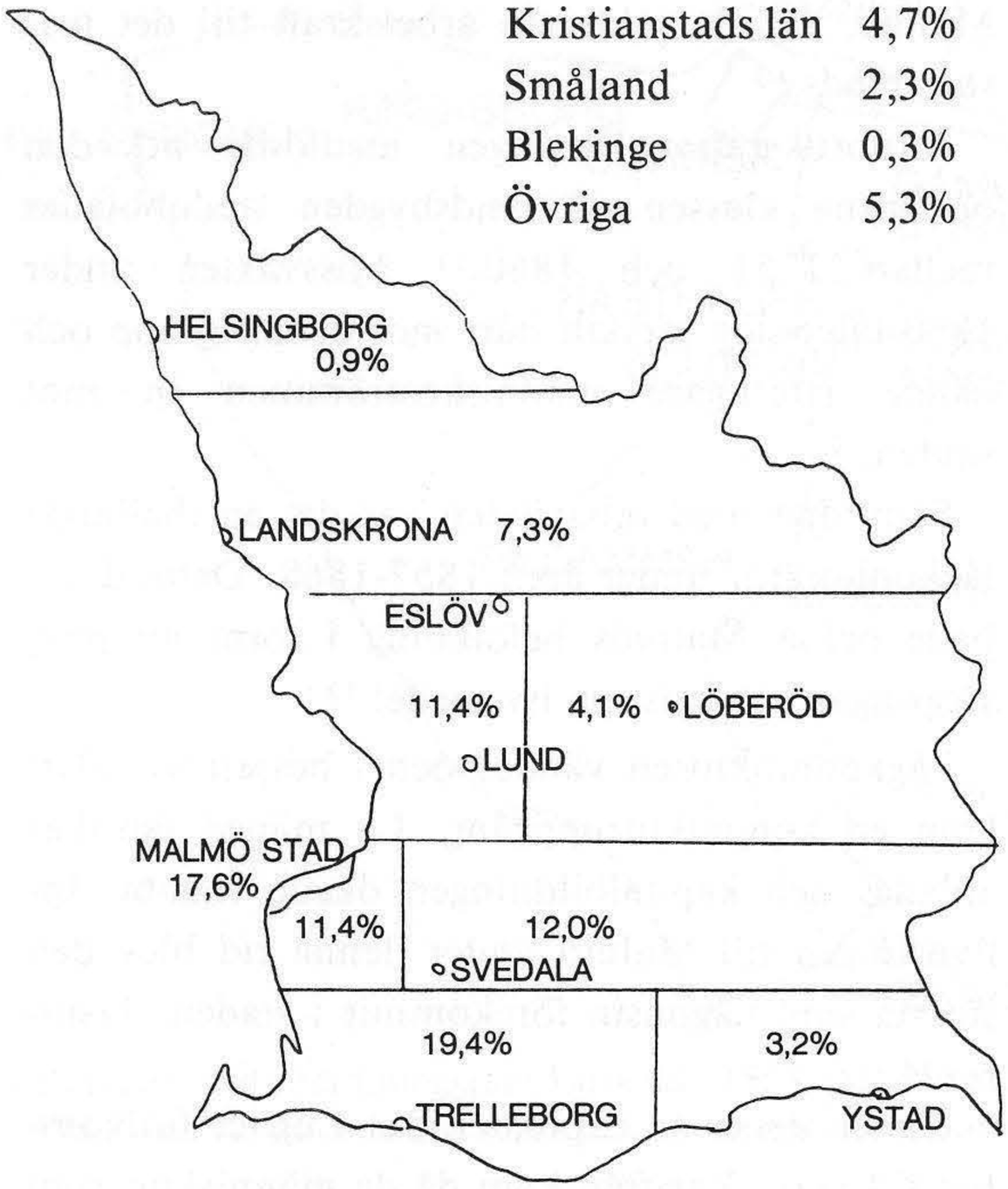

Källa: Husförhörslängder för 1868

Tabell 3 Födelseort för på Lugnet boende familjeförsörjare år 1915. Procenttalen på kartan betecknar siffran för varje område.

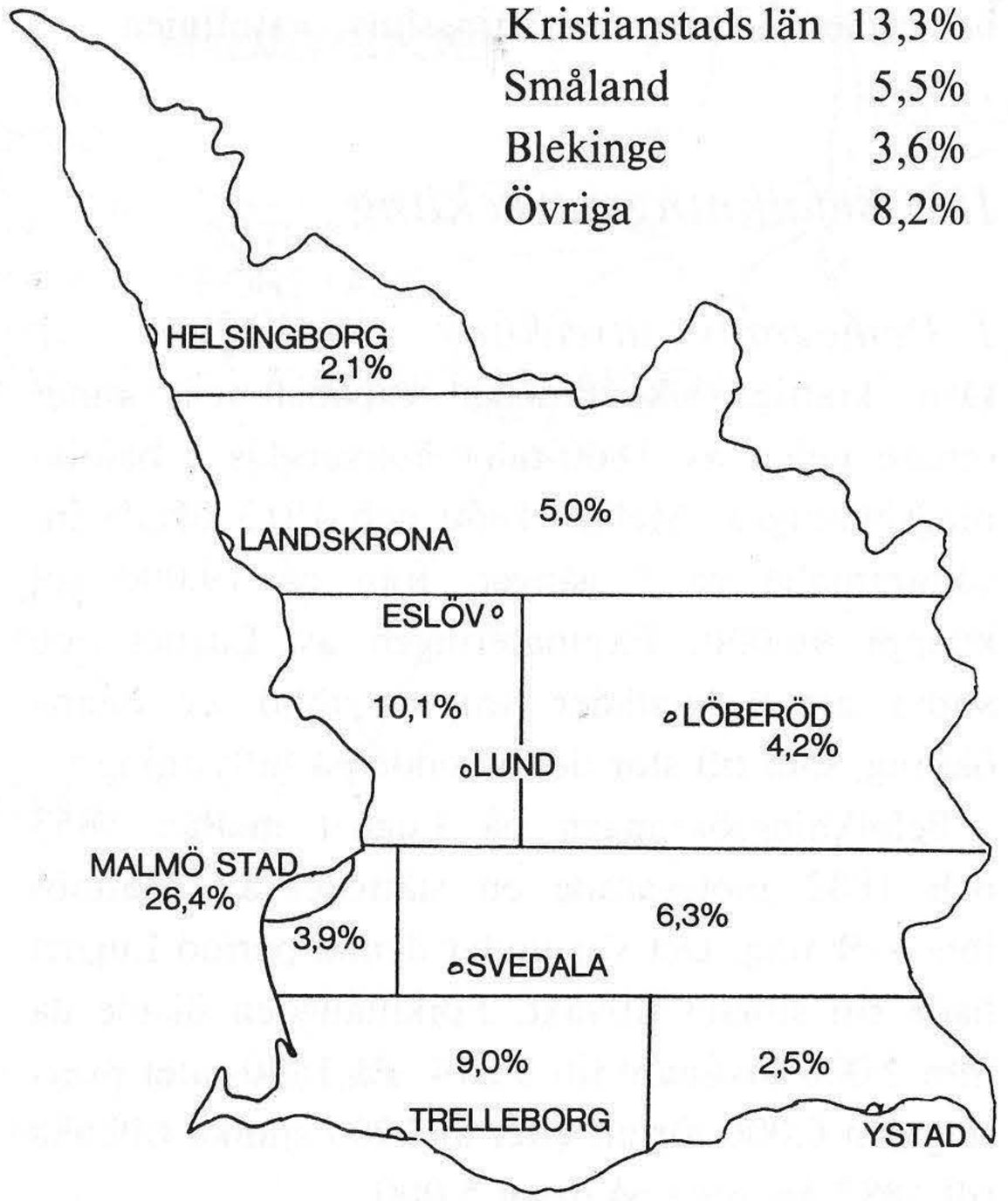

Källa: Husförhörslängder för 1915

En väsentlig skillnad mellan åren är att det 1868 mest var hela familjer som kom, medan det 1915 är de ensamstående som dominerar inflyttningsbilden. Den största delen av dessa utgjordes av kvinnor, som framför allt kom att arbeta inom industrin.

3. Bosättning

De människor som flyttade till Malmö kom huvudsakligen från de lägre samhällsskikten. Av dessa var flertalet oskolad arbetskraft, och de flesta befann sig i åldrarna 20-50 år.

Bosättningslängden var i början av perioden i regel kort. De flesta bodde inte längre än högst två år i samma hus. Däremot tenderade husägarna att bo i sina hus under längre perioder. Den korta bosättningstiden berodde delvis på det rådande kontraktssystemet med avtal som löpte på ett år, både när det gällde bostäder och arbeten som t ex drängar eller pigor. En stor del av de bosatta på Lugnet var arbetskarlar, vilket var detsamma som oskolad arbetskraft utan anknytning till de traditionella hantverksyrkena. De försökte cirkulera mellan olika arbetsplatser för att förbättra sina villkor. ”Den ständiga omflyttningen är ett utmärkande förhållande för de egendomslösa samhällsklasserna. Motivet för dessa omflyttningar får tillskrivas de svåra omständigheter dessa människor tvingades leva under. Man sökte ständigt bättre arbete och bostad.”[15] 65% av samtliga försörjare på Lugnet 1868 var arbetskarlar.

Som nämnts bestod den övervägande delen av hushållen[16] av 2-5 personer (ca 61% år 1868), men även enpersonhushållen upptog en stor procentdel (ca 24% år 1868). Detta förhållande kom med tiden att radikalt förändras. År 1890 uppgick enpersonhushållen till 40%, medan 2-5 personers hushållen hade minskat till 50%. De stora familjerna med mer än sex personer hade minskat sin andel från ca 16% till 9%. Dessa siffror bekräftas av åldersfördelningen, vilken visar att andelen barn under 10 år sjunkit från ca 37% 1868 till drygt 20% 1890. Andelen äldre personer (över 60 år) har ökat från 1,3% till 8,6%.

Om man går fram till 1915 visar det sig att trenderna håller i sig. Andelen enpersonshushåll har ökat till 63%, medan siffran för 2-5 personershushållen har minskat ytterligare till 32%. Inom åldersfördelningen visar det sig att andelen barn under 10 år sjunkit till 12,5% och andelen äldre har ökat till 13,3%. Även bosättningslängden har förändrats. Antalet bosättningar över längre tid har ökat markant. Detta kan kanske till viss del tillskrivas den förändrade yrkesstrukturen, då antalet pigor och drängar minskat kraftigt. I stället har andelen kvinnliga fabriksarbeterskor ökat, vilket kan ses som ett resultat av den fortgående industrialiseringen.

Tabell 4: Åldersfördelning på Lugnet

	1868	1890	1915
Under 10 år	35,5%	21,1%	12,5%
10-19 år	16,5%	18,3%	16,2%
20-29 år	10,8%	16,8%	18,5%
30-39 år	18,1%	15,5%	17,6%
40-49 år	13,9%	10,6%	12,2%
50-59 år	4,0%	9,1%	9,6%
60-69 år	1,0%	6,3%	7,8%
70- år	0,3%	2,3%	5,5%
Materialomfång	1063	3282	2157

Källa: Mantalslängder för Malmö stad för respektive år

Tabell 5: Bosättningslängd för invånare på Lugnet

	1865	1915
Mindre än 1 år	21,6%	7,6%
1 år	24,3%	17,4%
2 år	19,2%	12,1%
3 år	9,5%	8,2%
4 år	4,5%	6,4%
5 år	3,3%	3,9%
6 år	2,4%	3,8%
7 år	2,3%	2,2%
8 år	1,5%	2,6%
9 år	0,5%	1,6%
10 år och längre	10,9%	34,3%
Materialomfång	662 st	1405 st

Källa: Husförhörslängder för respektive år

Tabell 6: Hushållsstorlek på Lugnet

Antal personer	1868	1890	1915
1	24,2%	40,9%	62,7%
2	13,8%	16,9%	12,3%
3	15,5%	12,2%	9,3%
4	17,1%	12,3%	6,2%
5	14,6%	8,7%	4,2%
6	8,2%	3,8%	3,1%
7	4,1%	3,7%	1,5%
8	2,0%	1,0%	0,4%
9	1,1%	0,3%	0,2%
10	0,4%	0%	0%
11	0,1%	0%	0,2%
12	0%	0,1%	0%
13	0%	0,1%	0%
Materialomfång hushåll	710	1126	1026

Källa: Mantalslängd för Malmö stad för respektive år

IV: Näringsstruktur

1. Yrkesfördelning[17]

Som tidigare nämnts var det till största delen okvalificerad arbetskraft som flyttade till Lugnet. Runt 1870 utgjorde dessa kärnan av befolkningen i Lugnet, som alltså kunder sägas vara en typisk fabrikarbetarstadsdel. 1868 tillhörde drygt tre fjärdedelar av den yrkesarbetande befolkningen i området grupp V, som innefattar bl a pigor och arbetskarlar. Arbetskarlarna var i stor utsträckning anställda vid Kockums Mekaniska Verkstad, som låg i nära anslutning till stadsdelen. Andelen lägre tjänstemän var under detta år försvinnande liten, medan andelen småföretagare uppgick till knappt en tiondel.

Med åren kom yrkesstrukturen att förändras. Andelen som tillhörde grupp V minskade medan andra grupper ökade. De okvalificerade arbetarna inom industri och stadsnäring minskade under hela perioden (1868-1915) från knappt två tredjedelar till en tredjedel. Den största minskningen skedde mellan 1890 och 1915. Även inom gruppen skedde en dramatisk förändring. 1868 bestod den framför allt av familjeförsörjande män, medan den 1915 till stor del bestod av ensamstående fabriksarbetande kvinnor. Flertalet av dessa var anställda vid Malmö Yllefabrik. Det var till stor del dessa kvinnor som också påverkade de tidigare presenterade siffrorna över hushållsstorleken.

1915 hade staden vuxit så pass mycket att det krävdes en stor serviceapparat. Detta tillsammans med industrins omvandling med ett därtill följande större behov av administrativ personal gjorde att andelen lägre tjänstemän och affärsanställda ökade från knappt 1% 1868 till närmare 15% 1915. Även andelen yrkesskickliga arbetare ökade betydligt under perioden, från 8 till 35%.[18]

De övre samhällsklasserna har under hela perioden varit dåligt representerade. En viss ökning kan dock noteras. Detta torde hänga samman med att man kring sekelskiftet uppförde s k finare hus längs Lugnets "fasad" åt nordväst. Det fåtal kvarvarande anställda i huslig tjänst år 1915 var i regel anställda hos dessa överklassfamiljer.

Tendensen till att, från att ha varit en extrem fabriksarbetarstadsdel, ha utvecklats till att bli en stadsdel med mer differentierad yrkesstruktur är för Lugnets del tydlig.

Tabell 7: Yrkesfördelning för på Lugnet boende

	1868	1890	1915
Grupp I a	0,3%	0,3%	1,1%
I b	–	0,8%	2,3%
II a	8,2%	6,8%	7,2%
II b	0,8%	4,0%	13,6%
III	0,3%	0,2%	0,2%
IV	7,6%	24,1%	34,8%
V a	64,7%	52,3%	32,1%
V b	12,4%	8,2%	3,6%
F.d	3,7%	1,5%	2,1%
Husägande änkor	2,0%	2,0%	2,3%
Materialomfång pers	747	1056	1217

2. Husdjur

På 1860-talet sysslade många i Lugnet med husdjursuppfödning för eget bruk i liten skala. Man hade då en eller ett par grisar, några hönor eller duvor.[19]

På grund av sanitära missförhållanden ville Sundhetsnämnden år 1872 förbjuda djuruppfödning inom staden. Detta förbud gick dock inte igenom, men hädanefter krävdes tillstånd för att få föda upp svin. Ansökningar om dylika tillstånd inkom från en mängd husägare spridda över hela Lugnet. Även illegal uppfödning förekom, och 1874 blev problemet så stort att det blev förbjudet att överhuvud taget bedriva husdjursuppfödning i staden.[20] Därmed försvann möjligheterna för många att dryga ut lönen med denna form av självhushåll.

3. Husägare

Husägarna kan under hela perioden återfinnas i de flesta av yrkeskategorierna. I början av perioden, då bebyggelsen framför allt bestod av småhus, ägdes husen till mycket stor del av någon som själv bodde i huset. Ägarna var oftast någon arbetare med familj.

Med tiden skedde en utveckling mot att husen i större grad än tidigare kom att ägas av personer som inte bodde i Lugnet. 1915 var det i större utsträckning företrädare för de högre samhällsklasserna, exempelvis byggmästare och fabrikörer, som ägde husen. Det blev också vanligare att en husägare ägde mer än ett hus. Även större fastighetsbolag började nu uppträda. Det som kan skönjas i denna förändring är en koncentratiton av husägandet och en kapitalisering av bostadsmarknaden. Fastigheter har blivit ett investeringsobjekt som kan ge god avkastning.

Tabell 8: Antalet, på Lugnet icke boende husägare

1863: 7,6%
1868: 11,5%
1875: 14,05%
1890: 17,0%
1915: 36,2%

Källa: Malmö stads mantalslängder för respektive år

V. Topografisk utveckling

1. Gatunätets utveckling

När Lugnet började bebyggas, blev det nödvändigt att dela in området i kvarter med därtill åtskiljande gator. Storgatan hade sedan länge varit den enda vägen genom området. Mellan 1858 och 1863 anlades Södra Långgatan, som delade östra Lugnet i en nordlig och en sydlig del, Västra Långgatan, som delade områdets södra del i en östlig och en västlig del, och östra Långgatan, som gjorde likaledes i nord-sydlig riktning. De två sistnämnda gatorna förbands genom Lorentz- och Gottfridsgatorna, båda uppkallade efter F.H. Kockums söner. I norr skar Södra Tvärgatan in genom området.

Områdets dåvarande södra gräns bestod av ett avloppsdike, som rann tvärsigenom det man sedermera kom att kalla kvarteret Renen. Östra gränsen utgjordes också av ett avloppsdike, som var beläget vid nuvarande Kaptensgatan.

1867 anlades, norr om Storgatan, Södra och Västra Kanalgatorna i nord-sydlig riktning och Norra Långgatan i öst-västlig riktning. Från Storgatan anlades i nordlig riktning Stenhuggaregatan, troligen uppkallad efter E.R. Grönvalls stenhuggerifabrik, som var belägen där.

1872 fastställde stadsfullmäktige i en stadsplan att de avloppsdiken som avgränsade Lugnet i söder och öster skulle tagas bort och ersättas av ett kulvertsystem. Detta medförde att Kaptensgatan anlades och att Lugnet kom att byggas ut åt söder mot Föreningsgatan. I slutet av 1870-talet anlades sålunda gator i södra delen av Lugnet. Dessa fick namn som alluderade på det nya kulvertsystemets utbyggnad: Bro-, Flod- och Rörgatorna.

Flodgatan kom att gå i öst-västlig riktning, mellan Bro- och Rörgatorna, vilka båda gick i nord-sydlig riktning. Rörgatan fick förbindelse med Södra Långgatan, som samtidigt utbyggdes till att mynna i Södra Förstadsgatan. Brogatan förband Flodgatan med den likaledes nya Kasinogatan, som även den gick ut i Södra Förstadsgatan. Stålgatan kom att länka samman Brogatan med Rörgatan. I sydvästra delen av Lugnet skar Brunnsgatan i vinkel från Södra Förstadsgatan till Föreningsgatan. Kolgatan förband i sin tur Stålgatan med Flodgatan och kom senare att fogas till Bolagsgatan, som sträckte sig till Föreningsgatan i söder.

I början av 1900-talet förlorade Kolgatan sitt namn och hela sträckningen kom att heta Bolagsgatan. Dessutom kom Brogatan att förlängas ner till Föreningsgatan. Även Flodgatan förlängdes ner till Föreningsgatan.[21]

Karta 2: Lugnet 1870

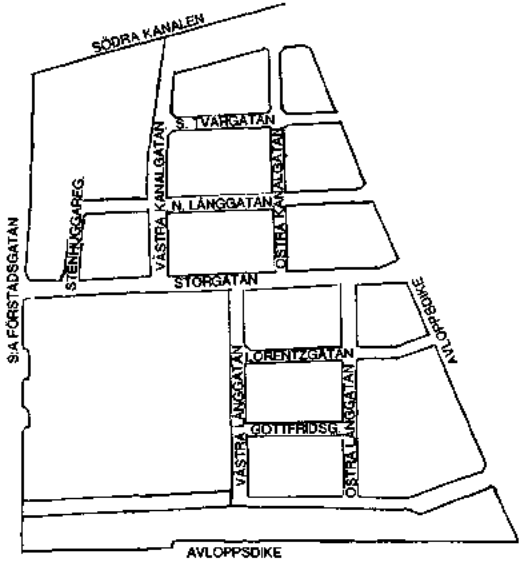

Källor: Kartan bygger på uppgifter från samma bok som använts i texten och är ritad efter en mall från Malmö stadsingenjörskontor.

Karta 3: Lugnet 1885

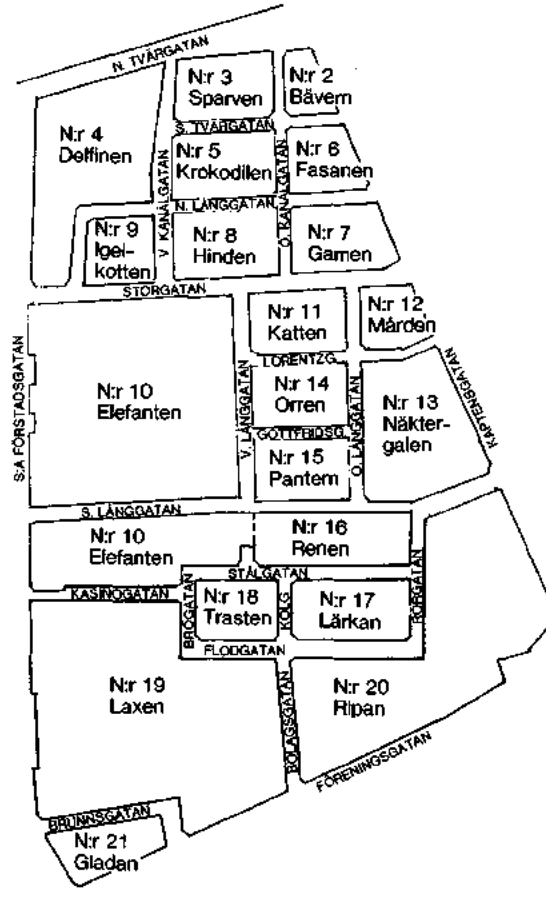

Källor: Georg Gustafssons karta av 1885. Ritad efter mall från Malmö stadingenjörskontor.

2. Bebyggelse

När Lugnet till en början bebyggdes, var det envåningshus som kom att dominera bilden. Stundtals var byggnadstakten mycket hög: "Där det i januari fanns en dypöl kunde man i april finna ett nybyggt hus".[22]

Omkring 1880 började det växa upp, vad vi i dag skulle kalla, flerfamiljshus. Detta var nödvändigt då "arbetarbefolkningen, ... blifvit mer och mer utträngd från den inom broarna belägna delen af staden."[23] Denna byggnadsverksamhet märktes framför allt inom kvarteren Elefanten, Laxen, Ripan och Gladan, som alla ökade sitt invånarantal markant mellan åren 1882 och 1890. Från 1890 och framåt ökade kvarteret Näktergalen. Det är märkbart att det främst är i de yttre kvarteren som invånarantalet ökade. Man byggde högre hus i dessa.

Karta 4: Lugnet 1915

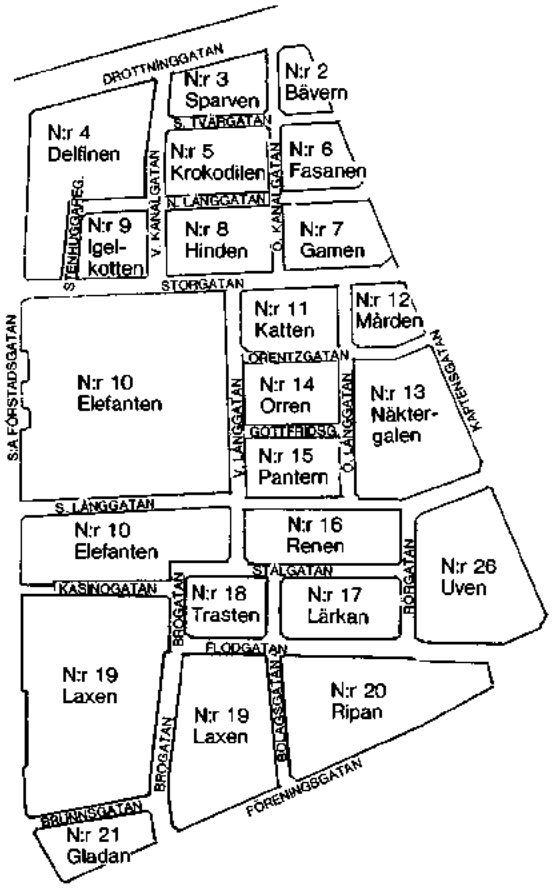

Källor: Ljungbergs förutnämnda bok, kartan ritad efter mall.

"Lugnet bestod ju mest av småhus, envåningshus med ibland en kupa på vad gällde smågatorna som Gottfrids- och Lorentzgatorna. Östra och Västra Långgatorna voro blandade med en- och tvåvåningshus. På Södra Långgatan var det både en-, två- och särskilt i västra delen trevåningshus.[24]

Sålunda kom det inre av Lugnet att till största delen bestå av envåningshus, medan ytterkvarteren kom att bestå av högre. Av de inre kvarteren var det framför allt Lärkan och Trasten som skilde sig från mönstret.

Tabell 9: Antal hus på Lugnet

1863: 144 st	1882: 250 st
1868: 157 st	1890: 247 st
1875: 179 st	1915: 224 st

Källa: Malmö stads mantalslängder för respektive år

VI. Levnadsmiljö

1. Lugnet sett utifrån

Lugnet var en ringaktad stadsdel, "med små smutsiga hus, illa eller inte alls stenlagda och mörka gator".[25] Över stadsdelen låg en ständig odör av garvsyra, cikoria och kålsoppa.[26] "I hela Lugnet råder orenlighet temligen allmänt, en massa barn kräla i gränder och gropar, mycket få åkande förekomma, men dess flera gående och springande, i synnerhet när ångpipan ljuder från Kockums gjuteri..."[27]

Arbetarbefolkningen levde skild från den borgerliga världen: "På eftermiddagen vällde de ut ur fabriker och verkstäder, singrades och försvann i de trista kvarteren, ett släkte för sig utan beröring med borgerskapets ombonade värld".[28] Sett med borgarnas ögon "var det alltid skarv och pack som bodde i förstaden".[29] "Det var alltså helt naturligt att borgare och andra som bodde i gamla staden drog sig för att gå dit ner eller att ha förbindelser med dessa inbyggare".[30]

2. Bostaden

Trångboddheten var ett ofrånkomligt faktum för förstädernas människor. Under 1870- och 1880-talet var det inte ovanligt att giriga husägare hyrde ut otjänliga bostäder, såsom källare och

andra utrymmen, som inte var lämpade för ändamålet. "... dessa källare, som äro obeboeliga, hvaraf den ena innehåller en höjd av 5 fot 8 tum och är i avsaknad golf... i avsaknad av tillräckligt dagsljus... dessa sk jordhålor förbjudes att till bostäder upplåtas eller uthyras".[31]

En del bodde i vindsutrymmen, där det enda tak som fanns var tegelpannorna, vilka ibland kunde blåsa bort.[32]

Även om förhållandena successivt kom att förbättras, så höll trångboddheten i sig. Det finns exempel på att hus, som man i dag skulle beteckna som mindre enfamiljshus, kunde hysa över 20 personer. Det var också mycket vanligt att familjer i sina lägenheter hade en eller flera inneboende. Detta var ett sätt att dryga ut de knappa inkomsterna.

Den vanligast förekommande lägenhetstypen i flerfamiljshus var 1-2 rummare. Bostadsytan varierade, men en enrummare översteg sällan 20 m². I en dylik lägenhet kunde det bo upp till tio personer. Toaletterna fanns på gården. I förekommande fall låg även tvättstugorna här, helt eller delvis under jord. I lite senare byggda hus var det vanligt att tvättstugorna konstruerades så att man byggde upp taket. Därigenom bildade de en liten avsats, och fönstren, om sådana överhuvud taget fanns, kom att ligga lite ovanför marknivån. Taket i tvättstugorna var ofta så lågt att man inte kunde gå upprätt.

Många av husen hade vattenpump på gården. Vattenledning var ännu vid sekelskiftet ovanligt. Diskvatten och köksavfall sköljdes ner i en gårdsbrunn via en stupränna. Från varje kök gick en stupränna, som sedan sammanknöts med ett annat köks och ledde till brunnen nedanför fönstren. På vintern bildades det isproppar i rännornas sammanfogningsdel, vilket medförde stopp. För att smälta isen använde man sig av blåslampor eller liknande.

Belysningen utgjordes i början av 1900-talet av gaslampor, åtminstone i trappuppgångarna. Uppvärmningen av lägenheterna skedde med hjälp av en kamin, som eldades med torv, kol eller ved. Låsanordningarna hade inte godkänts av dagens försäkringsbolag. I regel stack man nyckeln under dörrmattan när man lämnade lägenheten.

Men förhållandena förändrades, och några år in på 1910-talet började Lugnet förvandlas, från att ha varit en grå och dyster stadsdel, till att bli en avskärmad idyll i storstadens hägn. Framför allt gällde detta låghusbebyggelsen, som fanns i stadsdelens innersta delar.[33]

Skiss av hus beläget i hörnet Rörgatan och Flodgatan.

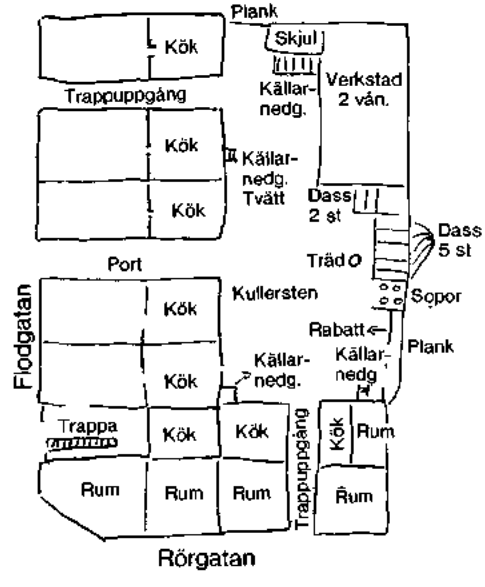

Huset är byggt omkring 1890. Skissen är gjord av en intervjuperson.

Källor: Intervjuer med man f. 1882, man f. 1898, man f. 1899, man f. 1912, man f. 1915.

3. Sanitära förhållanden

De tidigaste noteringarna rörande de sanitära förhållandena på Lugnet återfinns i Sundhetsnämndens koncept- och brevbok av 1871. Denna notering gällde de avloppsdiken som avgränsade Lugnet i söder och öster och mynnade ut i södra kanalen "samt de delvis stenbelagda fåror, vilka omgiver Västra Kanalgatan och förenade i en, utmynnar i samma kanal, /som/ äro av den beskaffenhet att de ingalunda motsvarar sitt vattenavledande ändamål, vilken omständighet orsakar, att förstadens innevånare tidvis under sommaren äro besvärade av den rent vidriga stank samt att de under vintern vid töväder och tider av islossning löper fara att få sina tomter och bostäder av vattten översvämmade".[34]

"Kloaker var en okänd sak på den tiden, allt rent och orent skulle ut i rännstenen, för att vidare komma ut i gropen och ut i kanalen... Den så kallat muddrades upp någon gång och det gick till så att ett par män stod i gyttjan och kastade några skopor av dess stinkande innehåll upp över gropen och där fick det ligga och torka, ja, det var inte så välbeställt med renligheten då."[35]

1871 framställde Sundhetsnämnden till Stadsfullmäktige att dessa avloppsanordningar skulle försättas i ändamålsenligt och sunt skick.[36] Året efter beslutade stadsfullmäktige att ett kulvertsystem skulle ersätta dessa avloppsdiken, ett beslut som säkerligen hälsades med glädje av Lugnets invånare. Det skulle dock dröja närmare 10 år innan det fördigställdes. Under tiden inflöt en mängd rapporter till Sundhetsnämnden rörande de hygieniska förhållandena i Lugnet. Av dessa rapporter kan man göra sig en föreställning om hur de sanitära angelägenheterna sköttes i stadsdelen.

Många husägare underlät att sköta avträdesanordningarna. Det finns ett flertal exempel där all orenlighet utsläpptes i de tidigare nämnda avfallsdikena. Detta var inte tillåtet. Denna orenlighet skulle i stället samlas i s k gödselgropar. Dessa var inte alltid särskilt väl placerade på gården, utan stanken kunde på sina håll mycket väl tränga in i såväl bostäder som affärer. Man hade ofta en pissoir på gården eller i porten, och detta medförde ofta att urinen rann direkt ut i rännstenen via en ränna som gick mitt i porten.[37]

Köksavfall, såsom diskvattten, potatisskal mm spolades via ett slaskrör direkt ut på gården. Större köksavfall samlades i en stor soplår.[38]

År 1878 kom ett påbud från Sundhetsnämnden att latrinkärl skulle börja användas.[39] Men detta förbättrade inte situationen överallt, då var och en själv fick ombesörja tömning av kärlen. I regel hade man kontakt med någon bonde, som skulle komma och hämta det, men denne kom inte alltid regelbundet, vilket förorsakade att kärlen allt som oftast blev överfulla.[40] Kärlen kunde också vara otäta och marken blev "... genom årslång nedsippring ofta till flera fots djup en enda jäsande massa, vars porer äro fyllda med ruttnade urin". Dessutom förekom aldrig rengöring eller desinficering av kärlen.[41]

Soplårarna, som ofta var överfulla och stinkande, var otäta och ibland försedda med medvetet gjorda avlopp vilket gjorde att "sopvattnet" sipprade ut.[42]

Rödsotsepidemin som härjade åren 1879-1882 medförde att man tog till krafttag för att förbättra de sanitära anordningarna. Sålunda finner man i Hälsovårdsnämndens (Sundhetsnämndens efterträdare) särskilda handlingar för åren 1879-1882 att "avträdeskärlen borde vara af varaktigt och lämpligt ämne, att renhållningen monopoliseras, att tömningen av kärlen ej finge ske i gårdarna". Kärlen skulle också rengöras av dem som handhar bortförseln och tömningen av dessa. Man planerade också att införa bruket av särskilda soptunnor i stället för de gamla lårarna. Samtidigt försökte man åstadkomma en bättre stenläggning samt daglig rengöring och sopning av stadens gator.[43]

Det tog dock lite tid, innan husägarna accepterade de nya sanitära anordningarna. Många rapporter om att dessa envisades med att använda den gamla soplåren i stället för de nya soptunnorna inkom till Hälsovårdsnämnden.[44] Detta kan också ha berott på att hämtningen av tunnorna fungerade dåligt från starten.

Först 1896 kom alla dessa förslag att ge upphov till en ordnad renhållning.[45] Men det fanns fortfarande arbetarområden, där förhållandena var dåliga. I Sofielund, som då ännu inte inkorporerats med Malmö, hade man öppna avloppsdiken ända fram till omkring år 1900.[46]

4. Rödsotsepidemin 1879-1882

Som tidigare nämnts var det bl a denna epidemi som kom att sätta fart på myndigheterna, när det gällde att förbättra de sanitära förhållandena.

Denna rödsotsepidemi drabbade Lugnet värre än någon annan stadsdel. Men även andra tarmsjukdomar grasserade under denna tid i Malmö.[47] I Lugnet "fanns inte ett hus utan, där en eller de flesta, som var angripna av sjukdomen och de allra flesta dukade under".[48]

Varför just Lugnets invånare drabbades så hårt fanns det delade meningar om. Hälsovårdsnämnden inkallade en expert från Stockholm, Professor E. Heyman, som gjorde en utredning. Där visade det sig att 15,9% av Lugnets befolkning hade drabbats av sjukdomen, och att en betydligt lägre del av stadens övriga befolkning hade drabbats. Heyman ansåg att huvudorsaken till att Lugnet drabbades hårdast var dels att stadsdelens grund var av sådan beskaffenhet att den inte släppte genom all orenlighet som samlades i markens ytlager, dels att stadsdelen var lågt belägen så att "markens föroreningar" från högre belägna områden flöt dit och på så sätt spred sjukdomen i området. Av detta kan man förstå att Heyman lade en viss del av skulden på de sanitära förhållandena, men huvudorsaken var markens struktur och nivåskillnaderna.[49]

Förste stadsläkare A. Falck betonade i stället de usla bostadsförhållandena och fattigdomen. Han menade att "dylika sammanslagningar af människor på en relativt inskränkt plats inom mer eller mindre illa uppförda och inrättade bostäder, der utrymmet är otillräckligt, renligheten så inom som utomhus ofta försummad, dagern klen, luften förskämd, der lefnadsvillkoren äro inskränkta o lefnadssättet ej alltid det regelbundnaste, måste mer än allt annat o äfven i viss mån oberoende af grundens beskaffenhet bidraga till att alstra sjukdom och epidemier samt minska motståndskraften mot de sjukdomsfrön, som velat uppsöka dylika stadsdelar, de må nu ligga lågt eller högt".[50]

5. "Sedlighet" och religiositet

Det enda som kunnat konstateras angående detta före 1890 är en icke ringa mängd s k oäkta barn. Mödrarna till dessa var framför allt pigor och fabriksarbeterskor. Angående detta förhållande anmärkte "fattigläkarna" på många fabriker, "i vilka en lös befolkning av män kvinnor och barn arbetade om varandra och giva anledning till ett lättsinnigt leverne".[51]

Under perioden 1885-1896 betecknades knappt 10% av barnen födda i hela Pauli församling som oäkta. Enligt prostvisitationsprotokollet berodde detta på de danstillställningar och dylika nöjen som arrangerades inom församlingens gränser. Dessa ledde till att utomäktenskapliga förbindelser var mycket vanliga.[52] År 1907 hade andelen s k oäkta barn ökat till över 12% i hela församlingen.[53] I Lugnet var andelen något större.

Av de i staden boende prostituerade, som kontrollerades av Hälsovårdanämnden, har inte någon kunnat återfinnas boende i Lugnet. Men därmed kan inte en viss prostitution uteslutas.

Prästerna i församlingen var missnöjda med kyrkogångsaktiviteten. Den låga besöksfrekvensen berodde bl a på att man på söndagarna hade torg-

handel på det vid kyrkan närliggande Gasverkstorget. En annan orsak var att en del frireligiositet förekom.[54] Bland annat fanns det två frikyrkor belägna på Lugnet, Betel och S:t Marcus.[55]

Enligt prästerna var ännu en orsak att de socialistiska idéerna började få grogrund hos den arbetande befolkningen.[56] Det var August Palm som hade börjat agitera för socialismen och 1882 bildat en arbetarförening. Samma år startades tidningen Folkviljan.[57] Detta kom att medföra en konfrontation mellan arbetarna och kyrkan, som räknade socialismen till irrlärorna: "Men icke blott separatism utan fullständig ateism... har icke så få målsmän. Det s k socialdemokratiska samfundet, med dess organ "Arbetet", är den egentliga källan för icke blott de samhällsupplösande utan äfven för de gudsförnekande lärorna."[58]

6. Nöjen

Männens huvudsakliga nöje runt sekelskiftet var att gå på krogen, medan det för en gift kvinna på den tiden inte fanns någon direkt fritid. "Det var att laga mat, tvätta, städa, sy och stoppa för att inte tala om att föda barn".

Kroglivet blommade upp om fredagskvällarna. En av de mest omtalade och välbesökta krogarna hette "Ettan" som låg på Södra Långgatan. "Där pimplade de sina bier och glömde tråkigheterna, på arbetet och i hemmet, för en stund". Som tilltugg hade man inte jordnötter eller ostbågar, utan i stället s k "värakoddar" dvs kokta gettestiklar, som lär ha smakat som leverpastej.

Barnen roade sig ofta med diverse bollekar t ex rundboll och bollstå. På vintern var det skridskoåkning och snöbollskrig.

Midsommarfirandet var en av årets höjdpunkter. Då samlade man för dans på gårdarna, där såväl barn som gamla träffades, och då dracks det kaffe och allehanda brända och destillerade drycker.[59]

7. Service

Kring sekelskiftet fanns det i nästan varje kvarter en liten livsmedelsaffär,[60] som betjänade de närmast boende människorna. En del av dessa affärer fick påpekanden från Hälsovårdsnämnden, då de sålde varor som de inte hade tillstånd för. Brödbutikerna kunde t ex sälja mjölk och slakteributikerna kunde sälja obesiktigat och ibland t o m otjänligt kött.[61]

Affärsinnehavarna öppnade och stängde när de ville. Det fanns "sand på golvet i affären och man sålde i samma lokal allt såväl fotogen, saltlånga, pinnar som alla andra specerivaror, gjorde själv karameller samt klippte och satte ihop sprattelgubbar".[62]

Torghandel förekom på flera ställen i staden och Lugnets invånare utnyttjade framför allt kommersen på Stortorget,[63] Föreningstorget och Gasverkstorget.

1907 byggdes i kvarteret Ripan en saluhall som man kan anta kom att dominera livsmedelshandeln i området. Den kom att innehålla 98 butiker och i källarplanet 10 fiskbutiker samt 32 förvaringsrum.[64]

VII Sammanfattning

Vid mitten av 1800-talet hade Malmös tillväxt nått så långt att man var tvungen att exploatera områden utanför den gamla stadskärnan. Ett av dessa områden låg vid södra utfarten, på vägen mot Ystad. Detta kallades för Lugnet. Omkring 1860 styckades området upp i byggnadstomter, vilka med stor profit såldes av F.H. Kockum till inflyttade människor ur arbetarklassen. Många kom att anställas av Kockum själv i hans mekaniska verkstad.

Till en början kom dessa egendomslösa inflyttare till största delen från slättbygderna runt Malmö, men med tiden kom flyttningsavstånden att öka. I början av undersökningsperioden flyt-

tade oftast hela familjer in till staden. Detta förhållande förändrades markant med tiden, och i slutet av perioden var inflyttarna till största delen ensamstående. I och med detta kom andelen barn att minska. Utvecklingen visar med andra ord att hushållsstorleken och antalet barn minskade. Detta kan tyda på att människorna anpassat sitt liv efter storstadens förhållanden. Då bostäderna var trånga, och det inte alltid var så lätt att skaffa sig en sådan, medförde detta att man inte gärna bildade familj.

En annan tendens som pekar på att Lugnet mer och mer kom att innefattas i ett kapitalistiskt stadsmönster är att antalet hus som ägdes av inom området icke boende personer ökade kraftigt med åren. Fastighetsmarknaden blev ett område för ytterligare profitskapande på arbetarnas bekostnad.

Yrkesstrukturen visar en klar tendens till att gå från en stor andel industriarbetare till en mera differentierad arbetsstyrka med en större andel människor anställda inom servicesektorn.

Det gatunät som kom att bli bestående grundlades redan före 1885. När detta blivit färdigt, kom fler och fler envåningshus att rivas för att lämna plats åt större fastigheter, vilket avspeglade fastighetsmarknadens kapitalisering. Det var också runt detta årtal som Lugnets folkmängd var som störst.

De sanitära förhållandena inom området förbättrades avsevärt med tiden. Rödsotsepidemin omkring 1880 tvingade stadens myndigheter att se över de dåvarande miserabla förhållandena.

Från att ha varit en till stor del fristående stadsdel, med vissa kvarvarande drag från det agrara samhället, blev Lugnet en typisk storstadsstadsdel med övervägande högre hus, större näringsomfång och större interaktion med den övriga staden.

NOTER:

[1] Denna uppsats skrevs ursprungligen 1978 som en C-uppsats i historia. Den har blivit språkligt reviderad 1989. I samband med detta har också synpunkter givits av Lars Berggren, som härmed tackas för sitt bistånd.

[2] Detta avsnitt bygger framför allt på Halim s 19, Hårleman s 141, Sandstedt s 22ff och Tomner s 355f.

[3] Bager s 35.

[4] Halim s 8f.

[5] Santesson s 213.

[6] Magistratens Prot. 1858.

[7] ibid.

[8] Santesson s 215.

[9] Bjurling s 91.

[10] Bjurling s 91.

[11] Stenberg s 8.

[12] ibid s 14.

[13] Stadsläkarens protokoll 1867-1868.

[14] Bjurling s 135f.

[15] Stenberg s 32.

[16] Hushåll är kanske en beteckning som inte är fullständigt relevant för dessa siffror, då vi som hushåll räknat hur människor kategoriserats i mantalslängderna. Varje försörjare blir då ett hushåll, antingen som ensam eller tillsammans med dem han försörjer.

[17] Följande kategorisering av yrkesgrupper har gjorts:
I a: Storföretagare och godsägare.
I b: Högre tjänstemän och akademiker.
II a: Småföretagare inom industri och handel, hantverkare med mästartitel.
II b: Lägre tjänstemän, affärsanställda och arbetsledare.
III: Lantbrukare.
IV: Hantverkare utan mästartitel, kvalificerade yrkesarbetare.
V a: Okvalificerade arbetare inom industri och stadsnäring.
V b: Anställda inom husligt arbete.
Denna indelning är gjord efter Kronborg-Nilsson s 279ff.

[18] Förskjutningen från okvalificerade arbetare till kvalificerade kan troligen till viss del tillskrivas källmaterialets brister, när det gäller användandet av titlar. Under den tidiga industrialiseringen skrev man i husförhörs- och mantalslängden ofta generellt arbetskarlar på fabriksarbetare. Men med den fackliga kamp som fördes runt sekelskiftet fick yrkestiteln stor betydelse för lönens storlek, och då var det viktigt att man klassificerades rätt.
[19] M8246. Folklivsarkivet i Lund.
[20] Sundhetsnämndens prot. 1871-1874.
[21] Detta avsnitt bygger framför allt på Ljungberg.
[22] Intervju med man född 1882.
[23] Hälsovårdsnämnden särskilda handlingar 1882.
[24] Intervju med man född 1899.
[25] SDS 27/2 1945.
[26] Gustafsson s 103.
[27] Santesson s 212.
[28] Gustafsson s 171.
[29] Bringmark.
[30] SDS 27/2 1945.
[31] Hälsovårdsnämndens journal 1882-1887.
[32] Gustafsson s 101.
[33] Intervju med män födda 1882, 1898, 1899, 1912 och 1915.
[34] Sundhetsnämndens brevbok 1871.
[35] M8190
[36] Sundhetsnämndens brevbok 1871.
[37] Sundhetsnämndens prot. 1875-1882.
[38] Hårleman s 35.
[39] Sundhetsnämndens prot. 1878.
[40] Hälsovårdsnämndens särskilda handlingar 1882.
[41] Hårleman s 56.
[42] Hälsovårdsnämndens särskilda handlingar 1882.
[43] ibid.
[44] Hälsovårdsnämndens rapportjournal 1896-1902.
[45] Sandstedt s 26.
[46] Hälsovårdsnämndens rapportjournal 1896-1902.
[47] Hälsovårdsnämndens särskilda handlingar 1882.
[48] M8192.
[49] Hälsovårdsnämndens särskilda handlingar 1882.
[50] ibid.
[51] Bjurling s 138f.
[52] Prostvisitationsprotokoll 1896 och M17616.
[53] Prostvisitationsprotokoll 1907.
[54] ibid.
[55] Mantalslängd 1915.
[56] Prostvisitationsprotokoll 1890.
[57] Palm s 9ff.
[58] Prostvisitationsprotokoll 1890.
[59] Intervju med män födda 1898, 1899 och 1912.
[60] Hälsovårdsnämndens särskilda handlingar 1896-1902.
[61] ibid.
[62] M8240.
[63] ibid.
[64] Hårleman s 181.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING:

Källor:

Folklivsarkivet i Lund.
Nedteckningar: M8192, M8240, M8246, M16658, M17616.

Landsarkivet i Lund.
Domkapitlets arkiv: Prostvisitationsprotokoll för Oxie kontrakt 1812-1924. Malmö: Caroli och Pauli församlingar.

Malmö Stadsarkiv.
Husförhörslängder, Caroli förs. S:a Förstaden I-7. 1865, 1868.
Hälsovårdsnämndens (Sundhetsnämndens) protokoll med bilagor 1871-1904.
Hälsovårdsnämndens särskilda handlingar 1879-1884.
Mantalslängder; 1863, 1868, 1875, 1882, 1890, 1900, 1908, 1915.
Stadsläkarens journal och protokoll. 1867-1875.

S:t Pauli pastorsexpedition.
Husförhörslängder, Kvarteren 2-21, 26. 1915.

Intervjuer, gjorda av författarna, 6 st.

Litteratur:

Bager, E: Nya staden och gamla staden. Malmö fornminnesförenings årsbok 1954.
Bjurling, O: Stadens fattiga. Malmö 1956.
Bringmark, G: Från dagaträl till medborgare. Malmö 1962.
Carlsson, S: Yrken och samhällsgrupper. Uppsala 1968.
Gustafsson, R (red): Minnenas Malmö. Malmö 1974.
Halim, B m fl: Malmö innerstad. Malmö 1970.
Hårleman, G (red): Malmö 1914. Malmö 1914.
Kronborg, B & Nilsson, T: Stadsflyttare. Uppsala 1975.
Ljungberg, L: Gatunamnen i Malmö. Malmö 1960.
Palm, A: Ur en agitators liv. Halmstad.
Sandstedt, E: Malmö stad genom tiderna. Malmö 1970.
Santesson, O: Natur och kultur. Stockholm 1880.

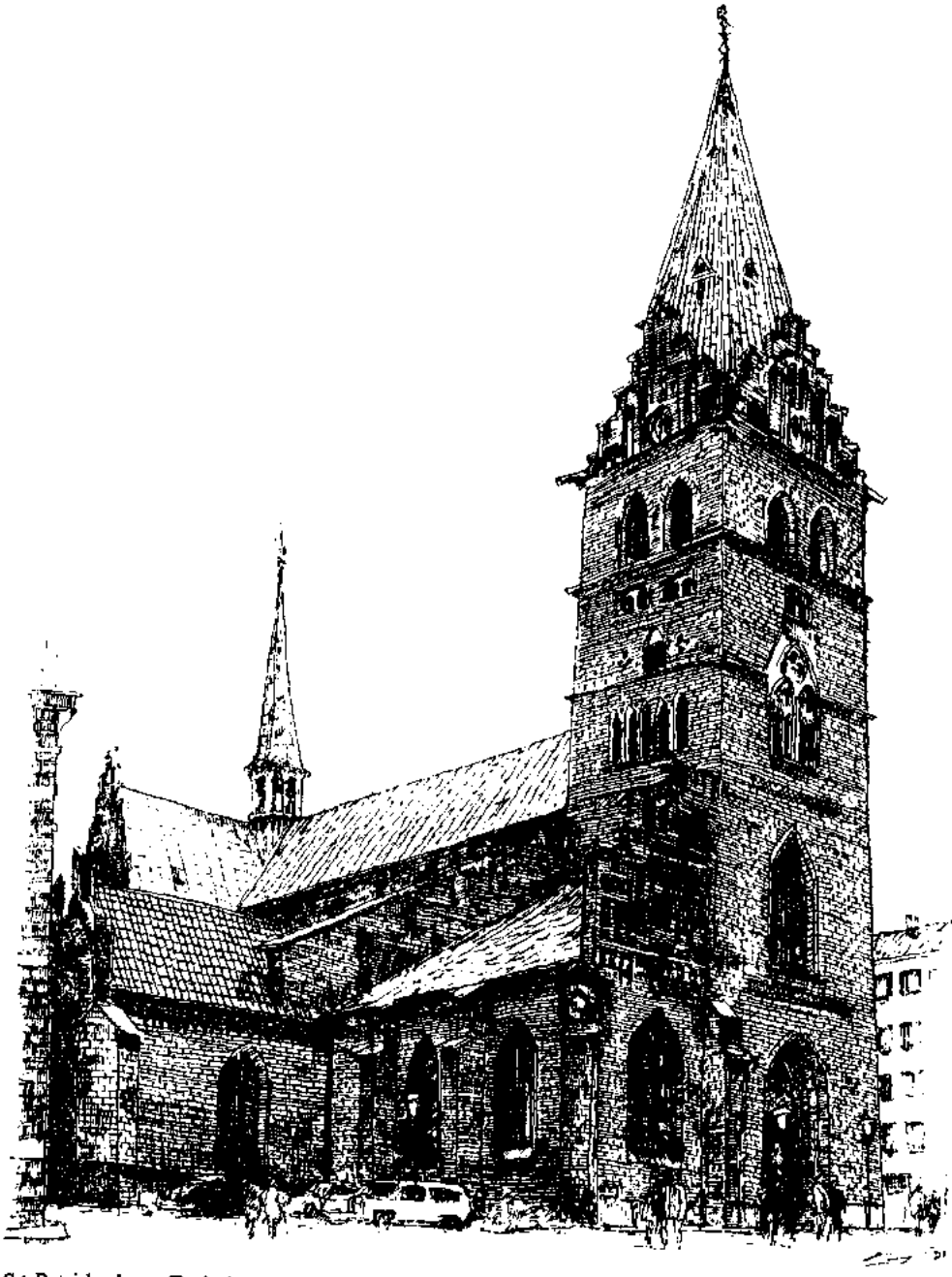

S:t Petri kyrka. – Teckning Vagn Jacobsen.

S:t Petri kyrka i Malmö och dess "märkvärdigheter"

AV HERMAN SCHLYTER

Inledning

1965 gav lektor Olle Helander (†1980) och undertecknad ut en liten skrift om "S:t Petri kyrka och kyrkligt liv i Malmö". Den är alltjämt i huvudsak användbar men är i det närmaste slutsåld. Kyrkorådet och dess ordförande har därför hösten 1987 bett mig sammanställa en ny och något utförligare skrift om *S:t Petri kyrka och dess "märkvärdigheter"*. Den kan tjäna som vägledning för eget studium, som information för intresserade och som guide vid besök.

Enligt den alltjämt gällande kyrkolagen från 1686 ska biskoparna årligen visitera så många församlingar som möjligt och bl a granska kyrkornas inventarier. Den 17 april 1828 kom dessutom en kunglig förordning, att kyrkorna skulle lämna uppgifter om sina "märkvärdigheter". Därför blev det ännu viktigare än förut att föra noggranna anteckningar om inventarierna och att nya tillskott noterades och rapporterades.

I svaren som inkom finns det intressanta uppgifter. Detta gäller även S:t Petri kyrka. Vad S:t Petri församling gav som svar finns i Lunds domkapitels arkiv (LDA) i Lunds landsarkiv (LA). Dåvarande kyrkoherden Anders Peter Gullander avlät svaret från S:t Petri. Det blev tämligen utförligt men ändå inte fullständigt. Han hänvisade i huvudsak till professor N. H. Sjöborg: Skånes historia och beskrivning III:1 (Lund 1812). Dessutom nämnde han, att kyrkan fått en ny läktare över mansbänkssidan. Den uppfördes på några "församlingsledamöters bekostnad, som derom förenat sig". Därjämte hade blyet på yttertaket ersatts av koppar.

Exteriör

S:t Petri kyrka är redan i yttre mening en "märkvärdighet". Dess höga resning med torn, takryttare, strävpelare, portaler och valv gör den till en sevärdhet. När den en gång i början av 1300-talet begynte byggas, kom den att resa sig skyhögt över stadens övriga mycket låga bebyggelse. Den måste från begynnelsen med sin exteriör ha gjort ett mäktigt intryck.

S:t Petri kyrka är inte bara stadens äldsta bevarade kyrka utan även dess äldsta bevarade tegelbyggnad. I det ursprungliga Malmö, som låg nära det som idag är området runt S:t Johannes kyrka och Pildammsparken, fanns på 1100-talet en kyrka.

När tillgången på sill i Öresund på 1200-talet blev riklig, flyttade folket ned till kusten och bosatte sig vid vad som nu är Väster- och Östergatornas centrala delar. Malmöborna blev fiskare och köpmän. De byggde sin första kyrka i romansk stil, avbildad i stadens äldsta sigill. Den synes ha legat på samma plats som nuvarande S:t Petri kyrka men revs i början av 1300-talet i samma takt som den nya kyrkan reste sig.



Malmö stads äldsta sigill med den romanska föregångaren till Petri kyrka.

Malmö drog till sig utlänningar, framför allt nordtysk befolkning och företrädare för köpmannagillet Hansan. Lübeck spelade härvid huvudrollen och dess Mariakyrka blev en förebild, när det växande Malmö behövde en större kyrka. Så uppfördes i ett par perioder S:t Petri och Pauli kyrka, som den i förstone kallades. Först byggdes den östliga delen med kor och tvärskepp och senare den västliga med valv och torn och sist så småningom kapellen.

På sydsidan ligger S:ta Annas kapell, där numera morgonböner och mindre gudstjänster hållas. På nordsidan ligger ett dubbelkapell, varav ena halvan förr var sakramentskapell men nu utgör stora sakristian och den andra dess förhall, som förr var ett Mariakapell, kallat Vår Fru vid stänkestenen. Det tjänade då också som vapenhus med vigvatten. Dessutom finns ett kapell mot norr och väster, det nuvarande dopkapellet, även kallat Krämarekapellet. På dettas yttermurar finns tolv nischer för kritstensskulpturer över helgonen Laurentius, Paulus, Kristoffer, Katarina m fl med deras attribut. Då de illa skadats av väder och vind genom århundraden, har de nu 1989 ersatts med hållbara avgjutningar.

Bakom altaret i koromgången i öster fanns ett kapell, kallat Dringenbergska kapellet. Det inrymde den Dringenbergska boksamlingen, som nu befinner sig i stora sakristian bakom glas. Kapellet revs 1792.

Interiör

Det mäktiga intryck man får av kyrkans yttre förstärks, när man kommer in i själva kyrkorummet. Det är en treskeppig basilika i fransk- baltisk gotik. Högaltaret invigdes sannolikt på S:t Petri dag den 29 juni 1319. Kyrkans västra huvudportal med två tunga och mäktiga dörrar leder in i vapenhuset. Där möter oss kyrkans främste patronus aposteln Petrus. På söderväggen har hans sigill sin plats, omgivet av ett skepp och ett ankare med en delfin. Därunder finner vi fyra tavlor med series pastorum, dvs en förteckning över kyrkoherdarna i S:t Petri församling från 1274 till dags dato. En liknande förteckning över kyrkans organister finns på orgelläktaren. På norrsidan i vapenhuset sitter ett epitafium över borgmästare Christer Hansen, uppsatt 1627.

Vid inträdet i mittskeppet upplever man med överväldigande kraft kyrkans reslighet och skönhet, de höga vita valven, de intressanta epitafierna, golvets gravstenar, de mäktiga ljuskronorna och det "himlastormande" altaret. Om man genast vid inträdet i kyrkan riktar blicken mot altaret kan man se, att koret böjer av mot söder, så som Jesu huvud i dödsstunden föll åt sidan ned mot hans skuldra.

Högaltaret

Vandrar vi mittgången fram mot högaltaret, passerar vi epitafier på mittskeppets båda sidor, gravstenar i golvet och till vänster predikstolen. Framme i koret ser vi dels två höga golvljusstakar i ek, kallade evangeliestakarna, till minne av två unga män i församlingen, B.S.O. Kockum och H. Bäckman, som omkommit i utlandet, dels en modern ljusring i järnsmide, där man kan tända ett ljus till någons minne och skriva en bön eller hälsning i gästboken intill. Bakom ljusringen finns den andra av kyrkans tre orglar.

Det magnifika och storslagna altaret är en ståtlig komposition i renässansstil. Det är vackert utsirat i ek, bemålat och förgyllt och det största av trä i norra Europa. Det är helgat åt S:t Nicolaus, sjömännens skyddshelgon, som tillbads i många hamnstäder. I sin livstid var han biskop i Myra i Mindre Asien och blev även barnens helgon. I många länder spelar han en liknande roll som jultomten hos oss.

Altaret är 15 m högt, tillverkat i ek och består av fyra delar. Dess skapare är den tyskfödde snickaren Hendrik Könnicke. Vid sin sida hade han bildhuggarna Jacob Kremberg och Otto Statius, Curt Snedker och Öllrich Svafvrer. Måleriarbetet utfördes av Peiter Hartman, den tidigast kände Malmömålaren. På altarets baksida sitter en minnestavla som visar, att altaruppsatsen var färdig på S:t Mikaels dag 1611. Här är målade namnen på S. Grubbe, slottsherre på Malmöhus, Povel Morthensen, superintendent över Skånes "stift", borgmästare och rådmän. Av prästerna nämnes kyrkoherden Hans Raffn och de tre komministrarna.

Altarets figurer och scener är värda ett ingående studium. Den nedersta altartavlan föreställer nattvardens instiftelse. Den flankeras av Moses med budordstavlorna och Johannes Döparen hållande ett krucifix, pekande fram mot det nya testamentet. Under tavlan och gestalterna står på danska instiftelseorden till nattvarden. Till höger finns

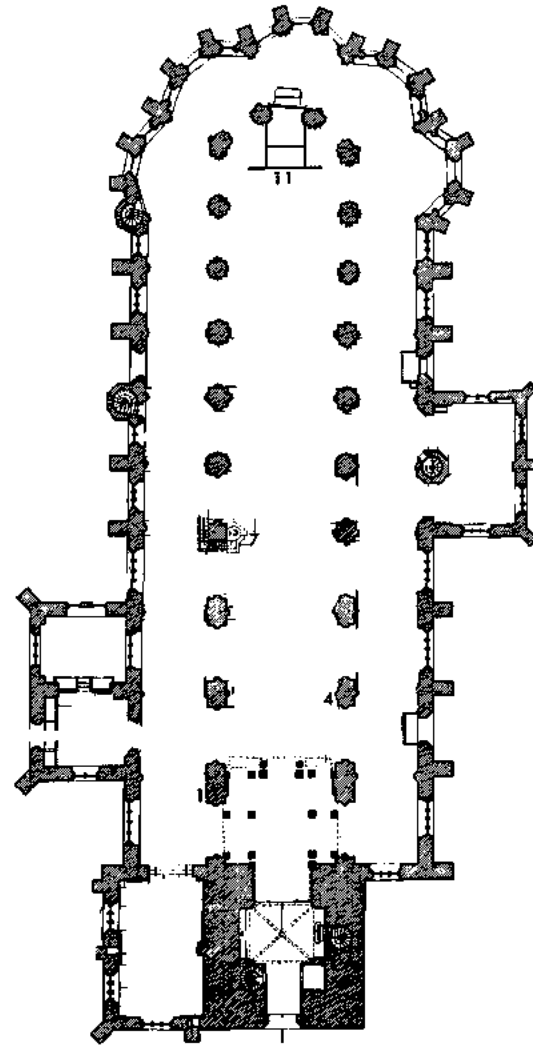

Planritning

två latinska sentenser. De är hämtade från Durandus och Cassianus. Durandus (1275-1332) var fransk dominikan och biskop. Cassianus (360-435) var klostergrundare i Marseille. Särskilt Durandusordet är talande. Det syftar på nattvarden och lyder i svensk översättning: I Herrens nattvard hör vi ordet, känner vi rörelsen, men vet inte sättet, dock tror vi på Herrens närvaro.



Interiör – Foto Leopoldo Iorizzo



Altaruppsatsen från 1611. – Foto Gabriella Schulz

Vem som utvalt Durandus- och Cassianus-orden på altaret är ett intressant spörsmål. Sannolikt är det Hans Christensen Sthen, som var kyrkoherde i S:t Petri 1583-1607, alltså under den tid, då altaret planerades och började byggas. Han var en lärd klassiker och lämnade efter sig bl a en samling excerpter ur medeltida skrifter. Han har också skrivit aftonpsalmen Den ljusa dag framgången är (nr 501).

På altarets fyra pelare, som flankerar Moses och Johannes, finns medaljonger, som framställer de fyra kardinaldygderna: temperantia, sapientia, fortitudo och caritas, dvs måttlighet, vishet, styrka och barmhärtighet.



Predikstolen – Foto Leopoldo Iorizzo

Flyglarna till vänster och höger framställer syndafallet och änglauppenbarelsen för herdarna i julnatten.

Nästa avdelning av altaruppsatsen visar målningen av Jesu korsfästelse, flankerad av två sköldar med namnchiffer. Ursprungligen fanns här den danske kungens monogram och det danska riksvapnet. Nu står här Carl XI:s spegelmonogram och svenska riksvapnet Tre kronor. Sköldarna fick sitt nuvarande utseende efter Skånes försvenskning. Kvar står dock de två danska vildmännen som sköldhållare vid kungens namnchiffer och vid den andra skölden två kvinnor som fredsfigurer.

Tredje tavlan nedifrån räknat framställer Jesu himmelsfärd. Den omges av de fyra evangelisterna och av fyra karyatider med lagens, trons, hoppets och kärlekens emblem.

På översta tavlan ser vi Gudsnamnet Jahve med hebreiska skrivtecken lysa fram mellan molnen. På sidorna därom finns statyer av Petrus och Paulus, till vilkas minne kyrkan ju byggdes. Allra överst svävar Kristus med segerfanan, alla människors frälsare och herre.

Den imponerande altaruppsatsens främsta uppgift är att vara en förkunnare, som i åskådlig form framställer den kristna tron. Eftersom den tillkom under Skånes danska tid, är inskrifterna på danska med undantag för de två latinska.

Koret och altaret har tre minnen av den omstridde Malmöreformatorn Claus Mortensen, som ju på många sätt kom att "omforma" Malmö. Innanför altarringen ligger hans gravsten, som på latin förkunnar, att han var påvedömets "förstörare". Detta omdöme syftar även på kyrkans inre, där flera ändringar ägde rum under hans tid. På gravstenen liksom på den stora stenhäll som har ersatt det gamla altaret finns Mortensens bomärke. Utanför altarrunden ligger en gravsten över hans moder, också den med latinsk text.

Claus Mortensen blev S:t Petri förste evangeliske kyrkoherde 1529 och det betydde, att han avskaffade en rad "påviska" kultbruk. Han skapade en ny psalmbok, en ny mässordning och satte Guds ords förkunnelse i centrum av gudstjänsten. Dock blev den nya predikstolen i sin nuvarande form färdig först i början av 1600-talet.

Predikstolen

Den intar en dominerande plats i kyrkan. Den har haft två föregångare, som emellertid tedde sig alltför blygsamma, när genom reformationen predikan fick centralplatsen i gudstjänsten. Det dröjde dock innan predikstolsfrågan blev ordnad. Som det står på predikstolen var det rådman Engelbret Friis, boende vid Stortorget, som bekostade dess uppförande. Materialet är sandsten och svart marmor.

Friis uppdrog åt snickare Daniel Thomisøn och dennes medhjälpare Jörgen Stenhugger att uppföra predikstolen. För måleriet anställdes Hans Maler. På en pelare över trappan sitter inramad en svart namntavla med följande inskrift: Den Hellig Trefoldighed til lof, ære og pris er dene predickstol bekost af Engelbret Fris. Tusind sexhundrit mindre it aar efter at Gudz Søn fødder war.

Einar Bager har i sin bok "Strövtåg i tid och rum" (1972) bl a berättat om Friis, predikstolen i S:t Petri och dess föregångare. Friis anslog 1593 också ett belopp, vars avkastning skulle användas för inköp av träkol till den "panna" i koret, vid vilken peblingarna i S:t Petri, som var kyrksångare, koraler, vintertid kunde värma sig.

Predikstolen bäres upp av en Mosesbild. Mellan den och den korgliknande predikstolen sitter ett huvud i sandsten. Det synes vara den Onde, som bekämpas av Ordet, som förkunnas från predikstolen.

Då predikstolen tillkom under Christian IV:s tid, sattes hans namnchiffer tillsammans med danska riksvapnet upp i mitten av predikstolens rygg under den vackra baldakinen, som kröner predikstolen. När Skåne blev svenskt ändrades CIV till CXI och vapnet fick annan utformning. Ett sandur sitter intill predikantens plats till hjälp för honom att inte predika för länge. Det har fyra timglas, visande kvart, halvtimme, tre kvart och heltimme.

På predikstolens yttre sidor finns sex reliefiavlor över Marie bebådelse, Jesu födelse, nattvarden, korsfästelsen, uppståndelsen och himmelsfärden, alla med latinska texter.

På trappan upp till predikstolen finns dels ett älskligt ansikte av en barnängel, dels ett mycket vackert och uttrycksfullt kvinnoansikte, troligen av Friis unga hustru Anne.

Över predikstolen sitter ett ljudtak, en ståtlig tre-våningsbaldakin. På den fris, som är fäste för baldakinen, finns på ena sidan en staty av Petrus med nyckel i höger hand och bibel i vänster. På andra sidan en staty av Paulus med svärdet i höger hand och bibel i vänster. Baldakinen krönes av en bild av Gud, som i sina händer håller allmaktens symboler: spiran och riksäpplet. Nedanför predikstolen i mittgången ligger borgmästare Jörgen Kocks gravsten från omrking 1555. Han var den som tillsammans med Claus Mortensen genomförde reformationen i Malmö.

Epitafier

S:t Petri kyrka är rik på gravar, som Einar Bager skildrat i verket Malmöhistoria i sten, 1-2 (1958 och 1964). Prästerna och de förnämsta borgarna gravsattes i kyrkan. Över gravar, som låg nära en pelare eller en vägg, sattes minnestavlor, s k epitafier upp, ofta med mittbilden av Jesu korsfästelse, begravning, uppståndelse eller himmelsfärd. De som finns kvar idag hör till kyrkans prydnader och är värda ett ingående studium med deras



Jost Ledeburs epitafium. – Foto Leopoldo Iorizzo

stora detaljrikedom. Flera har försvunnit på grund av bristande underhåll och vid restaureringar. Särskilt vid Brunius restaurering vid mitten av 1800-talet berövades kyrkan flera av sina epitafier. En del användes t o m som bränsle. Dessbättre är inte så få kvar och några av dem kan särskilt pekas ut.

I koret finns på pelaren mot norr epitafiet över kaplanen Bertel Jespersen, som tjänade församlingen längst av alla präster före 1800-talet eller i 35 år, död 1613. Från honom härstammar den kända danska släkten Bartholin. Epitafiet visar den äldsta autentiska bilden av en evangelisk präst i Malmö.

På motsatta sidan av koret hänger på pelaren i söder ett mycket märkligt epitafium i form av ett hopfällbart votivskåp. Borgmästare David Patersen lät på sin guldbröllopsdag 1617 sätta upp detta över sina föräldrar och syskon. På skåpets dörrar är målade bilder av David Patersen och hans hustru Marine Raffn. Skåpets inre framställer Kristus på korset med en målad bakgrund över Jerusalem med sidobilder av Jesu gravläggning och uppståndelse. På flygeldörrarna ser man Adam och Eva.

Nedanför kortrappan sitter på norra sidoskeppets vägg det mäktiga epitafiet över borgmästare Søffren Christensen (†1649) och hans familj.

I mittskeppet finns på norra pelaren epitafiet över borgmästare Cornelius Willumsen och på södra pelaren som pendang epitafiet över predikstolens donator Engelbret Friis och hans hustru.

Mitt emot predikstolen har rådman Gorris Boeldickes epitafium från 1596 sin plats och längst ned i mittskeppet på sista pelaren åt norr det ståtliga epitafiet över borgmästare Jost Ledebur med hustru, där mittavlan återger yttersta domen. Det sattes upp 1636. Mittemot på södra pelaren hänger epitafiet över borgare Hendrik Bølling (†1622), rådman Niels Madson (†1640) och deras efterlämnade hustru Lisebet Hansdatter (†1644).

Över norra "vapenhusets" ingång finns tre epitafier, till vänster över Hans Svensøn och hans hustru Mette Jacobsdatter, i mitten över köpman Jost Holtvig och till höger kyrkans äldsta epitafium från 1585 över fru Benedicta Most.

I förrummet till stora sakristian sitter den stora antavlan över den Lindenowska släkten och landshövdingen, generallöjtnant Johan Cronmans vapensköld. På golvet står kyrkans slagur, som låter höra sig varje kvart.

I stora sakristian möter porträttmålningarna över S:t Petri kyrkoherdar från 1700-talets tredje decennium intill nu. Här förvaras Dringenbergska boksamlingen och andra värdefulla äldre böcker samt sjutton kollekthåvar. Från några av de epitafier, som utmönstrats inte minst under Brunius restaurering, finns enstaka statyetter.

Till vänster om stora sakristians förrum står på golvet, lutade mot norrväggen två stora klockkläppar, som blev över när man på 1700-talet göt om några av kyrkans klockor. Mitt emot dessa står två offerkistor. Särskilt intressant är den största från Karl XII:s tid med fyra myntinkast. Tavlan ovanför talar om, att ett inkast är för kollekt till kyrkan och de övriga till hospitalet, änkor och omyndiga barn, alltså till den tidens socialvård.

På orgelläktaren syns två epitafier, mot norr över rådman Hans Svendsen Rogge (†1649) och mot söder över handelsman Peder Bondesen (†1648) och hans två hustrur.

I koromgången bakom högaltaret finns gravstenar och minnestavlor över den kända Malmösläkten Bager, över komminister, prosten Wilh. Laurenberg samt köpman Sam. Joh. Björkman och h h född Bager.

Krämarekapellet

Om man omedelbart efter inträdet i kyrkan går till vänster uppför ett par trappsteg, kommer man till Krämarekapellet, som också kallas Dopkapellet, emedan de flesta barndop i församlingen sker här. Dopfunt, altare och predikstol är de viktigaste inventarierna i en evangelisk kyrka. Tidigare var dopfunten placerad vid huvudingången till kyrkan, senare stod den i norra sidoskeppet.

Krämarekapellet är från 1400-talets senare hälft, uppfört av stadens krämare, dvs handelsmän, och deras gudstjänstlokal. Under den katolska tiden hade kapellet ett Mariaaltare och var skilt från den övriga kyrkan med en vägg. Efter reformationen hade det länge ingen kyrklig funktion utan användes som skräpkammare och sprut-hus. Brandsprutan förvarades där och under västfönstret fanns en port, senare igenmurad. Under 1800-talets senare del hade man kyrkans uppvärmningsanordning där. Krämarekapellets "förnedringstillstånd" gjorde, att det fick behålla sina medeltida kalkmålningar, som senare restaurerades och ger oss en aning om hur hela kyrkans inre såg ut, innan dess målningar 1555 överkalkades och senare knackades bort.

Dopfunten från 1601 är en gåva av borgmästare Rasmus Ludvigsen. Hans initialer och bomärke finns på dopfuntens östra sida, medan på den västra en svart marmortavla är placerad. Mästare till dopfunten är Daniel Stenhugger. Materialet är här som på predikstolen sandsten och svart marmor. De sex sidorna täckes av reliefer med motiv ur bibeln, anknytande till dopet. Två äldre delvis skadade dopfuntar finns på Malmö museum.

Baldakinen ovanför funten är av ek, rätt lik den som finns över predikstolen och liksom denna gjord av Daniel Thomisøn. Det nuvarande dopfatet är från 1919, skänkt av juvelerare Carl Holm. Det är ett förnämligt svenskt konsthantverk, ritat av Gunnar Asplund och utfört av Jacob Ängman. Det lär vara det största silverarbete i norra Europa, som hamrats i ett enda stycke silver. Dess bildframställning placerar S:t Petri kyrka i centrum av världen.

Golvet är täckt av ett stort antal mycket värdefulla gravstenar. De har en gång legat ute i kyrkan men flyttats vid restaureringen 1909. Nu ligger omedelbart framför dopfunten en ståtlig bildgravsten i svart kalksten över apotekare Christoffer Dietrich (nr 10). Till höger om denna finns en gravsten över bryggare Bengt Granander i grå kalksten med liemannens bild och ovanför denna handlanden Peder Rasmusen Tinckels sten i vit kalksten (nr 46). På väggarna och i takets valv finns de målningar, som räddades när den övriga kyrkan vitkalkades. Bildframställningen och färgrikedomen ger en vision av hur kyrkan en gång sett ut.

De senmedeltida målningarna i kapellet har tillkommit under tre perioder. På väggarna sitter flera invigningskors, somliga dubbla, vilket kan tyda på flera biskopsbesök. Flera målningar är så



Krämarekapellet med dopfunt och baldakin. – Foto Gabriella Schulz

gott som utplånade men antydas ändå här nedan. Ovanför norra väggens vänstra fönster dansar döden med biskop och kung. Ovanför högra fönstret dansar döden med man och kvinna (danse macabre). Längre ned på samma vägg finns bilder av Maria Magdalena och S:ta Catharina vid fönstret till vänster och av Anna själv tredje, Kristus och S:t Franciskus till höger. Mellan dessa två fönster finns en valvkonsol utformad som en figur med tre ansikten (treenigheten?).

Danse macabre-motivet fortsätter på västra väggen, där döden dansar med påven. Därunder en målning av Maria med Jesusbarnet samt blad- och rankmotiv.

På södra väggen, tornväggen finns två stora målningar. Den ena föreställer "Kristus i vinpressen". Kristus är det sanna vinträdet, och såsom druvan pressas i vinpressen, så pressas han under lidandet för människornas skull. Där finns även kyrkofäderna påven Gregorius, biskoparna Ambrosius och Augustinus samt kardinal Hieronymus, som förmedlar lidandets frukt, segern över synd och död, till människorna.

Ett andra motiv på södra väggen är S:t Görans kamp mot draken. Mellan dessa båda bilder finns S:t Laurentius med halstret.

Ovanstående nästan utraderade målningar och andra svårtydda bilder har identifierats av Sven Rosborn i Elbogen 1978.

Valvmålningarna är bättre bibehållna. Bland dem kan nämnas Veronicas svetteduk, framvisad av Petrus med nyckel och Paulus med svärd samt en bild av Kristus som domare, sittande på regnbågen. Ur hans mun utgår svärd och lilja, symboler för lag och evangelium. Vidare en bild av Kristus som Guds lamm samt en bild av Kristi lidande med Jesu genomstungna händer, fötter, hjärta och törnekronan. Till slut en bild av gossen Jesus sittande i en blomsterkrans med en papegoja och ett fikon i händerna, symboliserande jungfru Marias obefläckade avlelse och syndafallet.



S:ta Annas kapell. – Foto Gabriella Schulz

På kapellets sydsida står två vackra skåp i gotisk stil – det äldsta från 1514. Från 1987 har en liten träskulptur av Maria med barnet sin plats nära dopfunten.

Från Krämarekapellet kommer man via kyrkans bokbord till södra sidoskeppet. Här hänger ett votivskepp från 1943 till minne av de sjömän från Malmö, som omkom under andra världskriget. Det är tillverkat av skeppstimmermannen Nils Blücher och har haft en föregångare. Inventarieförteckningen från 1776 berättar om ett votivskepp, som 1856 förmultnats. Nära votivskeppet hänger ovanför en kista, som förr förvarat kyrkans silver, en minnestavla över köpman Nils Tullström, som donerade kyrkans stora orgel 1786 och dess läktare. På sydsidan mittemot sitter minnestavlan över borgmästare Lars Törnschiär från 1691.

S:ta Annas kapell och koromgången

På högra sidan av södra sidoskeppet finns S:ta Annas kapell. Det har även kallats Peblingekapellet, eftersom skoleleverna haft sina platser där under den tid deras gudstjänstbesök var obligatoriska. Kapellet prydes av ett husaltare i alabaster av holländskt ursprung i renässansstil och av ett stort epitafium över rådman Peter Hegardt. Det hängde ursprungligen i Caroli kyrka, vid vars tillkomst Hegardt spelat en stor roll. Mittbilden visar Jesus och lärjungen Tomas.

De vackra glasmålningarna – de enda fönstren i färg i kyrkan – är utförda av konstnär Hugo Gehlin. De två fönster som vetter mot söder, visar Petrus och Paulus. Fönstret ovanför altaret kallas ibland evangeliefönstret och visar scener ur jungfru Marias och Jesu liv. Det är donerat av familjen Malmsten till minne av sonen Fredrik, stupad i första världskriget. Det västra fönstret är ägnat Marias moder Anna och har en rad gammaltestamentliga gestalter och bibelhänvisningar. Det är skänkt till minne av Achates von Platen, också stupad i första världskriget.

I början av koret och koromgången finns som förut nämnts en modern ljusglob, där besökare och förebedjare kan tända ljus och i en gästbok skriva en bön eller hälsning. Vid mitten av koromgången fanns som förut sagts fram till 1792 en kapellutbyggnad, kallad Dringenbergska kapellet efter myntmästare Henrik Dringenberg, med en samling Lutherböcker, som nu förvaras i stora sakristian. Här finns också ett altare, som prydes av epitafiet över apotekaren och rådmannen Christoffer Dietrich, som tillsammans med Peter Hegardt grundade Caroli gamla kyrka. Epitafiet har ursprungligen hängt där men flyttades över till S:t Petri under 1880-talets senare del.

Bland de många vackra gravstenarna i koromgången märks borgmästare Niels Kuntzes renässanssten i svart kalksten (nr 13), borgmästare Jost Ledeburs gravsten i gråvit kalksten (nr Z, dvs 2) och den tyske vävaren Peiter Wits i röd kalksten (nr 41).

De som vill ha ytterligare uppgifter om gravstenarna i S:t Petri kyrka hänvisas till Einar Bagers Malmö historia i sten I (1958) och II (1964).

Klockor och klockringning i S:t Petri kyrka

"Dit S:t Petri klockor nådde". Så lyder den titel som författarinnan Magda Wollter gav sin första historiska roman om Malmö. Kyrkklockorna har spelat en väldig roll allt intill våra dagar som kallelse till gudstjänster och som påminnelse om "livets korthet, dödens visshet och evighetens allvar". Besökare i S:t Petri, församlingsmedlemmar och turister, barn och vuxna ställer inte sällan allehanda frågor till kyrkans personal, präst, kyrkväktare och dagvakt.

De äldsta bevarade kyrkklockorna i S:t Petri är från 1500-talet. Men både större klockor och primklockor har med säkerhet funnits dessförinnan i S:t Petri och i klosterkyrkorna i Malmö.

Knutsklockan

Den största av S:t Petri fyra klockor, vilka alla hänger i stora tornet, är den s k Knutsklockan. Den kom till S:t Petri 1533. Den skulle ringa, när en broder eller syster i Knutsgillet dog och begrovs samt när gillet höll sin årssammankomst. Knutsklockan har en tysk inskription, vilken på svenska blir: "Jesus från Nazaret, en judarnas konung. Förbarma dig över oss".

Efter tolv års tjänst fick klockan en spricka och måste gjutas om, varvid den gjordes tre gånger större. Den höll till 1669, då den åter sprack och dess klang försvann. 1784 var det så tid för nästa omgjutning, varvid den erhöll Gustaf III:s namnchiffer och en bild av S:t Knut. Så höll den i 122 år. Tisdagen den 26 mars 1907 upphissades och upphängdes Knutsklocka nr 5 på den gamla

platsen i tornet. Till det yttre var den fullkomligt lik den gamla. Samtliga inskriptioner fanns kvar. Vid högmässogudstjänsten påskdagen den 31 mars "lät den för första gången tillsammans med de andra klockorna utöver staden och bygden höra sin harmoniskt utfyllande vackra klang".

Catharina eller Söndagsklockan

År 1528 tog borgmästare och råd i Malmö som en följd av reformationen Gråbrödraklostret och Helgeandshuset i besittning. Byggnaderna revs och deras inventarier fördelades. S:t Petri fick utöver orgeln tre mindre klockor. Den största av dessa byttes 1538 bort mot en ännu större klocka från Allhelgonaklostret i Lund. Denna klocka hängdes upp påskafton så i närvaro av Claus Mortensen och kyrkvärdarna Tyge Kristiansen och Søren Laursen. Den fick namnet Catharina efter dåvarande kyrkoherde Ljungs dotter. Den kallas också Söndagsklockan.

Vid invigningen av klockan, det s k klockdopet, bads en särskild bön och begöts klockan med saltblandat vatten. Dess utsida korsteckandes sju gånger med helig olivolja och dess insida smordes med helig chrismaolja (en blandning av balsam och olivolja). Till sist signades den med brinnande timjan, rökelse och myrra.

Catharinaklockan höll i mer än 300 år. Den omgöts 1843, då den bland många inskriptioner förkunnar, att Wilhelm Faxe var biskop i Lunds stift och Anders Gullander var kyrkoherde i S:t Petri. Den 22-24 juli hängdes klockan upp i kyrktornet under medverkan av 24 man. Den 25 juli inringdes den från kl 1/2 6 f m till kl 9 e m varvid 12 man i två lag sysselsattes.

Mellanklockan eller Stora Böneklockan

Den första Böneklockan göts 1511. Om dess utseende och inskriptioner vet man intet fram till 1752, då den på grund av en skada måste gjutas om. Den första omgjutningen godkändes inte och kyrkorådet hade en hel del besvär med klockgjutaren, innan klockan slutligen i augusti året därpå var upphängd, provringd och godkänd. Bl a hade man funnit, att den efter första gjutningen var "behäftad med fel, som vid gjutningen förelupit". Klockgjutaren ålades att på egen hand låta nedtaga, omgjuta och åter upphänga klockan. Endast genom hot om pantförskrivning av klockgjutarens egendom slutfördes arbetet. Drygt 400 rdr smt insamlades av hantverksämbeten som hjälp till kostnaderna. Det var bryggarelaget, handskmakarelaget, skomakarelaget, bagarelaget m fl inalles 20 lag, som tillsköt pengarna.

Böneklockan är den enda av kyrkans klockor, som har inskriptioner på insidan. Den är på utsidan sirad med allegoriska bilder av bl a de fyra evangelisterna samt med Gud Fader med allmaktens riksäpple i handen.

Kinkan eller Lilla Böneklockan

Denna klocka är den minsta av S:t Petri kyrkklockor. Den har tillhört Helgeandshuset. Namnet betyder "den spädaste stämman". Den ringer varje morgon till bön. Från början var den nr två av de tre klockor, som vid reformationen kom till S:t Petri. I kyrkans räkenskaper kallas den Tio-klockan. 1608 byttes den ut mot en större från Köpenhamn, som återigen byttes mot en klocka från Hospitalskyrkan. Den användes till 1675, då den på grund av en spricka i den åldriga malmen togs ned och göts om. Den har tre långa inskriptioner på latin. 1753 blev den ånyo omgjuten.

Hur och när ringes det i S:t Petri klockor?

Klockringning skedde i tidig medeltid av prästen och hans medhjälpare. Ett särskilt ämbete för ringning inrättades så småningom. På 1700-talet kallades innehavaren härav för klockare. Men när han fick som uppgift att sköta sången i kyrkan och undervisning av barnen, övertogs ringningen av "drejan", som fick ersättning för varje ring-

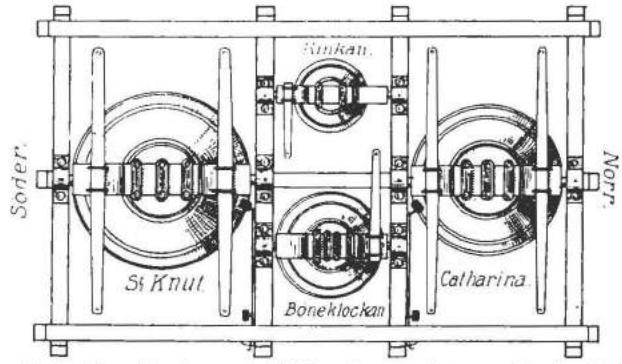

Planritning över klockornas inbördes placering i tornets klockställning.

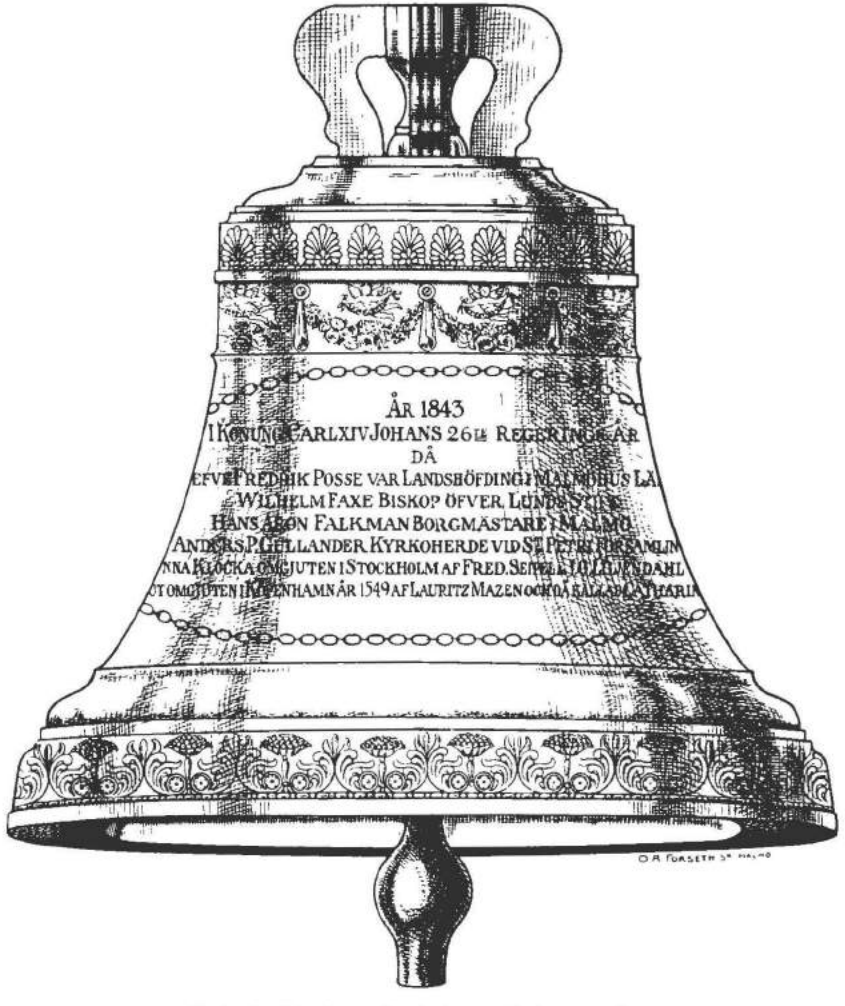

Catharinaklockan – Teckning av O.A. Forseth



S:t Petri kyrka 1857. Tornet beklätt med huv i barockstil. – Teckning av Ludvig Messman.

ning. Särskilda ringningstaxor fanns, vilka nu är avskaffade, då all ringning är avgiftsfri. Ringning sker sedan 1909 maskinellt med elektrisk kraft.

Ringning till högmässa börjar med förringning, som går tillbaka till 1200-talet. Den är trefaldig och sker kl 10, kl 10.30 och kl 10.45 (den s k prästringningen) med Mellanklockan. Vid högmässans början kl 11 ringes även med Knutsklockan och Catharinaklockan.

Till morgonbön vardagar utom lördagar ringes kl 8.30 med Mellanklockan. Till övriga gudstjänster ringes en gång med Mellanklockan och Catharinaklockan.

Vid själaringning, då dödsfall inträffat i församlingen, ringes numera kl 11 med tre klockor i tio minuter. Vid tacksägelse efter kungörelse i högmässan om dödsfall ringes med Kinkan. Samlingsringning till jordfästning sker med Knutsklockan i tre minuter.

Helgsmålsringningen aftonen före helgdag kl 18 sker med Catharina. Någon gång förekommer bröllopsringning och då med Catharina och Mellanklockan.

Utöver dessa gudstjänstringningar förekommer ringning på Sveriges nationaldag den 6 juni, då dagen ringes in med de tre största klockorna i 15 minuter. Vid Knutsgillets sammankomst ringes med Knutsklockan. Övriga ringningar som vid mobilisering, eldsvåda, marknader och auktioner är numera avskaffade.



S:t Petri kyrka med nuvarande torn.

Till sist något om klockornas storlek och vikt.

Klockornas storlek och vikt

	Total höjd	Största vidd nedtill	Nedre kantens omkrets	Godsets tjocklek
Knutsklockan	168 cm	165 cm	5,13 m	18 cm
Catharina	137 cm	146 cm	4,535 m	17 cm
Böneklockan	123 cm	119 cm	3,67 m	14 cm
Kinkan	92 cm	80 cm	2,65 m	10 cm

Knutsklockans vikt är 2539 kg.

Följande inskription på Böneklockan kan tjäna som avslutning:

NÄR WI HÖRA KLOCKANS LIUD,
RÖR WÅRT HIERTA, HERRE GUD,
ATT VI SÅLEDS ORDET HÖRA,
ATT VI DET MED ALFWAR GIÖRA.

Kyrktornet

När S:t Petri kyrka på 1300-talet var färdig, utgjorde den i sin storslagenhet, omgiven som den var av stadens övriga låga bebyggelse, ett tecken på att Gud Skaparen var väldig i makt och majestät. Inte minst markerades det genom det kraftiga tornet med dess höga spira. Det blev också ett säkert sjömärke, som var likt ett Guds finger, ledande förbi bränningar och skär, så att man nådde inte bara den jordiska hamnen utan även den himmelska.

I knappt hundra år fick kyrkan behålla sitt ursprungliga utseende. 1420 störtade dess torn. Raset hade sin orsak i bristfällig konstruktion. Ett nytt torn uppfördes, som i sin tur störtade 1442, varför åter ett nytt uppfördes. I detta slog åskan ned 1560, då även några siffror på urtavlorna förstördes. 1792 fick tornet ändrat utseende. I stället för tornspira med kors bekläddes det med en huv eller hätta i barockstil. Först 1890 återfick tornet en tornspira, som alltjämt finns kvar. Tornets nuvarande höjd är 96 m.

Tornur, sandur och slagur

Något av det första man observerar vid åsynen av S:t Petri kyrka är dess höga torn med tornurets fyra urtavlor. När tornuret tillkom är svårt att fastställa, men enligt S:t Petri räkenskaper reparerades ett urverk 1519. I en krönika berättas att blixten slog ner i tornet den 29 oktober 1560 och att då ett par siffror på urtavlorna förstördes. De flesta som ser på tornuret lägger inte märke till att siffran 8 på urtavlorna inte har den vanliga beteckningen VIII (alltså 5+3) utan IIX (alltså 10-2). Tornuret var den tidmätare efter vilken staden länge levde sitt liv. Tornväktarna ropade också ut timslagen.

S:t Petri kyrka har ytterligare två tidmätare. Den ena har redan omtalats, nämligen sanduret som sitter på predikstolen. Det är utrustat med fyra timglas. Det användes ej längre, men det hjälpte förr predikanten att hålla reda på hur länge han borde predika. Det är skänkt av färjemannen Per Sefred Gottlänning 1730 till minne av hans 8-årige döde son.

Utöver sanduret finns i kyrkan också ett stort golvur, ett slagur. Det står i förhallen till stora sakristian och är 3,38 m högt. Det klingar med en klar mild ton varje kvart, halvtimma och heltimma och slår dessutom timslagen med en starkare ton. Ursprungligen var det målat ljusblått men nu framträder det i vitt och guld. Det är en gåva av "en del herrar i staden", som det står i 1792 års kyrkostämmeprotokoll.

Tornväktaren

Sedan äldre tider fanns en tornväktare anställd i S:t Petri kyrkas torn. Hans uppgift var att nattetid hålla uppsikt över staden efter tillbud till brand och med sin lur kalla samman folk att släcka eldsvådor. Därjämte skulle han ange timmarna under natten, så att man visste vad klockan var slagen.

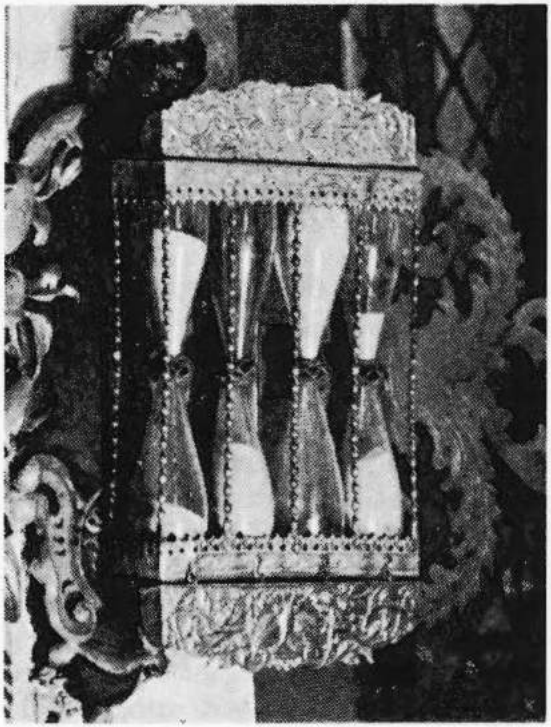

Sanduret med sina fyra timglas. – Foto Atelier B.W.

Tornväkteriet byggdes så småningom ut och 1794 ökades antalet tornväktare till två och följande år till fyra. De ålades att tillkännage tiden varje kvart.

I Ystad, som alltjämt har tornväktareblåsning, brukar framhållas, att stadens brand- och ordningsväsen går tillbaka på tornväkteriet. I viss mån gäller detta även Malmö. Man kan säga att S:t Petri kyrka var Malmö äldsta brandstation. I tornet fanns brandväktarna och i Krämarekapellet stod brandsprutan, som hämtades ut av de frivilliga brandsoldaterna vid eldsvåda. I Krämarekapellets västvägg fanns bakom dopfuntens nuvarande placering en port för brandsprutans in- och utkörsel, vilken senare murats igen. Tornväktaren kallades på 1500-talet för "curr" eller "kurrer" (jfr latinets curo = ha omsorg om). 1903 upphörde tornväkteriet.

Altare

S:t Petri kyrka var som vi sett före reformationen rikt på altare. Exakt antal vet vi inte idag, troligen över 30. Vid en bildstorm 1529 förstördes de flesta. De hade använts vid själamässor, som avskaffades i och med reformationen, och vid privat andakt.

Idag finns endast tre altare i kyrkan, nämligen huvudaltaret, som redan utförligt beskrivits, dessutom altaret i koromgången bakom liturgsakristian samt altaret i S:ta Annas kapell.

Kyrkbänkarna

Under medeltiden firades gudstjänster, själamässor och enskilda bönestunder på skilda ställen i kyrkan framför de olika altarna. Enstaka privata bänkar fanns framför sidoaltarna, men f ö bevistade man gudstjänsten stående. Reformationen medförde en ändring i gudstjänstlivet. I den evangeliska gudstjänsten blev Ordets förkunnelse jämte Herrens heliga nattvard och den gemensamma psalmsången det viktigaste. Först efter reformationen och under 1500-talets senare del blev kyrkbänkar för församlingsbor vanliga. 1540 hade S:t Petri några privata bänkar, men först på 1600-talet fick kyrkan allmän bänkinredning. Bänkutrymmena var emellertid så begränsade, att de inte räckte till för alla utan det uppstod trängsel. Så fyllda blev bänkarna, att kyrkobesökarna hindrades att knäböja, vilket på den tiden var en självklar sed. Kvinnorna fick sina bänkar på vänstra sidan, männen på den högra. Gifta personer fick bänkplatser före ogifta. Man bänkade sig efter rang, stånd, rikedom och kön. De förnämsta församlingsborna fick platserna närmast altare och predikstol.

När jag 1957 blev kyrkoherde i S:t Petri var en av mina första upplevelser, att dåvarande kyrkväktare Folke Ekberg överräckte en bänknyckel till mig och förklarade, att den hörde till kyrkoherdebänken längst fram till vänster i mittskeppet. Detta hade vid denna tid en vänstersida och en högersida med golvfasta bänkar. Mellan dem och åtskilda från dessa med två ganska smala gångar fanns en mittrad med lösa bänkar, som vid behov kunde flyttas bort. Främsta golvfasta bänken till höger var reserverad för landshövdingen. Efter landshövding G.A. Widells död uppvaktade jag 1961 den nytillträdande landshövdingen Gösta Netzén, hälsade honom välkommen till församlingen och överlämnade bänknyckeln till honom.

Bänkbråk

Under 1600-talet var det ständiga tvister om "stolställena" med osämja och förargelse som följd, ibland med rättsligt efterspel. Behovet att utöka bänkantalet blev snart påträngande. Det tillgodosågs bl a genom att läktare byggdes 1665, som emellertid revs under 1900-talets första decennium. Bänkbrev utfärdades och kyrkstolslängder fördes. Från år 1634 finns kyrkstolsboken bevarad i stadsarkivet. Bänkplatserna gick i regel i arv. Om någon arvinge inte fanns, skedde försäljning. Enstaka bänkbrev och bänknycklar finns bevarade.

Jämte magistratsmedlemmar hade andra borgare och Hansastädernas köpmän sina bestämda bänkar. Magistraten hade sin plats mitt emot predikstolen, Hansans köpmän hade sina bänkar i södra sidoskeppet nära vapenhuset. Från 1660 strävade kyrkorådet efter att själv ta hand om alla bänkar, också dem som en gång varit privata och bara hyra ut sådana till dem som var bofasta i Malmö. I slutet av 1800-talet var priset för de fasta bänkarna i mittskeppet och på läktaren 4 kr per år. De lösa bänkarna kostade 75 öre och sidoskeppets fasta bänkar 1 kr 50 öre.

Vid högmässans början var alla bänkdörrar låsta. Endast den som hade nyckel kunde alltså få sittplats. Andra fick vänta tills kyrkväktaren under gradualpsalmen med sin stora nyckelknippa reglade upp de bänkdörrar, där ingen innehavare hade anlänt till gudstjänsten.

I slutet av 1800-talet framkom kritik mot hela systemet med bänkhyra, bänkbrev, bänknycklar och namnlappar klistrade i bänkarna, och i början av 1900-talet avskaffades det. Endast vissa ovan nämnda bänkar behölls kvar intill 1960-talet, då mittskeppets bänkinstallation byggdes om enligt arkitekt Eiler Graebes ritning. Bänkarna hade alltid varit obekväma och under många år varit föremål för klagomål. Man ändrade bänkinredningen så, att de lösa mittbänkarna i mittskeppet togs bort, mittgången breddades och sidobänkarna fick bredare sitsar och lutande ryggar. Knäfall ordnades också i bänkarna. Tillverkare var AB Ragnar Svensson i Vinslöv. De gamla bänkdörrarna behölls. Sidoskeppen, som endast vid större helger är besatta, har dessvärre kvar sina gamla obekväma bänkar.

Belysning

S:t Petri kyrka är tack vare sina stora och höga fönster – särskilt i tvärskeppet – en ljus kyrka. Därtill bidrar också dess vita valv, pelare och väggar. Man har ofta kallat S:t Petri kyrka för Påskens kyrka och Lunds domkyrka för Långfredagens kyrka. I katolsk tid var vaxljusen på högaltaret och sidoaltarna den enda belysningen. Men när reformationen införde psalmsång och psalmböcker, behövdes belysning. Det fordrades ljus ute i kyrkan och på 1600-talet började man sätta upp ljuskronor. Den äldsta mässingsljuskronan i kyrkan är från 1610, donerad av rådman Engelbret Friis, som också skänkt predikstolen. 1616 skänkte hans änka en 16-armad ljuskrona av mässing. Två år senare fick kyrkan av borgmästare Jacob Pedersen och hans hustru Anna Lauritzdotter en 20-armad mässingskrona, vilken är kyrkans största. 1619 fick man av handelsman Jost Holtings änka en mässingsljusarm till predikstolen. Denna ljusarm togs ner och såldes 1866, då gasbelysning installerades i kyrkan. På 1700-talet donerades ännu en ljuskrona och 1908-09 hängdes ytterligare nio nya ljuskronor upp och kyrkan har nu inalles 16 ljuskronor.

Asea fick 1904 uppdraget att installera elektricitet i kyrkan, som skulle avlösa 1860-talets gasbelysning. Redan på 1850-talet hade gatorna fått gaslyktor. När elektricitet i början av seklet installerades fick ljusarmarna på pelare och i sidoskeppen, till ett antal av 32 stycken, även elljus.

På högaltaret står vanliga söndagar fyra ljus i silverstakar från 1600- och 1700-talet. På högtidsdagar är antalet sex. En sjunde stake är från Albert Lysanders tid. Det är en mer än halvmeterhög silverstake och användes inte numera. På vardagar står två vackra ljusstakar i mässing och svart trä på altaret. De är donerade av fröken Pyrola Brag (†1979).

På S:ta Annas altare står två enkla mässingsstakar, arv efter länsassessor Erik Wessman, som till minne av sin moder skänkt församlingen den stora donationen till pauvres honteux. Under adventstiden sättes en adventsljusstake upp i Krämarekapellet och under påsktiden står ett påskljus tänt innanför högaltarets altarrund.

I Krämarekapellet finns även en golvljusstake, som är tänd vid dop. Den är ritad av Einar Bager efter medeltida förebild. På den tändes i sin tur de dopljus, som överlämnas till dopbarnen i samband med dopet.

Uppvärmning

I äldre tider var den öppna eldstaden mitt i bostaden den enda uppvärmingsanordningen, men i större hus som i kloster eller slott byggdes kanaler i väggarna för att leda in varmluft i en del rum. Från ett eldningsställe kunde värme förmedlas. Kyrkorna var i regel oeldade eller bara punktuellt uppvärmda genom bärbara ugnar eller fyrfat. Träkol och senare stenkol användes. I slutet av 1500-talet testamenterade t ex Engelbret Friis pengar till S:t Petri för inköp av träkol till uppvärmning av den del av koret, där peblingarna

uppehöll sig. Troligen uppvärmdes också sakristian med glöden från fyrfat. Gudstjänstdeltagarna fick klä sig så varmt som möjligt och många försåg sig med material, som skyddade mot kylan, bl a halmstövlar på fötterna.

I S:t Petri räkenskaper finns bokförda utgifter för inköp av kol, närmast träkol och senare stenkol. Enskilda donationer till uppvärmning var inte ovanliga. Men för de flesta var kölden ett problem ända fram i vår tid. Som exempel kan nämnas, att den danskfödde stadsarkitekten Klein (pens. 1892, död 1900) på sin ålderdom en gång lär ha sagt till de sina: "Husk, jeg vill ikke stå lig i S:t Petri kirke, thi der har jeg alltid frosset". Min hustrus mormor klagade på 1910-talet att hon vid söndagens gudstjänstbesök måste ha en dagstidning – "Skånskan" – på ryggen under kappan för att inte frysa i kyrkan.

Först på 1800-talet fick värmefrågan sin lösning. Vid dess mitt hade gasverk börjat anläggas. 1853-54 fick Malmö sitt första gasverk. 1864 diskuterades i S:t Petri kyrkoråd om ev gasljus- och varmluftsledning i kyrkan. Man beslöt införskaffa kostnadsförslag och 1867 skapades en värmecentral i Krämarekapellet, som då inte användes för kyrkligt ändamål. Golvstenarna uppvärmdes och genom en öppning i väggen in mot kyrkan "strömmade" varmluften ut i kyrkan. Men Kleins yttrande antyder, att uppvärmningen inte var tillfyllest. Som arkitekt i staden kände han väl till uppvärmingsproblem.

En kampanilliknande skorsten hade 1887 byggts utanför Krämarekapellet och nära intill den byggnad, som varit riksbankshus och senare stadsarkiv. Skorstenen ägde bestånd till 1964, då den revs och värmefrågan definitivt lösts genom kyrkans anslutning till stadens fjärrvärme.

Krucifix

På högaltaret står sön- och helgdagar ett krucifix från 1600-talet. Det är av elfenben med inlägg av pärlemor och sköldpadd. Upptill finns en ring för upphängning, men krucifixet är nu stående. Det inköptes i Marienbad och är av franskt ursprung. 1924 donerades det till kyrkan av häradshövding och fru Albert Broomé.

På vardagarna användes ett krucifix av mörkt trä med en Kristusgestalt i elfenben, som skurits och skänkts av fru Torborg Westrup vid 1970-talets början.

I liturgsakristian hänger ett svart ekkors med en vit Kristuskropp. På altaret i koromgången bakom liturgsakristian står ett högt krucifix (98 cm), tillverkat i Brinz i Schweiz av Emil Thomann.

Ett krucifix finns på altaret i S:ta Annas kapell i trä, snidat i Östberlin på 1940-talet.

I stora sakristian finns ett krucifix av mässing, troligen från 1920-1930-talet. Den korsfästes huvud har fallit ned mot höger axel. Krucifix finns dessutom bl a på processionskors och på altartavlan.

Kyrksilver

S:t Petri kyrksilver förvaras i ett kassaskåp i stora sakristian. Där finns fem nattvardskalkar, fem paténer och fyra oblataskar. Två av kalkarna är från 1400-talet. En har sexsidig fot och är 16 cm hög. Som prydnad har den ett gjutet krucifix. En annan kalk från samma tid är 18 cm hög och har en bild av S:ta Anna hållande Maria på ena armen och Jesusbarnet på den andra. På foten finns en bild av Kristus på korset. Från 1537 finns en kalk med förgylld insida av cuppan och bild av Petrus. Claus Mortensen intygar med sitt bomärke, att kalken har rätt vikt.

Från 1930 finns en 30 cm hög kalk med fyra scener ur passionshistorien och prydd med tjugo rubiner. Den är en gåva av juvelerare Carl Holms arvingar, som också donerat en patén. De övriga fyra paténerna är från 1600-, 1700-, 1800- och 1900-talen.



1537 års altarkalk. – Teckning av Einar Bager.

Dessutom äger kyrkan i silver tre vinkannor, en vinsil, tre dopfat, varav det yngsta och största har sin plats i dopfunten och är donerat 1920 av Carl Holm. Ett annat användes vid dop i hemmen. 1933 fick kyrkan en dopvattenkanna till minne av Harald Bager.

En ny offerskål inköptes på 1970-talet. Som sådana tjänstgör också numera ofta de två äldsta dopfaten.

Kyrkan äger två brudkronor, den äldsta från reformationsminnet 1917, given av Fru Paula Callmer och komponerad av fröken Wera Callmer.

Kollektredskap

Till den kristna gudstjänsten hör offer, gåvor, vanligen under namnet kollekt. Ordet kommer av latinets verb för samla. Idag syftar det främst på en insamling av pengar. Det användes dock även som beteckning för vissa böner, dels den bön som bedes före textläsningarna i högmässan och samlar samman söndagens huvudtankar, dels en av bönerna i nattvardsfirandet.

Offren i en urkristen församling bestod av nattvardshåvorna och andra naturagåvor. När kollekten gick över till att främst bestå av mynt, sattes i vårt land upp offerstockar med instopp för pengar. Här lades gåvor till de fattiga.

Olika redskap har använts vid kollektinsamling redan under medeltiden. I S:t Petri kyrka finns från 1600-talet fyra kollekthåvar och från 1700-talet ytterligare två, alla med långt skaft. Däremot saknar kyrkan s k kollekttavlor eller kollektskopor i sina inventarieförteckningar, till utseendet liknande de redskap som användes i många frikyrkoförsamlingar. Men sådana har säkerligen använts. Kollektbössor, i regel stående vid utgången finns nu från 1930-talets början under orgelläktaren. De är vackert utförda i mässing.

På 1920-talet blev det åter vanligt med kollekthåvar. Då fick kyrkan tre nya håvar samt 1978 ytterligare fyra, alla försedda med små pinglor.

Ett annat sätt att ta upp kollekt är offergång. Då bär gudstjänstdeltagarna själva fram sina gåvor och lägger dem på altaret eller på offerbord i koret. Numera sker detta särskilt vid tre tillfällen: vid Trettondedagens och Trefaldighetssöndagens missionskollekter och Palmsöndagens Lutherhjälpsinsamlings avslutning.

Om S:t Petri haft några offerstockar, så är de inte bevarade. Däremot finns två offerkistor, vilket påpekats i första delen av denna informationsskrift. Många ser den söndagliga kollekten, gärna insamlad med håvgång, som en naturlig del av gudstjänsten. Den engagerar deltagarna och om kollekthåvarna bäres av kyrkorådets medlemmar eller andra församlingsmedlemmar, ja ev t o m av konfirmander, inspireras dessa att besinna sitt ansvar för församlingsarbetet.

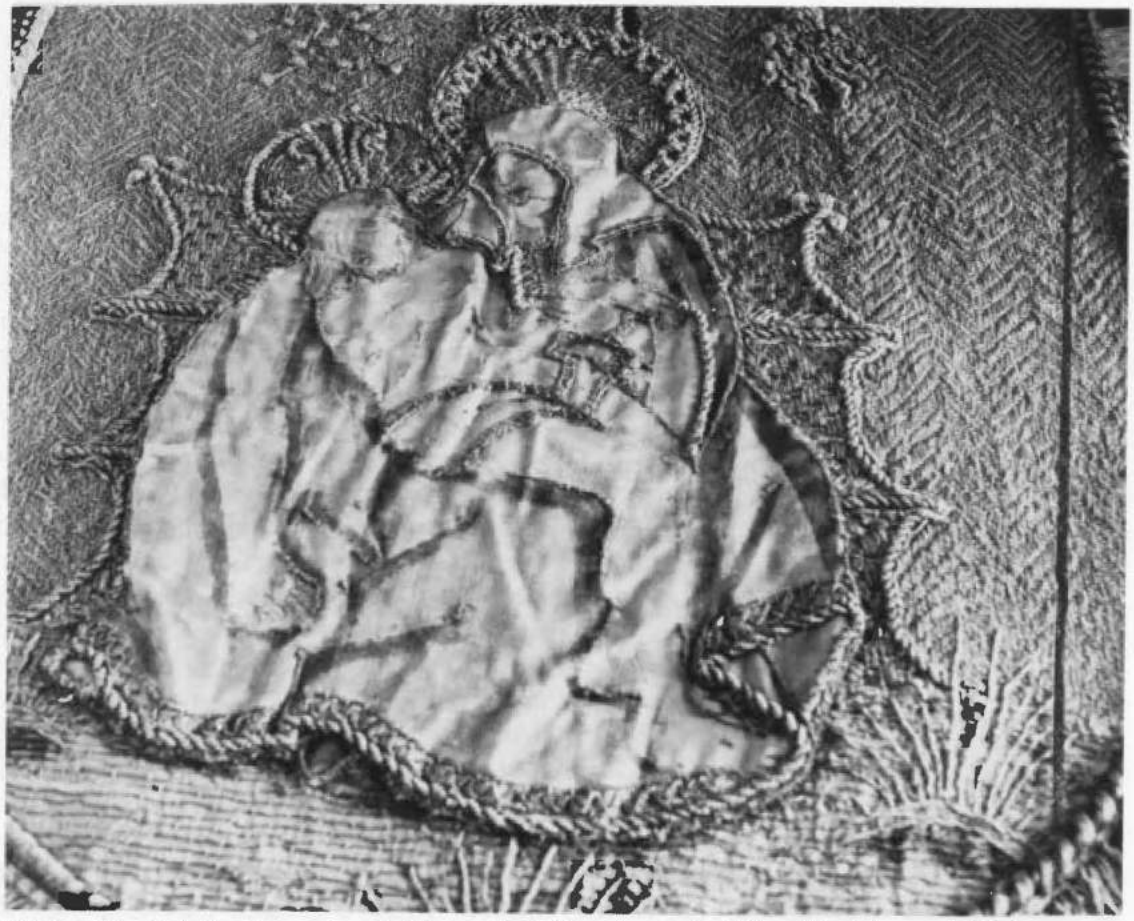

I S:t Petri skrudskåp finns bevarade medeltida textilier. Bilden visar en detalj föreställande Jesus och Maria. – Foto Gabriella Schultz.

Paramenta i S:t Petri

S:t Petri kyrka äger en rik skatt av paramenta, dvs kyrkliga textilier. Många av dem är i bruk men en del är närmast museala och användes inte längre.

Till högaltaret finns sex antependier i kyrkoårets olika färger, alla tillverkade efter 1916, då prosten Lysander ivrade för en liturgisk väckelse. Dessutom anskaffades 1949 ett altarbrun, som passar till alla kyrkoårets antependier. 1988 tillkom ett violett antependium och 1989 ett altarbrun, komponerat och sytt av kyrkvärd Ragnar Haraldsson.

Mässhakar med stolor finns i samma färger som antependierna, några i dubbla upplagor, eftersom prästerna förr vid högtidligare tillfällen ofta gick två framför altaret, båda iförda skrudar. Omnämnas kan, att två mässhakar med tillhörande stolor har de mera ovanliga färgerna ljusblå och rosa. De är ritade, vävda och skänkta av textilkonstnärinnan Karin Häll-Starck under 1970-talet. En korkåpa anskaffades 1981 men användes mera sällan.

Jungfru Maria i S:t Petri

Bland de många altare som fanns i S:t Petri före reformationen var Mariaaltarna de vanligaste och främsta. Bilder av jungfru Maria finns alltjämt i kyrkan, i S:ta Annakapellets färgfönster och i Krämarekapellet, där en nyförvärvad madonna med barnet står uppställd sedan den 29 juni 1987, 668-årsdagen av kyrkans invigning. Hon är snidad i lindträ, målad i dova färger samt förgylld med bladguld och gjord efter antik gotisk förebild. Hon är av relativt litet format, 42,5 cm hög och tillverkad i Sydtyrolen i norra Italien men inköpt i den västtyska staden Kevelaer, samma stad där en gång kyrkans julkrubba inköpts. Denna stad är känd för sina Mariabilder och som Nordvästeuropas största Maria-vallfartsort. I Gnadenkapellet där finns den Mariabild, till vilken man idag i tusental vallfärdar. Denna Mariabild är ett enkelt gulnat kopparstick i storlek 7,5x11 cm.

På en bevarad medeltida besättning till en mässhake finns madonnan med barnet liksom på ett 1400-tals mässhakekors. På ryggsköldén till en korkåpa från sen medeltid finns en pieta-bild med Maria och Jesus.



Julkrubban. Maria, Josef och Jesusbarnet. – Foto Drago Prvulovic.

Julkrubban

S:t Petri kyrka är den första evangeliska kyrka i Norden, som i själva kyrkan har en julkrubba. Prosten Albert Lysander, som var en förnyare av kyrkligt liv, inte minst när det gällde kyrkorummet och gudstjänsten, hade på sina utländska resor observerat julkrubbans betydelse i katolskt församlings- och fromhetsliv. 1928 inköpte han för S:t Petri en julkrubba i Kevelaer i Tyskland. Det visade sig dock att dess figurer var för små i S:t Petri stora och höga rymd och krubban sattes aldrig upp. Den fick så småningom sin plats i Fjelie kyrka.

Lysander inköpte emellertid hösten 1929 hos samma firma en större krubba. Den står under Advents- och Jultiden fram till Tjugondedag Knut i Krämarekapellet och beses årligen av många skolbarn, församlingsbor och turister. Den har blivit mönster och inspiration för många andra kyrkor.

Lysander var dock ej nöjd med Jesusbarnet, som han ansåg vara för "sött". Han köpte ett annat Jesusbarn av vax i Österrike. Övriga figurer är av härdad gipsmassa och vackert bemålade. Deras antal är 15, vartill kommer 12 får, två lamm, tre kameler, en oxe och en hund. Krubban är illuminerad med elektriskt ljus inne i stallet och med en stjärna av glas över stallet. På julaftons morgon efter nattvardsgudstjänst vid högaltaret samlas man vid krubban och sjunger in julen.



Motivet ur påsklandskapet.
– Foto Ingemar D. Kristiansen.

Julbonad

S:t Petri har inte bara en julkrubba utan även en julbonad, föreställande herdarnas tillbedjan vid Jesu krubba. Bonaden sättes upp under julen ute i kyrkan men förvaras eljest i liturgsakristian.

Julafton 1951 besökte konstnären Max Röing kyrkoherde Emil Nordström och överlämnade denna bonad i batik, föreställande den heliga natten och herdarna från Betlehems ängd. Röing skänkte den till sin konfirmationskyrka, där han 1932 konfirmerats av dåvarande kyrkoadjunkten Emil Nordström. Bonaden uppgavs vid gåvotillfället vara värd 20.000 kr.

Påsklandskapet

S:t Petri kyrka är en av de första svenska kyrkor, som fick vad man kallar ett påsklandskap, ibland benämnt påskbord. 1978 sattes det upp för första gången som avskedsgåva av prostparet Rut och Herman Schlyter vid den senares instundande pensionering efter 21 års tjänst i S:t Petri. Några scener har tillkommit senare som gåvor av enskilda församlingsbor. Påsklandskapet vill åskådliggöra påskens budskap.

Idén med påsklandskap är till skillnad från den med julkrubban helt inhemsk och har framkommit först i vårt sekel.

Det påsklandskap, som är uppställt i S:t Petri under faste- och påsktiden i Krämarekapellet, är en skånsk skapelse av keramikern Ulla Frick i Billinge. Det består av tio scener. Den första scenen illustrerar hur Jesus med sina lärjungar vandrar upp mot Jerusalem. Den andra visar Jesus ridande in i Jerusalem på en åsna under folkets hosiannarop. Scenerna 3-5 skildrar skärtorsdagens händelser med fotatvagningen, nattvardens instiftande och Getsemanekampen. Sjätte scenen visar långfredagens drama på Golgata kulle. De tre korsen, gjorda av knotiga kvistar är tomma och betraktas av en romersk soldat till häst samt några kvinnor. Påskdagens glada evangelium levandegörs med ängeln, som inifrån graven bringar budskapet om uppståndelsen till de första vittnena, två kvinnor. Sista scenen visar den uppståndnes möte med lärjungen Tomas. Vårens skira grönska och blomsterglädje omramar sceneriet.

S:t Petri sorgeklädsel

Skärtorsdagens afton ikläddes fram till 1980-talets första år S:t Petri kor en särskild sorgeklädsel. Pelarna behängdes med svart kläde, som helt inramade koret. Därmed markerades Långfredagens och Påskaftonens sorg över Jesu död. Sorgeklädseln togs bort före Påskdagens inbrott, så att man så mycket starkare kunde fira Jesu uppståndelse och livets seger.

Ursprunget till denna sed var, att den folkkäre kung Karl XV den 18 september 1872 avled på Malmö residens och att man på detta sätt ville hedra den avlidne konungen. Seden att klä koret i svart behölls i över 100 år och många Malmöbor satte stort värde på den.

Votivskeppet

I S:t Petri södra sidoskepps nedre del hänger som nämnts ett votivskepp. "Till minne av havets offer" står det ovanför skeppet.

Det är vanligt att det i kustförsamlingars och hamnstäders kyrkor finns ett votivskepp. Votiv betyder löfte. De flesta votivskepp är tecken på tacksamhet för räddning ur sjönöd. De som varit i sjönöd har avgivit ett löfte till Gud, att om de räddades till livet skulle de donera ett votivskepp till sin kyrka.

Det äldsta kyrkoskeppet i S:t Petri skänktes 1776 av lotsuppsyningsman Niclas Nilsson. Det förmultnade emellertid och försvann 1856. Först 1943, under andra världskriget fick kyrkan ett nytt skepp. Kyrkorådet hade därvid konferenser med riksantikvarien. Man hade tänkt sig ett gammalt skepp, men då Sjöförsäkrings AB Öresund erbjöd sig att donera ett nytt och kunde uppdraga åt f. skeppstimmermannen Nils Blücher att tillverka ett sådant, tog församlingen tacksamt emot erbjudandet.

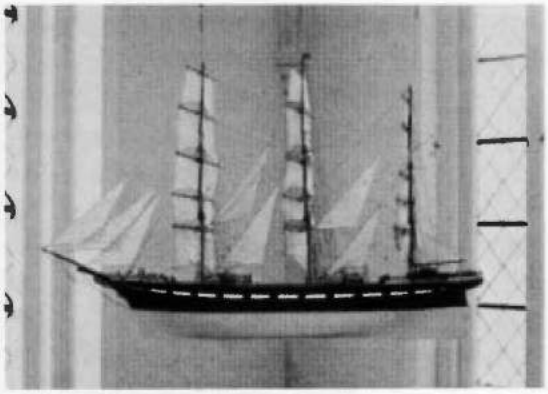

Votivskeppet – Foto Leopoldo Iorizzo.

Orglar

S:t Petri kyrka äger tre orglar. Kyrkans huvudorgel befinner sig ovanför ingången till mittskeppet. Den byggdes av den världsberömda firman Marcussen og Søn i Åbenrå, Danmark och invigdes 1951. Materialet är ek, mahogny och amerikansk fur. Från orgelhusets golv till tak är höjden 11.20 m. Pipornas antal är 5.935. Fjärrverket i koret är spelbart från orgelns fjärde manual. Nedifrån kyrkan ser man den ståtliga fasaden och ryggpositivet. Orgelläktaren och orgelfasaden tillkom vid 1700-talets slut. Donator var den tidigare omnämnde handelsman Nils Tullström.

Huvudorgeln har haft tre föregångare. Den äldsta brukar kallas medeltidsorgeln. Dess förhistoria är oklar, men omkring 1500 fanns i kyrkan enligt förre organisten, numera avlidne Carl Bengtsson ett orgelverk på 11 stämmor med bihängd pedal. Den var placerad på en läktare i norra tvärskeppet nära altaret. 1579 tillbyggdes tre pedalstämmor och 1597 ett ryggpositiv med sju stämmor. Möjligen har denna orgel ursprungligen tillhört Helgeandsklostrets kyrka vid Stortorget. Orgeln såldes 1799 till Genarps kyrka men återförvärvades 1937 till Malmö och placerades i dess museum. Den finns i Skovgaardssalen och är alltjämt spelbar.

Kororgeln från 1964 byggdes för gåvomedel, insamlade av direktör Nils Lindh, som då hörde till S:t Petri kyrkoråd. Orgeln är byggd av Paul Ott i Göttingen, Tyskland. Den har åtta stämmor på två manualer och pedal.

Den yngsta och minsta orgeln i S:t Petri befinner sig i S:ta Annas kapell. Den tillkom 1977 och är en gåva av Willy Frank, en på sin tid känd tidningsgatuförsäljare, som med stor sparsamhet samlat en summa stor nog att bekosta en kapellorgel, byggd av Mårtenssons orgelfirma i Lund.

Helgonbilder i S:t Petri kyrka

S:t Laurentius är Lunds domkyrkas patronus. Men bilder av honom förekommer även på tre ställen i S:t Petri, nämligen på en medeltida skrud i kyrkans antika textilkammare, på Krämarekapellets västra utsida och dess södra insida invid S:t Göransbilden.



Orgelläktaren – Foto Leopoldo Iorizzo.

Under kristendomsförföljelserna år 258 delade S:t Laurentius ut Romförsamlingens kapital till de fattiga i församlingen. Ställd inför skattemyndigheterna pekade han på de fattiga och sade: "De är vår kyrkas skatt". Han led martyrdöden på ett halster över glödande kol.

Eftersom S:t Petri medeltida historia är dansk kan erinras om att i Danmark har S:t Laurentius 65 kyrkor helgade åt sig. Som jämförelse kan nämnas, att jungfru Maria har 91, S:t Nicolaus 92 och aposteln Petrus 44 kyrkor helgade åt sig.

S:ta Lucia, helgonet från Syrakusa i Italien, har sin bild på ryggbroderiet av en medeltida skrud, sydd av nunnor i Flandern. Sömnaden, som bevaras i skrudskåpet i stora sakristian, visar, hur en dolk riktas mot Lucias hals av hennes bödel.

S:t Franciscus bild finns både på en medeltida skrud i stora sakristian och på en redan nämnd mycket fragmentarisk målning i Krämarekapellet. Detta ger belägg för att Franciskus vid medeltidens senare del var känd och tillbedd i Malmö.

Några märkliga människoöden i S:t Petri

Av Herman Schlyter

Claus Mortensen, Malmö reformator

Utanför S:t Petri kyrka finns på södersidan en minnessten över Claus Mortensen, Malmö reformator och S:t Petri förste evangeliska kyrkoherde. Hans namn står också på det hus i Baltzarsgatan 24 a, där han bodde 1539-75. Vi har redan mött hans namn i kyrkan och sett hans gravsten innanför altarrunden. Han är Öst-Danmarks främste reformator och har ibland jämställts med Olaus Petri i Sverige. Omdömena om honom har växlat. Från katolskt håll har han betecknats som grobian och revolutionär, olärd och rustik och även på evangeliskt håll har mycket av hans handlande klandrats. Han var tydligen ganska grovhuggen och stridslysten. Som reformator var han kraftfull och konsekvent.

Claus Mortensen var född i Malmö ca 1499 och bör ha känt det andliga och sociala läget här. Möjligen har han tidigt fått en första kontakt med de reformatoriska strömningarna i Nordtyskland. Den nära kontakten med köpmansgillet Hansan och troligen även med Rostocks köpmän, som tidvis hade två egna kompanihus i Malmö, kallade Stora och Lilla Rostocksgårdarna, kom att betyda mycket. Rostock hade mycken handel på Malmö och dess representanter kan ha förmedlat kunskap om vad som skedde på den andliga fronten just i Rostock. Här verkade prästen Joachim Slüter vid S:t Petri kyrka kraftfullt för reformationen och här var något av den nordtyska reformationens tryckericentral. Slüter gav här 1525 ut sin psalmbok, som kom att betyda mycket för Claus Mortensen, när han skulle skapa sin psalmbok, den s k Malmöpsalmboken 1528. Även en katekes lät Slüter så trycka och redan två år tidigare hade han tryckt en bönbok med två gudstjänstordningar avsedda för folket.

Claus Mortensen hade efter avslutad skolgång i Malmö studerat vid domskolan i Lund och blivit prästvigd i december 1524 för att därefter fara över till Köpenhamn för vidare studier vid dess universitet. Här kom han i förnyad och förstärkt kontakt med reformationsrörelsen och fick tillåtelse att predika i Vor Frue Kirke. Själlands biskop, som satt i Roskilde förbjöd honom emellertid att fortsätta sin predikoverksamhet, men i stället fick han tillstånd att predika i sin hemstad på Rådmansvången utanför själva stadsområdet. Då tillströmningen var stor, fick han flytta in i staden. Uppväxt i ett hantverkarehem och förtrogen med det språk, som talades i hantverks- och gesällskretsar, samlade han stora skaror och lärde dem sjunga psalmer, vilka han 1528 samlade till Malmöpsalmboken. Han skapade också efter Joachim Slüters förebild en Malmömässa, som trycktes 1529.

Detta år hade reformationsrörelsen nått så stor omfattning, att Claus Mortensen begärde att få predika i S:t Petri kyrka. Med stöd av borgmästare Jörgen Kock, borgare och hantverkare kunde han slutföra sitt verk. Möjligen radikaliserade dessa vad Mortensen syftade till och i en bildstorm hösten 1529 blev många helgonbilder och

sidoaltaren förstörda. Själv fick han efter 10 års verksamhet avstå från kyrkoherdetjänsten i S:t Petri och nöja sig med Husie och V. Skrävlinge. Men han bodde kvar i Baltzarsgatan, där han hade sitt hus och fortsatte med vissa kommunala uppdrag.

Om Claus Mortensens verksamhet som kyrkoherde i S:t Petri föreligger inte många uppgifter. Men ett rikt gudstjänstliv utvecklades. Personligen invecklades han ofta i allehanda tvistigheter, bl a i frågor om lönen och ekonomin. Som kyrkoherde i S:t Petri och Husie hade han att ta del i äktenskapsmål men handlade ofta utan större insikt och vållade magistrat och församlingsbor allehanda svårigheter. Han dog 1575. Gravstenen och dess text hade han ordnat under sin levnadstid, men dödsåret tillfogades efter hans död. 1556 hade han skänkt sin latinska bibel till Tyge Asmundsen, som 1560 blev biskop i Lunds stift men som tjänstgjort i Malmö. Dennes son Asmund Tygesen, som blev kyrkoherde i Lövestad, ärvde denna bibel och skrev i den, att den tillhört Claus Mortensen, "en härlig, fin och gudfruktig man". Dessa berömmande ord motsvarar väl endast delvis verkligheten men fullständigar bilden av Malmö reformator.

Hans Christensen Sthen, S:t Petri psalmdiktare

Bland S:t Petri prästerskap efter reformationen höjer sig en över de övriga. Det är Hans Christensen Sthen (1544-1610), kyrkoherde 1583-1607. Han är den sjätte innehavaren av kyrkoherdetjänsten i Malmö S:t Petri efter reformationen och en av de mest betydelsefulla så länge Malmö ännu var danskt. Han kan med rätta kallas S:t Petri psalmdiktare.

Reformationen betonade, att församlingssången var viktig. Luther var själv en stor psalmdiktare. I hans fotspår kom en rad skalder och sångare.

S:t Petri psalmdiktare var född i Roskilde 1544. Han blev tidigt föräldralös, men med goda vänners stöd genomgick han skolan i Roskilde och blev student i Köpenhamn. Vid 21 års ålder blev han efter en utlandsresa rektor för latinskolan i Helsingør och följande år kallades han till kaplan vid S:t Olai kyrka där. Från 1570 och fyra år framåt skötte han båda dessa tjänster. Han var en god pedagog och skrev bl a komiska teaterstycken att uppföras vid olika festtillfällen i skolan. Han översatte och bearbetade tysk uppbyggelselitteratur. 1571 kom hans översättning, kallad En liden Haandbog. Sthen var väl bevandrad i äldre och samtida kristen litteratur och ägnade mycken tid åt att studera den. Han beskrives av sin samtid som en folklig predikant och utmärkt talare.

Sthen stannade 18 år i Helsingør, där han var mycket uppburen och lycklig, frånsett att han i pesten 1580 miste åtta barn, dvs hälften av sin barnskara. Det föranledde honom att efter en tysk förlaga 1581 skriva "En liden Trøstescrifft for alle Christlige Forældre, naar deres Børn bliffere siuge eller hensoffwer i Herren". 1580 hedrades han med magistergraden vid Köpenhamns universitet. Som rektor vid skolan hade han att leda "peblingarnas" sång i kyrkan. I S:t Olai kyrka som nu är domkyrka för Helsingørs stift finns en minnestavla över Sthen med erinran om hans tid där.

1583 var Sthen så allmänt känd och uppskattad, att S:t Petri kyrkoråd i Malmö sände en delegation till honom, ledd av borgmästare Jacob Fectil. Man hälsade honom välkommen att bli sognepräst i S:t Petri. Trots att han trivdes väl i Helsingør och där hade många vänner, mottog han kallelsen positivt. Ur ekonomisk synpunkt var S:t Petri lockande. Utöver årslönen fick han arvode som predikant på Malmöhus slott och som en av förvaltarna av Jörgen Kocks stiftelse för fattiga. Sin första bostad fick han i prästresidenset vid Djäknegatan, där kvarterat numera heter Prästgårdarna. Vid flyttningen från Helsing-

ør fick han hjälp av S:t Petri församling. Han hyrde själv ett skepp för transporten och resten ordnade S:t Petri.

År 1602 dog Sthens första hustru och han gifte om sig med prostdottern Ellina Olofsdotter Stisen. Med henne fick han fyra barn. I Malmö fortsatte han att ge ut uppbyggliga småskrifter som Salighedens Vej 1584 och En liden Vanderbog 1592 och Gejstligt Husraad så. Vanderbogen är som det mesta av vad Sthen gav ut ingen originalskrift utan en översättning och sammanställning av vad som fanns i dåtida tysk andaktslitteratur men med egna upplevelser invävda. Den kom ut i många upplagor. Den avsåg privat andakt och innehöll rimmade böner, levnadsregler och psalmer, som visar Sthens innerliga gudstro.

Sthen publicerade ett 40-tal psalmer och är efter Grundtvig, Kingo, Brorson och Ingeman den danske psalmdiktare, som är mest representerad i Den danske salmebog. Tio av hans psalmer anges där vara original, medan fem betecknas som bearbetningar och översättningar. I svensk psalmbok före 1986 fanns tre och i den nya finns två kvar. Mest känd är den s k Petripsalmen "Den ljusa dag framgången är" (nr 501), skriven i Malmö 1589. I S:t Petri är den särskilt älskad. Den andra psalmen är nr 552: "O Jesus Krist, i dig förvisst mitt enda hopp jag äger". Liksom hans skrifter avsåg hans psalmer enskild uppbyggelse. De var inga kyrkopsalmer, men de är i Danmark alltjämt uppskattade och sjungna.

I sin förkunnelse var Sthen sträng mot synden men mild mot syndaren. Han angrep tidens olater och ådrog sig därmed makthavarnas ovilja. Sålunda anhöll magistraten år 1600 hos regeringen att Sthen måtte förflyttas. Man menade, att det var påkallat på grund av hans ålderdom och skröplighet. Därav blev emellertid intet. Sthen var f ö bara 56 år och vid god vigör. När han efter fem år åter blev änkling 1607, gifte han sig för tredje gången och fick ytterligare ett barn.

Vid sin död lämnade han efter sig tre fullskrivna anteckningsböcker med excerpter och citat från grekiska och latinska klassiker, kyrkofäder och medeltida lärde, från Luther och särskilt Melanchton.

S:t Petri nuvarande predikstol, huvudaltare och dopfunt planerades under Sthens tid. Med sina omfattande kunskaper kunde han välja inskriptioner på dessa föremål och jag menar, att citaten från Cassianus och Durandus på högaltaret valts av honom.

Sthen var en beläst och "älsklig" präst. Han hade ett stort bibliotek. Med sin livsfilosofi prioriterade han, ja fordrade han av sig själv och andra de kristna dygderna saktmod och förnöjsamhet och försökte som pedagog inplantera dessa dygder hos sina elever. Själv fick han dock inte sluta sitt liv i den sorglöshet och trygghet, som han önskat, utan arvstvistigheter fördystrade hans sista år.

S:t Petri förste kyrkourmakare

Malmö saknade inte offentliga ur vid medeltidens slut. De första synes ha varit de som satt på Gråbrödernas torn vid västra delen av gamla staden och på södra stadsporten, där numera Södergatan börjar vid Gustav Adolfs torg. Deras urverk tycks ha varit bristfälliga och man förlitade sig i allmänhet mer på S:t Petri tornur. Även detta var ofta behäftat med fel och klagomålen var många, ty man hade ingen utlärd urmakare i staden, som kunde reparera uret.

Sommaren 1671 invandrade emellertid den tyske urmakaren Valentin Schadenhausen till Malmö och blev den 3 oktober anställd som stads- och kyrkourmakare. Hans specialuppdrag var att sköta stadens viktigaste tidmätare, S:t Petri tornur, men han fick börja med Söderportens tornur och Gråbrödratornets ur, vilka båda var helt ur funktion och togs ner.

Tyvärr var Schadenhausen knappast någon pålitlig urmakare. Kyrkans tornur blev föga bättre under hans vård och genom hans reparationer. Själv fick han dålig ekonomi. För att klara sig och sin familj började han gjuta falska mynt. Detta ansågs vara en svår förbrytelse mot riket och Schadenhausen dömdes till döden och hudflängdes av skarprättaren i Malmö. Men han benådades till livet och dog troligen 1696 som halsjärnsfånge på Marstrands fästning.

Schadenhausen inledde kyrkourmakarnas rad. Innan man fick väl utbildade urmakare, sköttes uret av bl a Morten Christoffersen Feltrop.

Kyrkstötens märkliga ämbete.

1691 fick S:t Petri kyrka ett nytt ämbete, i det att Lars Rasmusen Möen den 2 mars "antogs till kyrkiogubbe". Den vanligaste titeln för detta uppdrag var kyrkstöt, ty hans huvudsakliga uppgift var att hålla ordning i kyrkan under gudstjänsterna och med sin långa stav stöta till de gudstjänstdeltagare, som somnade under predikan. Kyrkstötens tillkomst och sysselsättning hängde samman med kyrkotukten och församlingsvården, som under 1600-talet kom att omfatta oordning vid gudstjänsten och andra förseelser, som inte föll under den borgerliga rättskipningen.

Christian IV, som under 1600-talets första hälft var kung också i vår provins, hade 1645 utfärdat "forholdsregler mod Soven i Kirken". På 1600-talet var det alla medborgares plikt att deltaga i söndagens högmässa. I Malmö sändes t o m militärpatruller ut för att kontrollera, att ingen "drällde" omkring ute i staden i stället för att vara i kyrkan. Inget onödigt arbete fick utföras på söndagen, man fick inte snickra, jaga eller fiska eller företa någon längre resa.

Överträdelse straffades med böter, avstängning från mässan och nattvarden. Man kunde också dömas att sitta i stocken utanför kyrkan eller på pliktpallen inne i kyrkan. Syndare mot sjätte budet fick sitta på pliktpallen i mittgången under mässan.

När Skånelanden 1658 avträddes till Sverige, innebar detta ingen förändring i den stränga kyrkotukten. 1688 fick S:t Petri en ny straffstock för dem som kom för sent till gudstjänsten eller under denna ställde till förargelse i kyrkan eller på kyrkogården. Till kyrkstötens upgifter hörde att stävja oväsen och oro i bänkarna, snusande, skvaller och bänkträta. Kyrkstöten skulle befordra ordning, stillhet och andakt. Jämte stav försågs kyrkstöten med piska för att kunna jaga ut hundar, som ofta smög in i kyrkan.

Kyrkstöten hade en särskild kyrkstötsrock, som förnyades vartannat år. På 1720-talet var rocken "af violett kläde med gult foderboj". Från 1790 fick stöten också ett par skor och från 1743 en lön på åtta daler. Under förra hälften av 1800-talet överfördes kyrkstötsämbetet på kyrkväktaren, som så småningom bytte ut kyrkstötsrocken mot bonjour. Sådan har använts på högtidsdagarna fram i vår tid, så länge S:t Petri haft manlig kyrkväktare.

Medlemsinformation

Föreningsaftnar under 1989

Tema: Malmös kyrkor och andra gudstjänstlokaler.

29 augusti kl 18.30. Besök på judiska kyrkogården vid Föreningsgatan under ledning av rektor Harry Rubinstein som därefter visar Synagogan, Kamrergatan 11 och också berättar om församlingens verksamhet.

17 oktober kl 19.00. Den nybyggda Moskén, Jägersrovägen 90 förevisas av Gamal Elmalah som också kommer att berätta om islam och församlingens arbete i Malmö.

21 november kl 19.00. Mormonkyrkan. Jesu Kristi kyrka av sista dagars heliga. Vikingagatan 88-90, Stig Johansson visar kyrkan samt ger information om verksamheten och församlingens stora släktforskningsarkiv.

Vårutfärd

Malmö fornminnesförenings traditionella vårutfärd, Kristi Himmelsfärdsdag, torsdagen den 4 maj går i år i "försvenskningstidens" tecken.

Avresa sker med abonnerade bussar klockan 8.30 från parkeringsplatsen vid Malmö Museer, Malmöhusvägen. (Busslinje 31).

Besök har planerats vid: Borgeby slott, Mölleröds kungsgård, Broby hembygdsmuseum, hällristningarna i Frännarp och Gryts kyrka.

Lunch intages på bygdegården, Vanneröds slott, Sösdala.

Återkomst till Malmö Museers parkeringsplats ca 17.30.

Pris för utfärden inklusive bussbiljetter, lunch och entréavgifter är 180:- kronor. Anmälan om deltagande i vårutfärden göres senast den 2 maj 1989 till föreningens sekreterare Bengt Berggren, Strandmarksvägen 7, 230 44 Bunkeflostrand. Anmälan är bindande.

Höstutfärd

Föreningens höstutfärd äger rum lördagen den 7 oktober. Utfärden planeras gå i beredskapstidens tecken med anledning av att det är 50 år sedan andra världskriget bröt ut. Mer information i kommande nummer av Elbogen.

Pågående utgrävningar

Tisdagen den 12 september kl 18.00-19.00 visas utgrävningarna i Kv. St. Jörgen av personal från Malmö museer.

Jul på Slottet

Föreningen avser att deltaga i Malmö museers arrangemang "Jul på Slottet" med ett stånd för information om föreningens verksamhet samt försäljning av föreningens alster.

Ett "Satans Spökerij" i Malmö 1739

Av Helge Andersson

Inledning

Under flydda sekler präglades livet i såväl stad som på landsbygd av en lika utbredd som fast rotad vidskepelse och övertro. Enligt gammal folktro var tillvaron fylld av mer eller mindre mystiska makter, en del demoniska, som alla drev sitt spel med människorna. Några av makterna hade sina speciella revir, som de rådde över. I sjöarna bodde sjöråret (rå är bildat av verbet råda) och i skogarna skogsråret, ett manligt och ett kvinnligt, i Skåne kallade "skåumannen" och "skåusnuan," skogmannen och skogsnuvan. Åar och bäckar var tillhåll för bäckahästen och näcken eller bäckamannen, i södra Skåne mest känd som älven eller "ällen." Ängarna befolkades av älvor, som med sina förföriska vita slöjor lockade till en farlig dans. I högar och backar hade trollen sin boning. Om jularna stod högarna på guldpelare, och därunder höll backatrollen kalas med dans till ljuvlig musik. Gårdar och hus var hemvist för husråret och allt möjligt småfolk som tomtar, pysslingar och vättar, de senare bodde gärna under golvbräderna.

Makter utan speciellt revir var maror och varulvar, som hörde natten till, de förra flög in genom nyckelhål och satte sig att rida på de sovandes bröst, medan de senare i sin jakt på havande kvinnor försökte borra sig under trösklar och krypa upp genom vaskrör.

En framträdande plats i folktron intog gengångare, spöken och gastar, som alla troddes vara döda, som återvände från graven till den plats, där de levat. De var något olika till sitt väsen. Gengångaren uppträdde med mänskliga drag och liknade den bortgångne, medan spöket var mera diffust och konturlöst. Gasten var ett veritabelt skräckväsen, som gick till anfall och utstötte hemska skrik (jmfr gastkramning och verbet gasta = skrika). Alla tre visade sig ofta utan huvud. Spöket och gasten uppträdde omväxlande som benrangel, hund, katt, hösäck och ljussken eller gav de sig endast tillkänna genom att utdela osynliga örfilar, åstadkomma buller och framkalla olika missöden. Ett allmänt känt spöke i folktron var Vita frun, som nattetid uppenbarade sig på åtskilliga slott och herrgårdar.

Det fanns olika orsaker till att döda gick igen, brottslig handling, som skulle gottgöras, något som inte medhunnits i livet, viktigt meddelande till de efterlevande, t ex var värdesaker gömts, och kontroll av hur de efterlevande skötte sina uppgifter. Ett barn, som mördats av sin moder och inte begravts i vigd jord, blev gast. Om barnliket påträffades och jordfästes av präst, var det emellertid ute med gasten. En lantmätare, som gjort sig skyldig till orättvis mätning och gränsdragning, blev som straff efter döden gast och tvingades nattetid springa med en lykta fram och tillbaka utmed det felaktiga skälet eller rågången. I folktron kallades en sådan gast lyktgubbe, skälgast eller skälvrängare.

Fruktan för att den döde skulle gå igen och oroa de efterlevande var ibland större än fruktan för själva döden. För att förhindra att den döde gick igen fanns det olika skyddsåtgärder. I kistan eller graven lades en handfull gryn, ärtor eller linfrön. Dessa skulle först räknas, innan den döde kunde lämna sin grav. Eftersom de döda enligt folktron inte kunde räkna längre än till tre, kunde man då känna sig tämligen säker. Enligt gammal sed strödde man granris på vägen, där liktåget gick fram från sorgehuset till kyrkogården. Detta för att de stickande barren skulle avhålla den döde från att gå vägen tillbaka. Ett annat medel att hindra de döda från att gå igen var att binda ihop fötterna på liket med remmar eller snören. Allt stål utgjorde ett effektivt skydd. Knivar och nålar instuckna i dörrtrösklar, över eller i dörrar ansågs hejda gengångare. För att den döde skulle bli väl emottagen i dödsriket och få ro i graven kunde man före begravningen lägga ett silvermynt under tungan. En nål hade motsatt verkan, då fick den döde ingen ro i sin grav och gick igen.

Det hemskaste och mest skräckinjagande av alla väsen var Djävulen eller Satan själv, också omskriven som Den lede, Den onde, Hin, Hornpelle och Skam. Hans speciella attribut var bockfot, horn, svans och svavellukt. Folktrons väsen var enligt kyrkans lära olika uppenbarelser av honom och av honom hade de sin kraft. Alla folktrons väsen var hans lydiga redskap. Djävulen kunde också själv ikläda sig en döds gestalt och agera spöke. För att få framgång kunde man enligt folktron förskriva sig till Djävulen. Den som en torsdagsnatt med sitt blod skrev kontrakt med Djävulen fick alla sina önskningar uppfyllda och lyckades i alla sina företag. Priset var emellertid själen, som tillhörde Djävulen och i dödsögonblicket hämtades av honom och fördes till Helvetet med alla dess kval. En särskild grupp försvurna utgjorde häxorna, som hade makt att skada och förtrolla både människor och djur. På skärtorsdagen flög de på kvastar och ugnsrakor till Blåkulla för att där hålla gästabud med Djävulen.

Gemensamt för tillvarons mörkmakter var förmågan att förvandla sig och skifta gestalt. Sålunda kunde skogsråret enligt folktron plötsligt växa till samma höjd som skogens träd, och bäckahästen bli så lång, att den kunde bära tio till tolv ryttare. Djävulen själv var en mästare i förvandlingskonsten och uppträdde gärna som svart hund eller katt med glödande ögon och eldröd tunga.

Folktrons många väsen var för de gamle inga sägenfigurer utan levande verkligheter, som ingrep i tillvaron. Det övernaturliga låg liksom i luften. Spöktron hade ett starkt grepp om människorna. Allt som den oupplysta tidens människor med sina bristfälliga kunskaper om tingens rätta sammanhang inte förnuftsmässigt kunde förklara tillskrevs övernaturliga makter. Det var en lika enkel som traditionell förklaring, som låg bra i tiden. Ingen brydde sig om eller vågade göra någon närmare undersökning. Det var en förklaring, som accepterades av alla, lärda som olärda, kyrkliga som världsliga ämbetsmän. Bibeln själv gav stöd åt makternas existens. I Karl XII:s bibel 1703 heter det i Jesaja 34:14, där det profeteras om en förödelsens tid "då skola ther troll och spökelse löpa hwar om annan, och en gast skall möta den andra; Elfwor skola ock hafwa ther herberge och finna ther ro." I sin utgåva av Luthers lilla katekes 1689 upptar ärkebiskop Olof Swebilius i förklaringen till första budet som exempel på avgudadyrkan bl a när någon "söker hjelp af djefwulen och hans werktyg, såsom trollpackor, löfjerskor, skogsrå, sjörå, tomtegubbar och mera sådant."

Trolldom och vidskepelse straffades strängt enligt världslig lag. För den som brukar trolldom och skadar annan till kropp eller egendom stadgar sålunda missgärningsbalken II:1§ i 1734 års lag dödsstraff, och samma balk II:2§ stadgar för den som utövar spådom, signeri eller annan vidskepel-

se böter eller fängelse på vatten och bröd allt efter brottets art.

Flydda tiders dåliga belysning såväl utom- som inomhus var en utmärkt kuliss för det övernaturliga. En vindpiskad trädgren åstadkom gnissel och skuggspel, som i månskenet skapade Hitchcockstämning och manade fram hemska spökgestalter för nattvandraren. Morgon- och kvällsdisets dimtussar över ängarna formade sig till graciösa älvor, och irrblossen, långsamma elektriska urladdningar från låga moln, som drar fram över sankmarkerna, blev till lyktgubbar och skälgastar. Den trivsamt spinnande huskatten i spiskroken projicerades i skenet från flämtande talgljus som ett groteskt vidunder på stugväggen. Förmågan att kunna se övernaturliga väsen varierade. Somliga kunde inte se något alls. Särskilt "synska" ansågs de, som var födda på en torsdag eller söndag.

Den som såg eller råkade komma i vägen för ett övernaturligt väsen blev vanligtvis sjuk eller miste talförmågan. En plötslig och oförklarlig sjukdom ansågs förorsakad av ett övernaturligt väsen. Ett vanligt talesätt var att man kommit för något i vädret eller i vinden, särskilt farlig ansågs en virvelvind, också kallad trollkäring. Talande beteckningar för hastigt påkommande smärtor hos såväl djur som människor, är t ex ryggskott, älvaskott eller trollskott, i danskan hekseskud och i tyskan Hexenschuss. Nässelfeber, ett kliande utslag, som hastigt blossar upp, kallades älvablåst. Sjukdomar, som förorsakats av övernaturliga makter, fördrevs genom magi, olika besvärjelser och underkurer. Där ingick t ex rökning med torkade örter, som plockats på S:t Hans afton, kyrkbly, blod från avrättade och benknotor från galgbackar.

Universalmedlet mot de övernaturliga maktens spel var emellertid Guds ord. Bön, bibelord, psalmverser, heliga namn och tecken omintetgjorde det övernaturligas makt. Som skydd mot Djävulen och hans anhang ritades kors eller fästes psalmboksblad på dörrar och portar. För att gå säker för bäckahästen och "ällen" lästes vid passerandet av ett vattendrag psalmversen "Si, Jesus är ett tröstrikt namn." Husandakt före sänggående var en garanti för nattron och fick ej försummas. Prästen troddes med sin kyrkobibel och svarta kappa kunna läsa bort makter, som huserade i någon gård.

Tron på mörkmakterna underblåstes och hölls vid liv genom det flitiga berättandet av sägner och spökhistorier om kvällarna. Det var praktiskt taget den enda form av förströelse, som stod till buds när den långa arbetsdagen var slut, och skymningen sänkte sig. Stadsbefolkningens berättande kretsade mest kring husrå, varulvar, maror, häxor och spöken, medan mera revirbundna väsen som skogsrå, älvor, näck och backatroll av naturliga skäl levde på sparlåga i staden. Dessa senare väsen var emellertid ingalunda okända för stadsbefolkningen. Bönder, som levererade varor till staden, övernattade ibland i värdshus eller hos uppköparna, där de som extra krydda till kvällsunderhållningen bidrog med rysare från den omgivande landsbygden. I utbyte tog de med sig hem senaste nytt om stadens oförklarliga ruskigheter. Sedan fantasin genom det flitiga berättandet om övernaturliga väsen piskats upp till kokpunkten, ofta vid pokulerande med hembryggt och hembränt, var det ingen större svårighet att i svag belysning med fladdrande skuggor se det, som tiden krävde att man skulle se.

I det långa perspektivet låg vidskepelse och övertro på en jämn nivå och höll sig inom det traditionella mönstret. Ibland kunde det emellertid bli en formlig överhettning med rent epidemisk spridning. Ett sådant exempel är 1500- och 1600-talens välkända häxförföljelser, då en mängd kvinnor genom rättsprocesser dömdes för trolldom till eld och bål. Under tiden 1543-1663 upptar domböckerna i Malmö 38 namngivna kvinnor,[1] som brändes på Kirseberg som häxor.

Ett annat exempel är "Besättelsen i Thisted" i slutet av 1600-talet.[2] Några kvinnor i den lilla jylländska staden Thisted vid Limfjorden sökte 1696 sin kyrkoherdes hjälp mot olika lidanden. Kyrkoherden förklarade kvinnorna besatta av Djävulen och upptog dem i sitt hus för att driva ut Djävulen. Inom kort drabbades hela staden av en andlig hysteri, som väckte stort uppseende i hela Danmark. För att undersöka förhållandena i Thisted tillsattes en kommission, som dömde flera av kvinnorna till stränga straff. Målet fördes emellertid vidare till Högsta domstolen, som i en dom 1698 dels frikände, dels nedsatte straffen för de anklagade kvinnorna. Däremot dömdes nu åtskilliga ämbetsmän, som haft med besättelsen att göra till dryga böter.

Spökerier är kända från de flesta städer, Malmö, Lund, Trelleborg och Ystad. För det mesta rör det sig om tillfälliga, anonyma småspöken med lokal avgränsning. Från Malmö berättas sålunda 1636, att man en kväll på ett hustak sett ett "spel", liksom ett spinnrockshjul, som snurrade runt,[3] och 1663 spökade det på loftet hos en kvinna. En natt kom spöket ner till henne i sängen. Hon tyckte det var som en hund, inga händer hade det, utan labbar som en björn, och när hon kände på det, var det ludet.[4]

Enstaka spöken har rumsterat en längre tid och skapat oro inte bara i hela staden utan också i dess närmaste omgivningar. I början av 1600-talet utsattes Köge på Själlands östkust för ett spöke, som under sju års tid visade sig om nätterna i skepnad av höns med långa ben. I en borgares hus bullrade det på loftet, dörrar öppnades och stängdes av sig själv. En liten pojke rycktes en afton bort från matbordet av en osynlig hand och svävade fritt en halv aln över golvet. Om spöket, som fick namnet Köge huskors, [5] erinrar ännu i dag en tavla på väggen till ett hus vid Nørregade med inskriften: "HER HUSEREDE KIØGE HUSKORS 1608-1615."

Också Malmö har haft ett spökeri, som en tid åstadkom stort rabalder i hela staden och väckte uppmärksamhet långt ut på den omgivande landsbygden. Det var ett spökeri i Kalendegatan 1739, som i det följande skall bli föremål för närmare behandling.

Först med upplysningstidens genombrott i senare delen av 1700-talet började vidskepelse och övertro att trängas tillbaka av ökade kunskaper och ett rationellt tänkande. Traditionens makt var emellertid stor, och processen gick långsamt. Först nådde upplysningen de högre stånden för att så småningom genom en allmän och förbättrad skolundervisning också erövra folkets breda lager. Längst dröjde sig tron på tillvarons mystiska makter kvar hos landsbygdsbefolkningen, som levde i en tämligen oförändrad miljö i nära kontakt med naturen. Ännu i början av 1900-talet fanns det här många, som inte ifrågasatte de mystiska makternas existens.

Figurer på mörk botten

Det är frestande att som underrubrik till det spökeri, som för 250 år sedan skakade Malmö, låna titeln på en 1949 utkommen novellsamling av Cora Sandel. Figurerna är vördiga rådmän och höglärda präster, aktade borgare och hantverksmästare med hustrur, gesäller, soldater, pigor och drängar. Den mörka botten, som dessa figurer spelas upp mot, är den inledningsvis skisserade vidskepelsens och övertrons tid. Huvudfigurerna i det spökeri, som här skall fokuseras, är borgaren och bryggaren Per Nilsson Möller och hans familjemedlemmar. Per Nilsson Möller, som var född troligen 1687, gifte sig 1714[6] med änkan Karna Jönsdotter, född troligen 1691. Med henne hade han barnen Kerstin, f. 1719, Niklas, f. 1721, Katarina, f. 1723, Maria f. 1724 och Anna-Stina, f. 1726.[7] Tillsammans hade de också fem spädbarn, som alla avled strax efter födelsen, Olof



Kalendegatans östra sida. Trägravyr av Evald Hansen i Sveriges Medeltid (1879).

1716, Anna Katarina 1718, Johanna 1727, Abraham 1728 och Ingrid 1730.[7] I sitt tidigare äktenskap hade hustrun dottern Cecilia Katarina Olofsdotter, gift 1732[6] med handskmakaren Swen Wernberg.

Per Nilsson vann 1715 burskap som mjölnare[8] och skrev sig sedan efter sitt yrke Per Nilsson Möller. Den hästmölla han drev lämnade emellertid ringa avkastning och kunde dåligt försörja honom. I skrivelse till magistraten 1729 sade han sig därför vara nödsakad att välja ett annat näringsfång och ansökte i stället om burskap som bryggare. Ansökan beviljades, och Per Nilsson Möller vann nytt burskap som bryggare dock med förbehåll att inte få bruka bryggarerättigheten förrän han frånträtt sin hästmölla.[9] I september 1731 köpte han av stadsmajoren Petter Strahlenberg gården nr 268 vid Kalendegatan.[10] Samtidigt med köpet av gården begärde han hos magistraten att få sätta upp en brännvinspanna, som årligen skulle avkasta 60 riksdaler. Eftersom han fortfarande drev sin mölla, blev det avslag med hänvisning till förbehållet i 1729 års beslut och uppmaning "att icke förbryta sig häremot eller befatta sig med de näringsmedel, som honom förbjudna äro."[11]

Per Nilsson Möller envisades emellertid och återkom redan i december samma år till magistraten med anhållan om tillstånd att få brygga för att kunna försörja sig, hustrun och barnen. Han framhöll, att hästmöllan var den minsta i staden och utrymmena så obekväma och trånga, att han inte kunde förtjäna något med grynmalning, men om han därjämte fick vara bryggare skulle han kunna försörja sig och sin familj samt betala alla skatter och pålagor. Magistraten var obeveklig och fastslog, att ingen enligt allmän lag får uppehålla mer än en näring. Mjölnare- och bryggerihantverket är två särskilda hantverk, som inte bör kombineras. Hästmöllan ligger dessutom inne i gården, något som enligt magistraten kan ge anledning till oriktigheter och underslev. Magistraten hänvisar ånyo till 1729 års beslut, som förbjuder Per Nilsson Möller all bryggeri-och brännerinäring så länge han inte avsäger sig möllan.[12]

Omsider såg sig Per Nilsson Möller tvingad att upphöra med möllan för att kunna utnyttja sitt burskap som bryggare. I maj 1733 anhöll han hos magistraten att för sin närings skull få leda färskt vatten till sin gård från rännan som ligger i Kalendegatan och kommer ifrån Kompanigränden.[13] Magistraten biföll i december samma år hans ansökan,[14] men hovjunkaren Didrik Christian von Conow,[15] som ägde den intilliggande Ladugården, sökte förhindra den nya vattenledningen, som han uppfattade som ett intrång. I februari 1734 kunde Per Nilsson Möller meddela magistraten att han fullbordat sin vattenledning och uppsatt en pump på gården.[16] En månad senare omnämnes Per Nilsson Möller som "Bryggare och Brennewijns Brennare."[17] Hans ekonomiska status stod inte i rimlig proportion till det borgerliga anseendet, hårt pressad som han var av fordringsägare. Också i sin nya näring drogs Per Nilsson Möller med ekonomiska svårigheter. I augusti 1734 anhöll han hos magistraten att få låna 150 á 200 riksdaler "af Publiqve medell." Magistraten beviljade honom 7/12 samma år ett lån på 100 riksdaler av Hospitalets medel mot behörig pantförskrivning i gården och borgen av svärsonen, handskmakaren Swen Wernberg.[18]

Lånen blev allt flera, och skuldsättningen ökade. På grund av utebliven skatt hade han förts på restlängd, och i april 1736 företogs utmätning av en del lösöre.[10] När hustrun Karna Jönsdotter efter en tids sjukdom avled den 1 maj 1736, endast 45 år gammal, kom kraschen. Vid bouppteckningen[10] framkom, att boets skulder vida översteg tillgångarna, och Per Nilsson Möller begärde hos rådstugurätten att på en gång få avstå all egendom till fordringsägarna och sedan vara fri för dem. Boets tillgångar utgjorde 704 riksdaler, medan skulderna uppgick till 1092 riksdaler. Sin situation förklarade han med att han genom giftermål med Karna Jönsdotter hamnat i ett skuldsatt bo och sedan också under några år som mjölnare suttit näringslös. Fordringsägarna protesterade och krävde, att egendomen genast skulle "gå i betalning så långt den förslår och Per Nilsson ändå kännas skyldig, att utan åtskillnad svara till bristen i framtiden," eftersom hans obestånd "härrör antingen av oförsiktighet eller ostadighet med fikande efter lyckan nu uti ett nu uti ett annat näringsmedel." Per Nilsson Möller beklagade sig över att hans fordringsägare inte ville ha mera medlidande med honom. Processen drog ut på tiden, och först i december 1737[19] avslog rådstugurätten genom dom Per Nilsson Möllers begäran att på en gång få avstå all egendom till sina fordringsägare och sedan vara fri för dem. Rådstugurätten förklarade honom i stället skyldig att svara för hela skulden och föreskrev i vilken ordning fordringsägarna skulle åtnjuta betalning. Bland de större fordringsägarna var Hospitalet, överkommissare Erasmus Clefwe,[20] handelsmännen David Bager och Joachim Riber. Per Nilsson Möller, som var förman för "Likbärare Compagniet" ålades också

att återbetala de 56 riksdaler, som han i samband med sin hustrus begravning "tillgripit utav likbärarelagets hos honom såsom dess förman då stående penningar."

Ännu medan processen pågick började Per Nilsson Möller se sig om efter en ny hustru. I januari 1738 anmälde änkan Ingeborg Luterberg från Svenstorp[21] till rådstugurätten i Malmö, att hon ämnade ingå äktenskap med borgaren och bryggaren Per Nilsson Möller, men eftersom han var åtskilligt skuldsatt, anhöll hon, att den egendom hon medförde i boet inte skulle användas för att täcka hans skulder och lämnade en förteckning över sin egendom. Hennes anhållan bifölls av rådstugurätten, och vigseln torde ha skett kort härefter. I mars omnämner domboken "Per Nilsson Möllers Hustru Ingeborg Luterberg."[22]

Redan i augusti 1736 hade Per Nilsson Möllers lösöre försålts på auktion,[10] medan det däremot var svårt att finna köpare till hans gård vid Kalendegatan. Först i oktober 1738 kunde auktionskammaren meddela rådstugurätten att såväl gården som hästmöllan äntligen försålts, dock för mindre summa än den värderats till. Rådstugurätten erinrade om att Per Nilsson Möller, som avträtt sin egendom till fordringsägarna, likväl bodde kvar i gården utan att betala hyra och inkallade honom för yttrande. Per Nilsson Möller infann sig i rådstugurätten och förklarade sig villig att betala hyra med 30 riksdaler årligen från avslutandet av bouppteckningen och arvsskiftet i december 1737, vilket rådstugurätten godtog.[23] Sådana var förhållandena när familjen Möller tillsammans med vålnaden av den tre år tidigare avlidna första bryggarehustrun Karna Jönsdotter sommaren 1739 trädde in på spökscenen i Kalendegatan.

Spökscenen

Scenen, där spökeriet utspelades, var bryggaren Per Nilsson Möllers gård nr 268 belägen vid östra sidan av Kalendegatan, sedermera tomten nr XIV



Överkommissarien Erasmus Clefwe. Malmö museum.

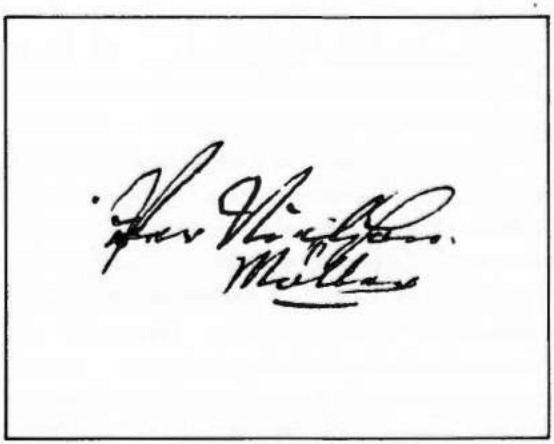

Per Nilsson Möllers namnteckning i bouppteckning 1737. MSA.

i kvarteret nr 46 von Conow, där Hippodromen uppfördes 1898-99, då det gamla spökkvarteret intogs av modernare cirkus och varieté. (nuv. Kalendegatan 12)

Uppgifterna i bevarade boupptecknings-handlingar är alltför knapphändiga för en rekonstruktion av bryggaregården, men sammantagna ger de ändå en god inblick i såväl lokaliteter som interiörer vid tiden för spökeriet. Ett värderingsinstrument, som upprättades i juni 1736 till boupptecknin-gen[10] efter bryggarehustrun Karna Jönsdotter, beskriver med moderniserad stavning gården sålunda:

1. Huset åt gatan består av 8 fack, [24] ett loft högt korsverk, eketimmer och murning emellan; däruti finnas en *förstuga* på 1 fack, 2 ne halvdörrar med lås, hängslar och klinkor, en *stuga* på 3 fack med ett par fönster, ekekarmar med beslag, allt behållet, en furudörr åt förstugan med hängslar och klinka, en dito åt *köket*, bägge goda och nya, en *kammare* på 2 ne fack med 2 par fönster åt gatan, nytt brädegolv och loftet behållet, ekekarmar och beslag, allt gott, en furudörr med hängslar och klinka behållen.

En luta[25] tillbyggd åt gården består av 6 fack, däruti ett *kök* med en god skorsten och spis, en hel dörr åt gården, därnäst uti söder en *spiskammare* på 2 fack med en hel dörr åt köket.

Taket med hålsten[26] belagt, ekesparr och läkten uti gott stånd; en port eller inkörsel på 2 fack, porten med hängslarna behållen.

2. Ett nytt hus öster uti gården består av 8 fack, eketimmer, korsverksbyggning med murning emellan; däruti finnas en ny uppmurad *kölna* på 80 tunnors storlek, en *stall* med 3 ne spiltrum och 2 halvdörrar åt gården med hängslar och klinkor; Taket med vindsten[27] belagt, furusparr och läkten, allt behållet, loftet nytt och gott.

Uti gården en ny färskpost med sina tillhöriga rännor, och en salt- eller brunnpost, goda och behållna. En gammal *svinstia* och ett *hemlighus* av bräder.

Den ovannämnda kölnan (av kölna = elda) var en torkanläggning för malt och ingick i bryggeriutrustningen. I äldre tid omgavs Malmö av vidsträckta kärr- och sankmarker, som tidvis översvämmades från Öresund. Följden blev att vattnet i de grävda brunnarna i stadens gårdar var salthaltigt och otjänligt som dricksvatten. Fram till 1864 försörjdes staden därför med färskvatten från Pildammarna. Vattnet leddes i två trärör eller s k rännor till en reservoar på Stortorget, varifrån det sedan i grenledningar i gatorna fördes till de olika gårdarna.[28] Post är en äldre benämning för pump och lever ännu kvar i vattenpost. På gården hölls förutom svin också två kor och dessutom ankor och höns.

Inredningen i gårdens olika utrymmen belyses av en vid boupptecknin-gen 1736[10] upprättad inventarieförteckning, som i *stugan* upptar ett dragbord, ett litet målat slagbord, två med läder överdragna stolar, fem bruna trästolar, ett stort klädskåp av furu, en kista, en bänk, ett hörnskåp, en grön ståndsäng med gröna kappor och omgång och täcke, en röd nattlåda och en spegel med svart ram.

I *kammaren* fanns en gammal säng, en ekkista, en slagbänk, ett matskåp, ett litet nyckelskåp och en "tabellett" d v s vägghylla (av franskans tablette = hylla).

I *köket* förvarades diverse kar som bryggkar, drankkar och ölkar och vidare sex öltunnor, en mjöltunna, ett baktråg, två baljor och en så d v s ett större öppet laggkärl, som kunde bäras på axlarna av två personer på en stång, trädd genom två öppningar upptill på kärlet, en vid vardera sidan.

På loftet över stugan förvarades en järnbeslagen kana, en slagbänk, en kärna, två gamla spinnrockar, två hackebräden, en skärkista och en silltunna. Brygghusloftet rymde en humletunna, en vintunna, en kärna och ett krönt mått.

Bland gårdens inventarier upptogs också hästmöllan med tillbehör, järn, stenar, hackor och

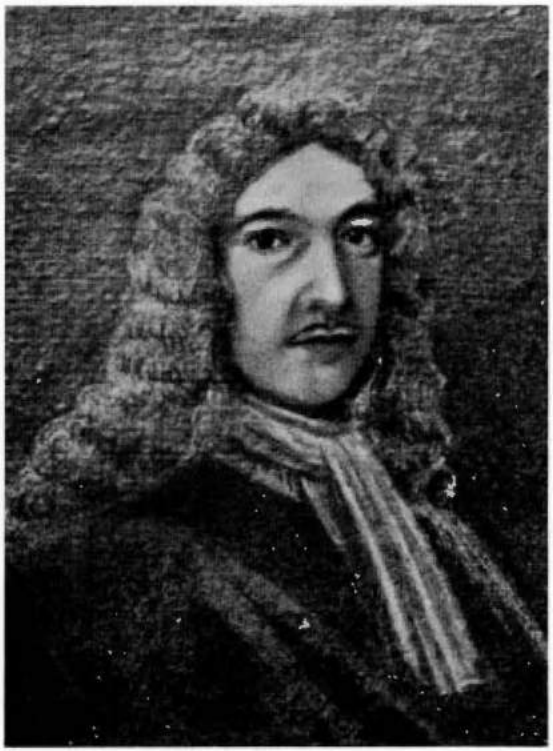

Politieborgmästaren Josias Hegardt. MSA.

hjulet med stubben. En hästmölla drevs av en hästvandring, därav namnet.

I bryggaregården var det liv och rörelse med många statister på scenen. Bönder med hästskjutsar levererade spannmål och humle. En ström av kunder från alla samhällslager, kringstrykande tiggare, inkvarterade soldater, krögare och värdshusvärdar kom för att hämta öl och brännvin. Stadens herrelösa hundar och katter sprang fritt in och ut. Gårdens många skrymslen gav goda gömställen för bryggarebarnen och deras lekkamrater. En nära granne var ett garveri,[29] som skildes från bryggaregårdens tomt genom ett träplank. Man kan förmoda att garvaren på planket hängde till tork olika djurhudar med eller utan huvud, och att dessa kunde fladdra och klappra för vinden.

Scenario

Spökeriet i bryggaregården nr 268 sommaren 1739 drogs inför magistraten, som i inte mindre än sju rannsakningar sökte klarlägga vad som egentligen pågick i Kalendegatan. Om rannsakningarna berättar utförligt rådstugurättens dombok,[30], som i denna framställning får tjäna som spökscenario. Dombokens innehåll återges här in extenso. För att göra texten lättbegriplig för nutida läsare har dock en del äldre språkliga konstruktioner upplösts och normaliserats samtidigt som stavningen med undantag för personnamn moderniserats.

I rannsakningarna deltog justitieborgmästaren Anton Borg och politieborgmästaren Josias Hegardt samt rådmännen Anders Bratt, Sven Carney, Lars Engeström, Wilhem Flensburg, Petter Hagström och Martin Thraene.[31]

3 september

På några veckor har ett allmänt rykte utkommit här i staden som skulle hos borgaren och bryggaren Per Nilsson Möller och uti dess hus spöke sig uppehålla, vilket skall visa sig uti Per Möllers förra hustrus liknelse, samt gå där både natt och dag till deras oro och olägenhet som bo uti huset, varigenom ock hänt, att folket i staden till en stor del av nyfikenhet samlat sig både i huset och på gatan, havandes Per Möller sådant själv hos magistraten angivit samt begärt att undersökning därom måtte ske. Och som magistraten för sin del finner nödigt att i slikt fall bliva underrättad och om ej till äventyrs något bedrägeri eller en blott inbillning kan vara orsak till detta oväsende; alltså företog sig magistraten i dag detta ärende uti vördiga prästerskapets närvaro.

Sedan prosten magister Rönbeck,[32] prosten magister Bützow,[33] komministrarna magister Hooth[34] och Ledebur[35] sig infunnit, inkallades först Per Nilsson Möller, vilken gjorde följande berättelse att den 17 sistlidne augusti har han i sitt hus låtit slakta ett kreatur och därvid betjänt



Prosten Jöns Rönbeck. MSA.

sig till hjälp av 2 ne hustrur vid namn Karna Maehrs[36] och Bengta Håkans,[38] som jämte Per Möllers hustru och dotter därmed varit sysselsatta i brygghuset vid pass kl. 9 om förmiddagen. Vid det tillfället har Karna Maehrs blivit helt häpen, ropat och sagt, att hon såg ett spöke, som var klätt som ett lik, men liknade mycket Per Nilssons förra hustru i ansiktet, då Per Nilssons dotter utlåtit sig, "det hade I väl kunnat tiga med, jag har länge sett det och likväl ej velat tala därom." Per Nilsson berättar eljest, att varken hans hustru eller Bengta Håkans kunnat se detta spöke.

Detta var väl första gången Per Möller fick något veta härom, men han har likväl för sin del ej velat tro, att det vore något verkligt spöke. Emellertid hava åtskilliga personer uti de följande dagarna kommit i huset, som sagt, att de sett det samma såsom handskmakaregesällerna Herman Kiaerström[36] hos Schogård[37] och Christian Maehr[36] hos Wernberg,[38] stadskocken Erik Marcks[39] piga och garvaren Mathias Petterssons[40] tjänsteflicka, vilka senares namn han icke vet.

Onsdag åtta dagar, då Per Möller hållit på att brygga, har hans dotter varit med honom i brygghuset, då det hänt, att hans dotter sagt till honom "Akta Er far," och i det samma har en bräda ifrån loftet, som likväl med ena ändan varit fäst med en spik, blivit kastad neder på Per Nilsson, varav han fått åkomma, nämligen ett hål i låret. Sedan har han frågat sin dotter, varför hon varnade honom, då hon sagt, att hon sett någon, som ryckte till brädan och kastade den neder. Eljest har Per Nilsson själv varken förr, då eller sedermera kunnat se spöket i sitt hus. Samma dagen skall spöket efter dotterns berättelse gått där och vankat av och an till klockan fyra eftermiddagen, då det farit bort, men åter klockan tio om aftonen kommit igen med ett starkt väder, som Per Nilsson själv hörde, varvid kreaturen på gården lupit och flugit hit och dit samt en del kommit in till honom i brygghuset. Per Möllers dotter har åter sagt till honom "Far, gå in och akta Er," varpå Per Möller stigit ut i gården, talat och bett spöket ryka sin väg, då det efter dotterns berättelse skall ha stått bredvid honom men likväl ej ha gjort honom någon skada, därmed har han gått in, bett dottern gå till sängs och sedan tillslutit dörrarna samt varit i brygghuset till klockan 11 om aftonen, då han ock gått till sängs. Så snart han lagt sig, har han hört, hur ankorna och hönsen på gården begynt skrika och flyga omkring samt även förnummit, att det tagit i klinkan på dörren, dock vet han ej, om dörren öppnades, ungefär 3 kvarters tid därefter har ljuset i stugan, därest Per Möller låg, blivit släckt, utan att Per Möller rört det.

Per Möller erinrar ytterligare om det som förelupit sistnämnda afton, att han haft en soldat till hjälp utav Cronobergs Regementet, vars namn han nu icke minns. Denne soldaten har, under det han postat[41] vatten på gården, utlåtit sig med desse orden "Det må Den onde veta, vad här är i gården, medan kreaturen flyga så omkring."

Sedan den tiden har spöket kontinuerligt gått där både natt och dag, undantagandes i går åtta dagar, då det varit borta, och har det ofta kommit in i stugan, när Per Nilsson ej varit hemma, såsom det besynnerligen hänt nästlidne onsdag, då Per Möller gått ut i staden, och åtskilliga personer emellertid kommit dit, av vilka han påminner sig i synnerhet Eric Lundholtz[42] och And: Segerdahl.[43] Medan de suttit i stugan ha dörrarna till köket och stugan slagits upp, och har det slagit till kakelugnen i stugan liksom den skulle fallit omkull, vilket de alla hört. Per Möller anmärker i övrigt, att följande personer sett spöket, nämligen organisten Örngren,[44] studenten Malmvik,[45], skrivaren Hellje Roth,[36] Petter Cassörs änkas dräng[36] i Kävlinge och soldaten Knoop,[36] vilken senare skall ha sett det i stallet, då han skulle binda kon.

Om Per Möller sett när ljuset utsläcktes, och om intet väderdrag är i stugan, varav det kunnat ske? Han har väl inte sett det, efter det alltid händer, när han slumrat in, men eljest förmenar han helt säkert, att det ej sker av väderdrag, emedan ljuset står på golvet, läggandes det till, att ljuset utsläckes var natt, och har Per Möller åter låtit upptända ljuset om natten, men det har strax utsläckts igen. Per Nilsson Möller yttrar sig vidare, att uti granngården hos garvaren Mathias Pettersson[40] lärer mera underrättelser kunna fås om detta spöket både av drängen och pigan, helst att hål på väggen skall vara, varigenom spöket skall ha gått, vilket hål några gånger blivit igenmurat och åter utkastat igen.

Per Nilsson begärde få gå hem, emedan han har någon angelägen hussyssla att sköta som beviljades.

Per Möllers dotter Kiersti Möller, 20 år gammal, inkallades och blev allvarligt påmind att noga betänka sig och ej förebringa något annat än vad hon med ed skulle vid påfordran kunna bekräfta. Hon berättade därpå, att 14 dagar ungefär efter moderns död, vilken för 3 1/2 år sedan avlidit, har hon första gången märkt om natten ett spöke i brygghuset som visat sig uti likkläder och sett hennes salig moder ganska lik, detta har hon var 3 dje natt blivit varse, så länge hon varit hemma, men det för ingen uppenbarat, och det av den orsak, att hon fruktat, att det skulle göra henne något ont. Ett halvt år har hon varit hemma hos sina föräldrar. Sedan har hon kommit i tjänst hos regementsfältskären Ebersten[46] och tjänat där ett år, under vilken tid detta spöket varit hos henne en gång, som skedde om natten, därifrån har hon kommit till bokhållaren Gemzaeus[47] och tjänat där ett helt år, därest det ingen gång varit hos henne, men hos bagaren Puse,[48] varest hon tjänat ett halvt år, har det om nattetiden en gång varit hos henne, men icke har det talat med henne, ej heller har Kiersti vågat sig att fråga spöket om något. Sedan hon åter kommit till sin faders hus igen, har hon oftare sett detta spöket, vilket stundom visar sig med vita likkläder, blekbrun i ansiktet, stundom såsom en svart hund, och har hon sett, när det förvandlat sig från människogestalt till en hund, då det blivit allt mindre och mindre, och omsider så grymt och faseligt, att hon blivit mycket rädder därföre. Eljest berättar hon, att spöket icke vänder eller rörer ögonen, då det är i människogestalt, ej heller går, utan allenast svävar hit och dit. Hon har ock sett på många ställen i huset detta spöket, både i brygghuset, på gården, på loftet och i stugan. I stugan har spöket en gång kommit in, då Kierstis moder[49] varit i förstugan att höra på trumslag, som skett på gatan till auktion, men

Kiersti har varit i stugan och sett spöket taga uti en gardin vid ett litet kikfönster och därmed slagit ett glas neder som stått i fönstret, vilket gått sönder, varav modern[49] fått anledning att komma in i stugan, men som spöket då gått emot henne, har Kiersti bett sin moder[49] gå undan, vilket hon ock gjort. Uti brygghuset har Kiersti och sett detta spöket esomoftast och skall det stundom där stå mitt för dem på golvet samt vrida händerna. Så skall det ock för några veckor hänt, att då Kiersti stått och tvättat, har hennes styvmoder kommit gåendes och ville se om kläderna, varvid spöket tagit med händerna uti en så, varuti var lut och slagit det ut efter hennes styvmoder, och skall en mjölnarehustru, vars namn hon ej vet, varit därvid tillstädes, som hjälpt dem att tvätta, och sett när luten utkastades, men själva spöket har hon inte kunnat se.

Om Kiersti varit tillstädes, då Karna Maehrs, som hjälpt dem att slakta, sett spöket? Att de icke slaktat utan tvättat den gången och har Kiersti visserligen varit tillstädes och nekade ej att hon misstyckt, att Karna Maehrs talat om spöket, eftersom hon menar det varit bättre att tiga därmed.

Angående brädan, som ifrån loftet blivit nedslagen, säger Kiersti, att hon sett, att spöket med bägge händerna tagit uti brädan att slå neder, varför hon bett sin fader akta sig. Kiersti förmenade, att slaget varit henne ämnat, vilket hon sluter därav, att brädan kommit på skrått mot henne.

Vidare berättar Kiersti, att när förenämnda spöke en gång var bortgånget, har hon sett ett annat spöke, som gått uti Rasmus Ipsons avdöda hustrus gestalt.[50] Varav hon kan sluta, att det varit ett annat spöke, eller om hon tyckt sig kunna igenkänna Rasmus Ipsons hustru? Hon har sett detta vara mindre än det andra spöket, och dessutom har det senare varit bortgånget. Vidare har hon inte kunnat igenkänna Rasmus Ipsons hustru än att hon varit mindre till växten.



Tvenne fruntimmer, som plötsligt blev så långa, att de räckte över husen. Teckning av Karin Lundvall.

Om hon sett spöket i dag? Ja, kort förrän hon gick hit upp, har hon sett det i sin moders gestalt. Kierstis berättelse upplästes och vidkändes av henne.

Häruppå inkallades soldaten ChristianMaehr av överste Zanders Regemente, 25 år gammal, född här i Malmö, som arbetar som gesäll hos handskmakaren Swen Wernberg, vilken såsom av god frejd efter föregången förmaning avlagda behörig vittnesed, och gjorde denna berättelse, att han ofta sett spöket i Per Möllers hus, både på loftet, i brygghuset och i stugan uti människogestalt och likt Per Möllers förra hustru. Det hade varje gång varit klätt som ett lik, undantagandes en gång på loftet, då det haft en flamsk tröja och en röd filt-

kjortel på sig, stått med händerna i kors och lutade med huvudet intill skorstenen.

Om han tillförne sett spöke? Han berättar eljest liksom Kiersti, att detta spöket svävar av och an, när det flyttar sig. Christian Maehr gav i övrigt vid handen huru det hände honom, när han första gången sett detta spöket i Per Möllers hus, nämligen således, att sedan han om en måndags afton, i dag 3 ne veckor sedan, varit hos Per Möller och sett spöket gå in genom porten samt vidare till brygghuset, har han klockan halv tolv om natten gått därifrån till sin mästare hus.[51] Under hemvägen hava 2 ne personer mött honom, liksom 2 ne fruntimmer uti gränden vid madame Haaks hus,[52] samt när han kommit till sin mästares hus och stått där samt bultat något, hava åter 3 ne fruntimmer kommit ifrån bokhållaren Bertill Kocks hörna,[53] vilka gått förbi honom och blivit i det samma så långa, att de räckt över husen.

Vittnet har omsider kommit in i sin mästares hus, men har då ej kunnat tala, utan har det alltid varit liksom en kall hand lades på munnen, då han ville tala, vilket kontinuerat till dess ljuset blivit tänt och han lagt sig samt befallt sig i Guds hand. Säger i övrigt att gesällen Nils Andersson[36] varit med i huset hos Per Möller och sett spöket. Kiersti, som var närvarande, berättade, att hon också sett spöket på loftet i samma habit,[61] som vittnet angivit. Därmed slöts rannsakningen för denna gången eftersom tiden är förliden.

4 september

Idag fortsattes rannsakningen angående det utkomna allmänna ryktet om spöke uti Per Nilsson Möllers hus, vid vilken rannsakning vördiga prästerskapet var tillstädes, och inställde sig jämväl Per Nilsson Möller.

Magistraten lät först uppläsa stadsfiskalen Munthes[54] ingivna berättelse, i dag daterad, varuti han andrager, att han varit i Per Möllers hus strax ryktet om spöket utkom och sökt göra sig närmare därom underrättad, men har själv ingenting sett. Han anförde i övrigt vad Per Möller givit honom vid handen, och vem som sett detta spöket med mera som detta memorialet vid handlingarna utvisar. I anledning av gårdagsprotokollet uppkallades hustru Karna Maehrs, 60 år gammal, vilken efter skedd tjänlig föreställning och förmaning avlade behörig vittnesed. Sedan vittnade hon, att nästlidne fredag, som hon menar, har hon varit i Per Nilsson Möllers hus och hjälpt dem att tvätta. Emot middagstiden har hon gått från brygghuset ut i gården att hämta en spann vatten, då Per Möllers dotter, Kiersti benämnd, talat till vittnet och frågat, om hon sett hennes mor? Och när hon sagt "Nej," har Kiersti utlåtit sig" Jo, nu gick hon i brygghuset." Så snart vittnet kommit i brygghuset, har hon sett spöket stå där uti ett hörn vid Rasmus Ipsons husvägg, klätt såsom ett lik, haft på huvudet en servett, vita linstrumpor på fötterna, vita handskar på händerna och bandrosor, bundna över armarna och hade haft händerna sammanlagda. När vittnet sett denna gestalten, har hon blivit ganska illa vid sig, så att hon nästan svimmat, vilket den andra hustrun Bengta Håkans märkt, som varit där och tvättat samt därpå frågat, varöver hon blev så häpen. Vittnet har svarat, att hon såg det, som Per Möllers dotter talade om, varpå hustrun svarat: "Låt henne gå i Guds namn." I det samma har spöket flyttat sig bakom kölnan. Strax därpå har Per Möllers nuvarande hustru kommit gåendes och gått i brygghuset på trappan till loftet. Hon sade sig skola gå upp och se efter, om det inte regnade i hennes kummin. Så snart hon sagt dessa orden, har spöket tagit med händerna uti lintyget eller klädseln framför sig och i sådan kraft svingat sig på samma trappa till loftet, att spöket varit 3 ne trappsteg ovanför hustrun.

Dagen därefter har vittnet på Per Möllers begäran åter gått dit i huset, då Per Möller tagit henne och sin hustru samt sina barn med sig klockan vid pass ett om dagen och gått upp på loftet, varest spöket stått i samma gestalt som förra dagen. Vid vilket tillfälle Per Möller talat till spöket med desse orden: "Jag spörjer dig till i den Heliga Trefaldighetens namn, vad du går efter, dina barn hava ingen nöd." Då har spöket just vänt sig om och ställt sig med ryggen mot dem. Sedan har det gått till andra ändan av loftet, varest legat en taksten och stampat på densamma med ena foten samt därvid runkat på huvudet, vänt sig åt folket och mumlat med munnen. Därpå gick vittnet sin väg och har sedermera ej varit där. Upplästes och vidkändes. Om hon tillförne sett spöke? Ja, hon kan se spöke och har ofta sett det. Tog avträde.

Per Nilsson Möllers hustru Ingeborg Lutterberg infordrades och förhördes. Hon androg, att hon icke sett något spöke men har låtit berätta sig åtskilligt, vad i hennes hus med spöket förelupit, och vilket här nog lärer vara anmält. Frågas om en så med lut uti blivit kastad efter henne? Ja, att samma så kommit omkull efter henne, utan att hon eller någon annan varit så när, att den kunnat rivas omkull. Eljest har hustrun hört buller på loften, förutom det som händer med kreaturen i gården, att de flyga och löpa omkring berättade hustrun jämväl, att de icke kunna hava något ljus tänt om nätterna. Ty, ehuruväl de låtit upptända både ljus och lampan samt haft ljuset stående på bordet och lampan hängande vid väggen, skola likväl bägge ljusen bliva utsläckta på en gång, och har hustrun sett när ljusen utsläckas, varmed så tillgår, att lågan lyfter sig några gånger ifrån veken och omsider slocknar utan att den ringaste os eller elak lukt efterlämnas.

Om både lampan och ljuset släckas på en gång och veken därjämte, så att ingen eld är däruti? Hustrun tillfrågades vidare angående det sönderslagna glaset, huru därmed tillgått och svarade, att hon ej vet egentligen sammanhanget, emedan hon ej varit i stugan utan i förstugan, men hon har hört när det slog sönder, varvid det henne förekommit, likasom hela tabuletten[55] föll neder i stugan, och har dottern Kiersti sagt, att ingen var när glaset.

Efter uppläsande härav erinrade hustru Lutterberg, att Kiersti och hustrun som tvättade, några gånger innan sån kastades omkull, bett henne gå ut och givit henne anledning därtill nu med det att skaffa sig dricka nu med ett annat ärende, men hustrun har icke förstått deras mening. Tog avträde.

Pigan hos kantorn Lagerstrand[56] Johanna Elisabeth Algren,[36] 22 år gammal, inkom och på föregången förmaning avlade behörig ed vittnade därpå, att för ungefär 14 dagar sedan har hennes matfader varit hos Per Nilsson Möller och kikat efter henne, emedan hon kan se spöke. När hon kommit dit, har Per Möllers dotter, Kiersti benämnd, bett henne gå med i brygghuset, och följt med henne dit, då Johanna gått uti gången bak kölnan, varest hon blivit spöket varse, som suttit uti kroken haft en röd filtkjortel och en tröja på sig, dock kan ej sägas, om det var flamsk tröja eller ej. Detta spöket har eljest sett rätt fasligt ut, haft ett stort huvud som en tjur och stora ögon, röda som eld, men eljest blåsvart i ansiktet. Pigan har därpå blivit häpen och gått därifrån, dock när hon varit i dörren, vänt sig om och i detsamma sett spöket resa sig och vända sig om. Mera vet hon inte. Om det då varit i samma skapnad som förr? Ja. Pigan har dagen efter varit sjuk och öm i kroppen. Vad anledning hennes matfader haft att kika efter henne? Hon har berättat honom, när hon sett något spöke, vilket hänt henne några dagar förut, då hon om natten kl. 11 uti gränden emellan bokhållare Bertill Kocks och köpmannen Falkmans hus[57] mött ett långt fruntimmer.

Stadskocken Erik Marcks piga Anna Elisabeth Esbiörnsdotter,[36] 18 år gammal, vittnade efter



Brygghusspöket med stort huvud som en tjur och stora ögon, röda som eld. Teckning av Karin Lundvall.

avlagd ed, att för ungefär 10 dagar sedan har hon på Per Möllers hustrus begäran första gången gått in i huset och följt dottern Kiersti i brygghuset, då hon sett en vit hund stå där, vilken gått bak kölnan och åter blivit helt svart samt till skapnaden som en liten människa. Andra gången hon varit där, har spöket varit bak kölnan uti en stor människogestalt, vitt ovantill och svart nedantill, men uti ansiktet svart som hon tyckte. 3 dje gången har hon sett det uti människoskapnad helt vitt, stående på golvet i brygghuset, men strax därpå har det flyttat sig till en stolpe och haft liksom 2 ne hundfötter, sedan hon gått från brygghuset, har hon stannat på gården och sett till brygghuset, då hon förmärkt, att spöket uti skapnad av en vit katt sprungit upp och ned vid ett hål på väggen. Om hon sett spöke förr? Ja, både här, medan hon var på barnhuset, och då hon var i Gröms[58] i Tyskland. Upplästes och vidkändes.

Dottern Kiersti Möller uppkallades och konfronterades med pigan Johanna angående klädedräkten, då Kiersti berättade, att hon inte mer än en gång sett spöket med röd filtkjortel på loftet och hade inte annorlunda sett det, när Johanna var där, än uti vit klädsel.

Flickan Anna Christina Malmborg,[36] på 15 året gammal, som tjänar hos garvaren Mathias Pettersson avhördes utan ed. Hon säger, att hon sett detta spöke många gånger. Första gången har hon sett det i Per Möllers hus inne i stugan, stå bak kakelugnen, vitt ovantill och svart nedantill i människogestalt. Sedan har hon sett det i brygghuset bak kölnan, svart ovantill och vitt nedantill i samma gestalt. Därpå har det kommit fram på golvet och ställt sig utmed en stolpe, då det blivit stundom stort, stundom litet, och omsider förvandlat sig till en vit hund med svart fläck på ryggen. Eljest har flickan Anna Christina många gånger sett detta spöket på gården, och en gång sett det sitta på planket emellan garvarens och Per Möllers hus, då det varit helt fasligt och inte sett ut som en människa, utan som ett svart träbeläte, haft ögon, vilka brunnit som själva elden, varvid det räckt ut den ena handen, och slagit sig några gånger på munnen. Om hon förut sett spöke? Ja, hon har ofta sett det på gatorna om ljusa dagen. Huru hon kunnat veta, att det varit spöke? Man kan nog veta det, ty spöket går inte på gatan, eller har inte fötterna på stenarna, utan svävar allenast i luften. Vidare erinrar flickan, att hon sett detta spöket ofta gå på gården och vrida händerna liksom fingrarna skulle brytas ut och ställt sig helt bedrövat. Hon har också sett

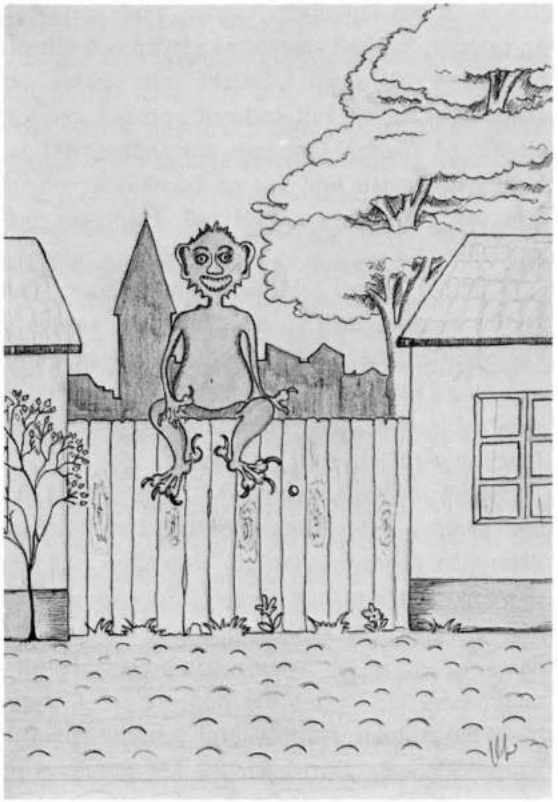

Ett fasligt spöke på planket. Teckning av Karin Lundvall.

det på gården hava röd filtkjortel och flamsk tröja på sig, mössa på huvudet, kolsvart hår och svarta ögonbryn. Hon berättade likaledes, att hon varit där med, när skrivaren Hellje Roth kommit dit och velat se spöket, då hon hört spöket väsa åt honom som en gås. Vad skapnad spöket haft, då det suttit på planket, efter det hon säger det ej varit likt någon människa och likväl med handen slagit sig på munnen? Det har väl så vida liknat en människa, att det haft händer, men eljest varit svart och fasligt.

Rasmus mjölnares hustru Johanna Andersdotter,[36] 60 år gammal, inkallades och hördes utan ed angående lutens utkastande och yttrade sig, att hon sett att sån blivit över ända kastad utan att någon varit därvid, och hade dottern Kiersti bett dem gå ifrån det rummet.

Handskmakaren Erik Lundholtz inkom och berättade utan ed, att han varit uti Per Möllers hus och hört hans dotter samt garvarens tjänsteflicka tala om spöket och säga att det gick där och där, men själv har inte sett det, dock har Lundholtz hört ett starkt slag uti kakelugnen, likasom det ena stycket skulle fallit ut, oansett ingen efter Kierstis berättelse varit i köket, som kunnat slå in i kakelugnen, och sade Lundholtz, att Segerdahl varit med tillstädes i stugan. Så har också Lundholtz sett dörren slås upp, då flickan sagt att spöket gått ut. Lundholtz har därpå bett flickan gå efter och se vart det gick, och hade flickan sagt, att det var i ölkammaren och hade förvandlat sig till en svart hund med vit ring om halsen. Eljest har Lundholtz också ofta hört larm på loftet, då ingen människa varit där, erinrar dessutom att när Per Möllers hustru var död och innan hon blev begraven, har man om nätterna hört mycket larm på loftet, och har det ofta slagit till, liksom bjälkarna skulle brista av.

Krögaren Segerdahl hördes utan ed, som uti sin berättelse stämde med Lundholtz överens, undantagandes vad flickan berättat om svarta hunden vilket han ej hört.

Garvaren Mathias Petterssons dräng Mårten Nilsson,[36] 20 år gammal, berättade utan ed, att en gång, då han ensam stått och sågat bränne i gården, klockan ett kvarter till sju om aftonen i skymningen, har han sett uti loftshålet i Per Möllers hus ett spöke, som för hans ögon varit såsom en säck, men likväl rört sig, så att det verkligen varit spöke och ej någon inbillning hos honom. Det har också en gång räckt ut en hand, varav kreaturen blivit oroade på gården som han hört. Om han förr sett spöke? Nej. Upplästes

varmed rannsakningen slöts för denna gången, emedan klockan slagit tolv.

Stadsfiskalen Hans Lorens Munthes berättelse[59]

Sedan ett allmänt rykte i staden om bemälta spöke utkommet har jag å ämbetets vägnar jämte bägge kämnärerna Malmborg[60] och Örngren[44] medfölje i förleden tisdags 8 ta dagar sen förfogat mig till Per Nilsson Möllers hus i tanke att göra mig närmare underrättad om detta i staden utkomna rykte. Tillfrågade jag Per Nilsson Möller huru därmed egentligen sammanhängde samt bad honom giva mig därom sin tillförlitliga berättelse, sådan som han kunde den med ed bekräfta i fall han skulle bliva därom anmodad. Svarade han mig att ryktet beklageligen var allt för sant, fastän han icke själv sett spöket, har han likväl vid ett och annat tillfälle nogsamt förnummit sådant vara uti det hus förhanden, tilläggandes detta att dagen förut hade skrivaren Hellje Roth tillika med sergeanten Becksell[36] av Cronobergska Regementet och kapten Carplans kompani varit där och velat fördriva spöket, som han, nämligen Roth, då ögonskenligen sett och hört väsa som en gås. Berättandes ytterligare på tillfrågan kunna namngiva flera som detta spöket hava icke allenast sett i människogestalt utan också i hundskapnad till vilken ända Per Nilsson Möller då utnämnde gesällerna Christian Maehr och Nils Andersson tillika med stadskocken Erik Marcks tjänstepiga Anna Elisabeth Esbiörnsdotter, förutom garvaren Mathias Petterssons tjänsteflicka Anna Christina Malmborg benämnd. Och som jag ändå tvivlade om denna Per Nilssons gjorda berättelse lät jag efterskicka bemälda handskmakaregesäller och tjänstepigor, vilka sedan de voro ditkomna blevo av mig föreställda, att de skulle berätta vad de sig hade bekant om detta i Per Nilsson Möllers hus efter rykte uppkomna spöke med mera. Varpå gesällen Christian Maehr svarade, att han en och annan gång sett detta spöket i människogestalt med vilken berättelse handskmakaregesällen Nils Andersson överens kom. Varefter jag tillfrågade tjänstepigan Anna Elisabeth Esbiörnsdotter vad hon i denna saken hade sig bekant; svarade som de förra gesäller, att hon där i huset sett ett spöke så väl i människogestalt som uti en hunds skapnad, varmed tjänsteflickan Anna Christina Malmborg även väl överens kom. Sedan de särskilt som bemält är var för sig hade gjort sina berättelser, bad jag dem gå med mig neder till hästmöllan och visa mig varest de tillförne hade sett spöket; gjorde de mig följe och strax efter inkomsten sade de sig sådant i människogestalt bakom kölnan kunna se spöket, som strax därefter kom spatserandes fram på golvet och flyttade sig av och an ifrån det ena stället till det andra uti vit och svart habit.[61] Vilket för mina ögon var förborgat att jag tillika med en del andra människor, som då tillstädes voro, icke se kunde. Detta är allt vad jag mig i denna saken har bekant.

Malmö den 4 september Ao 1739
Hans Lorens Munthe[54]

5 september

Med rannsakningen angående ryktet om spöke i Per Möllers hus kontinuerades, varvid utav vördiga prästerskapet prostarna Rönbeck och Bützow samt komministern, magister Hooth voro tillstädes.

Per Möller blev efterskickad och infann sig. Sedan inkallades skrivaren Hellje Roth, 33 år gammal, vilken utan ed berättade, att i måndags åtta dagar har han varit uti Per Möllers hus och gått till kölnan, varest folket sagt, att spöket sig uppehöll, då han tyckt att i kroken bak kölnan

varit något svart, liksom en hund, och tillstod, att han talat till detsamma, varvid någon av de närstående sagt, att det väst åt honom såsom en gås, vilket han också tyckte, att han själv hörde och har således frågat, varför det väste, varpå det åter likasom rört sig. Håller i övrigt före, att det måtte vara något verkligt spöke. Upplästes. Avträdde.

Hustru Bengta Håkans, soldatens av major Spaaks kompani och Willdebrandska regementet Håkan Frisks[36] hustru, 53 år gammal, inkallades och gav vid handen, att hon varit tillstädes i Per Möllers brygghus, då Karna Maehrs blivit så illa vid sig och sagt, att Per Möllers förra hustru stod vid kölnan vilket dottern Kiersti också sagt, men Bengta har ingenting kunnat se. Icke desto mindre har Bengta talat till spöket och bett det gå bort till sin grav, där det borde ligga, dock icke fått något svar. Hon sade, att hon gjort denna föreställningen till spöket av den anledningen, att hon hört sina föräldrar säga, man skulle så ställa sig vid slika tillfällen; mera vet hon inte. Tog avträde.

Soldaten Per Larsson Knoop utav Jönköpingska regementet inkom och berättade utan ed, att uti nästlidna vecka, icke rättare han minnes, har Per Möllers hustru kallat honom in från gatan och bett honom följa dottern Kiersti ut i gården och hålla ljuset för henne, medan hon mjölkade korna, vilket Knoop också gjort. När de kommit ut i rummet, varest korna stått, har Knoop satt sig på ett kar, och Kiersti har begynt att mjölka kon. Emellertid har Knoop talat till henne och frågat, varför hon inte ensam kunde gå till denna sysslan, då Kiersti åter frågat, om han inte såg någonting. Knoop svarade: "Nej" och steg därpå upp efter Kierstis begäran och såg sig om, men kunde ingenting se. I anseende därtill har Kiersti berättat honom, att där gick något spöke i gården som förorsakade, att hon var rädd och tordes inte gå allena om kvällarna. Sedan Kiersti mjölkat bägge korna, har hon åter frågat, om han nu inte sett något och bett honom se uti kroken vid kölnan. Knoop har därpå gått några steg därifrån med ljuset i handen och tittat åt det av Kiersti utvisade stället, då han sett något svart såsom en skugga, likt en människa av liten växt, dock utan huvud, och sade Knoop, att Kiersti då stått bredvid honom så att hon icke varit emellan ljuset och den omtalade skuggan. Soldaten Knoop har jämte Kiersti gått därifrån. Och ehuruväl han tyckte sig icke bliva häpen, är han likväl därefter bleven ganska sjuk, så att han strax måtte gå till sängs, men följande dagen är han bleven bättre. Upplästes och vidkändes. Avträdde.

Handskmakaregesällen Nils Andersson, 22 år gammal, inkallades. Och som rätten fann nödigt att låta honom avlägga behörig ed så framstod han uppå skedd förmaning och avlade densamma. Sedan vittnade han, att för 14 dagar sedan om en söndag efter kl. 8 har han första gången sett spöket i Per Möllers hus, då det stått vid brygghuset i människogestalt, fasligt högt och stort, svart nedantill knäna och vitt ovantill med svart mössa. Andra gången har han sett spöket i gården uti människogestalt, helt vitt med svarta bandrosor på armen, tyckte då att det liknade Per Möllers förra hustru. Nästlidna tisdag åtta dagar har vittnet åter varit i Per Möllers hus i stugan, då dörren av sig själv sprungit upp, och när vittnet gått till dörren i mening att tillsluta densamma, har han blivit varse en stor svart krullig hund, som vänt sig om, då ögonen tindrat i huvudet såsom av eld. Och hade denna hunden gått till brygghuset. Om han förr sett spöke? Ja. Upplästes.

Kämnären och organisten Örngren, som också röres uti fiskalens berättelse, inkallades och androg, att han icke har något att säga som kan tjäna till upplysning i detta mål. Han har väl 2 ne gånger varit i Per Möllers hus. Första gången tyckt likasom han såg något vitt uti kölnekroken, men som då han andra gången var där, han ej kunde se det ringaste, så kan han ej heller för sin

del göra någon reflexion på det förra. Upplästes och tog avträde.

Sedan man så vida kommit med denna undersökningen, fann magistraten med vördiga prästerskapet nödigt, i anledning av Per Möllers hustrus berättelse angående ljusens utsläckande att utse några trovärdiga personer, vilka hela natten igenom förbliva uti rummet hos Per Nilsson Möller, varest han ligger och noga tillse, om ljusen släckas samt huru därmed tillgår.

Till denna förrättningen utsågs skolkollegan Beckman,[62], pedagogstudenten Wedeman[63] jämte vaktmästaren Ströman,[64] varom de skola tillsägas.

8 september

Sedan utav vördiga prästerskapet prostarna Rönbeck och Bützow sig infunnit, inkallades skolkollegan Beckman, studenten Wedeman och vaktmästaren Ströman, vilka uti Per Nilsson Möllers närvaro gjorde följande berättelse: Att de i går natt efter magistratens befallning varit uti Per Möllers hus, då de låtit upptända ett ljus i stugan, ett ljus i kammaren och en lykta i köket, vilka därpå brunnit hela natten utan att det någon gång blivit utsläckt, och hade de i övrigt icke hört eller sett det ringaste, icke märkt så mycket som en knäpp, men eljest har Per Nilsson Möller sagt, att spöket varit i stugan vid kakelugnen kort förrän de kommo dit, ävensom Per Möller velat påstå, att där skall gå verkligt spöke.

Per Nilsson Möller gav nu tillkänna, att något besynnerligt förelupit hos honom i förrgår, då dörren till stugan blivit uppslagen, varom Anders Jönsson grynmalare,[36] Erik Lundholtz och garvarens tjänsteflicka skola veta besked, som varit i stugan.

Stadsfiskalen Munthe närvarande berättade också, att han i dag efter justitiaeborgmästarens befallning varit i Per Nilssons hus att efterse, om någon målning skulle finnas på väggen vid kölnan, som det velat förljuda, då fiskalen noga sett därefter och icke funnit tecken till någon målning. Vid det tillfället, och när fiskalen varit i stugan, har Per Möllers dotter sagt, att spöket gått i stugan, vilket han fuller icke sett, men just i detsamma, att flickan sagt, "nu går det ut", har dörren sprungit upp. Och ehuruväl fiskalen själv stängt dörren igen så försiktigt, att den verkligen rätt varit tillsluten, har den likväl andra gången åter av sig själv sprungit upp, och beropade sig fiskalen på bryggaren Holm,[65] som också varit i stugan. Bemälde bryggare inkallades och berättade, att han varit i dag i Per Möllers hus, både medan fiskalen var där och förut. Förrän fiskalen kom, har dörren till köket sprungit upp, då Holm tänkte, att det kunnat ske genom väderdrag från andra dörren till förstugan, efter några vid detsamma gick därigenom, men sedan fiskalen kommit, har dörren 2 ne gånger av sig själv med force[65A] blivit uppslagen, utan att någon varit nära dörren, och har Holm med flit sett efter att dörren ogörligen av väderdrag kan gå upp, emedan den står så fast, att om man öppnar klinkan, blir den ändå stående, så att den med makt måste öppnas. Om inte den andra dörren eller något fönster varit öppna? Nej.

Eljest berättade Holm, att garvarens flicka i dag även varit där med, vilken då skall blivit mållös, åtminstone har hon inte talat, ehuru Holm talat till henne och bett henne svara sig. Denna flicka efterskickades genom stadstjänaren Bengt Liungström.[66] Stadstjänaren kom tillbaka och berättade, att flickan är sjuk, så att hon inte kan komma upp och hade hennes matmoder sagt, att flickan nyss fått sitt mål igen.

Emedan det berättas, att skolkollegan Pflucht[67] skall kunna se spöke, ty efterskickades han och kom tillstädes och yttrade sig, att han ofta sett spöke. I anseende därtill anmodades Pflucht att nu strax gå uti Per Möllers hus och tillse, om där nu finnes något spöke, eftersom Per Möller berättar, att det mest visar sig förmiddagen. Pflucht yttrade sig, att han uppå magistratens

kallelse och anmodan ej vill draga sig undan för denna sysslan, gick därpå åstad och tog med sig Beckman jämte stadsfiskalen Munthe. Per Nilsson Möller ansades också att därvid vara följaktig.

Bemälde personer kommo tillbaka och berättade Pflucht, att han ingenting sett eller hört i Per Möllers hus, och ehuruväl Per Möllers dotter sagt, att spöket stått såsom en hund i kölnekroken, har han likväl inte det ringaste sett eller förmärkt. Togo avträde, undantagandes Per Möller. Per Möller androg för magistraten, huru han i anseende till det spöket, som går i hans hus, mycket förklenas av en och annan i staden i det somliga taga sig därav anledning att beskylla honom för åtskilliga grova missgärningar, ja man har gått så vida därmed, att det också kommit i rykte som skulle Per Möller ha mördat sin hustru. Och emedan han i övrigt ganska mycket oroas i sitt hus, vintern dessutom tillstundar, då nätterna äro långa, ty beder han om råd och hjälp i detta fall och hemställer till magistraten, om icke det kunde vara lovligt att låta öppna graven, varest hans avlidna hustru blivit lagd, och efterse, om hennes kropp finns där samt om den skulle ligga där, huru den är beskaffad till utvärtes anseende, helst Per Möller själv är i den tanken, att liket ej ligger i graven. Tog avträde.

Magistraten konfererade med vördiga prästerskapet härom och fann nödigt att anmoda vördiga prästerskapet om deras skriftliga betänkande angående gravens öppnande, då magistraten vidare vill överlägga med dem i det målet och sedan taga sådana utvägar, som omständigheterna kunna medgiva. Prostarna Rönbeck och Bützow tillika med stadskomministern Ledebur närvarande sade sig vilja efterkomma magistratens åstundan och till den ändan sammanträda samt deras skriftliga utlåtande ingiva.

19 september

Prosten, magister Rönbeck uppsände sitt och vördiga prästerskapets betänkande angående Per Nilsson Möllers avlidna hustrus gravs öppnande, varom protokollet av den 8 dennes förmäler. Och ehuruväl magistraten för sin del instämde uti lika mening med vördiga prästerskapet att låta öppna graven, besynnerligen i anseende till det lösa ryktet, som utkommit angående någon med den döda kroppen förelupen vidskeplighet medelst tungans genomstickande med en nål eller en vit styvers[68] läggande under tungan, fann magistraten likväl nödigt i anledning av vördiga prästerskapets påminnelse att först däröver begära högvördiga konsistoriets[69] utlåtande, till vilken ända brev härom avgår med nästa post av sådant innehåll, som expeditionen utvisar.

1 oktober

Uppå magistratens anmodan kommo tillstädes å vördiga prästerskapets vägnar här i staden prosten, magister Bützow och pastorn Per Sommar,[70] tillika med doktor Koulas,[71] då upplästes högvördiga konsistoriets inkomna brev och svar under den 22 september, därutinnan konsistorium bifaller magistratens och prästerskapets utlåtelse om Per Nilsson Möllers avdöda hustrus gravs[72] öppnande, dock att det ej sker så alldeles uti tysthet, att ju det påsyftade ändamålet därmed må kunna erhållas. Konsistorium begärde sedan med det första del av den rannsakning, som om detta spöket hållen är att låta densamma förvaras ibland konsistoriets handlingar.

I anledning härav avtalades med vördiga prästerskapet att låta denna gravöppning i morgon bittida klockan sex försiggå: då någon av magistratens ledamöter tillika med vördiga prästerskapet vilja på platsen till mötes komma

och då med sig taga så många av borgerskapet som kan nödigt prövas tillika med Per Nilsson Möller, som öppningen rekvirerat, och kommer jämte doktor Koulas även fältskären Tillke[73] att vara härvid tillstädes. Varefter också sedan rannsakningen blivit fullbordad och justerad ett exemplar därav kommer att till konsistorium överskickas.

Konsistoriets brev till magistraten[74]

Till svar uppå magistratens skrivelse av den 20 dennes har konsistorium härmed bort lämna, att vad det omskrivna spöket vidkommer, vilket visar sig uti borgaren och bryggaren uti Malmö Per Nilsson Möllers avlidna hustrus gestalt och även esomoftast uti andra skepelser, och av vilket bemälde borgare med allt hans husfolk skall mycket oroas, så finner konsistorium för sin del intet som hindrar med mindre samme Per Nilssons avdöda hustrus grav må i hänseende till de såväl av magistraten som prästerskapet i Malmö anförda omständigheter uppå dess gjorda ansökning, öppnas, och liket, såvida möjligt är, besiktigas, så mycket mera som konsistorium nogsamt är försäkrat, att magistraten efter sitt utlåtande ej underlåter att besörja, att den försiktighet härvid brukas, som vederbör, samt att detta ärendet ej sker så alldeles uti tysthet, att ju det påsyftade ändamålet därmed må kunna erhållas. För övrigt skulle konsistorium gärna utbedja sig med det första del av den rannsakning, som om detta spöket av magistraten blivit hållen, och låta densamma förvaras ibland konsistoriets handlingar.

Lund den 22 september Ao 1739
Carl Papke[75]



Biskop Carl Papke. Svenska porträttarkivet.

10 oktober

I dag fortsattes rannsakningen angående spöket uti Per Möllers hus, varvid prostarna Rönbeck och Bützow samt komministrarna Sommar och Hooth voro tillstädes. Och som i följe av protokollet under den 1 dennes Per Möllers avlidna hustrus grav blivit öppnad uti några av magistratens och vördiga prästerskapets närvaro, så anmärktes nu huru därmed tillgått, och vad man befunnit.

Uppå gjord anstalt skedde grävningen om morgonen bittida, varvid så väl Per Nilsson Möller som åtskilliga andra av borgerskapet voro tillstädes, vilkas antal sig än mer ökte under

själva förrättningen, och var även stadens fysikus, doktor Koulas jämte fältskären Tillke därvid närvarande. Sedan graven och kistan var öppnad, befanns den döda kroppen ligga därstädes så förruttnad, som tiden kunde medgiva, uti vilken samma kropp legat i jorden. Varvid doktor Koulas och fältskären Tillke med ett järn öppnat munnen på den döda kroppen och eftersett, om något tecken skulle finnas till tungans genomstickande med en nål eller annan vidskepelse, som efter löst rykte skall vara skett, men man har icke funnit det ringaste tecken, ej heller någon liknelse därtill, att hustrun på våldsamt sätt skulle kommit av daga, vilket senare dock förmedelst kroppens beskaffenhet ej kunnat så noga efterses. I anseende till allt sådant har man låtit lägga den döda kroppen åter på sitt ställe i graven och densamma med mull tillsluta, vid vilket tillfälle det närvarande folket blivit föreställt, att uti dylika fall ej hysa några vidskepliga tankar helst de nu erfarit, att den döda kroppen emot någons mening verkligen varit i graven samt undergått förruttnelse.

I anledning av protokollet under den 8 sistlidne september tillfrågades nu Per Möller, vad det var för besynnerligt som i hans hus förelupit den 6 dito. Per Möller androg, att garvarens tjänsteflicka sett spöket öppna en kanna på bordet samt sätta sig vid en spinnrock, då denna flickan talat till spöket och frågat, om det vore törstigt, samt när det gått till spinnrocken sagt, att det först skulle binda strumporna på sig. Berörda flicka Anna Christina Malmborg inkallades och berättade, att hon tillstår så vara passerat som Per Möller anfört och vidgår jämväl, att hon i sin enfaldighet tagit spinnrocken ifrån spöket och burit in den i stugan samt sagt till spöket "vill du inte spinna, så behöver du inte sitta där." Sedan har hon sett spöket öppna locket på en kanna, som stått på lilla bordet och titta neder i kannan, då hon också talat till spöket. Men dagen efter har Anna Christina blivit mållös och sjuk, så att hon legat till sängs någon tid. Om ingen annan varit tillstädes, som sett, när locket öppnades på kannan? Ingen var i kammaren mer än Eric Lundholtz hustru,[76] Per Möllers hustru och Per Möllers dotter. Per Möllers dotter, Kiersti benämnd, efterskickades och berättade, att hon sett, när spöket öppnade locket på kannan. Per Nilsson Möller och Eric Lundholtz, som nu voro vid rätten tillstädes androgo, att deras hustrur ej sett något spöke den gången i kammaren ej heller hava de blivit varse att locket på kannan öppnades.

Grynmalaren Anders Jönsson, som samma gång varit i huset, hördes härutinnan och berättade, att då han suttit jämte Eric Lundholtz i stugan och rökt en pipa tobak, har dörren av sig själv sprungit upp, utan att någon varit därvid, varöver Anders Jönsson tillstår sig blivit häpen, men eljest har han ingenting sett. Han har dock hört flickan Anna Christina berätta, att spöket öppnat locket på en kanna med mera. Samma berättelse gjorde Eric Lundholtz. Kiersti Möller tillfrågades, om spöket förmärktes i huset den tiden graven öppnades? Ja, att det samma tid visat sig uti människogestalt och likklädsel samt varit i kammaren, vilket i synnerhet kunnat märkas vid sängen, eftersom sängbandet blivit kastat av och an utan att någon människa rört det.

Detta intygar Per Möller sant vara i anledning av den berättelse, som hans hustru gjort för honom vid hans hemkomst från gravöppningen. Eljest säger pigan Kiersti, att hon varit sjuk och mållös en tid av detta spökeriet, så att hon måst flytta från huset, men sedan hon åter kommit sig före igen, har hon gått till sin faders hus tillbaka och ej haft någon förtret av spöket, helst hon ej brytt sig därom, vilket på tre dagars tid icke visat sig i huset, åtminstone inte om dagen.

Per Nilsson Möller anförde, att en kista, som står i stugan, har en gång om en afton, medan folk ännu var uppe, och sedan en gång om natten blivit upp och neder vänd, så att locket stått på

golvet och bottnen vänd uppåt, vilket också skett med larm så att man det kunnat höra. Eljest har också det hänt för några dagar sedan uti borgaren Anders Willbergs[77] närvaro, att samma kista velat överända kastas, då en skål mjölk stått därpå, vilken också blivit utspilld.

Anders Willberg närvarandes tillstod, att han suttit i stugan hos Per Möller och vänt ryggen till denna kistan. I detsamma har han hört mjölken spillas, som stått på kistan, och sade Willberg, att denna kistan icke är kullrig utan flat på locket. När Willberg vänt sig om, har han sett en gesäll vid namn Nils Lundgren,[36] som förut gått av och an på golvet, stå och hålla i mjölkskålen med ena handen och i kistan med den andra handen, men Willberg kan inte säga, att han själv kunnat se att kistan rördes och vet ej heller, huru mjölken kommit att utkastas, vidare än vad gesällen och Per Möller sagt för honom.

Denna gesällen var nu ej tillstädes, så att rådstugurätten ej hade tillfälle att höra honom härutinnan, dessutom fann rådstugurätten ej nödigt att vidare fortfara med denna undersökningen, eftersom så åtskilliga och varjehanda händelser esomoftast förelöpa, vilka ej förtjäna att efterforska, sedan man erfarit, att det verkligen är den onde anden, som spökar i Per Möllers hus.

Vördiga prästerskapet tillika med magistraten förehöll Per Nilsson Möller att föra ordentlig hushållning i sitt hus samt hålla bön morgon och afton och vinnlägga sig om ett gudligt och kristligt leverne; skulle han bliva av spöket vidare oroad, vill det också väl vara angeläget, att allmän förbön sker uti församlingarna här i staden, varom Per Möller på den händelse har att anmäla sig hos prosten, magister Rönbeck, som lär överlägga med prästerskapet angående ett visst böneformulär i det fallet, och sedermera efter plägad korrespondens med högvördiga konsistoriet föranstalta, att bön göres i kyrkorna.

Därmed slöts nu denna ransakningen och skall ett exemplar härav efter åstundan till högvördiga konsistorium i Lund översändas. Togo avträde.

Den onde anden fördrives med bön

När rannsakningen inleddes uteslöt magistraten inte möjligheten att något bedrägeri eller en ren inbillning kunde vara orsak till spökeriet. Vid gravöppningen uppmanades också de närvarande att inte hysa några vidskepliga tankar, sedan de nu med egna ögon sett, att bryggarehustruns döda kropp verkligen låg förmultnad i graven. Inför anhopningen av vittnesberättelser om händelser, som inte rationellt kunde förklaras, avbröt emellertid rätten slutligen rannsakningen och konstaterade kort och gott, att det verkligen var den onde anden, som låg bakom spökeriet i Kalendegatan. När magistraten den 19 oktober[78] översände protokoll från den avslutade rannsakningen till domkapitlet, betonades också i ett följebrev "att man utav de åtskilliga förekomna omständigheterna och mångas trovärdiga edliga berättelser nogsamt hade förnummit, att det verkligen var den onde anden, som efter Guds tillstädjelse övade sitt spökeri."

Mot den onde anden hjälpte endast bön. En av prosten Jöns Rönbeck i S:t Petri utarbetad och av Lunds domkapitel godkänd bön företeddes den 24 november för magistraten,[30] som samma dag beslöt, att bönen skulle tryckas. Bönen trycktes 1739 i Lund hos boktryckaren Ludvig Decreaux med titeln "Bön uti Malmö Församblingar emot Satans Spökerij" och blev 1739-1766 varje söndag uppläst från predikstolarna i kyrkorna i Malmö. Texten lyder med moderniserad stavning:

"Barmhärtige Gud och Himmelske Fader, som oss uttagit haver ifrån mörksens väldighet, och försatt oss uti din älskelige sons rike: Vi tacka dig ödmjukeligen för denna din översvinneliga nådevälgärning, men beklaga av hjärtat, att vår fiende djävulen skall ännu för våra synders skull, hava

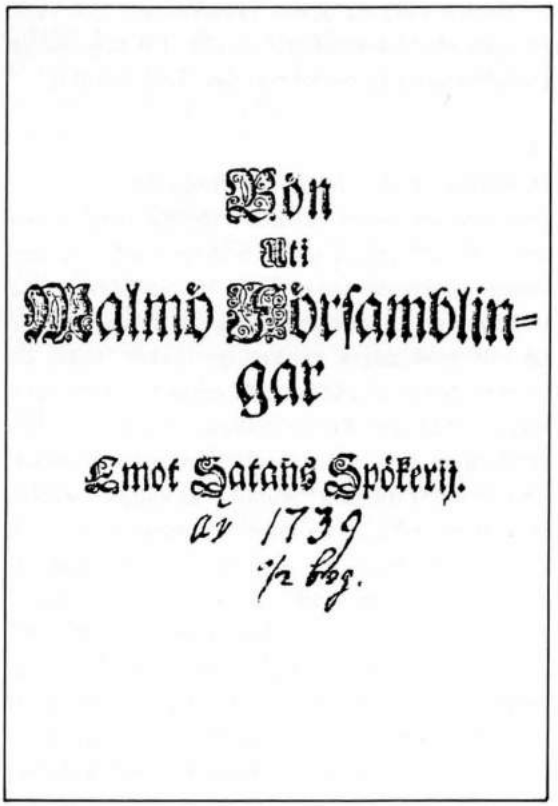
Bön
Uti
Malmö Församblin-
gar
Emot Satans Spökerij.
år 1739
½ Arg.

Försättsbladet till prosten Jöns Rönbecks bön. Lunds universitetsbibliotek.

att du skulle nederslå djävulens gärningar. Du värdes ock nu näpsa Satan, och med mörksens kedjor binda denna oroliga anden, att han varken får förstöra vår husfred eller förspilla vår samvetsro. Låt dina heliga änglar lägra sig omkring våra hus och hem, och var du själv en eldsmur om oss och allt det vi hava, så att vi både natt och dag måtte bo trygga under dina vingars skugga. Men för allting låt din helige ande städse bevara våra hjärtan, att vi icke med uppsåteliga synder giva denna fördärvaren tillfälle att skada oss till kropp eller själ. Du har ju själv sagt, att detta släktet går icke ut, utan med bön och fasta: Så hjälp oss då, att med allvar vaka och bedja, så att vi icke falla i frestelse.

Du värdige helige ande, utrusta oss med trones sköld, varmed vi kunna utsläcka all hins ondas glödande skott; Lär oss rätteligen bruka ditt eget svärd, som är Guds ord, och ikläd oss allt Guds harnesk, på det vi måtte emotstå djävulens listiga anlopp. Och när vi i denna stridande församlingen hava i din kraft bevist oss såsom goda Jesu Kristi stridsmän, så upptag oss omsider till dig, O du treenige Gud, uti freds husom, trygga boningar och skön rolighet, där vi för ditt nådiga beskärm vilja tacka och prisa dig i all evighet. Amen."[79]

makt att oroa och anfäkta dem, som du med din sons blod så dyrt återlöst haver. Vi veta väl, att sådant sker icke utan din tillstädjelse och heliga vilja, men oss är ock icke oveterligt, vad den listige frestaren i sinnet haver: Ty han går omkring såsom ett rytande lejon och söker, vem han uppsluka må. Uti oss är ingen makt emot denne starke beväpnade: Därför taga vi vår tillflykt till dig såsom vår mäktigaste skyddsherre och endaste tröst i nödene.

O Jesu Kriste, Guds son, vår trognaste frälsare, som haver krafteligen söndertrampat ormsens huvud, och fördenskull uppenbarades i världen,

Samtida närbesläktade spökerier

Ungefär samtidigt med skrivelsen om spökeriet i Kalendegatan inkom till domkapitlet från kyrkoherde Olaus Bering[80] i Husie och Västra Skrävlinge församlingar en anmälan om ett spöke i Kvarnby prästgård. Domkapitlet uppdrog åt häradsprosten Sven Trädgårdh[81] i Gessie och kyrkoherden Gustaf Billberg[82] i Västra Ingelstad att undersöka spökerierna i Kvarnby prästgård. I oktober 1739[83] meddelade häradsprosten till domkapitlet, att han tillsammans med kyrkoherde Billberg hade "varit uti Kvarnby prästgård och sökt göra sig behörigen underrättad om det spöke,

som någon tid låtit sig därstädes höra, samt den efterrättelse erhållit, att det första som därstädes förnummits, har varit buller på loften. Sedermera har om nätterna hörts, att det slagit på trumma, klingat såsom med glasbjällra eller ock givit slag likasom när klockan slår. En morgonstund, då man kommit på loften, sedan det om natten hade där stött och bultat, har man funnit några gamla stolar, som på samma loft länge stått, vara tagna utav sina rum och helt annorlunda omkring satta. Eljest vad det vidkommer, att man sett spöket, så har kyrkoherden Bering i Kvarnby berättat sig ej annat hava förmärkt, än att det en aftonstund visat sig utanför fönstren, stående såsom med en svart kåpa över huvudet, sådan som hustrurna på den orten bruka, när de följa sina män eller barn till graven med mera." I sin berättelse till domkapitlet omtalade häradsprosten vidare, att när spöket började föra buller om aftonen, sammankallade kyrkoherde Bering sitt husfolk och höll bön. Därvid blev det tyst och stilla, vilket enligt häradsprosten klart vittnar om bönens kraft. Både häradsprosten och kyrkoherden trodde, att det var onda andar, som drev sitt spel i prästgården.

Tre år tidigare hade kyrkoherde Gerhard Hegelund i Östra Broby och Emmislövs församlingar meddelat domkapitlet, att en trettonårig gosse i Broby plågades och förföljdes av ett spöke, som "tillställde mycket oväsen medelst mjölkbyttors, skoborstars, vedträds m m kringkastande." Domkapitlet uppmanade kyrkoherden "att honom med Guds ord trösta och göra bön för honom i kyrkorna samt uppmana församlingsborna till trogna förböner för honom."[84]

Epilog

Efter rådstugurättens rannsakningar förblev det tyst i Kalendegatan under drygt två decennier. När bryggaren Per Nilsson Möller den 28 december 1761 avlidit av "magasiuka"[85] och såväl anhöriga som grannar samlats till likklädsel, gjorde emellertid spöket plötsligt comeback på scenen i en grand finale med en danse macabre som huvudnummer. Om den magnifika slutscenen har dock dombok och andra arkivalier ingenting att meddela. Så mycket mera dramatiskt berättar den tradition, som J.O. Friberg åtta decennier senare återger i sin Malmö stads historia och beskrivning,[86] där det heter: "Slägtingar och grannar bjödos såsom vanligt till klädsel. Om aftonen låg hans lik i sin sorgedrägt i kistan, kring hvilken brunno flere ljus, som kastade ett matt sken på det bleka anletet. Gästerna sutto tysta och erinrade sig det förflutna. Då flög en kall windfläkt genom rummet, dörren sprang upp och Karna Möller inträdde uti sin förut beskrifna drägt med armarna korslagda öfwer bröstet. Alla häpnade och hastade, dödsbleka samt med hopknäppta händer, ur rummet. Långsamt swäfwade Karna bort till likkistan, hwarest hon stannade och blickade på den aflidne, hwars händer hon derefter fattade, uppreste kroppen i kistan och lyftade den derutur samt ställde liket framför sig på golfwet. En wind flög åter genom rummet, hwilken tillslöt dörren och utsläckte ljusen. Utanför huset hade gästerne och flere personer församlats, men ingen wågade inträda i rummet, hwarest hördes buller, som fortfor hela natten. Först sedan det dagats wågade man sig in, då Möllers lik låg såsom förut i kistan i sin swepdrägt, hwilken icke syntes rubbad utom wid fötterna. Då denna åter skulle läggas i ordning förnamns, att de nya strumporna, som dagen förut dragits på likets fötter, woro mycket slitna i sålorna och derstädes flere större hål. Allmänt utspriddes nu det ryktet, att spöket hela natten dansat med den aflidne, som derunder uppslitit strumporna." – "Möllers lik begrofs straxt, hwarmed också allt spökande så wäl i huset som å gatan upphörde." Begravningen skedde på Hospitalskyrkogården på Slottsplatsen, där hustrun Karna Möller tidigare jordats.

Ryktet om spökdansen med de uppslitna strumporna spred sig långt ut på den omgivande landsbygden, där den länge levde kvar i folktraditionen. Så sent som 1956 upptecknades i Genarps socken i Bara härad "inge i Malme va darr fårr många Harrans år sin itt spöje, såmm dansa me en mann en hel natt, når han sto lij, å åmm marenen va hossorna rent åppslitta."[87] I Husie i östra Malmö upptecknades 1952 "di gamle snakka mied åmm itt spöje i Malme, såmm dansa me en bryggare hela natten, når hann sto lij, så hann sled åpp hossorna."[88] Liknande uppteckningar har gjorts i Burlövs socken i Bara härad både 1923 och 1938.[89] Samtliga meddelare hade inhämtat sitt stoff genom muntlig tradition och inte genom läsning av äldre malmölitteratur, som de var okunniga om.

Dans med övernaturliga väsen, ofta med erotiskt inslag, är vanlig i folktron och förekommer i olika typer av vandringssägner. Ynglingar, som dansade med älvor, och flickor, som dansade med näcken eller bäckamannen, är vanliga motiv. Dansen slutade oftast med att den mänskliga partnern för alltid förlorade förståndet, fick blodiga fötter eller skor och strumpor uppslitna. En uppteckning från Södra Sallerup berättar om en dräng från Östra Kattarp, som tvingats dansa med skogsnuvan i Torups skog hela natten fram till morgonen, då hans träskor och strumpor var uppslitna.[90] Stora buskar utmed vägen, vanligtvis hagtornsbuskar, var i folktron tillhåll för trollkäringen Kitta.[91] Hon grep tag i de vägfarande och dansade med dem hela natten ända tills tuppen gol, då fötterna var söndertrasade. En till herrgården Brokind i Vårdnäs socken i Östergötland lokaliserad sägen berättar om den i livstiden eleka fru Barbro, som efter döden tvingades dansa med Satan själv om nätterna. Varje morgon hittade kammarjungfrun ett par utslitna silkesstrumpor på salsgolvet.[92] Från Andrarums socken i Albo härad berättar Eva Wigström (AVE) om en dans med en gengångare. En avliden tysk överuppsyningsman vid alunbruket kom varje natt tillbaka till sin kära och dansade med henne i ett magasin så att hon slet upp ett par strumpor, innan tuppen gol, då han måste släppa sitt grepp.[93]

Ovannämnde J.O. Friberg berättar, att när gamla hospitalskyrkogården på slottsplatsen raserades i samband med fästningsarbeten, fanns där en gravsten med texten: "Förbannad vare den, som öppnar denna grav." Friberg säger sig ha hört berättas, att denna sten blivit lagd över bryggaren Möllers första hustru. Stenen såldes och kom sedan att ligga på S:t Petri kyrkogård. Vid grävningar norr om S:t Petri kyrka i senare tid påträffades ett gravstenfragment med orden: FORBANDET VERE. Det härrör troligen från en 1600-talssten, som förmodligen är den av Friberg omnämnda, men om den legat på Karna Möllers grav är ovisst. Friberg återger ju endast det han hört.[94]

Med samtidens måttstock mätt fann rådstugurätten 1739 tillsammans med stadens prästerskap, att rannsakningarna visade, att det var "den onde anden," som låg bakom spökeriet hos bryggaren Möller i Kalendegatan, och att patentmedicinen var bön. Snart skulle emellertid den inbrytande upplysningstiden bana väg för ett förnuftsmässigt tänkande och verklighetsgrundade värderingar. Magistratens och prästerskapets slutsatser ex officio om spökeriet i Möllers hus började starkt ifrågasättas. I sin 1812 utkomna Skånes Historia och Beskrifning[95] hänför professor Nils Henrik Sjöborg i Lund spökeriet i Kalendegatan till "widskeppelsens legender" och förmedlar åsikten, att alltsammans var arrangerat av Möller för att locka till sig kunder och därmed förbättra sin dåliga ekonomi genom ökad ölförsäljning. Enligt Sjöborg fanns det redan 1739 de som trodde, att Möller förgiftat sin hustru och själv spökat. Andra klentrogna förmodade, att det hela var en komedi, som spelades av några, som sökte införa en mängd kontrabandsvaror. Sjöborgs syn delas

av J.O Friberg, som i sin stadshistoria finner det troligt, "att något bedrägeri, antingen af Möller sjelf eller någon hans medhjelpare egt rum." Om den tidigare citerade spökdansen när Möller stod lik skriver J.O. Friberg: "Om detta spökeri var en tillställning, så synes häraf tydligt, att Möllers medhjelpare ganska slugt tillagt slutscenen." Spökeriet i Kalendegatan beröres också i den 1898 publicerade samlingen Bilder från det gamla Malmö av A.U. Isberg,[96] som efter att ha citerat såväl Sjöborgs som Fribergs dubier avslutningsvis frågar: "Kanske de klentrognes mening har vunnit anslutning äfven hos våra läsare och läsarinnor?" Frågan kvarstår 1989.

Med största sannolikhet kan sägas, att om det hade varit möjligt att granska händelserna i Kalendegatan med dagens undersökningsmetoder och utifrån modern psykologi, skulle säkerligen samtliga pusselbitar ha fallit på plats i det 250-åriga spökdramat, som därmed också skulle ha fått en naturlig förklaring.

NOTER:

1 Se vidare Einar Bager, Trollpackor i Malmö, Urkundernas redovisning av häxprocesserna, M F Å 1957 och densamme, Den stora häxförföljelsen i Malmö, Med penna och ritstift, Malmö 1947.

2 Se vidare Anders Baeksted, Besaettelsen i Tisted 1696-98, Danmarks Folkeminder nr 69, København 1959.

3 Se vidare Einar Bager, Med penna och ritstift, Malmö 1947, s 130.

4 Se vidare Einar Bager, Strövtåg i tid och rum, Malmö 1977, s 32.

5 Se vidare Johan Brunsmand, Køge Huskors, Med indledning og noter ved Anders Baeksted, Danmarks Folkeminder nr 61, København 1953.

[6] S:t Petri lysnings- och vigselbok, MSA.
[7] Samtliga barn i S:t Petri födelsebok, MSA.
[8] Burskapsbok 1693-1761, D III a:1, MSA.
[9] Burskapsbok 1693-1761, DIII a:1 och Rådstugurättens dombok 1729 22/11, A I aa:90, MSA.
[10] Rådstugurätten, Boupptecknings i Malmö 1737, F II a:48, MSA.
[11] Rådstugurättens dombok 1731 25/9, A I aa:92, MSA.
[12] Rådstugurättens dombok 1731 14/12, A I aa:92, MSA.
[13] Rådstugurättens dombok 1733 10/5, A I aa:94, MSA.
[14] Rådstugurättens dombok 1733 15/12, A I aa:94, MSA.
[15] Se Leif Ljungberg, Från korsvirkeshus till affärscity, Några anteckningar om bebyggelse genom tiderna i kvarteret von Conow i Malmö, Stockholm 1968.
[16] Rådstugurättens dombok 1734 20/2, A I aa:95, MSA.
[17] Rådstugurättens dombok 1734 6/3, A I aa:95, MSA.
[18] Rådstugurättens dombok 1734 7/12, A I aa:95, MSA.
[19] Rådstugurättens dombok 1737 3/12, A I aa:98, MSA.
[20] Se Olle Helander, Erasmus Clefwe – affärsman i 1700-talets Malmö, Elbogen 1981:3.
[21] Ovisst vilket Svenstorp.
[22] Rådstugurättens dombok 1738 4/3, A I aa:99, MSA.
[23] Rådstugurättens dombok 1738 25/10, A I aa:99, MSA.
[24] Fack = murfält mellan två stolpar i ett korsvirke. Fackets bredd utgjorde i allmänhet c:a 1.30 meter.
[25] Luta = lägre sidobyggnad.
[26] Hålsten = enkupiga munk- och nunnepannor.
[27] Vindsten = ett tvåsvängt taktegel.
[28] Om vattenförsörjningen i det gamla Malmö se vidare C G Lekholm, Arkeologiska och byggnadshistoriska fältarbeten 1962, MFÅ 1963 och Ludvig B Falkman, Minnen från Malmö etc, Malmö 1986, s 98-104.
[29] Garvaregården vid Kalendegatans östra sida, gammalt nr 269, sedermera tomten nr XIII i kv nr 46 von Conow.
[30] Rådstugurättens dombok 1739, A I aa:100, MSA.
[31] Betr de båda borgmästarna och samtliga rådmän se vidare A U Isberg, Bidrag till Malmö stads historia II b, Stadens magistrat och rådstufvurätt etc 1658-1900, Malmö 1900.
[32] Jöns Rönbeck, kyrkoherde i Malmö S:t Petri 1738-40, se vidare Gunnar Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:2, Lund 1948.
[33] Ludvig Bützow, kyrkoherde i Malmö Caroli 1717-71, se vidare Gunnar Carlquist, a a.
[34] Emanuel Friedrich Hooth, komminister i Malmö Caroli 1731-44, se vidare Gunnar Carlquist, a a.
[35] Wilhelm Julius Ledebur, komminister i Malmö S:t Petri 1729-39, kyrkoherde i Villie och Örsjö 1739-50, se vidare Gunnar Carlquist, a a. och densamme a.a. II:5, Lund 1954.
[36] Har ej kunnat närmare identifieras, förekommer ej i MSA:s personregister.
[37] Hans Schogård, handskmakare, personreg till Malmö boupptecknings 1760, MSA.
[38] Swen Wernberg, handskmakare, personreg till Malmö boupptecknings 1764, MSA.
[39] Erik Marck, stadskock, död 1761, personreg till S:t Petri dödbok, MSA.
[40] Mathias Pettersson, garvare, bebodde granngården nr 269, död 1776, personreg till S:t Petri dödbok, MSA.
[41] Postat = pumpat.
[42] Eric Lundholtz, handskmakare, personreg till Malmö boupptecknings 1758, MSA.
[43] Anders Segerdahl, handskmakare och krögare, död 1743, personreg till S:t Petri dödbok, MSA.
[44] Jakob Örngren, organist, stadsingenjör och kämnär, död 1754, se vidare Carl Sjöström, Skånska Nationen (1682-1832), Lund 1897 och A U Isberg i not 31 a a.
[45] Nils Malmvik, student, prästvigd 1743, död 1767, se vidare S Cavallin, Lunds stifts herdaminne II s 211, IV s 267 och V s 438, Lund 1855-58 och Carl Sjöström, a a.
[46] Christian Eberstein, regementsfältskär, död 1746 enligt Malmö Garnisonsförsamlings dödbok, C 1, MSA.
[47] Henrik Gemzaeus, f 1702, död 1772, stadsbokhållare, sedermera auktionskassör och rådman, se vidare A U Isberg i not 31 a a.
[48] Simon Puse, bagare, död 1774, personreg till S:t Petri dödbok, MSA.
[49] Styvmodern Ingrid Lutterberg.
[50] Rasmus Ipson, handskmakare, död 1740, personreg till S:t Petri dödbok, MSA. Han innehade granngården nr 267 vid Kalendegatans östra sida. Hans hustru Bengta Larsdotter avled 1733 enligt Rådstugurätten, Boupptecknings i Malmö 1734, F II a:45, MSA.
[51] Handskmakaren Swen Wernberg bodde i gården nr 219 vid Östergatan gammalt nr 30, nytt nr 28. Borgerskapets i Malmö arkiv, Mantalslängder 1740, G II a:44, MSA.
[52] Katarina Haak, sedan 1735 änka efter handelsmannen Gotthard Haak bodde i gården nr 220 vid Östergatan gammalt nr 32, nytt nr 27. Borgerskapets i Malmö arkiv, Mantalslängder 1740. G II a:44, MSA. Hon avled 1760. Personreg till S:t Petri dödbok, MSA.

[53] Bertil Kock, bokhållare vid tobaksspinneriet, död 1755, personreg till S:t Petri dödbok, MSA. Han innehade gården nr 217 i hörnet av Östergatan gammalt nr 28, nytt nr 26, och Mäster Nilsgatan, där Sparbanken Bikupans hus senare uppförts. Borgerskapets arkiv, Mantalslängder 1740, G II a:44, MSA.

[54] Munthe, Hans, Lorens, stadsfiskal, f 1696, död 1753, se vidare A U Isberg i not 31 a a.

[55] Av franskans tablette = hylla.

[56] Nils Lagerstrand, kantor, död 1780, personreg till S:t Petri dödbok, MSA.

[57] Henrik Falkman, handelsman, stadssekreterare, rådman och slutligen borgmästare, f 1700, död 1767, innehade gården nr 156 och 157 vid Mårtensgatan, gammalt nr 14. Borgerskapets arkiv, mantalslängder 1740, G II a:44, MSA. Se vidare A U Isberg i not 31 a a. Den omnämnda gränden torde avse Mäster Nils gränd, senare Mäster Nilsgatan.

[58] Gröms avser troligen Grömitz i Holstein norr om Lübeck.

[59] Rådhusrätten i Malmö, Handlingar till domböcker och protokoll 1739, F I aa:103, MSA.

[60] Jacob Malmborg, f 1711, död 1775, kämnär, sedermera stadssekreterare, se vidare A U Isberg i not 31 aa.

[61] Habit = dräkt, klädsel.

[62] Hans Beckman, f 1709, collega scholae i Malmö 1735-45, se vidare Carl Sjöström, Blekingska Nationen 1697-1900, Lund 1901.

[63] Georg Wedeman, f 1711, lärare vid Kronobarnhuset i Malmö 1738-48, se vidare Carl Sjöström, Skånska Nationen 1682-1832, Lund 1897.

[64] Peter Ströman, rådstuguvaktmästare, personreg till Malmö boupptecknigar 1757, MSA.

[65] Christian Holm, bryggare, död 1763, personreg till S:t Petri dödbok och Malmö boupptecknigar, MSA.

[65A] Force = kraft.

[66] Bengt Liungström, stadstjänare, död 1743, personreg til S:t Petri dödbok, MSA.

[67] Johannes Pflucht, f 1696, collega scholae i Malmö 1728-41, kyrkoherde i Gylle och Kyrkoköpinge 1741-56, se vidare Gunnar Carlquist, aa II:3, Lund 1951 och Carl Sjöström, Skånska Nationen 1682-1832, Lund 1897.

[68] Styver, från 1700-talets början icke officiell benämning på 1 öres mynt av silver.

[69] Konsistoriet = domkapitlet.

[70] Per Sommar, f 1696, komminister i Malmö S:t Petri 1721-41, kyrkoherde i Dalköpinge 1741-53, se vidare Gunnar Carlquist, aa II:2 Lund 1948 och densamme aa II:3, Lund 1953 och Carl Sjöström, Skånska Nationen 1682-1832, Lund 1897.

[71] David Koulas, f 1699, stadsläkare i Malmö 1733-43, se vidare Otto Gröné, De första universitetsutbildade malmöläkarna, MFÅ 1953.

[72] Å gamla hospitalskyrkogården på Slottsplatsen.

[73] Ovidius Tillke, stadsfältskär i Malmö 1740-41, se vidare Otto Gröné, Från 1500-talets bardskärer till den siste stadskirurgen i Malmö, MFÅ 1955.

[74] Magistraten i Malmö, Skrivelser från andra myndigheter och enskilda personer 1737-40, EII a:42, MSA.

[75] Carl Papke, f 1687, biskop i Lund 1738-40, se vidare Gunnar Carlquist, aa II:1, Arlöv 1980.

[76] Katarina Lundholtz, f Kock, personreg till Malmö boupptecknigar 1761, MSA.

[77] Anders Willberg, bryggare, död 1740, personreg till S:t Petri dödbok och Malmö boupptecknigar 1746, MSA.

[78] Magistratens arkiv, Brevbok 1739 B I a:39, MSA.

[79] Efter ett exemplar i Lunds universitetsbibliotek.

[80] Olaus Bering, kyrkoherde i Husie och Västra Skrävlinge 1724-64, se vidare Gunnar Carlquist, aa II:2.

[81] Sven Trädgårdh, kyrkoherde i Gässie och Eskilstorp 1726-39, sedermera i Helsingborg, se vidare Gunnar Carlquist, aa II:2 och II:8, Lund 1961.

[82] Gustaf Billberg, kyrkoherde i Västra Ingelstad och Östra Grevie 1736-62, se vidare Gunnar Carlquist, aa II:2.

[83] Protocollum Consistorii Ecklesiastici 1739 20/10, Lunds domkapitels arkiv i Landsarkivet, Lund. Se vidare Helge Andersson, Kvarnby gamla prästgård, MFÅ 1963 och Bengt Engström Var spöket i Husie bekant med spöket i Kalendegatan, SDS 24/11 1935.

[84] S Cavallin, aa IV s 403.

[85] S:t Petri dödbok, F I:2, MSA.

[86] J O Friberg, Malmö Stads Historia och Beskrifning från äldsta intill närwarande tid, Malmö 1842.

[87] Uppteckнat efter lantbrukaren Magnus Andersson, f 1885, död 1964.

[88] Uppteckнat efter fd vaktmästaren Nils Sigfrid Svensson, f 1884, död 1970.

[89] Se vidare Ingemar Ingers, Några Malmö-traditioner, uppteckнade i Bara härad, MFÅ 1966 och densamme, Berättelser av lärare Hans Almgren i Burlöv, Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv 1955.

[90] Se vidare Helge Andersson, Wowragården IV, Gammalt "stuesnack" i Sallerup, Elbogen 1984:3.

[91] Se vidare Helge Andersson, Sägner och historier från Genarp, Bidrag till Bara härads beskrivning 14, Lund 1954 och G Lech och I Ingers, Skånskt Bygdemål, Sagor, sägner och folklivsbilder, Lund 1930.

[92] Se Herman Hofberg, Svenska folksägner, Stockholm 1882 och Ebbe Schön, Älvor, vättar och andra väsen, Kristianstad 1986.

[93] Se vidare Eva Wigström, Folkdiktning II, Göteborg 1881.

[94] Se vidare Einar Bager, Malmöhistoria i sten I, Malmö 1958.

[95] N H Sjöborg, Skånes Historia och Beskrifning, Tredje delen om Malmöhus län, Lund 1812.

[96] A U Isberg, Bilder från det gamla Malmö, Malmö 1898. Se även densamme, Malmö Stads Krönikebok II, Malmö 1912.

REFERENSLITTERATUR:

Hagberg, Louise, När döden gästar, Stockholm 1937.

af Klintberg, Bengt, Gasten i Svensk Folktradition, Lund 1973,

Larsson, Åke Waldemar och *Rosborn, Sven,* Det försvunna Malmö, Malmö 1988.

Schön, Ebbe, Älvor, vättar och andra väsen, Kristianstad 1986.

Motreformationens män i Malmö

Tillika något om katolska missionärer i övriga Norden under 1500-, 1600- och 1700-talen.

Av Herman Schlyter

Det finns mycket skrivet och dokumenterat om den lutherska reformationen och dess män i Norden.[1] Om motreformationen och dess företrädare här föreligger däremot färre samlade framställningar. Även om motreformationen eller kontrareformationen, som den ibland kallas, inte blev av samma omfattning i Nordeuropa som i övriga Europa, så var den inte utan sin betydelse i Norden och vållade allehanda vanskligheter inte minst i Sverige. Man måste besinna, att en "religionsväxling" inte sker i en handvändning och inte tränger igenom hela folk på kommando. Den gamla tron var seglivad och dröjde kvar hos många och den gamla gudstjänstordningen behölls mångenstädes länge. Flertalet präster på landsbygden hade föga kännedom om den nya tron och de gamla sedvänjorna hade ett starkt grepp om medborgarna. Dock accepterade man så småningom vad överheten begärde, om ock motvilligt.

Den verkliga starten för motreformationen i Europa blev kyrkomötet i Trient 1545-63. Dess program var: Kamp mot den evangeliska reformationen med försök att återvinna en förlorad maktställning. Detta skulle ske genom att skapa en egen förnyelse av den katolska kyrkans liv och genom strävan efter att anbringa stödjepunkter på olika håll, i olika länder och olika familjer och från dessa driva mission för den katolska tron.

Vid denna tid bestod Norden av två kungariken: Danmark-Norge plus sydvästra delen av nuvarande Sverige samt övriga Sverige med Finland. Denna undersöknings ändamål är att redovisa för de män, som arbetade på att genomföra motreformationen främst i Malmö men även i övriga Norden.[2]

I Danmark hade den s k reformismen i form av biblisk humanism, munkväsendets förnyelse och spridning av andaktslitteratur förberett den evangeliska reformrörelse, som växte fram först i Östdanmark och Malmö och var genomförd 1536 och som i vanligt tal kallas reformationen.

I Norge fick de reformatoriska idéerna tidigt fäste i köpstaden Bergen med dess starka tyska befolkningsinslag. Reformationen stadfästes i Danmark och Norge genom riksdagen i Köpenhamn 1536 och i Sverige genom riksdagen i Västerås 1527 och definitivt genom Uppsala möte 1593.

Jesuiterna i Malmö

1922 publicerade Albert Lysander en undersökning om "Jesuiterna i Malmö 1624". Det är en synnerligen intressant lokalstudie om en märklig händelse i maj 1624, då två Malmöbor avrättades. Professor Einar Molland har i Kirkehistoriske Samlinger 7:1 tagit ställning till Lysanders undersökning. Molland kallar sitt bidrag "Det jesuitiske misjonsforsög i Danmark 1623-24" och har framtagit mer källmaterial och korrigerat Lysander på ett par punkter utan att



Jesuitkollegiet i Braunsberg.

komma fram till något annorlunda resultat än Lysander. Riksarkivarie Björn Kornerup har likaledes i Kirkehistoriske Samlinger 7:1 publicerat "Tillaegsbemerkninger om det katolske Missionsforsög 1623-24". Däri ger han några korta korrigeringar av Mollands framställning utan att resultatet blir ändrat. F ö är det som vi skall se varken första eller enda gången som katolikerna i motreformationens tjänst sände missionärer till Malmö och Norden.

Jens Aagesen i Malmö

Efter Tridentkonferensen blev främst jesuitorden och dominikanerna motreformationens redskap. Som den förste motreformatorn i Malmö kan rektorn vid latinskolan där, skåningen Jens Aagesen Raaby[3] betecknas. Född 1566 skrevs han in vid kollegiet i Braunsberg i Pommern, som grundats 1578 och senare leddes av jesuiter. 1588 fortsatte Aagesen studierna vid Ferdinandeum i Graz (universitetet hade startats av kejsare Ferdinand II) och 1592 vid Olmütz' universitet i Polen, där han och norrmannen Christoffer Hjort promoverades till baccalaureus. Båda skrevs 1595 in vid Wittenbergs universitet och blev där magistrar. 1596 blev Aagesen rektor vid latinskolan i Malmö och Hjort vid katedralskolan i Oslo. Dessa båda är motreformationens första män i Malmö, Danmark resp i Oslo, Norge.

Aagesen vann sina elevers högaktning och föräldrarnas förtroende. Ståthållaren på Malmöhus Sivert Grubbe uppskattade honom mycket och rådde sina ståndsbröder att skicka sina söner till skola hos Aagesen. Med jesuiterna som förebild underhöll Aagesen också ett slags konviktorium, där utsocknes elever kunde få kost och logi. Redan julen 1597 hade han några adelssöner i sitt hus. Riksrådet Sten Brahes son Jörgen kom till Malmö skola från ridderskapets akademi i Sorø, där han inträtt vid 11 års ålder. En annan var Sten Rosensparre, son till riksrådet Oluf Rosensparre. Sten kom 1599 efter 4 års undervisning i hemmet vid 11 års ålder till Jens Aagesen.

Axel Urne, vars fader var länstagare till Halsted kloster på Lolland, sändes som 10-åring på Sivert Grubbes råd till skolan i Malmö. Mest berömd bland eleverna blev Caspar Bartholin, senare professor i Köpenhamn. Han var son till komminister Bertel Jespersen vid S:t Petri kyrka i Malmö. Porträttet av denne, som finns i S:t Petri kyrka, är det äldsta bevarade autentiska porträtt, som finns i Norden av en evangelisk präst. Vid 11 års ålder kom Caspar till latinskolan. Om honom berättas, att han tre år senare skrev avhandlingar och dikter på latin och grekiska.

Eleverna gjordes väl inte direkt till katoliker, men de uppfylldes av aktning för den katolska kyrkan. Det lyckades Aagesen att övertala en rad

unga studerande, bl a en Willum Ravn att besöka utländska jesuitskolor, frf a Braunsberg. Ravn var brorson till kyrkoherde Hans Ravn i S:t Petri, vars efterträdare var den kände psalmdiktaren Hans Christensen Sthen. Dennes sonsöner Hans, Frans och Gabriel besökte Braunsberg 1601.[4] Borgmästaresonen Frans Fechtil, vars far var nära vän till Aagesen, kom vid 11 års ålder till jesuiterna i Braunsberg och stannade där i två år.

Aagesens katolicism, som hade fört så många Malmöhems söner till jesuitskolor, kunde inte i längden hemlighållas. Han var inte präst utan lekmannaapostel. Vid den årliga östdanska synoden i Lunds domkyrka sommaren 1602 angrep superintendenten Mogens Madsen häftigt jesuiterna och skildrade i mörka färger deras väsen, mål och verksamhet.

Vid sammanträde i domkapitlet den 20 juni 1603 diskuterades, om inte Aagesen borde inkallas för att avlägga bekännelse till den lutherska tron, då man nu misstänkte honom för avfall, Redan jesuiternas årskrönika 1596 i Braunsberg syftar på honom, när det står skrivet: "För inte så lång tid sedan undervisad i våra skolor, bevarar han nu såsom den ende med stor ståndaktighet den katolska tron i sitt fädernesland, som helt avfallit från den rätta tron, och upphör inte att då och då även sända oss andra unga människor för undervisning".

Vid landsmötet i juni 1604, där också ståthållaren Sivert Grubbe var närvarande, höll rektor Jens Aagesen ett tal, som innehöll indirekta angrepp på reformationen och kanske var tänkt som svar på Mogens Madsens tal, vilket under tiden kommit ut i tryck. Därmed hade rektorn själv undergrävt sin ställning och inte ens hans inflytelserika vänner kunde i längden hjälpa honom att få stanna kvar på sin post. Den 6 oktober 1604 utgick en kunglig befallning till alla landets biskopar att inte längre upptaga några jesuitelever i kyrkans och skolans tjänst. Jens Aagesen begav sig på grund därav med en rekommendationsskrivelse från borgmästarna och rådet till Köpenhamn, till professor Jakobsen Venusin, som skulle företräda hans sak hos kanslern. Denne rådde honom att avstå från att klaga hos kungen och i stället lägga ned sitt ämbete. Ännu tvekade Aagesen. Stormen tycktes åter lugna sig. Venusin uttryckte i ett brev av den 21 mars 1605 sin glädje över att faran syntes vara över men manade honom ändå till försiktighet och redan den 11 april befallde kungen superintendenten i Lund att föreslå någon annan till rektor i Malmö. Aagesen ställdes inför valet att avsvärja sig den katolska tron eller att med sin familj gå i landsflykt. Han sände först familjen och en del av sina ägodelar till Braunsberg men stannade själv kvar i Malmö. Dock lämnade han strax därefter staden plötsligt och utan att ta avsked, kanske av fruktan för en möjlig arrestering. När han for var han så sjuk, att han inte kunde gå till fots. Han hade inte tid att ta farväl av sin vän Jacob Fechtil, till vilken han skrev från Rössel (en ort utanför Braunsberg) först den 28 juli 1606. I detta brev ursäktar han sig, att han inte sagt Fechtil "god natt" och hoppas, att han själv "skall uppskattas i det främmande landet, sedan fäderneslandet inte längre har användning" för honom. Samtidigt ber han rådet i Malmö att via Hans Becker på Långgatan i Danzig sända honom en innestående lön på 70 daler.

Den avsatte rektorn kom först till Heilsberg i Ermland (landskap i Ostpreussen) och slog sig sedan ner i Rössel tillsammans med sin familj. Där blev han förvaltare (provisor) vid Augustinkyrkan, till vilken han donerade ett Johannesaltare, förmodligen till ära för sitt namnshelgon. Hans dödsår är okänt, men ännu 1655 levde hans hustru Eva som ålderstigen änka i Rössel. Av Jens Aagesens åtta barn känner vi de flesta vid namn, en son Nikolaus och en dotter Elisabeth, vilken senare omkring 1675 dog som Katharinasyster i konventet i Rössel, samt en dotter Katharina, gift med Rösselborgaren Johann

Stiwert och änka redan 1654. Två av Aagesens söner blev prästkandidater vid seminariet i Braunsberg: Johann Michael, som blev präst, och Georg, som dog den 3 november 1660 just före den planerade prästvigningen.

Jens Aagesens äldste och mest betydande son var Gorgonius, den förste jesuit, som härstammade från Malmö. Han föddes 1604 och kom i augusti 1618 in i jesuitkollegiet i Braunsberg. Den 17 juli 1622 inträdde han i "Jesu sällskap". 1645 promoverades han i Wilna till teologie doktor och började sina teologiska föreläsningar i Braunsbergs nybyggda auditorium den 3 september, där han blev kollegiets rektor 1657. Den 9 juni 1665 dog Gorgonius Aagesen i en ålder av 61 år. Nekrologen prisar honom som en man av enastående ödmjukhet, utomordentlig klokhet och karaktärsstyrka, som varken bröts ner av arbete, ålderdom eller sjukdom. "Redan som novis gav han exempel på sällsynt lärdom, så att han enligt överordnades mening befanns värdig att efter några års studier hålla offentliga föreläsningar, tre år i filosofi, ett år i moralteologi, två år i positiv teologi, fyra år i kyrkorätt och slutligen åtta år i spekulativ teologi... Såsom rektor för kollegiet i Braunsberg förvaltade han huset med en sådan faderlig omsorg, att det till och med under krigets svåraste tid aldrig fattades någonting för dess invånare. I Rössel låg han sjuk i pest, ensam och utan någon mänsklig tröst. De bedrövades tröstarinna (Maria) uppenbarade sig för den halvdöde, gav honom hopp och räddade honom ur dödsfaran".

Arnold Weisweiler och det andra katolska missionsförsöket i Norden

Den andra Malmöbon, som var motreformationens man, hette Arnold Weisweiler,[5] vars öde vi snart skall följa. Dessförinnan kan noteras, att kurian i Rom 1622 grundade ett särskilt organ för kamp *mot* reformationen och *för* katolicismen. Det fick namnet Kongregationen för utbredande av tron, ofta kallad Propagandan. Den delade upp missionen i Norden på två provincialer. Arbetet i Danmark och Norge var Bryssels uppgift, medan det motreformatiska ansvaret för Sverige vilade på Polen. Vid dess tredje sammanträde den 11 april 1622 beslöt man att sända flera jesuiter till Danmark och Norge för att undersöka möjligheterna till mission där. Förklädda till köpmän reste de till Norden.

Vid detta andra missionstillfälle spelade Malmö åter en betydande roll. Skåne hörde ännu en tid till Danmark. I Malmö levde den tyske katolske köpmannen Arnold Weisweiler sedan 1614. Han hade studerat vid jesuitkollegiet i Köln och blivit sekreterare vid det kejserliga kommissariatet i Hamburg. Vid 33 års ålder slog han sig ned i Malmö som köpman och bankir. Han lyckades väl med sin köpenskap och sitt pantlåneri och kom i hög gunst hos danske kungen Christian IV, som gav honom privilegiet att ta in främmande köpmän i landet. Weisweiler förblev sin katolska tro trogen och försökte sannolikt påverka vänner i Malmö i katolsk riktning. På sön- och helgdagarna stannade han alltid hemma från kyrkobesök, trots att varje medborgare var pliktig att bevista söndagsgudstjänsten.

I alla upplysningar, som jesuiterna inhämtade om Weisweiler, prisades hans goda karaktär och fromma iver. Då han var på affärsresor i Köpenhamn, tog han vanligtvis in hos trosfränden kanngjutare Isak Corlitz. Några franska hovmän, som också var katoliker, tillhörde även Weisweilers bekantskapskrets. Två dominikaner, som av Propagandan utsänts från Bryssel, besökte Köpenhamn och Malmö och övernattade hos Weisweiler. Med honom hälsade de på hos kungens kansler och anhöll om tillstånd att driva handel i Danmark. Den 18 juli 1623 kom så jesuitpatern Gerhard Carbundel via Helsingborg

och strax därefter ordensbröderna Justus di Vischere och Mattheus Colen. De tog in hos Weisweiler, där de den 31 juli så firade tre mässor till minne av ordensgrundaren Ignatius Loyola. Om några katoliker boende i Malmö fick deltaga är osäkert. Åtminstone en katolik var bofast i staden, Johann Claus Ebbe, vars broder var katolsk präst i Amsterdam.

Redan den 1 augusti reste Vischere sin väg och senare även Carbundel. Colen ensam stannade kvar, men han trivdes inte hos Weisweiler. Han menade att denne tänkte mer på sin framgång än på den katolska missionens, som han dock generöst lovat stödja. Colen stannade till slutet av augusti. Under denna tid lärde han sig danska av Weisweiler och började författa en liten katekes och en liten bönbok på danska. Han besökte också Lund, där kanikernas höga hus och klockor låg i ruiner, men domkyrkan stod kvar. Andra som besökte Weisweiler och Malmö var patern A. Judori och sekulärprästen T. Moll.

Christian IV och motreformationen

Den danske kungen började nu få underrättelser om de motreformatoriska försöken att rekatolicera hans land. Han skrev den 14 juli 1623 till sin kansler Christian Friis, att fem jesuiter kommit in i landet och att det gällde att vara observant angående de papistiska missionärerna.[6] Den 28 februari 1624 utfärdade så kungen en förordning "om Muncke og Jesuiter som sig hid in i Rigit hemmelig begiffuer".[7] Dessa jämte alla andra katoliker förbjöds att vara i Danmark och verka där. Det var ett vågspel med livet som insats, om någon katolsk missionär tog vägen till Norden. Överheten var på jakt efter förklädda jesuiter. Samma förbud gällde hela Norden. På Christians order eftersöktes alla som kunde misstänkas för katolsk tro. De enda katolska präster som fick finnas i riket var legationsprästerna vid de utländska beskickningarna. Det gällde Österrike, Spanien och Frankrike.

Den som först fångades i nätet – och det redan innan förordningen utkommit – var just Arnold Weisweiler. Han var en nagel i ögat på den lutherska trons väktare och kort efter julen 1623 lät Christian fängsla honom och genomsöka hans hus. Även Colen och Weisweilers tjänsteflicka Else Jakobsdotter hämtades. Dessa tre överfördes den 23 januari följande år till kungens slott i Köpenhamn. Colen avslöjades som jesuit och förvisades senare ur riket. Den 3 februari fördes Weisweiler till Helsingör, där han för andra gången förhördes av kungen. Den franske kunglige dansmästaren Freville, som var katolik, rådde Weisweiler att rikta en nådeansökan till kungen, men läget tillspetsades alltmer, när den 28 februari den ovannämnda kungliga förordningen utkom. Alla danska undersåtar förbjöds att besöka högskolan i Braunsberg och andra utrikes skolor. Den 6 mars hölls i Danmark och Norge, således även i S:t Petri i Malmö, en stor tacksägelsegudstjänst för segern över den "papistiska komplotten".

Fortsatta förhör hölls med Weisweiler den 5, 12 och 19 mars i Malmö dels inför rådstuvurätten dels inför bytinget.[8] Den första anklagelsen gällde bedrägeri. Man hade vid husundersökning hos honom funnit en rad skuldsedlar, vilka inte var fullständigt ifyllda utan hade förfalskats eller kunde förfalskas. Den andra anklagelsen gällde blodsskam, som Weisweiler skulle ha bedrivit med systrarna Else och Karin Jakobsdotter.[9] Anklagelsen för blodsskam friades Weiswiler ifrån, men för försnillning dömdes han till dödsstraff. Så även Else, som på egen hand varit bedräglig. Else halshöggs och Weisweiler hängdes och fick "androm till skräck och varnagel" hänga kvar i galgen under en längre tid. Lysander framhåller med rätta i sin bok, att huvudskälet till dödsdomen över Weisweiler var hans katolska tro och hjälp åt motreformationens redskap.



Collegium Regium på Riddarholmen i Stockholm.

Jesuitmissionen i Sverige under Vasatiden och trettioåriga kriget

Med maktfullkomlighet hade Gustaf Vasa genomfört reformationen i Sverige och Finland. Erik XIV var inte intresserad av religiösa frågor, men hans efterföljare Johan III, som var gift med den katolska, polska prinsessan Katarina Jagellonika, var starkt upptagen av politiska och religiösa spörsmål. Hans högkyrkliga strävanden i katolsk riktning tog gestalt bl a i Röda boken. Han ville att Sverige skulle komma i ett gott förhållande till Polen och den katolska kyrkan, men hans strävan ledde inte till något positivt resultat trots överläggningar med de polska sändebuden A. Possevino och Klosterlasse. Det sista är den vanliga beteckningen på Laurentius Nicolai, född 1538 i Oslo av dansk moder och norsk fader. Vid studier i katolska högskolor konverterade han och inträdde 1564 i jesuitorden. Av ordensgeneralen sändes han 1576 till Sverige och började här sin propaganda i protestantisk förklädnad. Johan III upprättade för honom ett kollegium i det forna franciskanklostret på Riddarholmen. Han drev med framgång sitt omvändelseverk, tills han avslöjades som jesuit. Detta framkallade en våldsam förbittring, som tvang honom att 1580 lämna landet tillsammans med Possevino.

Johans yngre broder Karl IX pläderade själv för kalvinismen, men genom Uppsala möte 1593 befästes lutherdomen i riket.

Under Gustaf II Adolfs tidiga regering skärptes lagstiftningen mot katolikerna genom Örebro stadga 1617. Katoliker hotades av dödsstraff, om de inte inom tre månader lämnade landet. Så

försvårades katolsk mission och Sverige blev den stora fienden till motreformationen. Enstaka svenskar blev dock genom studier i utlandet katoliker och fick sina straff. Så hände med Georg Ursinus och Zacharias Anthelius. Ursinus var son till en tysk, som varit sekreterare åt Karl IX och en av Gustaf II Adolfs första lärare. Han hade studerat hos jesuiterna i Ingelstadt och 1613 konverterat. 1622 kom han tillbaka till Sverige och fick anställning vid det kungliga kansliet. Han skrev då till sin jesuitiske ordensgeneral i Rom och bad att denne skulle sända en jesuitpater till Sverige som själasörjare åt katolikerna i landet. Samma önskan hyste Zacharias Anthelius, som var äldre än Ursinus, född 1583. Han studerade bl a hos jesuiterna i Olmütz i Polen. Han konverterade men lyckades länge hemlighålla sin nya tro och blev på grund av sina lärda studier och sin magistergrad biträdande rektor i Gävle och senare borgmästare i Södertälje, som då var en stor stad. 1624 blev han riksdagsman.

Den som blev själasörjare i Stockholm för katolikerna var jesuitpatern Heinrich Schacht. Han lyckades få kontakt med Ursinus och Anthelius och bodde en tid hos den sistnämnde. Tyvärr var Ursinus inte lika fast i moralen som i dogmatiken. Han förförde hustrun till den kunglige lutspelaren Veraldi. Denne hämnades genom att för kungen berätta om de tre katolikerna och redan i april dömdes de två svenskarna till tortyr och halshuggning, medan Schacht på mångas begäran endast utvisades ur riket.

De två svenskarna avrättades i september på Stockholms Stortorg, sedan de avvisat vänners och lutherska prästers råd att förneka sin katolska tro. Vid ingången till det katolska kyrkogårdskapellet i Stockholm avtäcktes 1924 en minnessten över de två svenskarna.

Gustaf II Adolf hade tagit ledningen för de protestantiska ländernas kamp mot katolicismen. Visserligen dog han vid Lützen 1632, men hans fältherrar förde hans verk vidare och hans senare efterträdare Karl X Gustaf slutförde kampen mot katolicismen samt besegrade Danmark, som 1658 fick avstå från Skåne, Blekinge och Halland.

Mitt under trettioåriga kriget hade emellertid motreformationen vunnit Gustaf II Adolfs dotter drottning Kristina för katolicismen. Denna triumf betydde emellertid inte något verkligt genombrott för motreformationen i Sverige. Hennes konversion var ett personligt ställningstagande, som knappast fick någon avgörande betydelse för motreformationen i vårt land.

Sverige och motreformationen under 1600-talets första hälft

Det är svårt att under 1600-talet klart åtskilja vad som var politiska och vad som var konfessionella bevekelsegrunder för konversion. Under detta århundrade förekom räfster med avsikten att upptäcka och avslöja konfessionella och politiska fiender. Framför allt var förbindelser med Polen straffbara. Några svenskar fick under århundradets första hälft lida för sin katolska tro och sitt politiska ställningstagande.

I synnerhet gäller detta familjen Messenius. Fadern Johannes Messenius, född 1579 i Östergötland, sändes som ung till Vadstena stadsskola, där hans katolicism grundlades. Till denna stad koncentrerades i slutet av 1500-talet motreformationens försök med stöd från Polen och dess nämnda företrädare att återvinna Sverige och unga män värvades för skolning vid jesuitseminarier ute i Europa. 1595 sändes J. Messenius jämte några andra till Braunsberg,[10] där de fostrades till övertygade katoliker. Han var någon tid anställd hos biskopen i Krakow och senare som skolledare i Danzig, men han återvände till Sverige troligen i avsikt att befordra motreformationen. Han hemlighöll sin tro och tvangs att skriva en våldsam smädesskrift mot jesuiterna. Detta gjorde Karl IX gynnsamt stämd mot honom. 1609 blev



Johannes Messenius

han professor i Uppsala och användes av svenska regeringen som dess politiske skriftställare. Rykten spreds att Messenius var hemlig katolik och att han hade landsförrädiska förbindelser med Polen. 1616 dömdes han att mista livet, men domen ändrades till livstids förvisning till Kajaneborg i Finland. Trots hård behandling arbetade han vidare på sin historieskrivning och författade utöver Scondia illustrata (Sveriges historia på latin intill 1600-talet) även bl a "Sveriges historia uti 50 komedier och tragedier". Han var inte jesuit och uppträdde inte i större sammanhang som motreformationens man. Han dog troligen 1636. Då hade han avtjänat ett tjugoårigt fängelsestraff och även återkallat sin smädesskrift mot jesuiterna.

Han son Arnold (d ä), född 1603 i Danzig fick 1616 följa fadern till Kajaneborg. Då hans utbildning här misstänktes ske i katolsk anda, sändes han till Uppsala, men sin egentliga fostran fick han i Braunsberg. Då han senare kom till Sverige anklagades han för högförrädiska förbindelser med Polen. 1624 dömdes han som polsk spion till avrättning men slapp undan med förvisning till Kexholm i Finland. 1645 blev han rikshistoriograf och utgav faderns Scondia illustrata. Själv skrev han en svensk historia om Johan III:s och Karl IX:s tid. Tillsammans med sin son Arnold (d y) anklagades han på nytt för högförräderi och båda avrättades 1651, dock icke för deras katolska tro utan som politiska brottslingar.

Motreformationens män under senare hälften av 1600-talet och det begynnande 1700-talet

I Köpenhamn och Stockholm hade legationspredikanterna kunnat bedriva mission i begränsad omfattning. Mest bekant är jesuiten Martin Gottseer,[11] som var österrikisk legationskaplan i Stockholm 1690-98 och med sina jul- och påskspel lockade även vanliga stockholmare till katolska gudstjänstbesök. Han grundade i Linz i Österrike ett kollegium för utbildning av unga skandinaver med förhoppning, att de skulle bliva katolska präster och befrämja motreformationen i sina hemländer. På en resa till Linz hade han med sig sex unga svenskar, som dels var söner till invandrade katoliker, dels var svenska adelssöner, som anmälts till den katolska utbildningen. C. Bildt har i sin undersökning av S:ta Birgittas hospital och den svenska kolonin i Rom under 1600-talet[12] nämnt namnen på de svenskar, som



Martin Gottseer SJ.

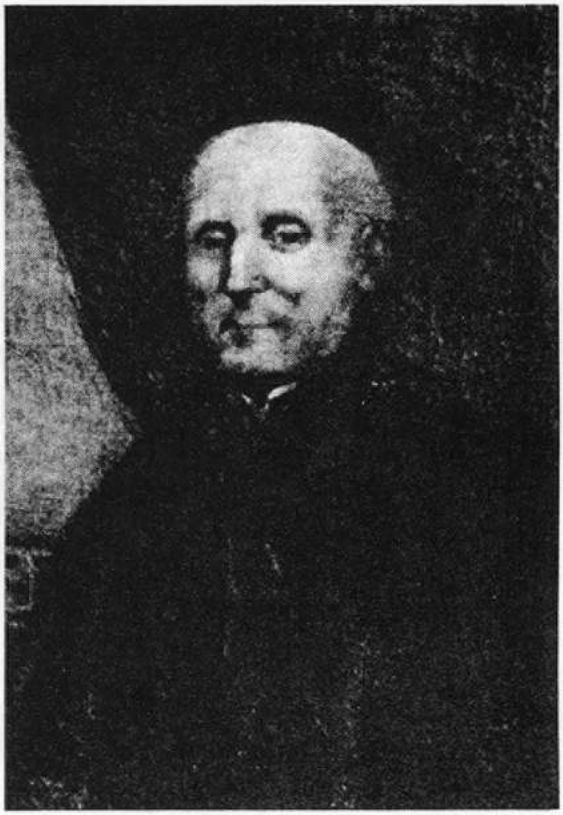

Johannes Galdenblad SJ.

Gottseer förde till Linz, bl a Johan (Jean) Nicolaus Pouget, som jag återkommer till i exkursen i slutet av denna undersökning. Efter sin katolska utbildning till motreformator blev han luthersk präst.

Främst bland motreformatorerna vid denna tid och in på 1700-talet i vårt land har vi att uppmärksamma en svensk och en dansk jesuit. Deras namn var Johannes Galdenblad resp Johannes Ring.

Johannes Galdenblad

Johannes Galdenblad var son till borgmästare Lars Andersson i Skara, vars söner tog sig namnet Brovall.[13] Äldste sonen Anders kom 1674 genom förmedling av det franska sändebudet i Stockholm till Rom efter att ha 1671 konverterat i Namur i Belgien. Drottning Kristina (död 1689) upptäckte hans duglighet och gjorde honom till sin svenske sekreterare och adlade honom under namnet Galdenblad. Han övertalade sina yngre bröder Lars och Johannes att komma till Rom, där de blev katoliker 1686 och även fick namnet Galdenblad. De hörde alla till drottningens kretsar. Johannes var tidvis drottningens page och blev senare jesuit. Hans egentliga livsverk utfördes vid Nordiska kollegiet i Linz, som ovannämnde Gottseer grundlagt efter det han slutat som legationskaplan i Stockholm. Johannes Galdenblad fick ta över det nordiska kollegiet, som även kallades Collegium Nordicum Trium Regum, syftande på de tre nordiska heliga konungarna Erik, Knut och Olof. Han räknades som dess andre grundläggare.

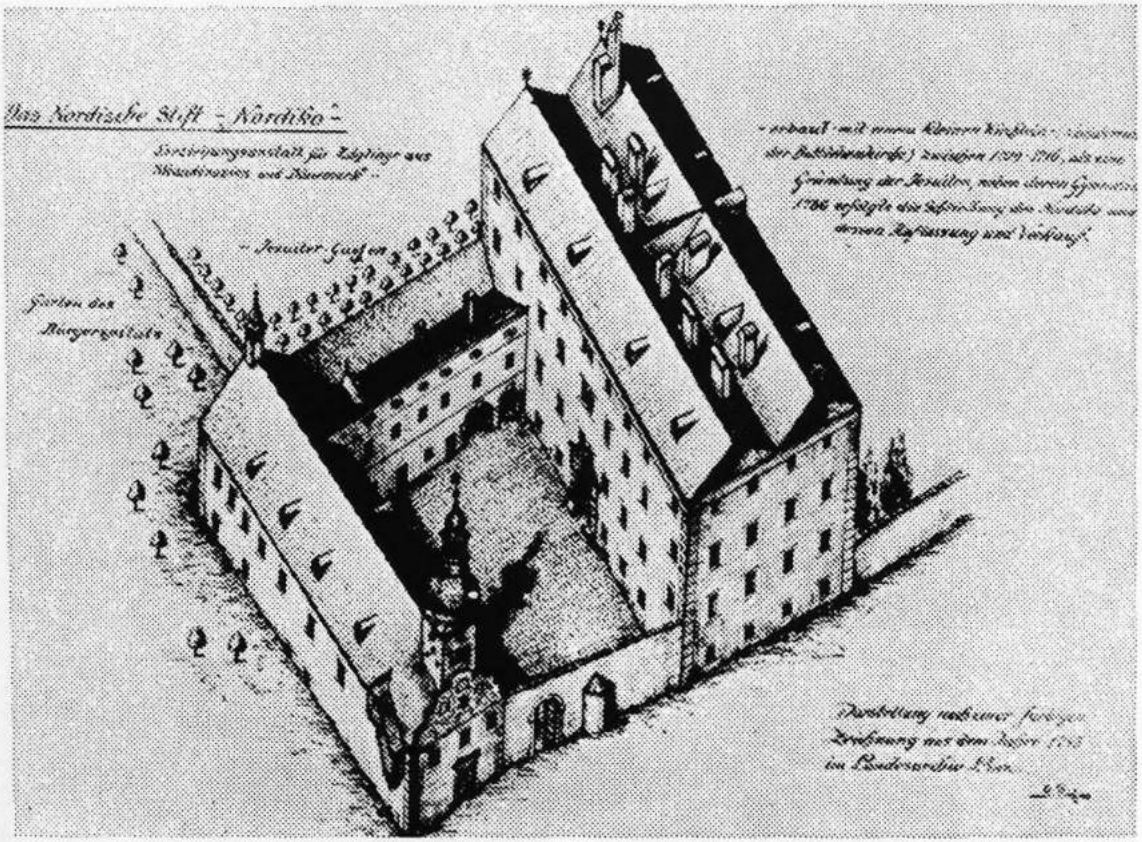

Collegium Nordicum i Linz.

Påven Innocentius XII, som höll hårt på missionsarbetet i Norden, tillsåg liksom påven Clemens XI att det fick tillräckligt med medel. I anslutning till kollegiet grundade Johannes Galdenblad en akademi för svenska unga adelsmäns undervisning, omfattande vetenskapliga ämnen, språk, musik, fäktning och dans. I stadgarna tillförsäkrades de full frihet i religionsfrågor.

Galdenblad planerade att på egen hand fara till Sverige i motreformationens tjänst. Enligt Wehners framställning, som stöder sig på Galdenblads nekrolog i jesuiternas ordensarkiv i Rom, avlade han 1715 tillsammans med fyra ordensbröder ett besök hos Karl XII, som då återkommit till Sverige. Galdenblad påstår, att han lyckades få kungens medgivande till att de kunde stanna någon tid i landet – Wehner nämner mellan 1715 och 1718 – för att bistå katolikerna här. Genom invandring av yrkesmän – bl a köpmän, vapensmeder, vävare och militärer – kunde man räkna med att det åtminstone fram på 1740-talet fanns ett tusental katoliker i Sverige. Kungen gick med på att jesuiterna öppet bar sin ordensdräkt och utlovades beskydd.

Dessa uppgifter måste ifrågasättas. Som källa för sin framställning anger Wehner, som påpekats, den nekrolog över Galdenblad, som finns i jesuiternas arkiv i Rom. Denna säges dock av deras arkivdirektor vara ett återgivande av vad minnestecknaren hört av och om Galdenblad och måste granskas kritiskt. Lennart Wiberg skriver i sin artikel "Karl XII och katolikerna" emellertid, att katolikerna tog miste, när de hoppades, att Karl XII skulle bli mildare än sin fader.[14] Sedan han vunnit slaget vid Narva 1700, visade han sig som en hänsynslös föraktare av katolskt religiöst liv. Bland dem som efter Narva råkat i svensk fångenskap befann sig även en fransk katolsk präst. Han hade fått följa med fångarna till Stockholm och anhöll att få betjäna sjuka trosfränder med sakramenten. Kungen avslog anhållan och bättre lyckades ej den franske legationssekreteraren i Stockholm trots upprepade framställningar.

Fö synes Wehner själv ifrågasätta sina uppgifter, då han inte lyckats finna några bekräftelser på dem i svensk litteratur. Inte ens Karl XII:s hovpredikant Jöran Nordberg, som förde dagboksliknande anteckningar över vad som hände i kungens liv, nämner något om Galdenblad och hans kollegers besök och verksamhet i Sverige under åren 1715-1718.[15]

Det hände dock mycket i Karl XII:s liv mellan Narva och återkomsten till Sverige 1715. Det är tänkbart att kungens negativa inställning till katolikerna mildrades. Denna möjlighet kan inte helt uteslutas, och då kan det ligga någon sanning i Galdenblads säkerligen överdrivna och förskönade berättelse. Återkommen till Linz ledde Galdenblad kollegiet i ytterligare 16 år. Han dog 1734.

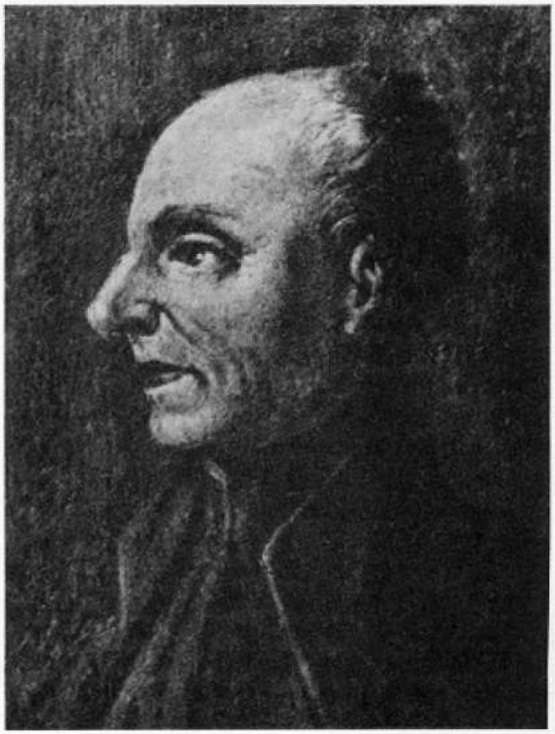

Johannes Ring SJ.

Johannes Ring

Den andre jesuit, som hade motreformationen i Norden som huvuduppgift, var Johannes Ring. Han arbetade inte under lika "lätta" villkor som Galdenblad, men han blev dennes medarbetare och efterföljare.

Källmaterialet till Rings historia finns främst i Sverige, i handlingar och protokoll i Malmö rådhusrätt och i Göta hovrätt. Därjämte finns en redogörelse i Rings utförliga skrivelse från arresten i Malmö till konungen, bevarad i riksarkivet.[16] Materialet finns också i tryckt form bl a i Credo 1927.[17] Sammantaget blir det en omfattande biografi, varav följande kan relateras.

Ring föddes i Holbaek på Själland 1674 som son till stadsskrivare Henrik Nieberöd. Då fadern dog blev Ring fosterson hos sognepräst Mathias

Pratt i Buttered. Sitt efternamn Ring tog han efter sin mor, men han använde också faderns efternamn vid behov, t ex när det gällde pass till de nordiska länderna. Efter studier i Roskilde fortsatte han vid universitetet i Köpenhamn, där han studerade filosofi och luthersk teologi. Härifrån hade han intyg, som han medförde på sina utländska resor. Han besökte först under elva månader Paris och sedan Rom, där han 1696 konverterade. Han fick där kontakt med påven Innocentius XII, som var mycket intresserad av motreformationens arbete i Norden och vars stöd han erhöll. Påven lovade honom utbildning. Han skulle själv få välja mellan en andlig och en världslig framtid. Efter åtta dagars betänketid valde han den andliga.

Studierna började han vid Collegium Germanicum i Rom, men då han fann Roms klimat för varmt, förlades hans fortsatta utbildning till Bayern. Han gick sitt novisår i Landshut. Vid Ingolstadt universitet studerade han filosofi och teologi tillsammans med Galdenblad. Sedan han i Eigstadt ordinerats till präst, tjänstgjorde han under sju år som professor i Ingolstadt, Neuburg och Landshut. I Baden-Baden var han biktfader vid hovet och befordrades sedan till Köpenhamn, där han skulle vara biktfader åt den österrikiske ministern greve Freytag. Denne var sändebud både vid det svenska och danska hovet. När han flyttade till Stockholm 1728, följde Ring med som legationskaplan och biktfader.

Ring verkade i Stockholm under tre år och fick en god inblick i det andliga läget i Norden och i de bestämmelser, som gällde katoliker i allmänhet och legationskaplanerna i synnerhet. De senare fick endast verka inom legationen och bland dess folk. Rings företrädare jesuiten Mützon hade på grund av sin alltför stora iver att värva elever till kollegiet i Linz måst lämna landet.

I Stockholm bodde Ring hos legationssekreterare greve Th. von Antivari,[18] som efterträtt Freytag. Antivari förstod att på ett utomordentligt sätt umgås med svenskarna och samtidigt gynna den motreformatoriska rörelsen. Han lät uppföra "ett apart, stort rum för gudstjänsterna". Två andra beskickningar ordnade gudstjänstlokaler för sitt folk. Katoliker som bodde i Stockholm eller dess närhet liksom intresserade svenskar kunde deltaga i dessa gudstjänster. Några legationskaplaner ombesörjde även undervisning för legationspersonalens barn och förrättade kyrkliga handlingar. Därvid överträdde de sina befogenheter och blev i flera fall motreformationens befordrare. Ring kunde inte i större omfattning besöka katoliker utanför staden, vilket var förbjudet. Med tanke på vad som hände under hans senare resor till Sverige är det dock möjligt, att han bl a besökte eller fick besök av den ukrainska grevinnan Anna Woinarowska. Under sina krig hade Karl XII lånat pengar av kosackhövdingen Mazepa. 1725 lyckades grevinnan som släkting till Mazepa och som betalning av skulden få kungsgården på Tynnelsö i Mälaren utanför Strängnäs.[19]

Det hade blivit allt svårare att ha jesuiter som legationskaplaner. Antivari hade fått anmärkning för Rings verksamhet utanför legationen, men denne kunde dock hålla sig kvar intill 1731.

Återvänd till Linz hjälpte han Galdenblad med undervisningen och den praktiska skötseln av kollegiet och var något av en husfader för eleverna, som han lärde känna ingående. Bland dem var en son till Anna Woinarowska och en son till kommissarie Jonas Ahlberg i Alingsås. Både Ring och Galdenblad tänkte alltjämt ägna sig åt motreformationen i Norden. En begynnelse hade skett, men den krävde en fortsättning. Därför skulle Ring resa till Sverige och om möjligt försöka skaffa ytterligare några elever även från Norge till Linz.

Grevinnan Woinarowska hade skrivit till Linz och önskat få sin son hem, beledsagad av Ring, som ställde som villkor att han fick ett svenskt pass för sitt besök i Sverige.

Våren 1732 anträdde Ring sin andra resa till Sverige. Han kom via Köpenhamn till Malmö och tog sedan landsvägen till Tynnelsö. Dit kom han i maj och stannade där sex veckor, under vilka han undervisade den unge greven i geometri och en gång mottog grevinnans bikt och gav henne nattvarden. Han besökte Stockholm och den franske ministern, där han underrättades om att han "skulle genast förfoga sig ur Riket". I huvudstaden blev han också uppkallad till slottskansliet, där han fick samma besked. I augusti så for han sjöledes från Stockholm och for via Wismar tillbaka till Linz.

Men därmed var inte resandet slut. Galdenblad saknade norska elever på sitt kollegium och till synes även norska förbindelser. Detta skulle Ring försöka ordna under sin tredje resa till Norden. Han skaffade sig pass av olika myndigheter under olika namn och data. I ett pass stod namnet Ring, i ett annat Nieberöd och i ett tredje Hinderichsen. Förklädd startade han våren 1735 resan. Av Galdenblad hade han order att därunder besöka kommissarie Jonas Ahlberg i Alingsås. Denne hade värvat några unga svenskar till att studera i Linz vid kollegiet. Deras lämplighet för studier skulle Ring pröva. Flera av dem förklarades lämpliga och några försökte resa till Linz via Göteborg men fastnade i tullen och återvände hem.

Under sin vistelse i Alingsås blev Ring trots förklädnad igenkänd som jesuit. Han anmäldes till överheten och kunde vänta sig utvisning. Då han fick kunskap om detta, bestämde han sig för att snabbt resa söderut till Helsingborg med förhoppning att därifrån över Helsingör kunna skaffa sig båtlägenhet till Norge. Denna plan gick omstyr, ty i Helsingborg hade man nåtts av Kungl Maj:ts order att arrestera Ring och föra honom till Malmö. Där skulle han kvarhållas i civil arrest på Högvakten vid Stortorget. Den 3 juli 1735 skrev Kungl Maj:t till Göta hovrätt att uppdraga åt den lokala underrätten att rannsaka Ring och till Lunds domkapitel att undersöka Rings böcker ur lärosynpunkt samt att hålla ett öga på hans två medföljande studerande A. Bagge och T. Bennet, som Ring ämnade ta med sig till Linz. Den 14 juli skrev hovrätten till Malmö rådhusrätt att fortast möjligt rannsaka Ring. Det var emellertid ännu sommarlov och först den 18 augusti kunde rätten sammanträda. Ring hade under någon tid under bevakning fått bo hos den katolske köpmannen och krögaren Valentino Vanino. Där kunde han skriva brev och träffa människor. I brev beklagade hans vänner hans arrest. Själv skrev Ring till konungen och anhöll om att bli frigiven. Hans tanke var att om möjligt kunna företa den resa till Norge, som var den egentliga orsaken till hans tredje nordiska resa. Återförd från Vaninos hus till arresten fick han emellertid inga möjligheter till detta.

Den 18 augusti hämtades Ring upp ur arresten och fick redogöra för sina personalia, som ovan redan omtalats. Följande dag berättade han om Galdenblad och kollegiet i Linz. Han redogjorde för de svenskar som studerade där och betonade starkt, att det rådde religionsfrihet där och att lutherska elever på kollegiets bekostnad kunde få resa till Wien för att deltaga i den svenska legationens gudstjänster där. Följande tre dagar fortsatte förhören om de tre pass, som han använt sig av under resan. Den 25 augusti fick han redogöra för de elever, som han tänkt ta med sig till Linz och den 30 augusti förhördes Vanino om de veckor Ring hade bott hos honom.

Rättegången fortsatte fram till 10 september, då rådhusrätten till Göta hovrätt översände protokoll över rannsakningen. Den 13 september kompletterades dessa med några brev bl a från de två studerande, som Ring skulle haft med sig till Linz. I väntan på att Ring skulle resa blev den förste informator i Malmöprästen Murbecks familj, medan den andre reste hem i väntan på att Ring skulle få sin dom och sedan återvända till Linz.

Göta hovrätt föreslog att Ring skulle dömas till 300 daler smt i dagsböter eller om han inte kunde betala dessa till 14 dagars fängelse på vatten och bröd. Detta straff fastställde Kungl Maj:t den 14 januari 1736. Efter att ha avsuttit sitt straff förpassades Ring under bevakning från Sverige och övertog Galdenblads rektorat vid kollegiet i Linz. Han återsåg aldrig Norden och dog 1753 i Amberg i Österrike.

Rings straff måste bedömas som milt. Man tog troligen hänsyn till att han suttit arresterad under relativt lång tid. Därtill kom att 1700-talet förde med sig lättnader i fråga om religionstillhörighet. 1741 fick inflyttade reformerta trosbekännare behålla sin tro och 1781 lät Gustaf III utfärda ett toleransedikt, som tillät i Sverige boende katoliker att behålla sin tro.[20] Därtill kom att påven 1773 förbjöd jesuitorden och att kejsare Josef II i Österrike 1787 stängde Nordiska kollegiet i Linz.

Vad som en gång började i Malmö slutade i samma stad med Rings utvisning ur Sverige.



Johan (Jean) Nicolaus Pouget.

EXKURS.

Svensk jesuitpater som blev luthersk präst i Malmö och Stockholm

Johan (Jean) Nicolaus Pouget gick en annan väg än Galdenblad och Johannes Ring, nämligen från jesuit till evangelisk präst. Pouget föddes i Stockholm 1687 som son till den franske katolske hovskomakaren Jean Pouget och hans tyskfödda lutherska hustru Anna Dorothea Elzer. När Jean Nicolaus var sju år gammal, flyttade han med sin familj till Köpenhamn, där fadern blev hovskomakare åt drottning Charlotte Amalie. Orsaken till flyttningen var troligen, att det var lättare för en katolik att bo i Köpenhamn. I Stockholm fanns mindre möjlighet att få sonen katolskt fostrad och det var faderns övertygelse, att han skulle bli något inom katolska kyrkan. Dottern Anna Elisabeth blev däremot fostrad i moderns lutherska tro.

Vid 11 års ålder fick Jean Nicolaus följa med den österrikiske envoyens legationspredikant Gottseer till Wien för att sättas i jesuitkollegiet i Linz vid Donau. Rektor där var vid denna tid Galdenblad. Redan i Stockholm hade Gottseer, som vi sett, räknat med och anmält Jean Nicolaus jämte några andra som lämpliga motreformatoriska kandidater till Linz.

Efter avslutade studier sändes Jean Nicolaus 1703 till Rom, där han vid Propagandan ut-

bildades till missionär. 1709 prästvigdes han och 1712 promoverades han till teol dr. Påven Clemens XI bevistade hans promotion och han fick en extraordinär påvlig audiens och begåvades med en "ansenlig" skänk. Han blev missionär i Holland och legationspastor i Utrecht. Här gjorde han sin första bekantskap med den lutherska läran. 1715 blev han legationspastor i Hamburg och sedan i Köpenhamn, där han föräldrar bodde. Här kom han under den tyske lutherske kyrkoherden och doktorn Heinrich Dürkops inflytande och övergick 1719 till den lutherska kyrkan.[21]

Jöran Nordberg meddelar i sin nedan not 21 angivna likpredikan över Pouget, att man från katolskt håll med löften om "stora tilsijelser" försökte få honom att återgå till den katolska läran. Han utsattes också för svåra förföljelser men förblev sin lutherska tro trogen.

1724 besökte han sin syster prostinnan Anna Elisabeth Bützow i Malmö Caroli församling. Hon var 1715-1716 gift med kyrkoherde J.H. Lasius i Caroli, som dog 1716, varefter hon 1719 gifte om sig med efterträdaren prosten Ludwig Bützow.[22]

Pouget fick 1724 predika i Caroli kyrka och vann bifall, så att han efter svensk prästexamen blev komminister här. Lönen var emellertid så knapp, att han efter fyra år måste söka en bättre avlönad befattning. Det blev komministertjänsten i fransk-lutherska församlingen i Stockholm. På grund av hans "personliga förtjänster" fick han en "ansenlig" löneförbättring. 1729 sökte han vid 42 års ålder kyrkoherdetjänsten i S:a Catharina i Stockholm, vilken han fick. Hans hälsa blev emellertid skröplig och 1735 dog han endast 48 år gammal. Han var sedan 1722 gift i Köpenhamn med Helena Maria Sessing, dotter till amiralitetskapten T.C. Sessing. De hade en dotter och en son, som båda dog i späd ålder.

NOTER:

1 Om reformationen i Malmö se H. Schlyter, När reformationen kom till Malmö i: Malmö fornminnesförenings årsskrift 1969 s 37 ff.

2 Skildringen av motreformationen i Malmö och övriga Norden följer med nödvändiga korrektioner H. Holzapfel, Ett årtusende katolskt liv i Malmö och Skåne (Lund 1972) s 9 ff och R. Wehner, Jesuitorden i Norden. Till ordens historia i Sverige 1574-1879 I (Zürich 1983) s 9 ff. Jfr också B.I. Kihlström – L. Rooth, I Jesu sällskap, Perspektiv på Ignatius och hans orden (Stockholm 1929) s 30 ff och 224 ff.

3 Holzapfel a.a. s 25 menar, att Aagesen Raaby – att döma av hans efternamn – kanske var född i Stora Råby utanför Lund.

4 Holzapfel anger i a.a. s 27, att Hans, Frans och Gabriel Sthen var söner till psalmdiktaren Hans Christensen Sthen, men de var barnbarn till honom. Om Sthen se G. Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:2 (Lund 1948) s 23 ff.

5 Efternamnet kan läsas på olika sätt. Lysander, vars ovannämnda bok är en god källa till händelserna omkring 1624, tolkar handskrifternas namn till Weiswyler. Molland och Kornerup läser däremot Weisweiler.

6 Kong Christian den fjerdes egenhaendige Breve 1589-1625 (Köpenhamn 1969) s 320 ff.

7 Corpus Constitutionum Daniae 1622-1638 IV (Köpenhamn 1897) s 147 ff.

[8] Rådstuvurättens och Bytingets domböcker finns i Malmö Stadsarkiv (MSA).

[9] Magda Wollter har i sin bok "Dit S:t Petri klockor nådde" (Lund 1946) s 178 ff i romanens form utförligt skildrat Weisweilers person och omständigheterna kring hans öde.

[10] Till ovanstående kan nämnas, att Sven Göransson skriver i en undersökning om "De svenska studieresorna och den religiösa kontrollen från reformations- och frihetstiden" (Uppsala univ årsskrift 1951) s 5 ff, att studier i utlandet var en del av prästutbildningen. Detta gällde f ö såväl den katolska som den evangeliska.

[11] Om Gottseer se också T.J. Arne, En jesuit i Sverige på Karl XI:s tid i Fornvännen 1936 s 361 ff. Gottseer uppger, att han upplevde Karl XI som en tolerant skyddsherre.

[12] Jfr Historisk tidskrift 1895, s 388 ff och 410 ff.

[13] Om Galdenblad se utöver Wehner a.a. I s 141 ff även H. Cornell, Ett porträtt av en svensk jesuit i Österrike i: Fornvännen 1937 s 314 ff med bild av Galdenblad. Jfr Brovall i B. V:son Lindquist, Västgöta nation i Uppsala I (Uppsala 1946) s 119. Om släkten Galdenblad se Sveriges biografiska lexikon Bd 16 (Stockholm 1964-1966) spalt 740.

[14] Credo 1927 s 170 f.

[15] J. Nordberg, Carl XII:s historia del 1-2, Sthlm 1740. Nekrologen över Galdenblad finns också i tryckt form i: Josef Teschitel, Nekrologe Schwedischer Jesuiten. Archivum Historicum Societatis Jesu. Extractum e vol. XXIII, Roma 1954, s 129 f.

[16] Brevet finns (handskrivet med tysk gotisk stil) i Riksarkivet under beteckningen Acta Ecclesiastica 139 serie II:46. Främmande trosbekännare.

[17] L. Wiberg, Jesuitpatern Johannes Ring i Credo 1927 s 365 f. Se också J. Wollmar, Beretning om Jesuiten Johannes Ring og hans Reiser og Skiebner her i Norden i: danska tidskriften Minerva 1804 s 247 ff och N.H. Sjöborg, Skånes Historia I, Lund 1812 s 196 f.

[18] Om Antivari se Barbro Lindquist, Ett uppförande oss till nöje i: Signum 1984 s 121 ff. Hon har skrivit några andra intressanta uppsatser i årg 1985, 1986 och 1987, som belyser katolikernas villkor under 1600-, 1700- och 1800-talen i Sverige.

[19] I källmaterialet står Tönnesjö, men med Wehner menar jag, att det skall vara Tynnelsö.

[20] Den i Sverige boende svensk, som blev katolik, måste enligt lagen lämna landet.

[21] Om Pouget se G. Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:2, Lund 1948 s 160 f, C. Hellström, Stockholms stifts herdaminne, Västerås 1951, s 263 f, Märta Edquist, Jesuitpatern som blev kyrkoherde i Katarina församling i: Stockholms stifts julbok 1951 s 40 ff, Biographiskt Lexikon öfver namnkunnige svenske män XI:1, Uppsala 1845 s 537 ff. Se också Jöran Nordbergs likpredikan över Pouget, under titeln Evangelii rättferdighet och rättferdighetens frucht, Sthlm 1735.

[22] Carlquist a.a. II:2 s 144 resp 146.

Henrik Menander och korkskärarna i Malmö*)

Av Arne Brink

Henrik Menander föddes den 12 december 1853 i Fuglie församling, Malmöhus län. Föräldrar var husmannen Anders Henriksson från Äspö och Ingar Nilsdotter från Västra Virestad.[1]

Tidigt kom Henrik ut som "vaktepåg", som så många andra pojkar på den tiden.[2] Så småningom sattes han i korkskärarlära i Malmö. Han blev gesäll år 1874. Dagen efter att han blivit gesäll tog han båten till Köpenhamn. Där lärde han känna arbetarrörelsen. Troligen var han en av initiativtagarna till den korkskärarfackförening som bildades i Köpenhamn år 1874. Han blev styrelseledamot i föreningen.

Färden gick så småningom vidare till Hamburg. Efter ett uppehåll vandrade han genom gamla kulturtrakter i Tyskland – målet var Holland. Han hade hela tiden öron och ögon öppna och lärde sig mycket. En del tyska kolleger var förvånade över att Heinrich valde vägen över Nederländerna, när han skulle söderut. Det tycktes dem vara ett ovanligt vägval.

Han kom emellertid till Holland och efter en tid fortsatte han vandringen till Belgien och Bryssel. Därifrån hade han många minnen från den klassiska gesällvandringen, minnen som mig veterligt inte kommit på pränt.

Från Belgien gick så färden vidare till Frankrike. Han kom till staden Reims, med dess berömda katedral, i nordöstra Frankrike och fortsatte sedan till Paris.

I Paris stannade han i sex år. Han lärde sig språket och blev sekreterare och bibliotekarie i Skandinaviska Föreningen. Han såg sig om i hela Paris. Hans arbetsgivare förvånade sig över denne Henri, som jämt och ständigt på sina promenader flyktade från kvarteren, de kvarter som för dem var den fasta punkten i tillvaron från vaggan till graven. Det var säkerligen en härlig tid för en vetgirig ung man!

Först 1883 bar det åter norrut, till Hamburg och Köpenhamn och slutligen till Göteborg. Där var han med och bildade Göteborgs socialdemokratiska förening, vars förste ordförande han blev. Det var också i Göteborg som han började skriva i pressen. Han anmodades av S A Hedlund att börja medarbeta i Göteborgs Handels- & Sjöfartstidning.

Från Göteborg kallades han till Malmö för att medverka i August Palms "Folkviljan".

Palm återkom till Malmö år 1884 efter en längre tids agitationsresor.[3] Han var då fast besluten att återupptaga utgivningen av sin tidning. Till detta behövdes pengar och han fann stöd hos tobaksarbetarnas fackförening, som även lyckades intressera andra fackföreningar för saken. Skandinaviska Tobaksarbetarförbundet i Malmö övertog utgivandet av "Folkviljan" från och med den 10 maj 1884. Under tidningens vinjett stod det också: "Utgivet av Skandinaviska Tobaksarbetareförbundet i Malmö". Emellertid utbröt snart en konflikt mellan Palm och de understödjande fackföreningarna. Palm fick resa över till Köpenhamn och gav där ut ytterligare några nummer av "Folkviljan", det sista för denna gång den 25 februari 1885. Tobaksarbetarna i Malmö tappade dock inte intresset för att stödja ett socialdemokratiskt tidningsföretag. När Axel Danielsson kom ned till Malmö år 1887 för att starta "Arbetet", fann han ett gott stöd hos tobaksarbetarna, vilket han själv har understrukit.

Menanders vistelse i Malmö år 1884 blev på grund av vad som hände kortvarig. Han återvände till Köpenhamn, där han efter en tid var med och bildade Skandinaviska Korkarbetarförbundet. Han blev dess förtroendeman. I Köpenhamn stannade han till 1891.[4] Då återvände han än en gång till sin hemstad för att inträda i "Arbetets" redaktion under Axel Danielsson. Det var på Menanders initiativ som Malmö samverkande fackföreningar bildades i januari 1893. I dess verkställande utskott, det så kallade fackutskottet, var han sekreterare och underhandlare hela den tid som denna organisation existerade eller till dess den år 1901 avlöstes av Malmö Arbetarekommun. Menander var under år 1901 och till den 1 april 1902 även medlem av det fackliga utskottet i Arbetarekommunen.

I syfte att få en bakgrund till korkarbetarnas i Malmö organisationssträvanden år 1888 citerar jag nu Bo Blomkvists **International i miniatyr:**

> Åren 1865 och 1878 grundades på danskt initiativ korkskärarföreningar i Malmö. Impulserna utgick från motsvarande organisationer i Köpenhamn, varifrån kontaktmän skickades.
>
> Den första föreningsrörelsen fick av allt att döma kort varaktighet både i Malmö och Köpenhamn, och från november 1866 upphör protokollen. Om dess omfattning veta vi intet. Ej heller är stadgar bevarade, varför programmet i sin helhet ej kan fastställas. Vissa tips ger ett föreningsprotokoll i Köpenhamn, enligt vilket beslut fattats, som avsåg att slå vakt om yrkesutbildning och att föreningsmedlemmarna ej fick arbeta med tidigare fångar. För att hindra att detta skedde, skulle man om nödvändigt nedlägga arbetet. Att man ej var främmande för att använda strejkvapnet ger åt strävandena en ganska avancerad facklig prägel. Det kan vara fråga om den första fackföreningen i vårt land. I varje fall är det motiverat att tala om ett tidigt symptom, som skulle få efterföljare senare inom svensk arbetarrörelse.
>
> I Köpenhamn bildades en ny korkskärarförening 1874. Två år senare sändes agitatorer till Malmö för att få till stånd en förening. Det dröjde dock till 1878, innan en ny organisation där kunde rapporteras. Den uppges från början ha haft 12 medlemmar. Hur utvecklingen senare blev kan ej fastställas, men det ser ej ut, som om livskraften denna gång varit mycket större. Sannolikt överlevde föreningen ej 1870-talet. I Köpenhamn däremot levde den kvar. Stadgan därifrån tyder på klar facklig ambition. Agerandet vid strejker och anslutningen till det danska socialistpartiet ger åt rörelsen en radikal prägel, men även det konservativa fanns där i form av yrkesprotektionism. Största missnöjesorsak tycks maskinerna ha varit. Även internationella ambitioner fanns, och man diskuterade bildandet av ett förbund. Detta blev dock ej verklighet som för tobaksarbetare och handskmakare. Även samarbetet med Tyskland fanns med i bilden.[5].

Så försökte då korkarbetarna i Malmö år 1888 för tredje gången bilda en fackförening.

Protokoll den 28 oktober 1888

§ 1

Beslöts att trots det ringa antalet korkarbetare på platsen likväl bilda en fackförening.

§ 2

Utsågs en kommitté bestående av Alf Rosén, P Linderoth och Joh Östergren vilken erhöll i uppdrag att utarbeta och inkomma med förslag till stadgar.

Malmö som ovan
Johan Östergren
J Larsson
sam.sek.

Justerat: E Andersson[6]

Protokoll hållet vid sammanträde med korkarbetarna den 25 november 1888

§ 1

Upplästes och godkändes protokoll från förra sammanträdet.

§ 2

Beslöts att kalla den nybildade föreningen: Malmö Korkarbetarfackförening.

§ 3

Diskuterades och antogs, med några mindre ändringar, kommitterades förslag till stadgar.

§ 4

Vid val av styrelse utsågs: till ordf Joh Östergren, till kassör Alf Rosén och till sekreterare O Almroth samt till revisorer P Linderoth och J Larsson.

§ 5

Föreningen börjar sin verksamhet i dag.

Malmö som ovan
Johan Östergren

Justerat: P Linderoth[7]

En av de till medlemsantalet minsta fackföreningarna i Malmö hade sett dagens ljus. Kassaomslutningen under de första fyra månaderna låg på kr 25:70. I denna summa ingick elva inträdesavgifter à 50 öre. Tillgångarna uppgick till kr 18:31. I den summan var en andel à 10 kronor i tidningen "Arbetet". Elva medlemmar hade under fem veckor enligt mötesbeslut bidragit med 25 öre per vecka till strejkande tobaksarbetare vid Hallins tobaksfabrik i Malmö. Man gav även frivilliga bidrag till andra arbetargrupper, även icke lokala, som var i konflikt av något slag med arbetsgivaren.

På möte den 28 februari 1889 omtalades att styrelsen hade varit med om att utse ombud till partikongressen i Stockholm.

Den 20 mars beslöts att kostnaderna för partikongressen skulle utdebiteras av medlemmarna. Man beslöt även att bordlägga frågan om en med andra fackföreningar gemensam sjukkassa. Man väntade på ytterligare information.

Den 5 maj förekommer Menander för första gången i protokollen. Han gör sitt intåg tillsammans med herr Sørensen från Korkskærernes Fagforening i Köpenhamn. Menander redogjorde i ett längre anförande för orsaken till lockouten hos firma Aagard Berg i Köpenhamn. Sørensen gav också vissa upplysningar. Detta inträffade på ett styrelsemöte.

Den 7 maj redogjordes inför medlemmarna för Menanders och Sørensens besök. Man beslöt att i skrivelse underrätta fabrikör Pontus Olsson härstädes om förhållandena hos Berg i Köpenhamn. Man beslöt även att hos Pontus Olsson anhålla om att inte sända kork till nämnda firma.

På möte den 17 maj upplyste styrelsen om, att Pontus Olsson förklarat sig villig tillmötesgå föreningens framställda anhållan. Man beslöt att informera kamraterna i Köpenhamn om Pontus Olssons svar.

Detta svar från fabrikör Olsson var egentligen ett intressant ställningstagande. Hur saken utveck-

lade sig i fortsättningen framgår dock inte av protokollen på denna sida Sundet.

På samma möte uppmanades medlemmarna att inträda i en inom andra fackföreningar bildad sjukkassa, vars stadgar lästes upp. Man beslöt även att föreningen skulle ansluta sig till Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti.

Tidningen "Arbetet" hade ekonomiska svårigheter. Man beslöt den 4 september dels att från kassan låna ut högst 30 kronor, dels att köpa ytterligare två andelar i tidningen.

I oktober 1889 var man 13 medlemmar. I november beslöt man att hyra lokal i Majorsgatan 19 för sina möten. Samtidigt framfördes ett tack till fruarna Rosén och Almroth för visad gästfrihet vid tidigare möten.

Den 18 juni 1890 meddelades att Skandinaviska Korkarbetarförbundet skulle börja sin verksamhet. Till ombudsman utsågs enhälligt Henrik Menander.

På ett möte den 26 november 1891 var förbundets ombudsman Henrik Menander, som för närvarande var anställd i staden, närvarande. Han hemställde till föreningen, huruvida han kunde kvarstå som ombudsman under återstoden av den tid, för vilken han var vald, oaktat att han hade sin verksamhet här. Några stadgeenliga hinder fanns inte för detta.

Vid möte den 26 maj 1892 fälldes Menander att böta 25 öre. Han var inte närvarande vid namnuppropet. Reglerna var stränga!

Vid möte den 2 juni 1892 lämnade Rosén och Menander upplysningar angående fackföreningarnas utskott. Menander utsågs enhälligt till medlem av detsamma.

Från Köpenhamn föreslogs herr Dittman till Skandinaviska Korkarbetarförbundets ombudsman. Mötet den 3 juli 1892 höll enhälligt på Menander.

Den 20 juli 1892 meddelades att Köpenhamn i en skrivelse klandrar Malmös val av ombudsman. Mötet stod fast vid sitt gjorda val. Dock fogade man sig i majoritetens vilja.

Den 13 november 1892 utsågs Menander som valman i fackföreningarnas utskott. På samma möte valdes han till ordförande i föreningen.

Den 29 januari 1893 skrevs på grund av lagstiftningen föreningens aktier i Folkets Hus på Menander och Östergren. Menander lämnade på mötet upplysningar från "Arbetets" bolagsstämma.

Korkarbetarfackföreningen låg nere under åren 1894-1896.

Vid möte den 10 januari 1897 beslöt man enhälligt att återupprätta föreningen. Man tillsatte ett utskott bestående av herrar I Plato, O Olsen och Edv Andersson. Historien upprepade sig. Liksom på 1860-70-talen fanns en dansk agitator med på mötet, herr Dittman från Köpenhamn. Menander och den gamla styrelsen lovade att hjälpa till med rekonstruktionen av föreningen.

Den nya föreningen bildades den 7 mars 1897. Till ordförande utsågs enhälligt E Andersson, samme man som hade justerat föreningens första protokoll år 1888. I september 1897 beslöt man om inträde i Socialdemokratiska Arbetarepartiet.

Man strejkade i två månader vid Pontus Olssons fabrik i Malmö år 1900 och återupptog arbetet sedan prislistan godkänts.

År 1901 beslöt man om inträde i Malmö Arbetarekommun.

År 1902 fick man på Korkarbetarförbundets uppmaning börja organisera den kvinnliga arbetskraften. De första kvinnorna i fackföreningsarbetet finner man i protokollen år 1905. Tre kvinnor ingick då i en förhandlingsgrupp rörande förslag till ny prislista. Samma år finner man också den första kvinnliga protokolljusteraren, Maria Larsson.

En fana av siden köpte man år 1906, den kostade 162:50.

Den 5 mars 1909 blev Malmö Korkarbetarfackförening Svenska Bryggeriarbetarförbundets avdelning 54.

Detta är några axplock från de första årens möten med Malmö Korkarbetarfackförening. Syftet är att belysa vad en liten fackförening sysslade med under de första mycket svåra åren i slutet av 1880-talet, under 1890-talet och de första åren in på det nya seklet. Man var mycket mån om att närvaroprocenten vid mötena var hög. Under årens lopp var det åtskilliga som fick böta 25 öre. Frånvaro utan giltigt förfall kostade så mycket.

Man propagerade också starkt för att varje medlem skulle prenumerera på tidningen "Arbetet". Det betydde allt för tidningen, att fackföreningsmedlemmarna stödde den genom att köpa den. Dessa stimulerades å andra sidan i sitt dagliga värv genom att läsa tidningen. Tidningen var ett "måste" för arbetarrörelsen i Malmö med omnejd.

I "Arbetets" 50-års minnesskrift beskriver Axel Uhlén hur det gick till när Menander anställdes vid tidningen:

> Den 9 november 1891 beslöt emellertid interimsstyrelsen att som medarbetare å redaktionen anställa korkskäraren Henrik Menander, författaren till Arbetets Söner, vilken då var bosatt i Köpenhamn. Han tillträdde sin tjänst några dagar senare och tillerkändes en lön av 16 kr pr vecka, dock med förpliktelse att även biträda med expeditionsgöromål om eftermiddagarna, sedan tidningen gått i press. Från den sistnämnda uppgiften befriades han dock rätt snart och lönen förbättrades också i någon mån inom kort.
>
> Menanders uppgift blev att sköta utrikesnyheterna, verkställa nödiga översättningar o s v – han var nämligen synnerligen språkkunnig. Tidningens läsare i allmänhet märkte icke så mycket av hans verksamhet, eftersom hans signatur förekom sällan, men de mera uppmärksamma lade dock märke till att utrikesnyheterna ägnades betydligt bättre omvårdnad än tidigare. Utrikesmaterialet blev kort sagt lite allsidigare och utförligare.[8]

Vid sidan om banbrytande organisatoriskt arbete, förhandlingsverksamhet, sekreteraruppdrag i organisationer och arbete som redaktör var han även poet. "Socialistiska sånger och dikter" utgavs år 1915 på Tryckeri AB Framtidens Förlag. I diktsamlingen ingår naturligtvis också "Arbetets söner". Författaren berättar själv hur den kom till:

> Då Arbetets söner blivit de svenska arbetarnas nationalsång, torde ett par ord om dess tillkomst ej vara ur vägen. Då den av Aug Palm i Malmö utgivna tidningen Folkviljan 1884 upphörde att utkomma och agitationen avstannade, bildades i Köpenhamn en av svenska, norska och danska arbetare bestående förening, Föreningen för socialismens utbredande i Sverige, av vilken även jag var medlem. På sommaren 1885 skulle föreningen företaga en agitationsutflykt till Sverige, och ordföranden, trädgårdsmästaren Hammarlund, anmodade mig då att skriva en sång, som kunde sjungas vid tillfället. Jag skrev då Arbetets söner, som trycktes och utdelades till deltagarna i färden. Ett exemplar måste ha förirrat sig till Stockholm, ty sången förekom i det den 25 sept 1885 utgivna provnumret av Social-Demokraten.[9]

Menander skrev en dikt till invigningen av Folkets Hus i Malmö den 2 april 1893. Dikten ingår i diktsamlingen. Jag vill gärna återge en av stroferna, som jag tror skildrar stämningen bland arbetarna i Malmö vid den tiden på ett riktigt sätt.

> *Skalla högt vår sång till dagens ära,*
> *Klinga ut bland vänner, fjärran, nära,*
> *Bringa bud att Folkets Hus är färdigt,*
> *Alla, alla våra bröder värdigt!*
> *En husvill flock vi stodo förr,*
> *För oss man stängde varje dörr.*
> *Man tänkte oss till marken slå.*
> *Vår styrka segrade ändå.*
> *Vem mäktar bringa uppå fall*
> *En världsidé, som segra skall.*
> *En egen borg vi själva byggt,*
> *Och nu vi sjunga glatt och tryggt:* ➡

Från Folkets Hus
Skall spridas ljus
Bland folkets tryckta skara;
I stormens brus,
I segerns rus
Skall det vår tillflykt vara!

Enigt, enigt fram vi gå,
Lättare blir kampen då,
Skön skall segern bli också
För oss och för vår lära![10]

"Internationalen", den internationella revolutionära kampsången från 1888, som skrevs av E Pottier (text) och P och A Degeyter (musik) översatte Menander till svenska år 1902.

Menander avgick med pension från tidningen "Arbetet" den 31 oktober 1915. Han hade då varit sjuk en tid.

Henrik Menander avled den 12 augusti 1917.

"Arbetets" huvudredaktör filosofie licentiat Gunnar Löwegren skrev följande om honom i tidningen den 13 augusti:

En av den svenska socialdemokratins veteraner, Arbetets gamle trogne medarbetare Henrik Menander har gått hädan. Det är ett helt kapitel av skånsk arbetarrörelse och av tidningen Arbetets historia, som därigenom funnit sin avslutning, ty Menander var en av de sista som levde kvar utav de första pionjärerna för arbetarrörelsen i våra bygder och hela den generation av arbetare han tillhörde börjar i våra dagar att bliva alltmera sällsynt. Redan som pojke, då han, fattigt statarbarn som han var, tidigt togs ur skolan och sattes att vakta svinen, hade han en brinnande lust för att lära känna världen och att på egen hand förkovra den ytterligt bristfälliga kunskap uti att läsa och skriva som han fått inhämta i skolan. Sedan han kommit till staden och blivit korkskärare, ett på den tiden ganska givande yrke, fick han snart rikligare tillfällen att vidga sina kunskaper. Men även där blev stugan honom för trång. Han vantrivdes i de smått tillskurna förhållandena i det dåtida Sverige. Och han drog som ung gesäll ut på långa och underbara vandringar i den stora vida världen. Det blev för honom uppenbarelsen. Och det livet, den vandrande gesällens fria och obekymrade och romantiskt växlingsrika liv öppnade och vidgade den unge skåningens syn på nuet och tillvaron. Överallt hade han ögonen med sig, han lärde och tillägnade sig något av allt vetande han mötte och han blev så småningom en språkkunnig och mångberest arbetare av världsmedborgarsnitt, röd till sinnelaget, socialist av hjärta och övertygelse, orubblig och hätsk motståndare till varje förtryck, vare sig det var det prästerliga, monarkistiska eller det kapitalistiska.

Han drog genom hela Tyskland, gjorde avstickare till Holland och Belgien, vandrade genom Schweiz och kom så slutligen till det land och den stad, som i högre grad än något annat skulle motsvara hans önskningar, Frankrike och Paris. Här slog han sig ner för många år, blev inbiten fransos och parisare och njöt i fulla drag av skönheten och vetandet, den lågande entusiasmen och revolutionära kraften i ungdomens och barrikadernas, vetandets och konstens eviga stad. Han greps av ett revolutionärt patos, sådant som man i nordligare länder ej träffar på, ty det finns blott hos de latinska folken och det var under dess påverkan han många år efteråt skrev en dikt som "Arbetets Söner", vilken i all sin tvärhuggna och omelodiösa kantighet likväl har något av betagande kraft något ... jag vet icke vad ... något av skenet av de stora revolutionerna, som med rätta gjort den till den de svenska arbetarnas sociala stridssång, vilken i sekler skall elda deras mod, så som dess sträva ord passar för deras sträva strupar och dess inre glöd för deras ärligt och varmt klappande hjärtan.

Sålunda förflöt Menanders lärlings- och vandringsår, tills han en vacker dag packade renseln på nytt, återvände till sin hembygds provins och till Malmö. Återkommen hit anslöt han sig till den skara, vilken samlades kring Palm och Danielsson. Han ville reformera, revolutionera, göra vårt folk fritt, rikt och intelligent, som det franska, öppna kunskapskällorna för folkets barn, höja levnadsstandarden och därigenom kulturmöjligheterna för arbetarna och han ville lufta ut all den unkna luft, vari vårt folk förpestades från kungahov, sakristior och bourgeoisi.

Så gingo åren, det blev långa och mödosamma och fattiga år, det senare särskilt sedan Menander förlorat sitt en gång inkomstbringande yrke och i stället ingått i det unga Arbetets redaktion. Men Menander förtröttades icke utan stod tappert bi. Hans flitiga penna översatte och skrev utrikes-

politiska artiklar, lokalnyheter och notiser och icke alltför sällan återgav dem skaldiska rytmer, när Menander greps av sångargåvans inspiration och med anledning av olika tilldragelser, ej minst inom den skånska arbetarrörelsen, nedskrev sina sociala kväden.

Ja heder och tack åt den gamle kämpen, som stått i och arbetat och kämpat flitigt och duktigt som få!

Även för honom kom visserligen den dag, då krafterna sveko och minnet, även minnet av den rosiga ungdomen förflyktigade. Och nu har han för evigt nedlagt sin penna. Hans dag är slutad, hans värv fullbordat. Men han har fullbordat sitt livsverk som en hel karl och som en sådan skall hans bild kvarstå i den svenska arbetarrörelsens historia.

Från den svenska enkannerligen den skånska arbetarrörelsen och framför allt från tidningen Arbetet bringas den hädangångne ett varmt och innerligt tack.

I tidningen "Arbetet" stod den 16 augusti 1917 följande, saxat ur "Dagens Nyheter":

Det är med Henrik Menander som med Dybeck – inga människor vet egentligen vad de voro för karlar, medan alla människor sjunga deras sånger. Dybeck skrev "Du gamla, Du fria", och för en tid sedan avtäckte man visserligen en minnessten över honom, men det är frågan om det egentligen nämnvärt bidragit till att göra honom känd för den svenska allmänheten. Och Menander skrev "Arbetets Söner". Nu är Menander död en gammal kämpe från socialdemokratins första tid, mannen som gjorde de svenska arbetarnas litet släpiga hus- och livssång, som än i dag kan bära upp en stämning en första majdag, när de röda dukarna smälla och tusentals fötter ånyo röras i tramp för gamla ideal, som de äldsta sett födas och växt upp tillsammans med, men de yngsta redan hålla på att skapa om eller skall man säga modernisera.

Han tillhörde den äldsta kretsen av socialdemokratins banbrytare i vårt land, var med redan på 80-talet och hjälpte Mäster Palm att ge ut Folkviljan. Hans diktning var inte så riklig, mest känd skall han vara som författare till "Arbetets Söner" och översättningen av "Internationalen". Han hade inte de yngsta arbetarskaldernas formtalang och rytmiska välklang. Hans vers var mera tung, men redbart säker, som de gamla socialdemokraterna när de var unga.

Jordfästningen den 19 augusti 1917 blev en mäktig manifestation.[11] Han följdes till graven av många människor. Bland fanorna i främsta ledet fanns korkskärarnas och tobaksarbetarnas. Pastor Bobeck vigde stoftet till den sista vilan. Redaktör Gunnar Löwegren talade, musikkåren "Allians" spelade och Malmö Sångarförbund sjöng. Till slut sjöng man "Arbetets Söner".

NOTER:

Uppsatsen är skriven inom ramen för kurs Hi 047 (arbetarklassens och arbetarrörelsens historia) vid Historiska institutionen i Lund.

1 Husförhörslängd för Fuglie församling 1853.
2 Arbetet 12 december 1913.
3 Lindblom & Kuhm
4 Arbetet 12 december 1913.
5 Blomkvist 1979 s 143.
6 Malmö Korkarbetarfackförenings protokoll 28 oktober 1888.
7 Malmö Korkarbetarfackförenings protokoll 25 november 1888.
8 Uhlén
9 Menander
10 aa
11 Arbetet 20 augusti 1917.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING:

Husförhörslängd för Fuglie församling 1853, Lunds landsarkiv.

Malmö Korkarbetarfackförenings protokoll 28 oktober 1888 – 5 mars 1909, Arb.rörelsens arkiv, Malmö.

Tidningen *Arbetet:* den 12 december 1913, signatur E Hkn (Erik Håkansson)
den 13 augusti 1917, Gunnar Löwegren
den 16 augusti 1917, saxat ur Dagens Nyheter.
den 20 augusti 1917.

Blomkvist, Bo: International i miniatyr. Studier i skånsk arbetarrörelse före 1880 och dess internationella kontakter, Stockholm 1979.

Lindblom, Tage och *Kuhm, Evert:* Tobaksarbetarnas Förbund i Sverige 1889-1939.

Menander, Henrik: Socialistiska sånger och dikter, Malmö 1915.

Uhlén, Axel: Arbetet 1887-1937.

Medlemsinformation

Föreningsaftnar under hösten 1989

29 augusti kl 18.30. Besök på judiska kyrkogården vid Föreningsgatan under ledning av rektor Harry Rubinstein som därefter visar Synagogan, Kamrergatan 11 och också berättar om församlingens verksamhet.

17 oktober kl 19.00. Den nybyggda Moskén, Jägersrovägen 90 förevisas av Gamal Elmalah som också kommer att berätta om islam och församlingens arbete i Malmö.

21 november kl 19.00. Mormonkyrkan. Jesu Krisi kyrka av sista dagars heliga. Vikingagatan 88-90, Stig Johansson visar kyrkan samt ger information om verksamheten och församlingens stora släktforskningsarkiv.

Anmälan om deltagande göres senast två dagar före respektive arrangemang till föreningens sekreterare Bengt Berggren, Strandmarksvägen 7, 230 44 Bunkeflostrand.

Höstutfärd

Föreningens höstutfärd äger rum lördagen den 7 oktober och går i år, med anledning av att det är 50 år sedan andra världskriget bröt ut, i beredskapstidens tecken.

Avresa sker med abonnerad buss kl 12.30 från parkeringsplatsen vid Malmö Museer, Malmöhusvägen.

Färden går via Klagshamn och Falsterbo till Trelleborg där författarinnan Elsa Scherström vid eftermiddagskaffet kommer att berätta minnen från krigsåren. Under återresan görs ett besök på Bulltofta gamla flygplats med dess bevarade intressanta hangar.

Återkomst till Malmö Museers parkeringsplats ca 17.30.

Pris för utfärden inkl bussbiljetter och kaffe är 60:- kronor. Anmälan om deltagande göres senast den 2 oktober 1989 till föreningens sekreterare Bengt Berggren, Strandmarksvägen 7, 230 44 Bunkeflostrand.

Anmälan är bindande.

Pågående utgrävningar

Tisdagen den 12 september kl 18.00-19.00 visas utgrävningarna i Kv. St. Jörgen av personal från Malmö museer.

Jubileumssammankomst

Den extra jubileumssammankomst som annonserades vid föreningens årsmöte hålls tisdagen den 14 november kl 19.00 i Frimurarlogens festvåning, Isak Slaktaregatan 1.

Rubrik för kvällen: "Malmö i ord, ton och bilder".

Till arrangemanget inbjudes också Malmö Förskönings- och Planteringsförening samt medlemmarna i Skånes Hembygdsförbunds 4:e krets. (Falsterbonäsets hembygdsförening, Hemmesdynges hembygdsförening, Limhamns Museiförening, Oxie härads hembygdsförening, Skytts härads hembygdsförening och Vemmenhögs härads hembygdsförening).

Jul på Slottet

Föreningen avser att deltaga i Malmö museers arrangemang "Jul på Slottet" med ett stånd för information om föreningens verksamhet samt försäljning av föreningens alster.

Arbetsstipendier för 1989 ur Folke Malmbergs och Birgit Slangerup-Malmbergs fond

Elbogen, Malmö fornminnesförenings styrelse har i juni månad genom sitt arbetsutskott beslutat dela ut följande arbetsstipendier:

Gunhild Eriksdotter, Kongelige danske kunstakademiets Arkitekturskole, för forskning kring Wovragården i Södra Sallerup, Malmö kommun ur byggnadsarkeologisk synvinkel.

Stipendiesumma: 5.000:- kronor.

Ingrid Millbourn, historiska institutionen, Lunds universitet, för forskning om förhållandet mellan Axel Danielsson och Malmös fackföreningar 1887-1899. Var fackföreningarna "Barn av socialdemokratin"?

Stipendiesumma: 20.000:- kronor.

Lena Nilsson, arkeologiska institutionen, Lunds universitet, för en osteologisk studie av mellanneolitiska trattbägareboplatser i Malmöområdet.

Stipendiesumma: 15.000:- kronor.

Karin Möller, konstvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, för forskning kring malmöarkitekten Nils Alfred Andersson Arwidius.

Stipendiesumma: 5.000:- kronor.



Elbogens elegi

Detta är tidskriften Elbogens sista häfte. Elbogen-Malmö Fornminnesförenings styrelse har beslutat att från och med 1990 knäsätta en ny publiceringsstrategi till gagn för föreningens medlemmar.

Inför de förestående förändringarna kan det därför finnas anledning att något erinra om vad som varit och vad som förestår.

I sin nit att uppfylla föreningens ändamål – att sprida kunskap om Malmö historia – har vår förening alltsedan 1933 utkommit med en årlig publikation. Den första årsskriften hade radarparet Einar Bager och Leif Ljungberg som redaktörer. Den trycktes den gången i en liten upplaga, som sedan länge är slutsåld. Den kommer därför senare i år att utkomma i en faksimile-utgåva.

Under mer än tre decennier var stadsarkivarien Leif Ljungberg årsskriftens drivande kraft. Med Stadsarkivet som naturlig bas redigerade han ensam den alltmer uppskattade skriften. När jag övertog redaktörskapet 1967 var således Malmö Fornminnesförenings årsskrift en välansedd lokal populärvetenskaplig årsskrift. Jag tillbringade en månad som typografauskultant på Lundgrens Söners Boktryckeri AB på Per Weijersgatan och lärde mig typografiens elementa om regaler, punkter och satsytor för att kunna axla Leifs fallna mantel.

Samtidigt framstod behovet av en mera regelbunden kontakt med medlemmarna som alltmer angelägen. Årsskriften gav visserligen en årlig kontakt, men med ett kompletterande nyhetsblad

ville styrelsen skapa ett livaktigare aktivt intresse för stadens kulturhistoria i vid mening och inte minst för de alltmer angelägna stadsmiljöfrågorna.

Vid en styrelsesupé hos dåvarande ordföranden Thomas Munck föddes tanken på medlemsbladet Elbogen. Namnförslaget kom från John Hain, och det väckte omedelbar anklang. Och från och med 1972 började utgivandet av den periodiska skrift, som efter hand blivit föreningens viktigaste språkrör. Namnet Elbogen har så identifierats med Malmö Fornminnesförening att föreningen vid årsmötet i år antagit namnet Elbogen.

Under åren 1972-1977 utkom medlemsbladet Elbogen med fyra nummer per år parallellt med årsskriften med skriftställaren Helge Andersson och undertecknad som redaktörer. Från och med 1978 skedde en ny förändring. Årsskriften upphörde och istället kom de fyra årligen utkommande numren att innehålla uppsatser och artiklar av den karaktär, som tidigare publicerats i årsskriften. Under några år kom Helge Andersson som föreningens sekreterare tillsammans med dåvarande intendenten Sven Rosborn att förtjänstfullt ansvara för Elbogen i denna nya skepnad.

1982 skedde ett byte på redaktionsstolarna. Styrelsens arbetsutskott blev Elbogens redaktion, men det blev föreningens nye sekreterare Bengt Berggren som blev tidskriftens primus motor. Museichefen Bengt Salomonsson lade under sina sista levnadsår ned ett förtjänstfullt arbete i redaktionen, men det har genom åren varit Bengt som in i minsta detalj från manus till distribution med beundransvärt intresse, engagemang och kompetens samt med stor uppoffran skött redaktionen. Det känns angeläget för mig att på föreningens vägnar i detta sammanhang framföra ett särskilt varmt tack till Bengt Berggren för den insats han därigenom genom åren gjort för föreningen.

Det har emellertid under senare år framstått som alltmer nödvändigt att genomföra en förändring av föreningens publiceringsverksamhet. Den ideella arbetsinsats som är förknippad med att utge fyra häften om året är varje redaktör i längden övermäktig och orimlig. Styrelsen har därför beslutat att från och med årsskiftet 1990 återgå till den ordning som rådde före 1978: Elbogen – Malmö fornminnesförening kommer att utge dels en årsskrift och dels ett nyhetsblad med kortfattad medlemsinformation. Det nya medlemsbladet har fått arbetsnamnet *"Lilla Elbogen"*, och Hans Janstad, som från och med årsskiftet inträder som föreningens sekreterare, är redan i färd med att färdigställa ett provnummer av denna nya tidskrift.

Därmed ligger föreningens publiceringsstrategi fast inför 1990-talet. Medan *"Lilla Elbogen"* kortfattat ger senaste nytt till medlemmarna om aktuella kulturhistoriskt intressanta händelser och föreningsaktiviteter publicerar årsskriften, som tidigare, nya bidrag till Malmö stads historia. Särskilt glädjande är det därvid, att där kunna publicera resultaten av de forskningsinsatser, som understötts av den till föreningen knutna Folke Malmberg och Birgit Slangerup-Malmbergs fond.

Lägg därtill att styrelsen beslutat utge en ny skriftserie benämnd *Gryps* (Gripen), vilken kommer att publicera större uppsatser och monografier rörande Malmö stads historia. De första nummerna i denna serie är redan planerade, och förhoppningsvis kommer Gryps i framtiden att bli ännu ett viktigt bidrag, som vår nu 80-åriga förening kan ge, till gagn för ny och angelägen kunskap om Malmö stads historia.

Kjell Å Modéer

Glimtar från militärstaden Malmö på 1660-talet

Av Hans Ersgård

Malmöhus slott med sin imposanta fasad och sina respektingivande kanontorn vittnar än i dag om den betydelsefulla roll som staden Malmö spelat i gångna tider som försvarscentrum. Grundlagt under 1400-talet växte Malmöhus under det följande seklet ut till ett av de starkaste fästena i det danska väldet. Fram emot mitten på 1600-talet hade försvarsanläggningarna hunnit bli tämligen föråldrade. Fredrik III planerade därför att låta modernisera befästningsverken kring Malmö, inte minst med hänsyn till en kommande kraftmätning med Sverige. Kraftmätningen kom, följd av Roskildefreden och därefter modernisering – i svensk regi.

Redan Karl X Gustav kastade gillande blickar på Malmö. I sina framtidsplaner tilldelade han den nya gränsstaden en framskjuten plats som ett betydande militärt centrum i det svenska östersjöväldet. Denna åsikt blev dock inte oemotsagd. Flera av 1660-talets ledande svenska politiker menade, att man borde riva de gamla försvarsverken kring Malmö och i stället satsa på Landskrona som skulle göras till Skånes huvudort. En av tidens främsta militära auktoriteter, riksmarsken Karl Gustaf Wrangel, var emellertid mera benägen att fullfölja Karl X Gustavs befästningspolitik. Enligt Wrangel kunde Malmö ur militärpolitisk synvinkel betraktas som "en nyckel till Skåne" och borde därför få moderna befästningar och förses med en stark garnison. Denna uppfattning segrade och Malmö kom därmed att under lång tid framöver bli den ojämförligt största garnisonsorten i Skåne.[1]

Arbetet med att förvandla de föråldrade försvarsverken kring Malmö till en toppmodern befästningsanläggning sattes i gång i början av 1660-talet och skulle pågå ett halvt sekel. När arbetena fullbordats hade den gamla stadsmuren i norr och jordvallen i söder ersatts med en mäktig vallgördel med utskjutande bastioner och raveliner. Detta enorma byggnadsföretag – kanske ett av de största i stadens historia – planerades och leddes av en rad framstående svenska fortifikationsofficerare, bl a den legendariske Erik Dahlbergh, "den svenske Vauban", som tjänstgjorde som kommendant i Malmö 1669-1674. Under fälttåg och resor på kontinenten hade de svenska fästningsarkitekterna hämtat impulser från fransk och nederländsk befästningskonst som stod i ropet vid den tiden. Vid det stora fästningsbygget i Malmö fick fortifikationsofficerarna ett tacksamt arbetsfält där de nya principerna inom befästningskonsten kunde tillämpas. Det resulterade i att den gamla danska köpstadsmiljön så småningom fick en krafigt markerad militär inramning av kontinentalt snitt. När fästningsbygget väl var fullbordat, kom Malmö att betraktas som en av de starkaste stödjepunkterna i den svenska stormaktens försvar.[2]

Den militära utbyggnaden gick hårt fram över den gamla stadsmiljön. Den västligaste delen av stadsbebyggelsen, som hukade sig intill Malmöhus slott, blev dömd att raseras. Därmed försvann det medeltida Gråbrödraklostret, som alltsedan början av 1500-talet hade inrymt stadens sociala välfärdsinrättning, hospitalet. Likaså fick all

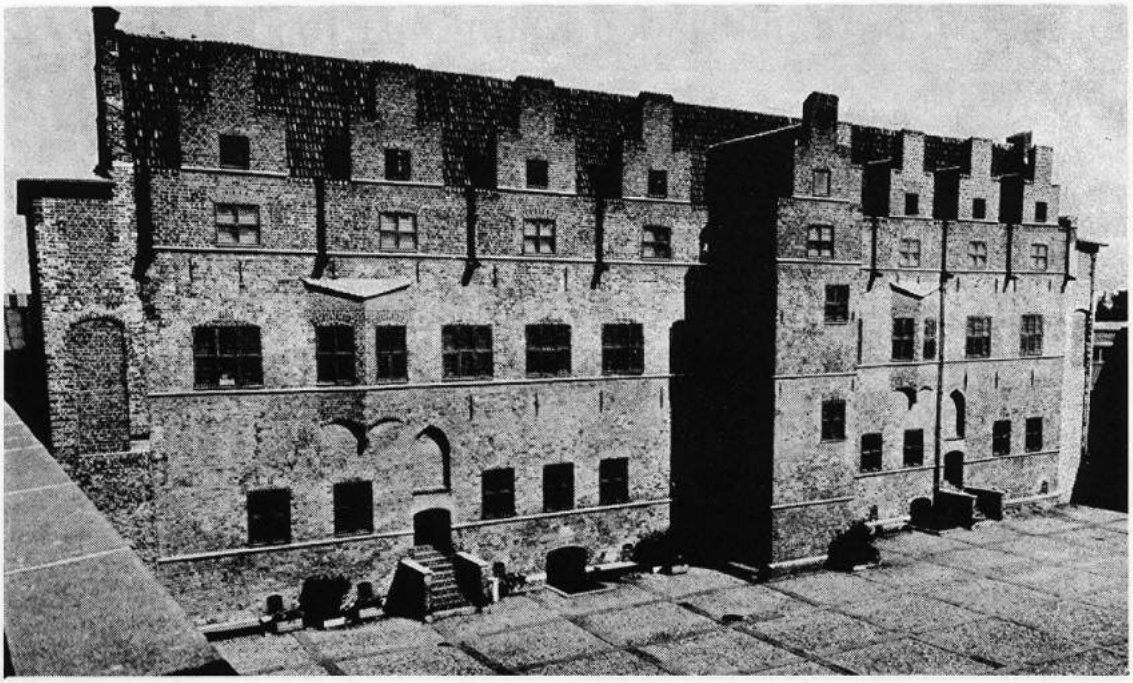

Malmöhus, uppfört 1537-1542. – Foto Malmö Museum.

bebyggelse norr om hospitalet skatta åt förgängelsen. Förutom hospitalsanläggningen med kyrka, sjukstuga och ett flertal ekonomibyggnader rörde det sig om ett 35-tal större och mindre hus med trädgårdar, belägna inom området mellan nuvarande Slottsgatan och vallgraven. En hel stadsdel utplånades alltså på överhetens befallning utan hänsyn till de människor som tvingades lämna sina hus och hem. Också på flera andra håll i staden tvingades borgare att riva sina hus, som låg i vägen för de nya befästningarna. Den ersättning husägarna fick löfte om, satt dock inte sällan långt inne. Ett av de större ingreppen som drabbade borgerskapet i gemen, gjordes vid Söderport intill "Söndergadens" mynning, där böndernas forvagnar i sekler rullat in på sin väg till stadens dåtida köpcentrum, Stortorget. Nu täpptes denna infart till, och portbyggnaden fick maka åt sig för en mäktig bastion, som fick namnet Malmö. I stället anlades en ny Söderport ett par hundra meter västerut vid Engelbrektsgatans mynning. Åtgärden skapade oordning i stadens livsviktiga kommunikationer med omlandet. Den gamla Söderport stängdes flera månader innan den nya porten öppnades, och bönderna måste därför ta omvägen runt Rörsjön och köra in med sina vagnar genom Österport och vidare längs Östergatan fram till Stortorget. Det är inte svårt att föreställa sig malmöbornas reaktioner inför de svenska myndigheternas rivningspolitik och därmed följande övergrepp mot privategendom. Man klagade ofta, både enskilda borgare och stadsstyrelsen på hela borgerskapets vägnar, och bakom de officiella skrivelsernas stela formuleringar kan man möta mer eller mindre förtäckta uttryck för upprördhet över lidna oförrätter.[3]

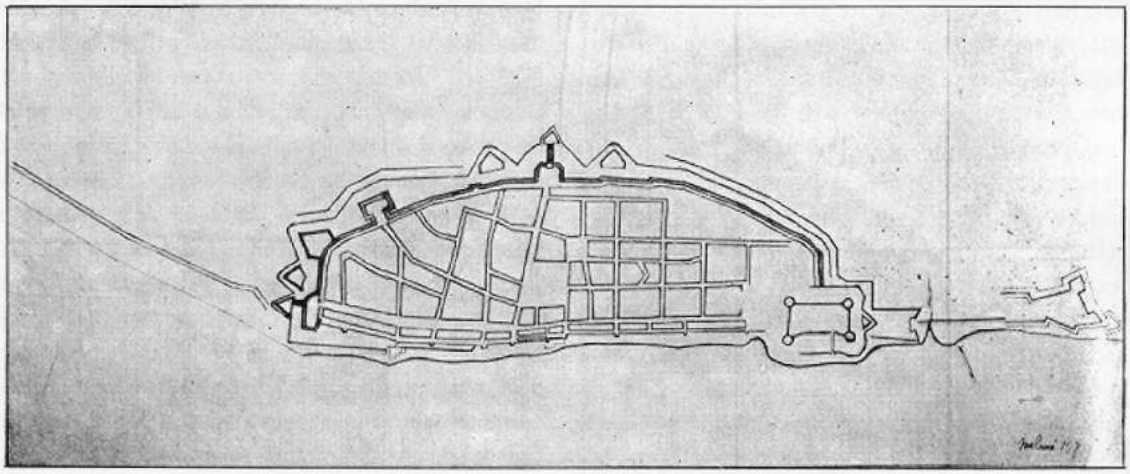

Malmö sådan staden såg ut, när den kom till Sverige 1658. Kungl Krigsarkivet, Stockholm.

Mera ovanligt tycks det ha varit att någon vågade uttala sitt missnöje offentligt. Ett undantag utgjorde den frispråkige kaplanen Niels Hansen, när han i S:t Petri kyrkas predikstol tog bladet från munnen och sjöng ut sin och borgerskapets förtrytelse över svenskarnas framfart i staden. Det resulterade i att han fick lämna sin tjänst som kaplan (komminister) i Malmö. Efter avbön togs dock Niels Hansen senare till nåder och hugnades med kyrkoherdetjänsten i Svedala.[4]

Funktionen som militärt centrum kom att få vittgående följder för Malmös utveckling, dess ekonomi, och befolkning. Visserligen hade den då levande generationen malmöbor tidigare erfarenhet av vad det ville säga att hysa militära förband inom stadens hank och stör. Men vad de fick uppleva i detta hänseende efter Skånes övergång till Sverige saknade motsvarighet i stadens historia. Redan några dagar efter freden 1658 ryckte svenska förband in i Malmö och inkvarterades ute i staden och på slottet. Huvuddelen var infanterister, och efterhand anlände även artillerister med sina pjäser. I garnisonsstyrkan kom så småningom också ryttareförband att ingå. Karl X Gustav hade på sin tid föreslagit att man i fredstid måste hålla en styrka på 1800 man för att kunna försvara fästningen och staden. Under de femton första åren av den svenska ockupationen, alltså fram till Skånska krigets utbrott, tillät dock inte statens finanser att man höll en så pass stor garnison i Malmö. Styrkan kom att variera mellan 1200 och 1800 man, beroende på den utrikespolitiska situationen. Så t ex 1666, då förhållandet till Danmark skärptes, vilket ledde till att antalet soldater i Malmö ökade till över 2000 man. När läget efter någon tid blev lugnare, kunde styrkan reduceras till 1200 man.

De många svenska och tyska soldaterna måste ha utgjort ett framträdande inslag i stadens liv. Den bofasta, vuxna stadsbefolkningen (personer mellan 15 och 60 år) uppgick vid denna tid till omkring 2000 personer. Det betydde att av den vuxna totala befolkningen i 1660-talets Malmö tillhörde ungefär varannan person den svenska krigsmakten. Flera ledande svenska politiker var vid denna tid oroliga för att danskarna genom ett överraskande anfall skulle ta tillbaka Skåne, och därför var det viktigt att man hade pålitligt folk i de skånska garnisonerna, i synnerhet i Malmö. Malmösammansvärjningen 1658 glömde man inte



Soldat (t v) och underofficer ur Östgöta regemente till fot o 1675. Uniformsrocken var av rött kläde och hade svarta uppslag på ärmarna. – Teckning av Tord Ersgård.

i första taget. "Borgerskapet i Malmö är starkt till misstanke och kan hända på en natt de ifrån Köpenhamn sätta över ett parti och alltså bemäktiga sig staden", yttrade rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie vid ett tillfälle, då de svenska riksråden diskuterade Malmös befästande. Regeringen ägnade därför stor uppmärksamhet åt garnisonernas nationella sammansättning. Det ansågs inte tillrådligt att låta utländska värvade soldater utgöra alltför stor del av en garnison, eftersom man inte kunde lita lika mycket på dem som på "nationalfolket". Utlänningarna var också dyrare att underhålla. Den värvade soldaten fick 3 daler silvermynt i månadssold, den svenske fick nöja sig med 2 1/4. När det blev aktuellt att skära ned garnisonsstyrkan, valde man därför att i första hand göra sig av med "de främmande gemena, och ibland dem helst dem av polackerna".

De värvade förbanden drabbade också Malmö. Vanligtvis låg några kompanier värvat folk i staden, men malmöborna förefaller ha varit måttligt förtjusta i de råbarkade legoknektarna. När magistraten på hösten 1670 skrev till landshövdingen och begärde, att de "hellre skulle med national och mindre tyska soldater vara belagde", kan det ha haft samband med en händelse, som sannolikt fyllt många malmöbor med skräck. Ett sextiotal uppretade tyska soldater hade en dag begett sig till kommendanten Erik Dahlberghs kvarter vid Stortorget och "med stort pock och snack fordrat sin lön". Dahlbergh, som själv rapporterade händelsen till regeringen, hade dock inte någon möjlighet att betala ut knektarnas sold. Han berättar vidare, att när de missnöjda soldaterna lämnade hans kvarter, demonstrerade de sitt missnöje "med bagarebodars skövlande, bislags nederrivande och annat elakt". Uppgiften om de tyska soldaternas vandalisering upprörde de svenska riksråden, som genast gav order om att garnisonen i Malmö utan dröjsmål skulle få sin sold.[6]

De svenskfödda soldaterna dominerade emellertid. Redan på våren 1658 hade malmöborna fått göra bekantskap med bl a smålänningar och östgötar, som kommenderats till garnisonstjänst i Malmö. Östgötarna förflyttades under Karl X Gustavs andra krig mot Danmark till Själland, där de bl a deltog i svenskarnas misslyckade stormning av Köpenhamn. När kriget slutat, återvände östgötarna till Malmö där de ingick i garnisonsstyrkan fram till 1674. Tidvis utgjorde garnisonen en ganska brokig skara av soldater från ett flertal landskapsregementen i det egentliga Sverige och Finland. På sommaren 1665 bestod

sålunda garnisonen av tolv kompanier som hämtats från Småland, Östergötland, Hälsingland, Västerbotten och Österbotten. Därtill kom tre kompanier värvade tyskar. Artilleristyrkan räknade vid samma tid ett sjuttiotal man, befäl och gemena. Allt som allt uppgick garnisonen vid mönstringen den 29 juli 1665 till cirka 1800 man. För att underhålla denna styrka gick det åt 2604 lispund bröd och 32 lispund salt varje månad, livsmedel, som delades ut från kronomagasinet i staden.[7]

För borgerskapet i Malmö blev garnisonen en tung börda. Knappast någon annan offentlig pålaga torde man ha känt så besvärande som inkvarteringsskyldigheten. Denna innebar, att borgarna var skyldiga att hålla garnisonens befäl och manskap med husrum. Dessutom var kvartersvärden skyldig att betala s k servisavgift, en kontant ersättning för vissa naturaförmåner som den inkvarterade var berättigad till, salt, ättika, ljus och ved. Detta militära bidragssystem var noga reglerat i svenska förordningar, och dessa började alltså nu tillämpas i de forna danska städerna.

Kvarterens och servisavgifternas storlek varierade helt naturligt efter den inkvarterades grad. Varje officer hade rätt att hos sin värd få disponera en egen kammare med en god säng, en enklare säng för tjänaren samt stallrum och några lass ved. Till en kaptens hushåll skulle värden bestå tre skålpund salt, en och en halv kanna ättika och två och ett halvt skålpund ljus. Dessutom skulle gästen ha tillgång till kök samt kittlar, fat och tallrikar för fyra rätter. Det lägre befälet och de gemena soldaterna fick nöja sig med en betydligt lägre standard. De fick dela husrum, ljus och värme med värden, och därutöver fick de en kontant ersättning om 4 öre silvermynt per månad i stället för övriga naturaförmåner.[8]

Även det högre befälet kunde få sina naturaförmåner utbytta mot kontanter. Kaptener, löjtnanter och fänrikar kunde sålunda kvittera ut omkr 2 daler silvermynt varje månad som ersättning för salt, ättika, ljus och ved. Åtskilliga soldater, både befäl och meniga, ackorderade med sina värdar om kontant ersättning för bostaden. Major Patrik Johnstone vid Östgöta regemente önskade själv skaffa sig en bostad och avstod därför från sitt tilldelade kvarter hos handelsmannen Jost Weijer vid Stortorget mot att årligen få 100 daler av sin kvartersvärd. Det fanns också många borgare som utnyttjade denna möjlighet att köpa sig fria från inkvarteringsgäster, som kunde vara till besvär i deras borgerliga näring. Risken fanns emellertid då att kvartersgästen "uppsatte hyran efter eget behag". Att många borgare trots denna risk fann sig i att betala för hög servisavgift, kunde bero på att de inte stod ut med det irritationsmoment som inkvarteringen måste ha inneburit. Åtskilliga officerare och soldater åtföljdes nämligen av sina hustrur och barn, som trängde ihop sig i de ofta inte alltför rymliga kvarteren. Det klagades över att soldathustrurna gjorde sig breda i borgarnas kök, där de ville "råde over brændeved till at koge och tvette for dem och andre ligesom de lyster". Sådana förhållanden kunde bli så irriterande för en borgare att han kände sig mera besvärad av en kvinna med barn än av tre eller flera soldater, hette det i en av de många klagoskrifter som inkvarteringsskyldigheten gav upphov till.[9]

De ekonomiska och sociala förhållandena inom garnisonen varierade väsentligt. Över- och underofficerare, som kan uppskattas till c 3% av styrkan, levde på ungefär samma standard som de högre skikten av borgerskapet. Majoriteten av den militära personalen, de meniga soldaterna, utgjorde närmast ett kraftigt tillskott till den proletära delen av stadsbefolkningen. Att döma av rapporter till krigskollegium i Stockholm levde delar av garnisonen tidvis under bedrövliga förhållanden. Överstelöjtnant Ulfsparre vid Östgöta regemente rapporterade sålunda vid ett tillfälle,



Erik Dahlbergh, kommendant i Malmö 1669-1674. "En stor vän och patron för vår stad", skrev malmöborgmästaren Lars Törnskiär 1680. Oljemålning av D K Ekrenstrahl, Uppsala universitet.

att knektarna som under flera år tjänstgjort som arbetstrupp vid befästningarna, inte hade fått nya kläder under hela denna tid. Deras kvarter hade varit usla. När de hade gjort sina dagverken vid befästningsanläggningar, "måste de om natten nestan som under baran himmel utanför staden i sine våte slarfvor blifva liggiande". Andra rapporter berättar om hög sjuklighet, som berodde på brister i förplägnaden. När riksmarsken Karl Gustaf Wrangel på sommaren 1671 passerade Malmö kunde han konstatera att knektarnas kläder, särskilt östgötarnas, lämnade mycket övrigt att önska. Det lände – skriver han – Kungl. Maj:t till "icke ringa nesa för de främmande, som här af och an resa, att be:te folk gå helt barfota, som jag sielv sedt hafver".[10]

Det fanns emellertid också företagsamt garnisonsfolk som utnyttjade de möjligheter, som stod till buds för att skaffa sig extrainkomster. Med lite tur kunde en soldat av en borgare få hyra eller eventuellt köpa en bod på Lilla torg. Vanligtvis inrättade han där ett marketenteri eller hökarebod. Soldater som hade någon utbildning i ett hantverksyrke, fick ibland tillfälle att dryga ut den knappa avlöning som staten bestod. Men det måste ske med största försiktighet, eftersom hantverksämbetena noga vakade över sina privilegier, som gav dem monopol på yrkesutövningen. På alla nivåer fanns det militärpersonal – från officerare till meniga – som grep tillfället att tjäna pengar på handel. Det var ganska vanligt att soldater passade på att vid stadsportarna köpa upp varor av bönderna både för egen och officerares räkning och till lägre pris än vad varorna skulle betinga på torget. Detta ofta förekommande intrång i stadens privilegier retade alltid gallfeber på handelmännen, som aldrig tröttnade på att kräva att alla som sysslade med borgerlig näring också skulle vara med och dela på skattebördan. Å andra sidan kunde det också förekomma att borgare utnyttjade soldaterna. En viss del av soldatlönen utgick i form av spannmål, och eftersom många soldater föredrog klingande mynt, sålde de provianten billigt till någon intresserad borgare, kanske i första hand kvartersvärden. I det stora hela kan inkvarteringen inte ha varit enbart till nackdel för borgerskapet i Malmö. Behovet av proviant och andra förnödenheter till garnisonen gav helt visst stadens köpmän möjligheter till inkomstbringande leveranser. Likaså fann en stor del av knektarnas sold vägen till stadens småhandlare och öltappare.[11]

Inkvarteringen var helt och hållet en uppgift för stadens myndigheter. Magistraten utsåg en stadskvartermästare, vars uppgift var att fördela soldaterna på borgerskapet så rättvist som möjligt, att beräkna servisavgifter och att föra inkvarteringsrullor. Sysslan var inte speciellt

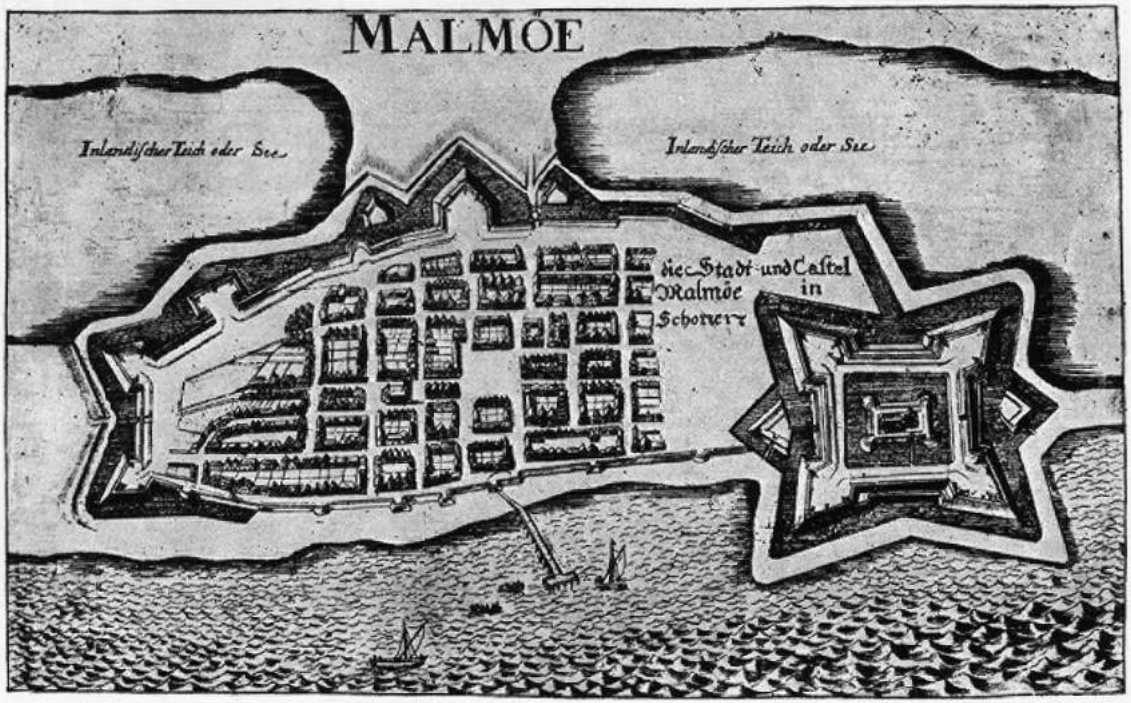

Den första tryckta kartan över Malmö från 1675. Kvarteren öster om Malmöhus har rivits. Bastionen Malmö framträder tydligt vid Södergatans mynning. Ur bildverket "Das verwirrte Europa", Amsterdam 1677-1683. – Kungl biblioteket, Stockholm.

eftertraktad. Den krävde sannolikt en god portion fysisk och psykisk styrka av sin innehavare som kunde bli utsatt för påtryckning både från värdens och gästens sida. För att förhindra godtycklig behandling av de inblandade parterna tillsattes ett särskilt borgareutskott, som skulle granska kvartersmästarnas rullor och revidera hans räkenskaper. Kvartersmästaren fick vara beredd att utsättas för trakasserier av olika slag. Det var inte ovanligt att han överöstes med förbannelser och okvädingsord av missnöjda borgare som hade fått sig en eller flera knektar på halsen. Det hände vid ett tillfälle att en uppretad borgare hotade kvartermästaren Jacob Nielsen, tillika ålderman för bryggarlaget, med dragen kniv. Våldsmannen dömdes till dryga böter liksom den borgare som gick löst med knytnävarna på samme kvartermästare efter ett gudstjänstbesök i kyrkan.[12]

I den nya tillvaro som den stora politiska förändringen 1658 tvingat malmöborgarna att acceptera, gjorde sig motsättningen mellan danskt och svenskt ständigt påmind. I särskilt hög grad måste detta ha gällt de malmöbor som ålades att leva i ständig kontakt med svensk militär i sina hem. Det blev ett möte mellan människor med olika nationell, social och språklig bakgrund. Å ena sidan den socialt etablerade, danske borgaren – köpman eller hantverkare, å andra sidan representanten för den svenska militärmakten – en svensk bondesoldat eller tysk legoknekt. Det är

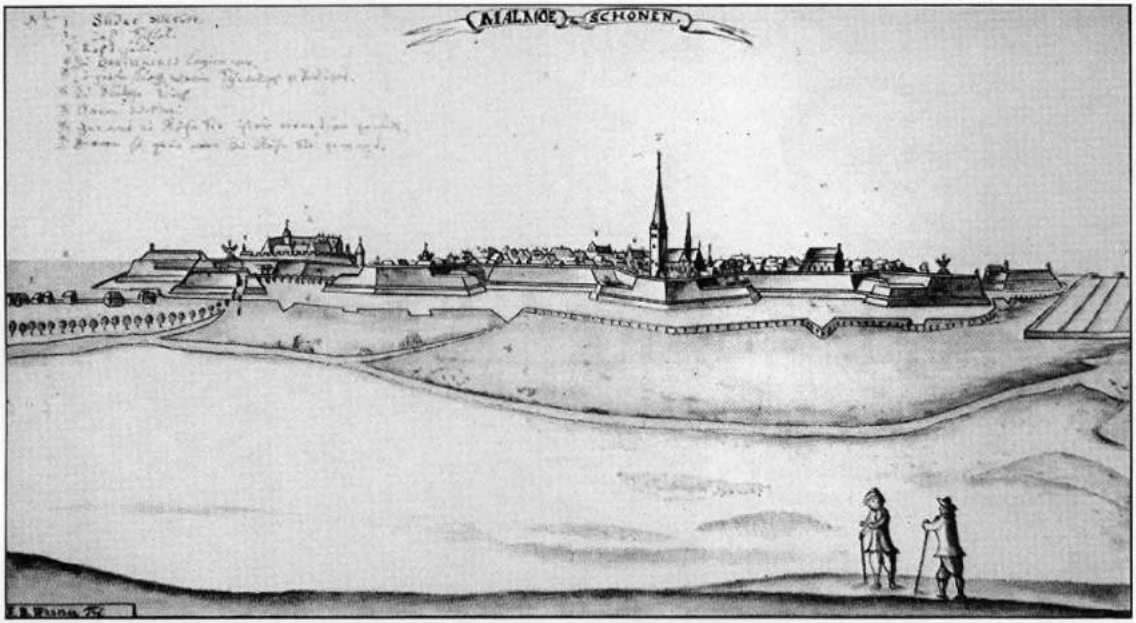

Malmö från söder 1706. Tuschteckning av F B Werner.

lätt att inse att det i en sådan miljö fanns goda förutsättningar för att konflikter skulle uppkomma. Dessa konflikter fick ofta ett rättsligt efterspel och drogs inför både militär domstol – den i Malmö fungerande krigsrätten – och civil – stadens rådsturätt. Den här nedan i korthet relaterade händelsen bygger enbart på den civila partens vittnesmål som nedtecknats i Malmö rådsturätts dombok.

I slutet av 1660 hade Östgöta regemente till fot kommenderats till garnisonstjänst i Malmö där det på sedvanligt sätt inkvarterats hos borgerskapet. En av regementets officerare, fänrik Anders Månsson, hade fått husrum hos glasmästaren Daniel Tomtorn som bodde i sin ägande gård på Södergatan nära Söderport. Till Anders Månssons hushåll hörde hans hustru, en piga och två soldater. Daniel glasmästares eget hushåll bestod av fem personer. Ett tiotal personer skulle alltså samsas om utrymmet i gården, som bestod av en "stuffue", tre kammare och kök. En av kamrarna kallades "söldaterkammeret".

På våren 1661 stämde Anders Månsson sin värd inför rådsturätten och anledningen härtill var att Daniel Tomtorn och hans hustru påstods ha beskyllt fänriken och dennes hustru för att "de holder et letferdig horehus". Anders Månsson hade lagt fram sin sak för krigsrätten, som hade hänvisat mäster Daniel att avge sitt vittnesmål inför rådsturätten. För domstolen berättade Daniel, att han en dag hade förebrått fänrikens piga för att hon satt "med gæster langt ud paa nætterne". Ett sådant leverne kunde han inte tolerera. När Anders Månsson fick höra detta, stegade han sent en kväll, åtföljd av två soldater in till sin värd med käpp i handen och undrade om inte denne ville tillåta honom att ha gäster. Mäster Daniel svarade då, att det gällde pigans gäster och att han krävde att hans dörrar skulle

vara stängda klockan 9. Detta svar gjorde Anders Månsson så ursinnig, att han slog till värden "med sin baghaand at næse och mund stod udi blod". När Daniels hustru sökte gå emellan, blev hon svårt slagen och sparkad, medan fänrikens följeslagare höll fast hennes man. Grannar skyndade till och fick ut fänriken i farstun. Småningom kom en vaktpatrull och undrade vad som stod på. Fänriken förklarade sig ingen orätt ha gjort. När mäster Daniel hade gett sin version av det inträffade, rusade Anders Månsson fram mot sin värd, grep honom i skägget och skrek som avskedshälsning: "Tusan djävlar skall tage dig, du gamle gubbtjuv!" Så långt protokollet. Hur tvisten slutade förmäler inte domboken. Man kan antaga att myndigheterna sökte få till stånd en smidig lösning på tvisten genom att tilldela Anders Månsson ett annat kvarter. Att så skedde, framgår av inkvarteringsrullor från senare år.[13]

NOTER:

1 H Ersgård, Malmö eller Landskrona? Kring en stadspolitisk tvistefråga på 1600-talet. MFÅ 1969 s 11 ff. – Riksrådets protokoll 1661 6/7, RA (Riksarkivet).

2 L Munthe, Kongl fortifikationens historia II, III, 1906-1908. – S. de Vauban (1633-1707), berömd fransk fästningsbyggare.

3 E Bager, En försvunnen stadsdel. MFÅ 1938, s 67 ff. – Resolution på Malmö stads besvär vid riksdagen 1675, Städernas skrivelser och besvär, RA. – Resolution på Malmö stads besvär 1664 20/10, 1675 27/9, tr i Malmö stads urkundsbok.

4 H Ersgård, Kyrkan och skolan i Malmö under den första försvenskningstiden. Festskrift till Einar Bager, 1989, s 55 ff.

5 H Ersgård, Malmö stads historia, II, s 191 ff, 261 f.

6 G Wittrock, Karl XI:s förmyndares finanspolitik, I, s 86. – Riksrådets protokoll 1661 31/8, 19/11, 1670 4/5, RA. – Ankomna brev 1670 30/11, MSA (Malmö stadsarkiv).

7 Malmö garnison 1658 och 1665, Kommendanters skrivelser, Vol 18, RA. – 1 lispund = 8.5 kilogram

8 1662 års servisordning, Ank brev 1662 27/6, MSA.– 1 skålpund = 425 gram

9 Rdb (Rådsturättens dombok) 1666 29/10, MSA. – Htdb (Handlingar till domboken) 1661 22/10, 1665 1/2; Ank brev 1661 4/9, MSA.

10 G Petri, Kungl Första livgrenadjärregementets historia Del 2, Östgöta regemente till fot 1619-1679, 1928, s 365, 373 f, 391.

11 Ank brev 1669 2/10; Rdb 1670 28/11.

12 Rdb 1662 9/5, 1664 21/10, 3/11, 17/11, MSA.

13 Rdb 1661 26/3.

Utkommer hvarje helgfri dag.

Lösenummer 3 öre.

Redaktionsadress:

Telefon.

Skånska DAGBLADET

37 Södergatan — Annonskontor — Södergatan 37.

Nr 33 | Malmö, Torsdagen den 27 December | 1888

Prenumerationspris:
Månad 40 öre
Quartal 1 kr
Halfår 2 "
3 quartal 3 "
Helt år 4 "

Postporto:
1 månad 20 öre
1 quartal 70 "
halfår 40 "
1 quartal 80 "
helfår 160 "

Annonser 5 öre pr rad.
Utländska " "

Malmö, Skånska Dagbladet, Aug. & Co. tryckeri.

Till hvar och en.

Hvilken syfter ställning i samhället, eller hälsning i politiken, in-kaffelsen af eder ekonomi än är, ingen skall tala mot, som icke för sitt ni skall prenumerera på

Skånska Dagbladet

för år 1889.

För
EN KRONA
i quartalet

(med tillägg af 20 öre i postporto, om ni bor utanför Malmö-kretsen) så ofta en dagligt tidning rask, tillförlit och opartisk i sina uppfattande, som varaktande och trogen till innehåll, ers i egenskap till hemmet i hänseende och präglig till sträfvanden.

Skånska Dagbladet har ända från sin första dag i hog grad erfaret allmänhetens sympatier och rönt en mycken ens-lande framgång.

Framgången sporrar oss till en ansträngningar

Vårt prenumerationspris:

I Malmö:		På posten:	
Helt år	4 kr.	Helt år	4,80 kr.
Halft år	2 "	Halft år	2,40 "
Quartal	1 "	Quartal	1,20 "
Månad	0,40 "	Månad	0,40 "

För annonser finnes egen Dedikationen tidning än Skånska Dagbladet. Annonspris: FEM ÖRE raden.

Redaktionen.

Lösenummer af Skånska Dagbladet

säljes à 5 öre hos

3 utsäljare inom hvarje kvarter.

Fru Andersson tobaksaffär, Nr 7 Södergatan.
Carlsson, cigarraffär, Stortorget 17 (midt för hötvädsgränd).
Nr 6 Hansen tobaksaffär, Stortorget nr 20 (under Hansens tobaksaffär, Stortorget nr 20 (under Hansens tobaksaffär).
Fröken Mathilda Andersson cigarraffär, Norra Tullgatan nr 26.
Hr C. Hjärtédahls manufakturaffär, Fredriksgatan nr 31.
Hr N. P. Erichsons cigarraffär, Österqvistgatan nr 32.
" M. Pettersson tobaksaffär, Södergatan nr 10.
" J. Nilssons cigarraffär, Södergatan 28.
Mamsell H. Jönsson tobaksaffär, Lilla Södergatan nr 9.
Hr N. S. Ingvarsgatan cigarraffär, Fredriksgatan 7.
" Ang Fors Hansen, Lilla Torg.
" N. Persons tobaksaffär, Hedvigsgatan 4 a.
Hr J. Hansson cigarrfabrikör Kungsgatan nr 6.
" Joh. M. Andersson tobaksaffär, Kungsgatan 26 (Adressaten är Malmö 4 St. Apot.).
" L. N. Nilssons tobaksaffär, Kungsgatan nr 25.
" Bergst Olssons cigarraffär, Kyrkogatan nr 12.
" A. Persson tobaksaffär, Kattesundsgatan 11.
Handl. Salomonsen & Co. Järnvägsgatan N:o 20.
Fru Chr. Andersdotter, tobaksaffär, Hr Hjärténs nr 17.
Fröken A. Rahmström cigarraffär, Adelgatan nr 28 (midt för Kronhusgatan).
Klara Andersdotter cigarraffär, Ö Hamnen-videt, midtför Gerardsbyhusen.
Gamla Tobaksgatan, Engelbrektsgatan 14.

Börsjöstaden och Lagaret.

Hr John Ewald, Magnigatan 1.
Fröken Mathilda Andersson Kungsgatan 1.
Mollare Sylvest Andersson nr 17.
Fru Mathilda Johansson, salumat vid Stortorget nr 9 Tvärtn Kungsgatan, Lagaret.
" Elna Johansson tobaksaffär, Vi Hamngatan nr 10.
(Hälsovårdsgatan-hörnet).
Mätare Carlsson, Skolgatan 18.

Södra Förstaden.

Lindvalls cigarraffär, hörnet af Södra Förstadsgatan och Petersgatan.
P. Wagner, Södra Förstadsgatan 67.
Å. Ohlssons tobaksaffär, Rosengatan nr 1.
C. J. Sandbergs cigarraffär 3 Järnvägsgatan 22.
Hr Hansson, S. Förstadsgatan 18.

Östra Förstaden.

Fru N. Nyberg, Ö. Förstadsgatan nr 38.
Hr Sandlunds & Carlsbergs Ö. Förstadsgatan nr 34.
" Nilsson Storbergsg., Ö. Förstadsgatan 1 hörnet.
" Ang Pettersons tobaksbod, Ö. Förstadsgatan 81.

Fältskär A. Silver.

Fältskär A. Silver, Malmö.

behandlar sår, halsvalar och svårläkta ben-lidanden med ett särskildt ändamålsenligt förfarande, hvarigenom de i många fall kunna läkas utan operation, och i andra fall åtminstone mycket förkortas. Konsultation och undersökning kostnadsfri.

Minneslista.

Den 28 kl. 3 e. m. torpskrivningsmannamöte, i Hörna hos handl. Nyberg i Limhamn.
" 28 kl. 3 e. m. sammanträde med Malmö fattigvårdsförening.
" 28 kl. half 8 e. m. sammanträde i Industriföreningens lokal Adelgatan.
" 28 kl. 8 e. m. sammanträde med Malmö Handtverksförening och dess barnkurs.
Den 29 kl. 9 f. m. auktion vid Widens hamn å barkstorpen »Pearce» innehåll av
" 29 kl. 11 f. m. å lokalt Kronor upp-handlat Strandvärdshus till Enagi-hetens Skyttes allmänna exercisplats.
" 29 kl. 12 e. m. auktion å lokalt Hotel Rams lokaliteter i Landskrona.
" 29 kl. 12 middag auktion å stallet å Radhuset.
" 30 kl. 11 f. m. auktion å lokalt Kronor för upphandling af provisor, grundvaror och kontorsmöbler m. m. Skånska arbetsinvaregenskaps rekl.
" 31 kl. 9 e. m. hyllsättning i Ystads Nya Teater.
" 31 kl. half 7 e. m. barnvagnsmanufaktur i hotell Stora i Malmö å Hedvanmen å Järnvägsgatan i Landskrona.
" 31 kl. 12 e. m. diverse bohagsvaruamanufaktur i nedanstående lokaliteter hos Malmö stadsgrafiker i Skrivbokshandel Axel Flensburg i Malmö.
" 31 kl. 12 middag auktion på Hotel Nya Posthuset i Malmö.
" 31 extra sammanträde i Malmö kl. 12 middag med ordinarie sammanträde med Malmö fastighetsägareförening. Beslut om ändring i stadgarna för Malmö fastighetsägareförening.
" 31 kl. 12 middag auktion å Landskrona Ute Auktionsmans i Nyköping Auktion.
Febr. 14 kl. 10 middag sammanträde eller Malmö Handtverks Landskrona Auktion förening.

Vigde.

Vigdes vid Lunds universitet

David Bergendahl
och
Nanny Eriksson.

Född.

En SON

Agnes Westfelt, A. M. Westfelt.
Tull-Kontrolör

Dödsfall.

Johanna Skytte,

Offentliga nöjen.

Malmö Teater.

Torsdagen den 27 Dec. 1888, kl. 7 e. m.

Frihetsbröderna.

Fredagen den 28 Dec. 1888

Circus Blumenfeld.

Hildhuset. Kalendergatan.

I dag Torsdag den 27 Dec. kl. 8 e. m.

Stor brillant Föreställning

i högre ridkonst, hästerkonst, gymnastik, balett, pantomimer m. m.

Entréer: Numrerad plats 2 kr., Första plats 1 kr. 50 öre, Andra plats 1 kr., Gallerie 50 öre.

Biljetter utdelas Stenstadsgatan från kl. 11 f. m. och från kl. 5 e. m. Gallerie-Kassan öppnas kl. 6½ e. m.

Direktionen.
S. Blumenfeld.
Direktör.

Café Horn

Dagligt Ölservering å Lilastorget (Hotell Nordiska).

Fri Entré.

Öbs. Hotellets festvåning rekommenderas för tillfälliga sam-mankomster.

Stenkol

af bästa qualitet,

Anthracite-Kol

och

Eng. Kaminkoks

ständigt på lager

hos

SEW. EKMAN.

Kontor: Adelgatan nr 31.

Restaurant du NORD

Malmö,
Adelgatan 40, 1 tr. upp,
rekommenderar sitt förnäma och välsorterade kalla och varma bord.

OBS.! 1 tr. upp.

Observera!

Gustaf Johanssons
Agentur för Bevillning af Stads- och Landtegendomar rekommenderas.

Nya samlingar emottagas med billig provision.

Kontor: Adelgatan 40, 1 tr. upp, gården.

GUSTAF JOHANSSON.
Nya Förbergatan No 1. Malmö

Nyligt bevillande Inkappnoni och Re-



MORGONSKOR och Filtskor

från 2,50 till högre priser.

Norregatan 8.

John Lindgrens KINA VIN, KINA VIN med jern och JERNVIN

rekommenderadt af Herr läkare

Apoteket LEJONET, Malmö.

Realisation.

Till följd af affärens upphörande försäljer jag från och med den 1 December ett stort parti Trikotill Klädningstyger, Bomullstyger, Yllesdanströjor, Yllevästar, Yllebarnklädningar, Yllebarntröjor, Stockholms Silkedukar Ylledukar, Ylleliff, Borddukar, Sportar, Silkesband m. m Allt till ännu lite hörda priser.

F. Frundt.

Nr 7 Östra Förstadsgatan Nr 7.

Tidningen

Skåne-Halland

utkommer under inom år med samma redaktion som hittills samt 4 eller 5 gånger veckan och kostar:

För helt år kr.	8: —	Tidningen Skåne-Halland erhålles den 15 i hvarje månad af en med god stil och flera tillförlitlighet försedd prisbilligt, upplysande prislista af Schweden-tryckt i Danmark, Norge och Holland, förtecknande af hundratals pålitliga och billiga handtlingar, uppgifter om och skrifter, användbara för alla slags gratisbilagor.
" halft "	4: 25	
" månad "	0: 60	

Obs.! Nytillträdande kollegprenumerater erhålla gratis, om prenumeration anmäles till redaktionen, de hittills utkomna 3 nummer af gratistidningen.



Kaffehandel & Kaffebrännerl.

OBS.! Nybränd hvarje dag.

Hörnet af Kattesunds- & Rundelsgatorna. Malmö.

Husmödrar

som ställa pris på godt Kaffe, och Som ett försök. Vårt Kaffe är af alla kännare konstaterat erkändt som det Bästa och Billigaste som i handeln förekommer. Nytt lager af prima Ägyptisk och Ceylonesisk till verkligt billiga priser. Nya Ena Elemel-Hussen 20 öre pr skålp. hos

JOH. SVENSON & Co.

Hörnet af Kattesunds- & Rundelsgatorna. Telefon.

Glans-Golf-Fernissa

(torkar på tvenne timmar)

Användningssätt.

Nya golf böra först rengöras från fernissa genom grundtvätt med 2 à 3 gånger med en dygn mellantvan för hvarje af gången med linoljefernissa, tillsatt med lite silfer-hvitt, dock i ringa mängd, endast så mycket att en svag ton förnimmes och efter den färgton som önskas. Medan nya grundtvagen ännu något klibbar pläntyges glasfernissan, som derigenom bättre förenar sig med grundtvagen och då klibbet en fast och glatt yta.

Genom golf behandlas på samma sätt dock utan red som grundtvagen tillsättes mera färg för att få en bättre och genare afstruck på golfvet.

Louis Aspe Målerifverkstad, Malmö.

Ibitza-salt.

Order å detta utmärkta Medelhavssalt upptages af

Alfr. Reis,
Marlehamn.

Vederhäftighet egnar för Syd-Sverige

Carbolineum Avenarius

erhåller under fullt betryggande garantie för skicket ändamål genom Fabrikens Generaldepôt för södra Sverige hos undertecknad eller genom af mig anställda underdepôter. Denna antiseptiska impregneringsmedel konserveringsmedel är det tillförlitligaste medel till skyddande af allt slags trävirke m. m. emot röta. Den förebygger och stoppar hyggnade och trävramp samt motverkar med stor lyckad att bottnings tillväxt av sorts.

Prospekt med prisuppgift, bruksanvisning, attester och en stor mängd utlåtanden och ryssaka referenser, på begäran.

Trelleborg, Nov. 1888. O. SMITH.

Rantens Hotell.

Detta Hotell, som ligger alldeles invid Fahlstorps permanentation och genom detta allt enkorsta läge utmärkte vid tåg och för sommarnöjen o. d., rekommenderas härdll, allrasmest för resande, som alltid ha att påräkna väl upprärnde rum, samt att bliva emottagna af betrodda betjening vid ev väl dag som alla sant-dig.

Restauration, Schweitsrt och Biljard finnes även i hotellet.

Fahlstorp-Kanten i Oktober 1888. F. Hellman.

Langebek's Pepsin-Saft

Langebek's Pepsin-Saft är i vida rekommenderad af de utmärkta som ett utmärkt medel för matsmältningsbesvär, hvilka medel mot sträng och dålig matsmältning. Malmö, Wagn. Ystad. Pris: Hälften pris. Denna medicin är att erhålla i Apotekare Bjugerschöns tillverkning hos prof. E. Ulf i Malmö.

Langebek's Pepsin-Saft har på lärarge sparsamhet och lätt att förtära. Restaurerande medel.

G. Smiths

Impregnerfabrik och fabriker, Trelleborg, tillåter sig att anbefalla sina välkända impregneringsmedel för

Tjära 6 hundra fabriker tillverkas tillsammans med af Vagnsolja och Vagnssmörjelse hvilka levereras till 1 engelska priser.

Tjärimpregnerade grund- och grönfärgade grund- och grönfärgade Trottoarer och andra gator och platser, som ej användas för trafik med hästar.

Vagnsolja, gul, som är mycket användbar för alla slags vagnar, som ej användas för trafik med hästar.

Vagnsmörjelse, som är mycket användbar för alla slags vagnar, som ej användas för trafik med hästar.

Trelleborg den 7 Dec. 1888.

G. Smith.

Morgonskor, gymnastikskor,

stryka och vid sulorna, stolpar från 4,75 till och med 8 kr. paret.

Kortast 14 dagars Remiddagsrenna.

F. Landberg.

Manga

samt alla slags sinnen- & handtygsredaskaper tillverkas. Anvisaden som kunna och bytesbrukandet beredlien. Nya uppdrag emottagas af

genom k. Tullförv. Lund Nr. Tullgatan 4.

G. Smiths

impregnerfabrik och fabriker,

rekommenderar Olympias färger, alla kulörer, speciellt för fernissor och oljefärger, som äro vatten tillvarande och ej tar synas och bästa metoder Grönfärgningsfärger för trottoarer, gångbanor, spetsstaffeter (Fälmsgrå) och andra ställen, som ej användas för ridning. Vagns färger, alla slags färger, lämpliga för vagnsmålning. Spar-varnar, Skellac, Bernstin, Bolinpolish-lacker, Carbolineum Avenarius impregnerar och träkonservationsmedel m. m. Prospekter och prislistor tillsändas på begäran.

Trelleborg.

Mabri och Lisalja,

ej, prima, ej, oklorerad, och oklorerad, allt bäst i sitt slag.

G. Smith, Trelleborg.

Flottholtz,

i prima qualitet, till högsta ordinarie rekommenderas Bokhandlare John Forbech,

St. Anne Plads 18.

Kopenhamn.

Smiths lukrinating oil

(uppsuts medel-emulsion)

af i stället för linolja, som genom sitt klara flytande och betydligt billigare. Den användes endast

G. Smith, Trelleborg.

Realisation!!!

Under December månad realiserar undertecknad sitt lager af manufaktur- och konfektionsvaror. Detsamma består af: Kläder, Sammet, Sammet, Sammet

Sockenbibliotek runt Malmö under 1800-talet

Av Helge Andersson

Ur svallvågorna från de engelsk-fransk-inspirerade upplysningstankarnas genombrott i Europa under 1700-talets senare hälft växte så småningom fram en allmän skolundervisning och olika andra former av bred folkbildningsverksamhet. Till dessa senare hör bl a de vandringsbibliotek, som med stöd av den liberale statsmannen Henry Brougham[1] redan på 1820-talet inrättades på den engelska landsbygden. Också i Förenta Staterna inrättades ungefär samtidigt efter engelskt mönster vandringsbibliotek och dessutom skolbibliotek.

Huvudsyftet med biblioteken var att genom spridande av kunskap främja moralen och den praktiska nyttan för att så åstadkomma en positiv inverkan på såväl de enskilda människorna som samhället i stort. Upplysningstiden drev i stor utsträckning läran om den naturliga ordningen eller fysiokratin, som framhöll jordbrukets betydelse för samhällsekonomin, och särskild vikt lades därför vid spridande av lantbrukslitteratur.

Under en resa i England 1830-31 hade kanslisekreteraren, sedermera Sveriges generalkonsul i Köpenhamn Frans Anton Ewerlöf[2] intresserat tagit del av Broughams folkbildningssträvanden och lärt känna de nyinrättade vandringsbiblioteken på den engelska landsbygden. Efter hemkomsten översatte Ewerlöf ett av Brougham utgivet verk om folkbildningen med titeln Practical observations upon the education of the people. I ett tillägg redogjorde Ewerlöf närmare för de olika formerna av den engelska folkbildningsverksamheten, däribland vandringsbiblioteken. Under titeln Om folkbildning utgavs Ewerlöfs arbete 1832 av publicisten och bibliotekarien Peter Adam Wallmark[3]. Med de engelska folkbildningssträvandena som förebild stiftade Ewerlöv och Wallmark 1833 i Stockholm Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande. Sällskapet hade till syfte att till lägsta pris utge och sprida skrifter, som var ägnade att "jemte sinnets förädlande och eftertankens väckande, lifva och öka arbetshågen." Bland dessa skrifter var främst tidskriften Läsning för Folket (från 1899 Läsning för Svenska Folket), som 1835-1925 utkom med ett häfte i kvartalet.

Inspirerad av Ewerlöfs och Wallmarks sällskap i Stockholm tog apotekaren och bokhandlanden Ludvig Borgström[4] i Karlstad 1835 initiativ till Föreningen till utspridande af nyttig folkläsning i Carlstads stift. Karlstadsföreningen hade på sitt program såväl att trycka och sprida folkskrifter som att främja inrättandet av bibliotek. Som resultat av föreningens verksamhet grundades på 1830-talet ett flertal bibliotek på den värmländska landsbygden.

Som ett led i folkbildningssträvandena startade fattigläkaren Johan Ellmin[5] i Stockholm 1845 efter engelskt mönster en bildningcirkel, som anordnade föreläsningar i såväl naturvetenskapliga som humanistiska ämnen och stod öppen för alla, män som kvinnor. Stockholmscirkeln fick snart efterföljare i Helsingborg, Kristianstad,

Lund, Malmö och Ystad. Till cirkeln hörde vanligen ett lånebibliotek för medlemmarna. Cirkeln i Malmö bildades 1848 på initiativ av bl a rådmannen Ludvig B Falkman[6] och ägde inom ett par år ett bibliotek med c:a 1000 volymer. Ett mindre lånebibliotek hade redan på 1820-talet inrättats i Malmö vid Per Weijersgatan av bokhandlanden Niclas Hansson Thomson.[7] Det var vanligt vid denna tid att lånebibliotek var en gren av bokhandeln.

I städerna var man mot slutet av 1800-talets första hälft någorlunda tillgodosedd med bibliotek, medan däremot bibliotek på landsbygden med undantag för Värmland ännu var sällsynta. På landsbygden i övrigt fanns endast enstaka kyrkliga boksamlingar, som utlånades av prästerna.

Som pionjärer inte bara inom skånskt jordbruk utan också inom folkbildningen på Skånes landsbygd bör ihågkommas de båda friherrarna Rutger Macklean[8] på Svaneholm och Carl Adam von Nolcken[9] på Jordberga. Båda inrättade tidigt skolor på sina gods, Macklean redan på 1790-talet, och han skall enligt traditionen också ha donerat ett skolbibliotek. För att stimulera bildningen bland allmogen skrev båda böcker, Macklean Lärobok i Landtbruket för Skurups socken (tryckt först 1845 efter författarens död) och von Nolcken Den lille Bondevännen, en skänk åt Skånska Allmogen (1839) och Läsning för Allmogen (1855).

Störst betydelse för en bred skolundervisning och folkbildning i vårt land fick den av 1842 års riksdag utfärdade folkskolestadgan,[10] som påbjöd, att det skulle finnas minst en fast folkskola i varje socken. Sedan 1100-talet var socken en enhet i den administrativa indelningen. Socken, i Danmark *sogn*, kommer av ett gammalnordiskt *sokn*, egentligen sökning, och betecknar område, vars invånare sökte sig till samma kyrka. En sockens gemensamma angelägenheter handhades t o m 1862 av sockenstämman, där kyrkoherden

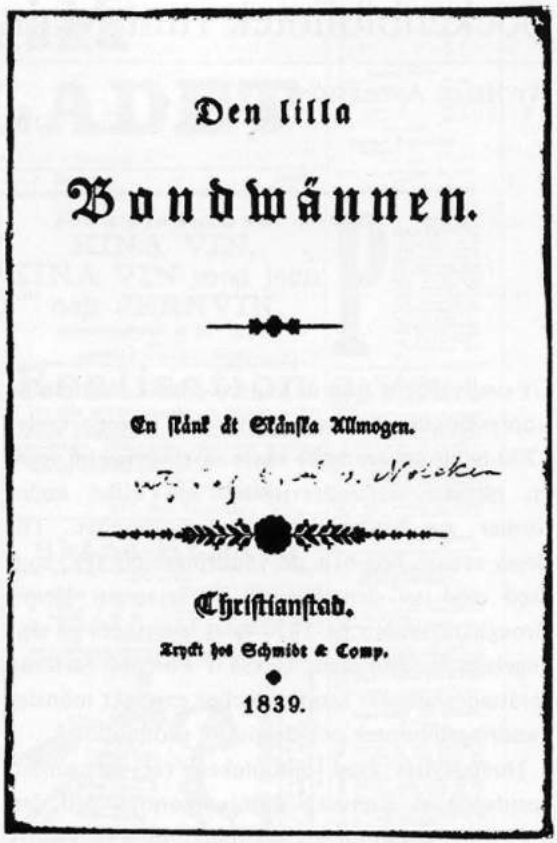
Den lilla

Bondwännen.

En skänk åt Skånska Allmogen.

Christianstad.

Tryckt hos Schmidt & Comp.

1839.

Titelbladet till Carl Adam von Nolcken, Den lilla Bondwännen, första upplagan 1839, en populär bok i sockenbiblioteken.

eller vice pastorn var självskriven ordförande. Folkskolestadgan innehöll inte bara bestämmelser om själva skolundervisningen. För att vidmakthålla de i skolan förvärvade kunskaperna ålade folkskolestadgans §10 också prästerskapet "att uppmuntra till inrättande och begagnande af Sockenbibliothek, samt att dertill tjenliga böcker föreslå."

En ovärderlig insats både för skolundervisningen och sockenbiblioteken gjorde rektorn och riksdagsmannen Per Adam Siljeström.[11] Under en resa i Förenta Staterna 1849-50 hade han

kommit i kontakt med de där efter engelskt mönster inrättade vandringsbiblioteken. För att stimulera de svenska sockenbiblioteken gav han ut skrifter med riktlinjer för verksamheten och förteckningar på böcker, som borde inköpas. Enligt Siljeströms mening skulle sockenbiblioteken finansieras med ett årligt anslag. Lånebestämmelserna skulle vara enkla, och lånen helst avgiftsfria. Som bibliotekarie föreslog han socknens skollärare eller klockare. Siljeström varnade för ett alltför ensidigt litteraturval. I sina inköpsförslag uteslöt han uppbyggelseböckerna och var sparsam med den på praktisk nytta inriktade litteraturen. Undantag gjorde han för lantbruksskrifter, som han trodde skulle kunna väcka läseintresset hos bönder. Förutom historiska verk, biografier och reseskildringar prioriterade Siljeström också skönlitteratur. Böcker skulle inte bara tjäna uppbyggelse och praktisk nytta utan fick också vara rent underhållande. Uppbyggelseböcker skulle man enligt Siljeström äga och inte låna.

Inrättandet av sockenbibliotek gick trögt, eftersom prästerna inte i nämnvärd grad efterkom folkskolestadgans §10. Flertalet präster, särskilt de schartauanska,[12] betraktade all världslig underhållning, dansnöjen, teater och även skönlitteratur, såsom syndig. Den enda litteratur dessa präster främjade var Bibeln, katekesen och olika andaktsböcker. Sockenmännen var också på många håll obenägna att ge ekonomiskt stöd åt sådant som de betraktade som onyttiga företag. Det myckna läsandet kunde skapa lättja och olust till arbete. Följden blev att sockenbibliotek ännu under första decenniet efter folkskolestadgans i kraftträdande hörde till ovanligheterna.

Också inom stiftsledningen var man tämligen likgiltig och overksam. Inför prästmötet i Lund 1858 aktualiserade dock domkapitlet frågan. I ett cirkulär[13] till stiftets präster angående viktiga frågor, som bör behandlas på prästmötet, upptas anskaffandet förutom av biblar och andra goda andaktsböcker "äfvensom i allmähet af goda bokförråd såväl för lärare som för åhörare till att befordra insigt och utträngа skadlig läsning."

För att kontrollera efterlevnaden av folkskolestadgans §10 begärde justitiekanslersämbetet i början av 1859 hos landets domkapitel uppgift om vad som i stiften gjorts för inrättandet av sockenbibliotek. För sitt svar anmodade Lunds domkapitel i ett cirkulär[14] stiftets samtliga pastorsämbeten att före utgången av mars genom kontraktsprostarna till domkapitlet insända upplysningar om dels de åtgärder, som inom varje socken vidtagits av prästerskapet för inrättandet av sockenbibliotek, dels de socknar, där bibliotek har inrättats och ännu finnas.

Nu blev det fart på kyrkoherdarna, som skyndade sig att på sockenstämman väcka förslag om inrättandet av sockenbibliotek. Kyrkoherdarnas aktivitet var störst under 1859 och första hälften av 1860-talet, då sockenbibliotek sköt upp som svampar ur jorden. På många håll stannade det dock vid ett antecknat beslut i protokollsboken. Kyrkoherdarna nöjde sig med att kunna inrapportera, att man beslutat inrätta ett sockenbibliotek och drev därefter inte frågan vidare. En viss press utövade emellertid de på initiativ av Siljeström inrättade folkskoleinspektörerna, som i sina berättelser också hade att ange om det fanns bibliotek i socknarna.

Tiden var nu mogen för en ändring av den hävdvunna sockenstyrelsen. Den gamla sockenstämman upphävdes genom 1862 års kommunallag, som gjorde åtskillnad mellan kyrklig kommun eller församling och borgerlig kommun, landskommun på landsbygden och stadskommun, som utgjordes av en stad. Beslutande organ i den borgerliga kommunen blev kommunalstämma och i den kyrkliga kommunen eller församlingen kyrkostämma, där liksom tidigare i sockenstämman kyrkoherden eller vice pastorn var självskriven ordförande. Fr o m 1863 kom sockenbiblioteken att sortera under kyrkostämman för

att längre fram hamna under den borgerliga kommunen och kommunalstämman, ibland också med en särskild biblioteksstyrelse.

Finansieringen av de nyinrättade sockenbiblioteken följer ett visst mönster, tillskott från varje helt hemman enligt beslut av sockenstämman, frivilliga bidrag och läseavgifter. Uppfinningsrikedomen var stor. Andra former för finansieringen var t ex hundskatt, spritskatt och lån ur fattigkassa. Eftersom sockenmännen i allmänhet endast motsträvigt beviljade anslag, förblev sockenbibliotekens ekonomi svag, och en utveckling genom förnyade bokinköp förhindrades. Genom sitt inflytande som ordförande först i sockenstämman och sedan i kyrkostämman kunde kyrkoherden styra bokinköpen. Resultatet blev ofta, att skönlitteratur som romaner och novellsamlingar uteslöts till förmån för böcker med likriktat religiöst innehåll. Till följd härav kom sockenbiblioteken redan i början av 1870-talet att präglas av stagnation eller tillbakagång. En ytterligare tillbakagång kan noteras på 1880-talet, då dagliga tidningar med omväxlande och lättläst innehåll blev allt vanligare på landsbygden, runt Malmö främst Arbetet (1887) och Skånska Dagbladet (1888). En konkurrens till sockenbiblioteken blev också de kolportörer, som nu började sprida böcker på landsbygden. Flera sockenbibliotek upphörde med verksamheten och sålde eller utauktionerade sina böcker.

I det följande ges en översikt av sockenbiblioteken i de med Malmö inkorporerade lantsocknarna i Oxie härad. Tiden är 1800-talets senare hälft. Sockenbiblioteken behandlas i tidsföljd efter det första omnämnandet i arkivalierna. Det i Malmö stadsarkiv förvarade materialet kring sockenbiblioteken flyter ojämnt och består i huvudsak av mer eller mindre utförliga strödda notiser i socken- och kyrkostämmoprotokoll samt i protokoll och ämbetsberättelser från såväl biskops- som prostvisitationer. I stadsarkivets material är sockenbibliotekens egna arkiv med bl a räkenskaper, kataloger, accessions- och utlåningsjournaler bevarade endast från Bunkeflo och Husie.

De sockenbibliotek, som överlevde krisen strax före sekelskiftet, övergick vid inkorporeringen till Malmö stadsbibliotek och fick omsider en ny roll som filialbibliotek i stadens ytterområden, t ex filial 6 i Husie.

Bunkeflo och Hyllie

Alltsedan 1600-talets början var Bunkeflo och Hyllie (från 1908 Limhamn) fortlöpande förenade i ett pastorat fram till 1915. Pastoratet var 1832-62 prebende åt kyrkoherden i Malmö S:t Petri.[15]

En pionjär för sockenbiblioteken bland prästerskapet i socknarna runt Malmö var Johannes Hallengren,[16] verksam i Bunkeflo och Hyllie under drygt ett halvsekel från 1846 till sin död 1900, först som prebendekomminister och sedan som kyrkoherde. Den första kontakten med församlingarna fick han redan 1841 som pastorsadjunkt i S:t Petri. Hallengren föreslog redan 1851 med olika resultat de båda sockenstämmorna att inrätta sockenbibliotek.

Vid sammanträde med sockenstämman i Hyllie 13/7 föreslog Hallengren ett sockenbibliotek i den nyinredda sockenstugan och uppläste samtidigt ett av honom själv utarbetat förslag till reglemente för biblioteket. Sockenstämmans flertal uttalade sitt intresse för ett sockenbibliotek, och åtskilliga tecknade sig för deltagande. Eftersom antalet närvarande händelsevis var ringa beslöts "att tillfälle skulle lemnas öppet till anteckning äfven nästa söndag efter slutad gudstjenst, då protocollet skulle justeras."[17] Vid sockenstämma drygt en månad senare 31/8 beslöts på förslag av Hallengren att på församlingens bekostnad anskaffa ett lämpligt skåp i sockenstugan "till förvarande såväl af Byns papper och handlingar som ock det sockenbibliothek som kommer att tillväga-

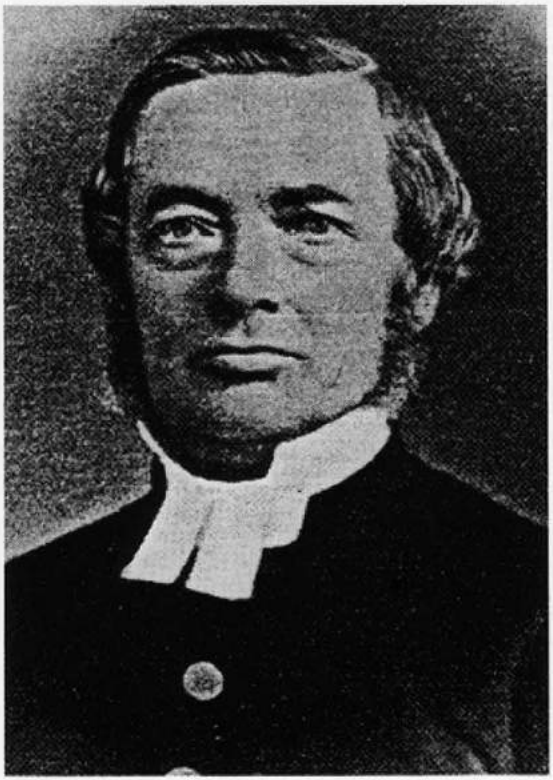

Johannes Hallengren

bringas."[17] I protokollet från en prostvisitation i pastoratet 1852 omtalas, att i Hyllie "ett Sockenbibliothek under förflutne året blifvit inrättadt, hvilket innehåller mest böcker i religiös syftning och flitigt begagnas."[18] Vid prostvisitation 1858 har noterats, att "Sockenbiblioteket i Hyllie utvidgas och begagnas flitigt."[18] I protokollet från en prostvisitation 1864 berättas något utförligare, att "I Hyllie finnes Sockenbibliothek, ställdt under dervarande skollärares vård och innehållande 208 band. Det anlitas flitigt, och mest efterfrågas böcker af historiskt och religiöst innehåll. Till bibliothekets förökande är inga andra medel anslagne än den årliga afgiften af delägare, 50 öre af hvarje person."[18] Vid en prostvisitation 1869 hade bokbeståndet ökat til 229 band.[18]

Medan man i Hyllie 1851 ställde sig positiv till Hallengrens förslag om sockenbibliotek, var man däremot klart avvisande i grannförsamlingen Bunkeflo. Men Hallengren gav sig inte, och på sockenstämman i Bunkeflo 1859 20/3 lade han på nytt fram sitt förslag om ett sockenbibliotek. Samtidigt meddelade Hallengren, att församlingen för ett sockenbibliotek emottagit en gåva av 15 årgångar av den förträffliga tidskriften Läsning för Folket och föreslog, "att Socknemännen för en sådan nyttig inrättnings grundläggande skulle åtaga sig en viss afgift efter hemmantalet för en gång, samt att den sedan underhölles och utvidgades genom årsafgiften af dem som begagnade sig deraf."[19] Hallengren erbjöd sig generöst, att "om detta förslag antages, sjelf bidraga dertill med lika summa som 10 hela mantal."[19] Det hjälpte inte. Sockenstämmans flertal ville inte, "att grundläggningen skulle på föreslagna sättet ske, helst många af de mindre hemmansegarne svårligen skulle under närvarande penningbetryck kunna bära flera onera[20] än de redan hafva."[19] Motståndet hade dock inte bara ekonomiska orsaker. Några av sockenmännen förklarade sig inte vilja deltaga i en sådan inrättning som ett bibliotek också "af det skäl att den vore både obehöflig och gagnlös."[19] Hallengren hade misslyckats att med lock och pock inrätta ett sockenbibliotek i Bunkeflo och konstaterar med vemod i protokollet: "Frågan kommer således äfven denna gång att förfalla."[19]

Också Bunkeflo skulle emellertid få ett sockenbibliotek. Hallengren var envis, och tolv år senare tog han resolut saken i egna händer och inrättade själv ett bibliotek över huvudet på de motsträviga sockenmännen. Det var 1871 när han med sin maka Marie, född Ruth firade silverbröllop och 25-årsdagen av sin inflyttning till Bunkeflo prästgård. I ett brev med bifogad subskriptionslista till församlingen skriver han: "Då det i dag är 25 te årsdagen af mitt inträde i äkta ståndet och min bosättning i denna församling, som skedde den 17

september 1846, så har jag, manad såväl af ödmjuk tacksamhet emot Herren för all den nåd Han låtit mig under denna tid åtnjuta, som ock af innerlig erkänsla för all den vänskap och godhet jag af mina åhörare under 30 års vistelse ibland dem städse rönt, beslutat att såsom grundfond till ett Socknebibliothek härstädes gifva 300 Riksdaler Riksmynt. För denna summa skall jag ofördröjligen anskaffa dels ett skåp till böckernas förvaring, dels så många goda och passande böcker, som för återstoden kunna bekommas. Men då naturligtvis icke någon stor boksamling kan för denna summa anskaffas, och bibliotheket för att väcka intresse och åstadkomma den åsyftade nyttan icke bör vara allt för torftigt, så tager jag mig härmed friheten att hänvända mig till dem i församlingen, som vilja och kunna befrämja detta nyttiga företag, med en uppmaning att efter råd och lägenhet bidraga därtill. Bidraget må tecknas här nedan men erlägges icke tills vidare. Sedan teckningen blifvit verkställd, komma alla de, som hafva tecknat bidrag att sammankallas för att öfverlägga och besluta om åtskilliga hithörande frågor, uppgöra reglemente och välja styrelse, hvarefter de tecknade bidragen komma att erläggas. Bunkeflod den 17 September 1871. Joh, Hallengren."[21]

Kyrkoherdens upprop hörsammades av 33 personer, som tillsammans skänkte 263 riksdaler, de största bidragsgivarna var possessionaten D G Frick[22] på Katrinetorp med 100 rdr och lantbrukaren J G Qvittberg[23] på Vintrie nr 6 & 17 (sedermera Erlandsro) med 25 rdr. I december samlades bidragsgivarna och utsåg en biblioteksstyrelse med kyrkoherde Hallengren som ordförande och fyra övriga ledamöter. Samtidigt antogs ett reglemente. För varje deltagare i sockenbiblioteket fastställdes en inträdesavgift på minst 1 riksdaler riksmynt. Den som erlagt inträdesavgift ägde att låna böcker utan avgift under första året. Därefter erlades till bibliotekets vård 50 öre rmt i årlig avgift. För de influtna

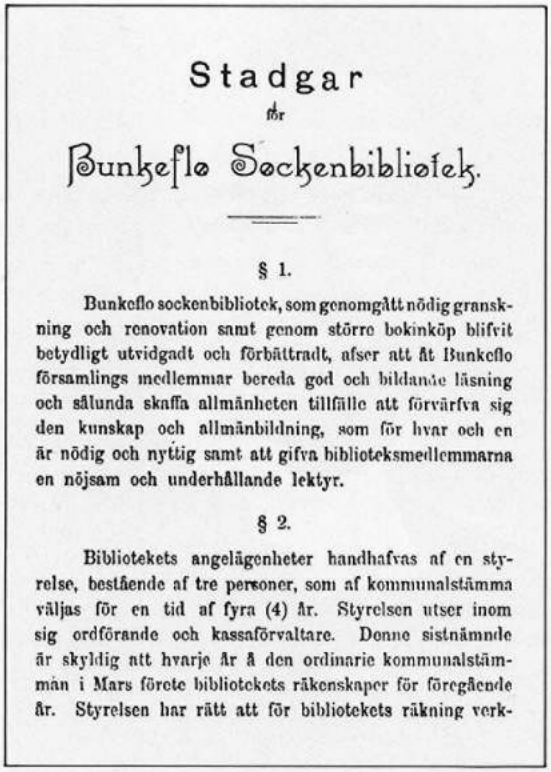

Stadgar
för
Bunkeflo Sockenbibliotek.

§ 1.

Bunkeflo sockenbibliotek, som genomgått nödig granskning och renovation samt genom större bokinköp blifvit betydligt utvidgadt och förbättradt, afser att åt Bunkeflo församlings medlemmar bereda god och bildande läsning och sålunda skaffa allmänheten tillfälle att förvärfva sig den kunskap och allmänbildning, som för hvar och en är nödig och nyttig samt att gifva biblioteksmedlemmarna en nöjsam och underhållande lektyr.

§ 2.

Bibliotekets angelägenheter handhafvas af en styrelse, bestående af tre personer, som af kommunalstämma väljas för en tid af fyra (4) år. Styrelsen utser inom sig ordförande och kassaförvaltare. Denne sistnämnde är skyldig att hvarje år å den ordinarie kommunalstämman i Mars förete bibliotekets räkenskaper för föregående år. Styrelsen har rätt att för bibliotekets räkning verk-

Tryckta stadgar för Bunkeflo sockenbibliotek, MSA.

medlen anskaffade styrelsen "tjenliga böcker, som kunna bidraga till befordran af gudsfruktan, sedlighet, sann upplysning och ekonomisk förkofran."[21] Varje delägare i biblioteket hade rätt att till inköp föreslå lämpliga böcker. Biblioteket var öppet "hvarje Söndag en half timma före gudstjenstens början och en half timma efter dess slut.[21] Åt varje låntagare fick utlämnas endast en bok per gång "såvida den öfverstiger 4 ark, men i annat fall högst 3 ne åt gången."[21] Om den i boken utsatta lånetiden överskreds, erlades, "för hvarje vecka en afgift af 20 öre Rmt, dock högst bokens värde efter boklådepris."[21]

Vid biblioteket skulle föras 1 förteckning över deltagare, 2 förteckning över böckerna, 3 utlåningsbok, 4 räkenskapsbok och 5 protokollsbok. Bibliotekarie var skolläraren vid Bunkeflo skola. Biblioteket öppnades söndagen den 7 januari 1872. I bibliotekets bokbestånd ingick under 1870- och 1880-talen t ex Läsning för Folket, J H Merle d'Aubigné, Reformationens historia, C G Starbäck, Berättelser ur svenska historien, Uppfinningarnas bok, sju band, Walter Scott, Ivanhoe, densamme, Quentin Durwand, Alexandre Dumas d ä, De tre musketörerna, densamme, Myladys son, Anna Maria Lenngrens, Runebergs och Tegnérs samlade skrifter. Bokleverantör var företrädesvis bokhandlande J G Hedberg på Adelgatan i Malmö-.[21]

I protokollet från prostvisitationen 1874 är antecknat: "I Bunkeflo finnes ett Sockenbibliothek, innehållande 352 band och i Hyllie ett på 285 band, båda ställda under skollärarens vård. De anlitas flitigt och mest efterfrågas böcker af historiskt och religiöst innehåll."[18] Vid prostvisitationen 1879 hade bokbeståndet i Bunkeflo ökat till 412 och i Hyllie till 331 band.[18] Av anteckningarna framgår klart, att Bunkeflo sockenbibliotek då förvarades i Bunkeflo skola och förestods av skolläraren där, medan Hyllie sockenbibliotek hade sin plats i Hyllie skola och vårdades av skolläraren där. Vid prostvisitationen 1890 räknade biblioteket i Bunkeflo 458 band och biblioteket i Hyllie 352 band. Nu hade emellertid en tillbakagång börjat bli märkbar, och i protokollet är om sockenbiblioteken antecknat, att "det anlitas någorlunda i Bunkeflo, mindre i Hyllie."[18] Tillbakagången skulle fortsätta, och vid prostvisitationen 1898 noteras om sockenbiblioteken, att "de användes föga och de böcker, som mest efterfrågas äro reseskildringar och romaner."[18] Bokbeståndet hade nu kraftigt reducerats och räknade i Bunkeflo endast 245 och i Hyllie 75 band.

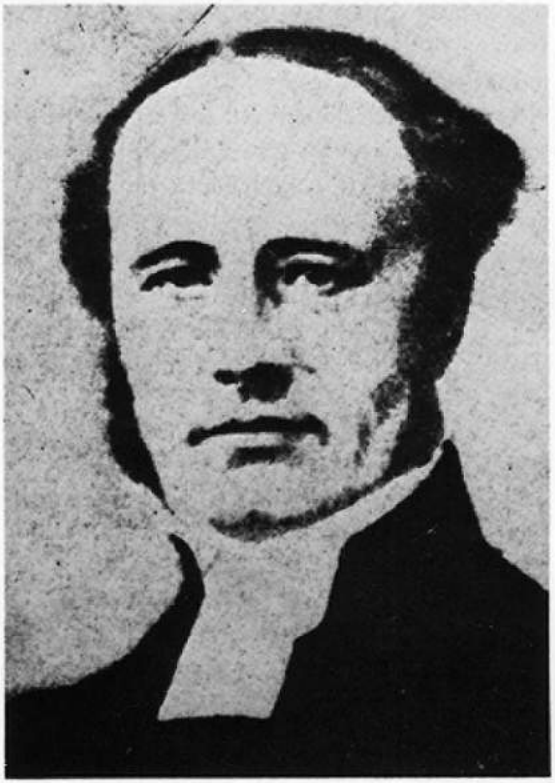

Johan Ernst Rietz

Tygelsjö och Västra Klagstorp

Sedan 1500-talet har Tygelsjö och Västra Klagstorp varit förenade i ett pastorat.[15]

Under 1800-talet verkade i pastoratet en rad nitiska och allvarligt sinnade kyrkoherdar. Av dessa var Jakob Berndt Kallenberg (1817-49)[16] av den stränga schartauanska observansen och motarbetade allt världsligt. Med sin maktställning ingrep han reglerande i sockenbornas liv och försökte på 1830-talet t o m hindra att Lars Johan Hiertas liberala tidning Aftonbladet lästes i Tygelsjö och Västra Klagstorp. Efterträdarna Johan Ernst Rietz (1851-68)[16] och Ephraim Bager (1869-90)[16] var båda av blidare natur, men de upprätthöll om än i något modifierad form arvet och traditionen från Kallenberg. Rietz var också

språkforskare och utgav 1862-57 Svenskt Dialekt-Lexikon. Vid sin död hade han ett eget bibliotek med c:a 1500 band.

Rietz tog tidigt initiativ till sockenbibliotek. På sockenstämman med Västra Klagstorp 1855 16/9 föreslog han, att ett sockenbibliotek skulle inrättas där.[24] Sockenmännen samtyckte och beslöt att för bibliotekets begagnande upprätta ett reglemente, som sedan skulle granskas av sockenstämman. Härvid stannade det emellertid, och sockenstämman har inte vidare behandlat ärendet. Förslaget föll tydligen inte i god jord, och vis av erfarenheten väckte Rietz inget förslag om sockenbibliotek i Tygelsjö.

I protokollet från prostvisitation i Tygelsjö och Västra Klagstorp 1868 är antecknat: "Sockenbibliothek finnes icke."[25] Däremot framhålles att utöver Bibeln "finnes ganska ymnigt förråd af goda andaktsböcker såsom Lutheri Kyrkopostilla, Densammes förklaring öfver Galaterbrefvet, Joh. Arndts Sanna Christendom och Andliga Skattkammare, Nohrborgs Postilla, Scrivers Själaskatt, Fresenii Communionbok, Pontoppidans Trosspegel, Gezelii Bibelverk jemte en icke ringa del af Henrik Schartaus skrifter."[25]

Visitationsprotokollen från 1800-talets sista decennier har inga uppgifter om sockenbibliotek. Däremot omtalas 1877 att "Skolbibliotek har år 1874 blifvit påbörjat i Tygelsjö och står under pastors och skollärarens förvaltning."[25] Vid visitation 1883 noteras "rikligen" med biblar och goda andaktsböcker "och har i senare åren i ganska betydlig mängd blifvit spridda."[25]

Södra Sallerup

Under tiden 1564-1832 utgjorde Södra Sallerup prebende åt kyrkoherden i Malmö S:t Petri. Sedan prebendeställningen upphört, bildade Södra Sallerup ett eget pastorat fram till 1924.[15]

Vid sockenstämma med Södra Sallerup 1859 20/3 tog kyrkoherden Hans Petter Hörlander[16]

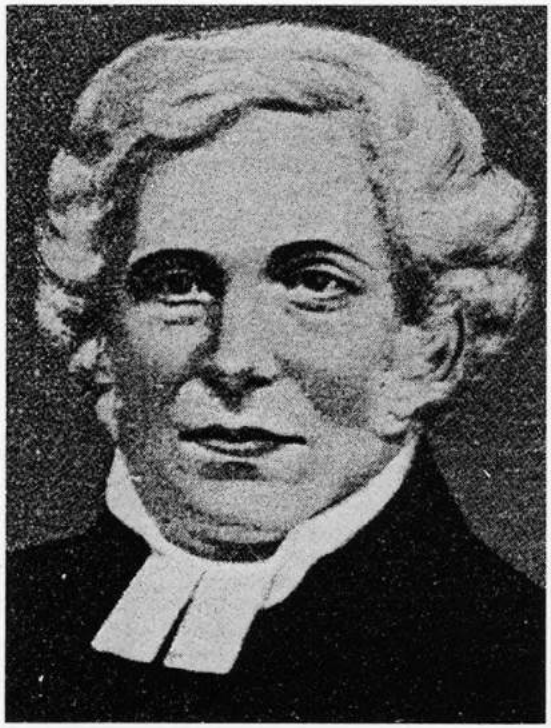

Hans Petter Hörlander

upp frågan om ett sockenbibliotek. Sockenstämman förklarade sig intresserad att inrätta ett sådant bibliotek och beslöt upprätta en lista, där de som ville deltaga i omkostnaderna kunde anteckna sig.[26] Sedan listan cirkulerat i socknen, togs ärendet i slutet av året ånyo upp på sockenstämma 11/12. Det beslöts här "att hvar och en af dem som antecknat sig till inrättande af det sockenbibliothek som är i fråga erlägger till inköp af böcker 4 Rdr Rmt."[26] Från var och en av de fyra byarna Sallerup, Tullstorp, Östra Kattarp och Fårabäck utsågs en person, som i samråd med kyrkoherden skulle välja ut böcker för inköp. Det beslöts vidare, att sockenbiblioteket skulle förvaras i Fårabäcks skolhus, och att ett bokskåp för ändamålet skulle anskaffas. Föreståndare för biblioteket blev Wilhelm Winström,[27] skollärare i Fårabäck och socknens klockare.[26]



Edvard Petrén

I protokollet från en prostvisitation 1863 berättas, att "Socken Bibliothek finnes, ställdt under skollär. och Klockaren Winströms vård. Det innehåller för närv. 72 band och anlitas flitigt i synnerhet under vintermånaderne, och de böcker, som mest efterfrågas, äro de som äro af religiöst och historiskt innehåll." – "Några vissa medel äro icke anslagne, men inköpen bestridas genom tillfälliga sammanskott."[28]

Även vid prostvisitationer 1868 och 1871 redovisas ett sockenbibliotek med "några och sjuttio band."[28] Någon gång mellan 1871 och 1876 har emellertid sockenbiblioteket upphört. I protokollet från en prostvisitation 1876 heter det nämligen: "Socken Bibliothek har funnits, ställdt under Kantor Winströms vård, det innehöll 70 band och begagnades flitigt till en tid, men är nu upplöst. Inga medel voro anslagna till boksamlingens ökande."[28] Vid prostvisitationer 1883, 1891 och 1896 är antecknat att sockenbibliotek inte fanns.[28]

Husie och Västra Skrävlinge

Sedan 1500-talet var Husie och Västra Skrävlinge förenade i ett pastorat, som 1764 blev prebende åt teologiska fakulteten vid Lunds universitet. Under prebendetiden sköttes pastoralvården i församlingarna av en i Kvarnby prästgård bosatt prebendekomminister.[15]

En nitisk prästman och förkämpe för folkbildningen var Edvard Petrén,[29] prebendekomminister 1856-68 och periodvis folkskoleinspektör bl a i Oxie, Skytts och Vemmenhögs härader. Ända sedan han kom till pastoratet hade inrättandet av ett sockenbibliotek legat honom varmt om hjärtat. I Husie hade man emellertid haft stora utgifter i samband med uppförandet av en ny kyrka, som stod färdig 1857, och Petrén hade därför ansett det mindre lämpligt att samtidigt väcka förslag om ett sockenbibliotek. Efter tre år fann han emellertid tiden mogen och utlyste ärendet vid sockenstämma 1860 8/1, där han visade prov på pedagogisk talang. Petrén inledde sockenstämman med att framföra församlingens tack till kyrkovärden och nämndemannen Anders Persson och hans hustru Kjersti Persdotter på Kvarnby nr 6 för den dyrbara ljuskrona de till helgen skänkt till Husie kyrka och uttryckte den förhoppningen, att flera församlingsbor, som hade råd, måtte följa dessa makars exempel och visa sin kärlek till församlingen. Samtidigt framhöll han, "att ett godt tillfälle i detta hänseende erbjöd sig serskildt med afseende på den fråga, som nu skulle afgöras på dagens Sockenstämma, nemligen bildandet af ett Sockenbibliotek."[30] Egentligen en fin koppling mellan ljuskrona och bibliotek. Båda tjänar upplysningen.



Den till Husie kyrka 1860 skänkta kristallkronan, som ställdes som förebild för donationer till ett sockenbibliotek.

Vid sockenstämman utvecklade Petrén nyttan och fördelarna med ett sockenbibliotek och redogjorde för hur sockenbibliotek ordnats i andra församlingar. Eftersom allt gott behöver tid för att utvecklas och mogna, borde man enligt Petrén "icke dröja utan fastmera skynda med att få ett Sockenbibliotek bildadt, på det att församlingen må så mycket snarare hinna lära sig att göra sig nytta af detsamma."[30] Sockenstämman beslöt enhälligt, "att Husie församling med första skulle bilda ett Sockenbibliotek."[30] Om finansieringen var man i början oenig, men efter en stunds överläggning beslöt sockenstämman enhälligt, att varje helt hemman skulle för det innevarande året för bibliotekets grundande erlägga 4 riksdaler riksmynt. Dessutom beslöts att i församlingen utsända en lista, där frivilliga bidrag kunde tecknas. Sedan resultatet av teckningslistan blivit känt, skulle en ny sockenstämma utlysas för val av biblioteksstyrelse, som skulle göra upp förslag till reglemente och inköp av böcker. Ärendet rullade nu raskt vidare, och redan efter fjorton dagar hölls 22/1 sockenstämma, som utsåg biblioteksstyrelse med prebendekomministern som ständig ordförande och sju övriga ledamöter.[30]

Vid sockenstämma 1860 13/5 framlade styrelsen förslag till såväl reglemente som bokinköp, vilka båda godkändes av stämman. Över bibliotekets böcker skall enligt reglementet föras en katalog, som tillsammans med böckerna förvaras i ett skåp i Husie sockenstuga, "der utlåning sker hvarje söndag något före och efter gudstjensten."[30] Varje medlem av församlingen har rätt att låna böcker mot "en läseafgift af ett öre om dagen, hvilken betales vid bokens återlemnande."[30] För söndagar räknas ingen avgift. Låntagare skall själv anteckna sitt namn i en utlåningsbok. Att boken återlämnats och att avgift erlagts antecknas av skolläraren eller ledamot av styrelsen. En styrelseledamot skall alltid övervara utlåningen och biträda skolläraren "med att serskildt efterse att de utlånta böckerna, som återlemnas icke undergått någon skada."[30] En mindre skadad bok, som ännu är brukbar, ersättes med en tredjedel av bokens värde, men är boken betydligt skadad eller helt förstörd, ersättes med hela bokens värde enligt styrelsens beslut. Samma person får icke låna mer än ett band i sänder, "så framt icke värdet för detsamma skulle understiga två Rdr Rmt, då ytterligare ett mindre band må erhållas, men ingen får behålla en bok mer än tre veckor, det vill säga 18 dagar, såvida någon annan anmält sig vilja låna den."[30] På sockenstämma i januari bestämmes efter förslag av styrelsen vilka böcker som skall inköpas till biblioteket för "de penningar, som under föregående året influtit genom läseafgifter och frivilliga gåfvor."[30] Sockenstämman beslöt också, att kostnaden för böckernas inbindning skulle för denna gång tagas ur fattigkassan "utan att

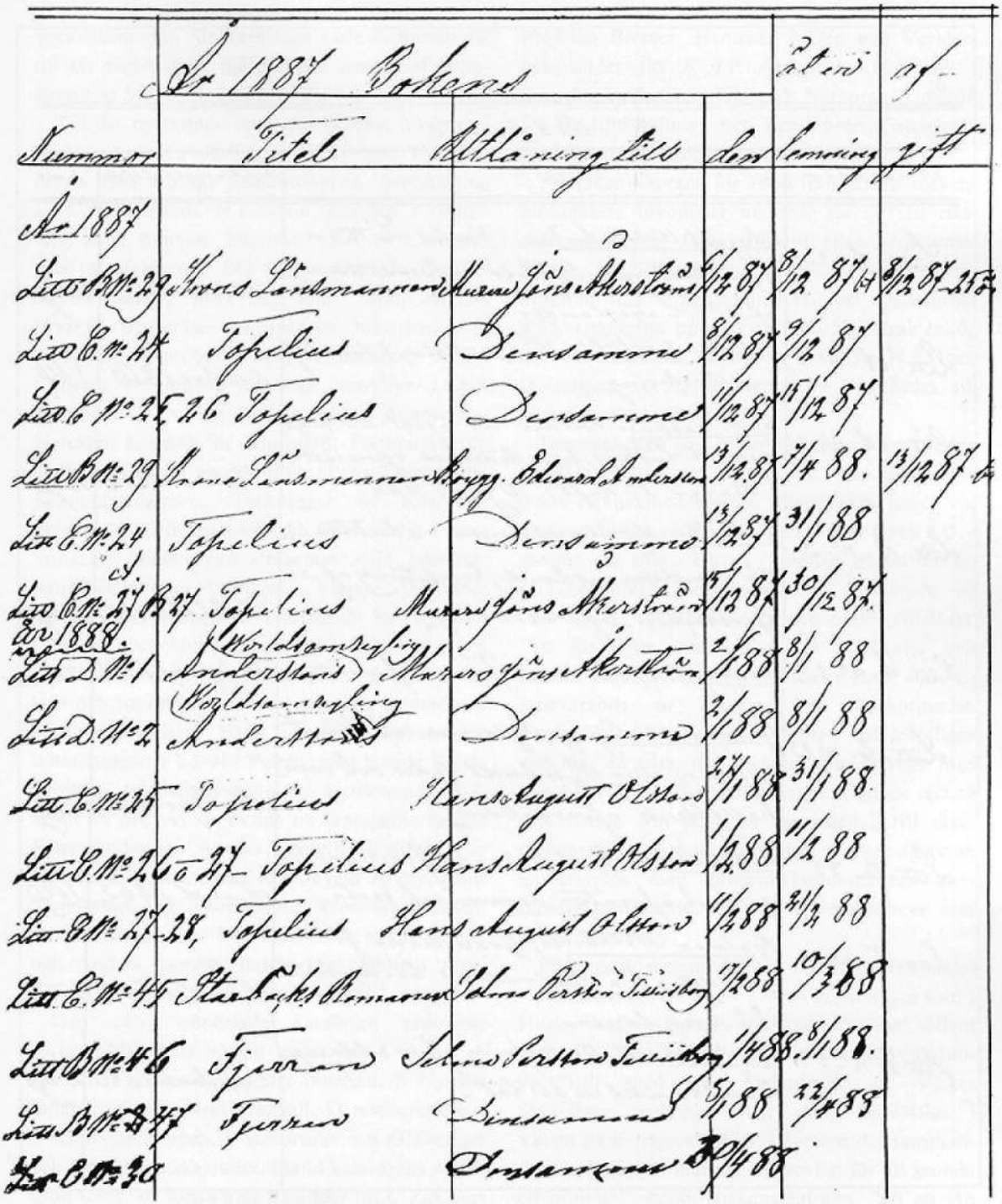

Nummer	Titel	Utlåning till	den	åter lemning	af-gift
	År 1887 Bokens				
År 1887					
Litt B. N:o 29	Krons Länsmannen	Murare Jöns Åkerström	6/12 87	8/12 87	8/12 87 – 25
Litt C. N:o 24	Topelius	Densamme	8/12 87	9/12 87	
Litt C. N:o 25, 26	Topelius	Densamme	11/12 87	15/12 87	
Litt B. N:o 29	Krons Länsmannen	Byggg. Edvard Andersson	13/12 87	7/4 88.	13/12 87
Litt C. N:o 24	Topelius	Densamme	13/12 87	31/1 88	
Litt C. N:o 27 A B 27	Topelius	Murare Jöns Åkerström	15/12 87	30/12 87.	
År 1888.					
Litt D. N:o 1	Anderstons (Worldsomseglingen)	Murare Jöns Åkerström	2/1 88	8/1 88	
Litt D. N:o 2	Anderstons (Worldsomseglingen)	Densamme	2/1 88	8/1 88	
Litt C. N:o 25	Topelius	Hans August Olsson	27/1 88	31/1 88.	
Litt C. N:o 26 o 27	Topelius	Hans August Olsson	1/2 88	11/2 88	
Litt C. N:o 27–28,	Topelius	Hans August Olsson	11/2 88	21/2 88	
Litt C. N:o 45	Starbacks Romanen	Selma Persson Tillisborg	17/2 88	10/3 88	
Litt B. N:o 46	Fjerran	Selma Persson Tillisborg	1/4 88.	8/1 88.	
Litt B. N:o 47	Fjerran	Densamme	5/1 88	22/4 88	
Litt C. N:o 30		Densamme	30/4 88		

Sida ur Husie sockenbiblioteks utlåningsbok 1887, MSA.

8

Böckernas

Nummer	Titel	Tryckningsort och år	pris
Litt. A. n:o 7	August Wilderahalm, Martin Luthers kyrkohistoriska lifsbild; öfversättning af A. L. Tjellander.	Stholm 1862	30 Rf
Litt. A. n:o 8	Joh. Isaak Hähl, Philip Melanchtons lefnadsteckning.	Örebro 1860	1 Rf
Litt. A. n:o 9	C. F. Caspari Bilder ur lifvet till belysning M. Luthers lilla katekes. öfversatta af E. Bager. 1:o häftet. 10 Guds bud.	Malmö 1862	1 Rf
Litt. D. n:o 3.	J. G. Mundy Wandringar i Australien och vandiemens land, bearbetning af Fr. Gerstäcker. öfversättning.	Stockholm 1857	1 Rf
Litt. C. n:o 22	Washington, sitt lands fader. öfversatta.	Strängnäs 1846	:50 öre
Litt. C. n:o 23	Germain de Lagny, Ryssarna och Kaukasiska eller Rysslands seder och samhällsförhållanden öfversättning	Stockholm 1854	1 Rf
Litt. B. 35	Orkel Adam Gustaf Nords Gesellwandringar och äfventyr hemma och borta.	Lund 1862	1 Rf
Litt. F. n:o 4.	Hjalmar Nathhorst, Grunderna för hästandet af åkerjordens bördighet 2:o upplagan	Lund 1862	:75 öre
Litt. F. n:o 5.	Hj. Nathhorst, Beskrifning öfver Alnarps Landtbruks institut.	Malmö 1863	2 Rf

Sida ur Husie sockenbiblioteks bokkatalog 1860, MSA.

Sockenstämman för framtiden hade förbundit sig till att någon dylik hjälp skulle lemnas af fattigkassan åt Sockenbiblioteket."[30]

Till det nystartade sockenbiblioteket inköptes i första omgången 30 böcker, däribland Heinrich Barth, Den bibliska fornkunskapen, översättning av C W Skarstedt, N J Berlin, Läsebok i Naturlära, John Bunyan, Pilgrimen eller en Christens resa till efvigheten, J G Carlén, Svenska familjeboken, läsning hvar dag under året, Anders Fryxell, Berättelser ur svenska historien, A E Holmberg, Nordbon under hednatiden, Keith, Christna religionens sanning, Llewellyn Lloyd, Jagtnöjen i Sverige och Norrige, Adam von Nolcken, Läsning för Allmogen, Fältmarskalken Tolls biografiska anteckningar, Pehr Thomasson, Kronolänsmannen, Teckningar ur folklifvet, densamme, Lefnadsteckningar öfver Sveriges mest utmärkte bönder och densamme, En arbetares lefnadsöden eller Slaflifvet i Sverige. Dessutom inköptes nio årgångar av Läsning för Folket.[30]

Husie sockenbibliotek startade verksamheten 1860 9/9 med fyra låntagare, prebendekomministern och tre hemmansåboar, samtliga ledamöter i biblioteksstyrelsen. Först i utlåningsboken står initiativtagaren Edvard Petrén, som lånade Keith, Christna religionens sanning, återlämnad 23/9, avgift 12 öre. Av de övriga tre låntagarna lånade Peter Andersson Anders Fryxell, Berättelser ur svenska historien, återl 14/10, avgift 30 öre, Hans Sjunnesson Per Thomasson, Kronolänsmannen, Teckningar ur folklifvet, återl 23/9, avgift 12 öre, och Anders Larsson Barth, Den bibliska fornkunskapen, återl 11/11, avgift 54 öre.[31]

Den 1860 påbörjade katalogen redovisar sockenbibliotekets böcker under litt A-G, där A betecknar böcker av andligt innehåll, B blandat innehåll, C historiskt innehåll, D reseberättelser, E naturvetenskapen, F lantbruket och G Sveriges och Norges Statskalender. Bland katalogens nytillskott under de första åren är under litt C Zakarias Topelius, Fältskärns berättelser, under litt D Fredrika Bremer, Hemmen i Den nya Verlden, och under litt F J P Arrhenius, Handbok i Svenska jordbruket, Hjalmar Nathorst, Tidskrift för landthushållning och densamme, Grunderna för höjandet af åkerjordens bördighet.[31]

Av räkenskaperna för 1860 framgår att sockenbibliotekets inkomster utgjorde s:a 207:70 riksdaler riksmynt, därav tillskott efter hemmantal 78:83 , frivilliga bidrag 89:50, till böckers inbindning från fattigkassan 30:52 och läseavgifter 8:85. Utgifterna uppgick till 206:53, därav inköp av böcker 141:38, inköp av bokskåp 34:63 och inbindning 30:52. Vinsten 1:17 överfördes till nästa räkenskapsår.[31]

Jämsides med sina biblioteksströvanden i Husie försökte Petrén att inrätta ett sockenbibliotek också i annexförsamlingen Västra Skrävlinge. Vid sockenstämma med Västra Skrävlinge 1860 8/1 – samma dag som i Husie – upptogs frågan om ett sockenbibliotek. Sockenstämman förklarade sig vara för ett sockenbibliotek och beslöt enhälligt, "att för detta ändamål skulle af hvarje helt mantal sammanskjutas 6 Riksdaler Rmt, som för innevarande år erläggas, då kyrkotionden betalas."[32] Dessutom skulle ofördröjligen utsändas en lista, där de som ville bidraga med något utöver den fastställda avgiften kunde teckna sina namn. Till att göra upp förslag till såväl reglemente som bokinköp utsåg sockenstämman en styrelse med prebendekomministern som ständig ordförande och två hemmansåboar som övriga ledamöter.

Förslag till reglemente och bokinköp framlades vid sockenstämma 1860 13/5 – samma dag som i Husie. Sockenstämman godkände förslaget sådant som det finns intaget i Husie sockenstämmoprotokoll med det undantaget att Västra Skrävlinge sockenbibliotek skall uppställas i Västra Skrävlinge skolhus. Eftersom det sammanskjutna beloppet inte var tillräckligt för att grunda ett bibliotek, beslöt sockenstämman, "att ett lån skulle tagas ur Westra Skreflinge fattigkassa på ett

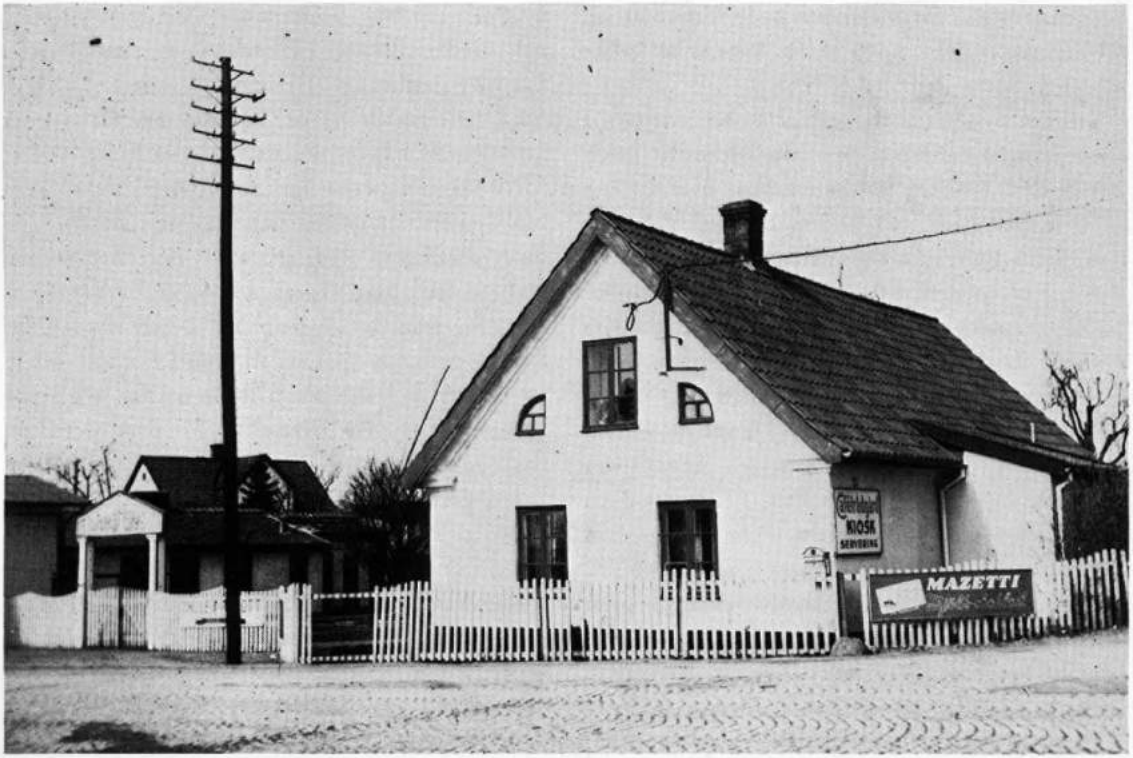

Landsvägskrogen Tillysborg, som med utminuteringsskatt understödde Husie sockenbibliotek.

hundrade Riksdaler Rmt, hvilket när fattigkassan så behöfde, skulle återbetalas af församlingsmedlemmarna, men likväl är det endast för denna gång som ett dylikt bidrag lemnas och kan icke Sockenbiblioteket att för framtiden påräkna något dylikt."[32]

Tydligen ansågs finansieringen lika svag som vansklig, och sockenbiblioteket i Västra Skrävlinge kom att stanna inom protokollsbokens pärmar. Så går beslutsamhetens friska hy i eftertankens kranka blekhet över!

Protokollen från visitationer i Husie och Västra Skrävlinge pastorat under 1800-talets senare hälft nämner sockenbibliotek endast i Husie. Vid prostvisitationen 1863 – tre år efter bibliotekets grundande – antecknades: "Husie Socken eger ett sockenbibliotek under Pastors serskildta tillsyn och Folkskolelärarnes vård, innehållande 80 band och äro jemte läsafgiften de för bränvinsutminutering socknen tillfallande penningar anslagna till bibliotekets förökande. Under vintermånaderna anlithas biblioteket temligen och läses helst de böcker, som äro af historiskt innehåll."[33] Brännvinspengarna kom från utskänkningen på socknens taxerade landsvägskrog Tillysborg[34] å Östra Skrävlinge nr 13. Här synes den gode Petrén ha varit något inkonsekvent. Samtidigt som han med brännvinspengarna ökade bokbeståndet i sitt sockenbibliotek, arbetade han energiskt på sockenstämmorna för att förbjuda spritutskänkningen på Tillysborg. Bokbeståndet växte endast långsamt. Vid visitationen 1868 noterades 100 band, som vid visitationen 1873 ökat till 120. Det utgör under femårsperioden en

ökning med 20 böcker eller i medeltal fyra om året. Läseavgiften är nu 1 riksdaler rmt om året. Mest läses böcker med historiskt och blandat innehåll. Vid visitationen 1878 noterades 155 band eller 35 flera än vid föregående visitation och således en större ökning under denna femårsperiod. Det är nu också antecknat, att "Biblioteket ökas medelst ett årligt inköp för 10 kronor. Läsafgiften är en krona om året."[33] Nu liksom 1873 är noterat att sockenbiblioteket står under skollärarens i Östra Skrävlinge vård och tillsyn. Myntenheten ändrades 1873 från riksdaler till krona.

Fosie och Lockarp

Från 1500-talets slut och fram till 1939 var Fosie och Lockarp förenade i ett pastorat.[15]

På fråga av biskopen Johan Henrik Thomander[35] vid visitation i Fosie och Lockarp 1860 upplyste vice pastorn Peter Lundberg,[36] "att församlingarne icke funnits benägna ingå på ett för dem framställt förslag om årliga sammanskott för bildandet af ett sockenbibliothek, gemensamt för hela pastoratet."[37] Mot bakgrunden av församlingarnas visade obenägenhet att inrätta sockenbibliotek förklarade biskopen sig "väl ej vilja uppmana v. Pastor att vid sådant förhållande söka genomdrifva något beslut om dylik anstalt, men uttalade dock den förhoppningen, att det ej skulle dröja länge, innan församlingarne sjelfva, väl inseende sakens nytta, skulle finnas villige att till en sådan inrättning bidraga."[37]

Redan följande år visade sockenmännen en välvillig gest mot tanken på ett bibliotek. Vid sockenstämma med Fosie 1861 31/10 med anledning av en kunglig förordning om hundskatt beslöts, att för varje lösgående hund skulle erläggas 4 riksdaler riksmynt om året, och att "de genom denna skatt inflytande medlen, skola användas till bildandet af ett Sockenbibliothek."[38] Nu blev med ens de flesta av socknens hundar bundna, och de ringa hundskattemedlen utgjorde endast ett symboliskt stöd för ett sockenbibliotek, som också lät vänta på sig. I protokollet från en prostvisitation 1863 är antecknat: "Sockenbibliothek finnes ännu ej, Fosie församling ernar dock snart inrätta ett dylikt."[37]

Vid kommunalstämma 1864 27/1 framlades ett antal böcker, som inköpts till ett sockenbibliotek, och samtidigt antogs stadgar för låneverksamheten. Till varje låntagare fick utlämnas endast en bok per gång, och lånetiden var längst en månad. Den årliga låneavgiften fastställdes till 50 öre för hemmansägare och 15 öre för husmän. Vid skadegörelse skulle boken ersättas med det fulla värdet. Biblioteket skulle vårdas av kommunalnämndens ordförande och hållas öppet varje söndagsförmiddag till klockan 10.

Biblioteket kom aldrig att omfattas med något större intresse, och redan 1870 noterades i protokollet till en prostvisitation, att det anlitades föga och inte kunde förökas i brist på medel. Vid en prostvisitation 1883 konstaterades, att sockenbiblioteket var illa vårdat och medfaret, och att det inte längre anlitades.

Vid sockenstämma med Lockarp 1861 27/10 fastställdes hundskatten till 3 riksdaler riksmynt om året för lösgående hund, och liksom i Fosie två veckor tidigare beslöts, att för de inflytande hundskattemedlen skulle ett sockenbibliotek inrättas.[39] Frågan förblev därefter vilande, och vid en prostvisitation 1870 noterades, att sockenbibliotek inte var inrättat i Lockarp. Ordförande i sockenstämmorna i Fosie och Lockarp var vice pastorn Peter Lundberg.[36]

Oxie

Sedan 1500-talets slut var Oxie förenat med Bjärshög i Bara härad i ett pastorat.[40]

I Oxie beslöt kyrkostämman 1863 17/5 med kyrkoherde Johan Friberg[41] som ordförande att inrätta ett "Sockne=Bibliothek."[42] För ändamålet hade redan enligt en teckningslista, som cirkulerat

i församlingen, insamlats 83 riksdaler riksmynt. Kyrkostämman ville som bidrag till biblioteket anslå 50 riksdaler ur kyrkokassan och ansåg, att de som tecknat sig på listan som delägare i biblioteket borde ytterligare bidraga med minst 2 riksdaler. Vidare uppdrog kyrkostämman åt kyrkoherden att upprätta förslag till böcker, som böra anskaffas till biblioteket. Till biblioteket hade redan skänkts fjorton årgångar av Läsning för Folket, och kyrkostämman menade, att dessa först skulle kompletteras med återstående årgångar. Förslaget skulle sedan prövas dels av konsul Henrik Runnerström[43] på Fredriksberg, som bidragit till biblioteket med 50 riksdaler, dels av vederbörande delägare. Till biblioteket hade Runnerström också skänkt några av Henrik Schartaus homiletiska arbeten. Kyrkostämman uppdrog också åt kyrkoherden att upprätta reglemente för förvaringen och utlåningen av bibliotekets böcker "hvarvid bör anmärkas, att delägare få utan vidare afgift till genomläsning erhålla böcker, hvaremot andra böra erlägga en viss afgift för de böcker de åstunda och för den tid de begagna dem."[42]

Vid kyrkostämma 1863 13/9 upplästes och godkändes den av kyrkoherde Friberg upprättade förteckningen på böcker, som till en början bör anskaffas till sockenbiblioteket liksom förslag till reglemente.[42]

I protokollet från prostvisitationen 1864 heter det om sockenbiblioteket, att det "innehåller inom dess korta tillvaro 79 band; anlitas flitigt särdeles vintertiden och historiska böcker efterfrågas mest, och religiösa böcker till en del samt böcker om jordbruket." Biblioteket stod "under vård af 3 ne dertill valde föreståndare," och medel till bibliotekets förökande erhölls, "genom årsafgift af delägare och särskildta afgifter af andra som låna böcker."[44]

Vid prostvisitationen 1869 räknade biblioteket 105 band, och medel till inköp av böcker erhölls nu "genom årligt tillskott af församlingen och afgift af boklånare.[44] Biblioteket tycks ha fört en tynande tillvaro, och bokbeståndet ökade på två decennier endast med 25 band. Vid prostvisitationen 1888 noterades: "Sockenbibliotek finnes i Oxie under vård af folkskolläraren, innehåller 130 band och anlitas mest om vintern."[44] Under det närmast följande årtiondet gick sockenbiblioteket tillbaka, och vid prostvisitationen 1898 antecknades: "I Oxie finns ett något medfaret bibliotek, som står under skollärarens tillsyn och en gång innehållit 130 band. Det har mest anlitats om vintern."[44] Av formuleringen att döma tycks verksamheten nästan ha upphört. Prosten Anders Araskog[45] i Hyby framhöll vid visitationsstämman, "att för Oxie sockenbiblioteks förbättring böra anslagna medel användas, och användningen af detsamma uppmuntras."[44] En del av sockenbiblioteket uppgick i ett 1901 bildat I O G T-bibliotek i Oxie.

Glostorp

Sedan 1500-talet och fram till 1924 bildade Glostorp pastorat tillsammans med Västra Kärrstorp. Pastoratet var 1818-1921 prebende åt teologiska fakulteten vid Lunds universitet. För pastoralvården svarade under denna tid en prebendekomminister.[15]

Bland de med Malmö inkorporerade lantsocknarna i Oxie härad är Glostorp den enda där uppgifter om sockenbibliotek saknas. En förklaring kan möjligen vara, att kyrkan i Glostorp ombyggdes 1858-62, just den tid då det var som mest aktuellt att inrätta sockenbibliotek. Sockenstämmans intresse upptogs helt av kyrkans ombyggnad, som dessutom var kostnadskrävande. I samband med kyrkobygget var sockenstämmans ordförande, prebendekomminister Georg Carl Löfvengren,[46] alltför upptagen med sammanträden och korrespondens med olika myndigheter och entreprenörer för att hinna ägna sig åt frågan om sockenbibliotek.

NOTER:

[1] Henry Peter Brougham, brittisk statsman, f 1778, död 1868. Se vidare Dictionary of National Biography Vol II, Oxford 1950.

[2] Frans Anton Ewerlöf, ämbetsman, f 1799, död 1883. Se vidare Svenskt Biografiskt Lexikon 14, Stockholm 1953

[3] Peter Adam Wallmark, f 1777, död 1858, publicist och bibliotekarie. Se vidare Svenska män och kvinnor 8, Stockholm 1955.

[4] Ludvig Borgström, f 1788, död 1862, apotekare och bokhandlande i Karlstad. Se vidare Svenskt Biografiskt Lexikon 5, Stockholm 1925.

[5] Johan Ellmin, f 1797, död 1845, fil mag, med lic, fattigläkare i Stockholm. Se vidare Svenskt Biografiskt Lexikon 13, Stockholm 1950.

[6] Ludvig Berkhan Falkman, f 1808, död 1891, rådman, sedermera generaldirektör i Kungl Lantmäteristyrelsen. Se vidare Svenskt Biografiskt Lexikon 15, Stockholm 1956, och Ludvig B Falkman, Minnen från Malmö, Malmö 1986.

[7] Niclas Hansson Thomson, f 1793, död 1874, fanjunkare, bokhandlande, boktryckare. Se vidare Leif Ljungberg, Malmösläkten Thomson, MFÅ 1949 och densamme, Niclas Hansson Thomson, En kulturapostel på 1800-talet. Att minnas i en stad, Malmö 1965.

[8] Rutger Macklean, f 1742, död 1816, friherre, innehavare av Brodda gods i Slimminge sn och Svaneholms gods i Skurups sn, Vemmenhögs hd. Se vidare Svenska män och kvinnor 5, Stockholm 1949.

[9] Carl Adam von Nolcken, f 1811, död 1857, friherre, innehavare av Jordberga gods i Källstorps sn, Vemmenhögs hd. Se vidare Svenska män och kvinnor 5, Stockholm 1949.

[10] Kongl Maj:ts Nådiga Stadga angående Folkundervisningen i Riket 18 juni 1842. Svensk författningssamling 1842 Nr 19.

[11] Per Adam Siljeström, f 1815, död 1892, fil dr, rektor för Nya elementarskolan i Stockholm 1856-62, riksdagsman. Se vidare Svenska män och kvinnor 7, Stockholm 1954.

[12] Lärjungar till Henrik Schartau, f 1757, död 1825, stadskomminister i Lund 1785-1825. Se vidare Gunnar Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:4, Lund 1952.

[13] Lunds domkapitels cirkulär nr 523, 1858 15/5.

[14] Lunds domkapitels cirkulär nr 534, 1859 9/2.

[15] Om pastoratshistorien se vidare Gunnar Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:2, Lund 1948.

[16] Se vidare Gunnar Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:2, Lund 1948.

[17] Hyllie sockenstämmoprot ingår i Bunkeflo kyrkoarkiv K I:2, MSA.

[18] Visitationsbok, Bunkeflo kyrkoarkiv NI 2 i L III:1, MSA.

[19] Sockenstämmoprot, Bunkeflo kyrkoarkiv KI:2, MSA.

[20] Onera = pålagor, skatter.

[21] Bunkeflo sockenbibliotek, Bunkeflo kommunarkiv A 1, MSA.

[22] David Gilius Frick, f 1823, död i Malmö S:t Petri 1901.

[23] Jöns Gustaf Qvittberg, f 1808, död i Bunkeflo 1878.

[24] V Klagstorps sockenstämmoprot, Tygelsjö kyrkoarkiv KI:3, MSA.

[25] Visitationsbok för Tygelsjö och V Klagstorp, Tygelsjö kyrkoarkiv K III:1, MSA.

[26] Sockenstämmoprot, S Sallerups kyrkoarkiv KI:1, MSA.

[27] Wilhelm Winström, f 1840, död 1924 i Södra Sallerup.

[28] Visitationsprot, S Sallerups kyrkoarkiv NI:1, MSA.

[29] Evard Petrén, f 1825, prebendekomminister i Husie och V Skrävlinge 1856-68, kyrkoherde i Halmstad och Sireköpinge 1868, död 1901. Se vidare H E Hallberg, Minnen från gamla skånska prästhem, Lund 1924, och Gunnar Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:8, Lund 1961.

[30] Sockenstämmoprot, Husie kyrkoarkiv KII:1, MSA.

[31] Husie sockenbibliotek, Husie kommunarkiv A 1, MSA.

[32] Sockenstämmoprot, V Skrävlinge kyrkoarkiv KII:1, MSA.

[33] Visitationsprot, Husie kyrkoarkiv NI:1, MSA.

[34] Se vidare Helge Andersson, Tillysborgs värdshus, MFÅ 1959.

[35] Johan Henrik Thomander, f 1798, biskop i Lund 1856, död 1865. Se vidare Gunnar Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:1, Arlöv 1980.

[36] Peter Lundberg, f 1825, död 1900, vice pastor i Fosie 1858, nådårspredikant i Grönby 1863, kyrkoherde i Trelleborg och Maglarp 1873-1900. Se vidare Gunnar Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:3, Lund 1951.

[37] Visitationsprot, Fosie kyrkoarkiv LIII:1, MSA.

[38] Sockenstämmoprot, Fosie kyrkoarkiv KII:1, MSA.

[39] Lockarps sockenstämmoprot, Fosie kyrkoarkiv KII:1, MSA.

[40] Om pastoratshistorien se vidare Gunnar Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:5, Lund 1954.

[41] Johan Friberg, f 1795, kyrkoherde i Bjärshög och Oxie 1856, död 1874. Se vidare Gunnar Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:5, Lund 1954.

[42] Kyrkostämmoprot, Oxie kyrkoarkiv Kla:1, MSA.

[43] Henrik Runnerström, f 1812, död i Lund 1901.

[44] Visitationsprot från Bjärshög och Oxie, Bjärshögs kyrkoarkiv NI:1, LLA.

[45] Anders Araskog, f 1852, kyrkoherde i Hyby 1883, prost i Bara kontrakt 1897, död 1927. Se vidare Gunnar Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:5, Lund 1954.

[46] Georg Carl Löfvengren, f 1814, prebendekomminister i V Kärrstorp och Glostorp 1854-63, kyrkoherde i Fosie 1866, död 1890. Se vidare Gunnar Carlquist, Lunds stifts herdaminne II:2, Lund 1948.

J.O. Wallin och koleran på 1830-talet

med anledning av ett nyfunnet Wallinbrev i Malmö stadsarkiv

Av Herman Schlyter

Pest och epidemier är kända redan i Gamla testamentet. Från medeltiden är särskilt digerdöden bekant.

Senare farsoter var av mindre omfattning, men sådana uppträdde gång på gång. På 1830- och 1850-talet hemsöktes vårt land av kolera. Bland dem som sökte hjälpa nödställda under 1830-talet var ärkebiskop J O Wallin. Han ställde sig i spetsen för en hjälpaktion åt de koleradrabbade. Malmö träffades inte denna gång av farsoten,[1] men det fanns Malmöbor, som ville behjärta den hjälp, som räcktes åt de nödställda i Dalarna och Värmland.

Prosten Anders Peter Gullander i Malmö S:t Petri[2] skrev härom till Wallin följande brev den 2 juli 1838:

Högvördigaste Herr Doctor, Svea Rikes Erke-Biskopp, Pro-Canceller, Ledamot af Kongl Maj:ts Ordnar, Een af de Aderton i Svenska Academien!

Det olyckliga Dahl-Folket, för hvilket detta varit ett nödens år, kan lyckönska sig att uti Eder Högvördighet äga en Landsman, hvars förord gjort sig högt gällande i alla delar af Riket och äfven hunnit till vår aflägsna strand...

Fanjunkare Wippel, tillika föreståndare för Musiken vid Kronprinsens Husar-Regemente, annoncerade i vårt dagblad, att han till Midsommardag ärnade å Dans-Banan i Skogs-Parken vid Säteriet Torup uppföra Musik till förmån för Dahlfolket. Resultatet blef närlagda 120 Rigsd-Banko, som han aflemnade till mig oafkortade... Skulle Eder Högvördighet finna lämpeligt att å närlagda Reversal teckna ett quitto samt låta återställa mig detsamma, blifver det för gifvaren en tillfredsställelse, att äga Eder Högvördighets namn.

Nästa Onsdag kommer Auction härstädes att anställas å en mängd Fruntimmersarbeten och andra insända effekter, till fördelning mellan Dalarne och Wermland. Exposition, å vår Stora Knuts Sal, är redan börjad; arbetena äro både eleganta och till en del dyrbara, så att man endast önskar talrika och bemedlade köpare. Man har i detta ändamål valt Kronprinsens födelsedag, då både Ullmarknad hålles och ett Bruns-Sällskap börjat samlas. Ännu i denna stund är en del Fruntimmer sysselsatta med större broderier, deribland min yngsta dotter. Omkring 1000 Rigs-(Banko) har dessutom influtit Contant..

Den försäkran torde tillåtas mig, att jag var en bland de mångfaldiga, som hjerteligt gladde sig öfver Eder Högvördighets upphöjelse till högsta platsen inom Svenska Kyrkan; äfvensom jag lika hjerteligt önskar, att den Högste, som utrustade Eder Högvördighet med så ovanliga Naturens och Nådens gåfvor, måtte förlänga de verksamma åren under ett tidevarf... med stormar äfven i den annars fredliga Norden.

Med djup vördnad...

Malmö den 2 Julii 1838
Högwördigste Herr Erke-Biskoppens
ödmjukaste tjenare
A P Gullander

Som brevet[3] anger är det musikledaren i Malmö fanjunkare Martin Wippel, som hjälpt Gullander med insamlingen. Wippel var tysk och en del av hans papper finns nu i Malmö stadsarkiv. Först tjänade han militären i Ystad och blev sedan anställd vid Kronprinsens husarregemente i Malmö. Angående hans skicklighet som trumpetare och musikdirektör föreligger bl a ett intyg från Musikaliska sällskapet i Malmö av den 1/4 1830 undertecknat av bl a Petriorganisten H J Tengvall.

Här nedan följer Wallins tackbrev in extenso:[4]

Hr. Doct. Gullander, Malmö.

Högvörde Herr Doctor och Contracts-Prost!

Stadd på en Embetsresa, som allti-från Juni månads början fortgått genom Nordliga delarne af Erkestiftet, har jag anordnat att de undertiden till mig adresserade rekommenderade Brefven skulle af min hustru med-tagas hit till Falun, då hon efter aftal här mötte mig vid min återkomst från Helsingland. Detta har nu skett, och derföre har jag ej förrän nu kunnat tacka Herr Doctoren för det vänskapefulla brefvet med

ätföljande

åtföljande betydliga remiss, 120 Rd Bco för de i denna ort nödlidande, som vissarligen äro bland dem hvilka förbjona allt deltagande. Deras välsignelser återbär jag till alla dess Välgörare, och nu genom Herr Doctorns till den ädelsinnade och oegennyttiga Hr Fahnjunkar Wippel, som med sin talang och omtanke åstadkommit detta vackra bidrag till den stora nödens lindring.

Äfven tackar jag för underrättelsen om den till både Dalarnes och Wermlands förmon beramade auctionen å Stora Knuts-Salen, och ber Hr Doctorn frambära min hjertliga erkänsla till alla som derom förenat sig, således äfven till den lilla tacka Brodensen, Herr Doctorens Dotter. Gud skall löna hvad som uppoffras för menskligheten!

Denna auction är troligen densamma, om hvars tillämnande den vördnadsvärda Grefvinnan Barck född Beckfriis i Våras

Lichtenstein

behagade underrätta mig, då hon äfven gaf mig del af det Program, som för ändamålet blifvit utfärdadt. Om de blifvande medlen skickas till mig på Stockholm, så är jag återkommen dit d. 24 dennes, och skall då intaga dem i min snart blifvande redovisning. Eljest kunna de ock afgå till Landshöfdinge-embetet i Falun.

Tack för de vänskapsfulla tänkesätt hvilka Hr Doctn behagat yttra i afseende på min sista, af mig fruktade befordran. Detta tunga uppdrag vid min annalkande ålderdom kan endast lättas af förhöstan på Ends bistånd och hoppet till Vänskapens understödjande välönskningar och förbönar i dessa och i Herr Doctorens fortfarande vänskap innesluter sig med högaktning och tillgifvenhet.

S. T. Herr Doctorens

ödmjuke tjenare

Morbygden vid Falun
d. 11 aug. 1838.

John Olof Wallin

Ett mera känt Wallin-minne från koleraepidemin och de många jordfästningar han måste förrätta på grund av de talrika dödsfallen är dikten *Dödens Ängel*, som dock pulicerades först efter hans egen död, som inträffade 1839 den 30 juni, alltså för 150 år sedan. Här kan också erinras om hans *Gravskrift*

Jordens Oro Wiker
för den frid som varar
Graven allt förliker
himlen allt förklarar.[5]

NOTER:

1 Malmö upplevde kolerafarsoten på 1850-talet. Tre läkare försökte hejda koleran men dukade själv under för den. Se H Schlyter, Nya begravningsplatsen, som blev Gamla kyrkogården i: Elbogen 1988 s 47 ff.

2 Redan 1834 hade khde Gullander nämnt om kolerans ankomst till Sverige. Det hade skett den 21 augusti i en predikan i S:t Petri kyrka. Se hans tryckta Högmässo-Predikan, hållen i Malmö S:t Petri kyrka 14:e Söndagen efter Trinitatis ... Malmö 1834.

3 Brevet finns i Örjan Nyströms Wallinsamlingar på KB.

4 Brevet finns i M Wippels papper. Ingeniör Sven Holmström fann brevet lagom till 150-årsminnet av Wallins död den 30 juni 1989.

5 Diktens första vers första ord börjar med begynnelsebokstäverna på J O Wallins namn.

Malmö kvinnliga klubb- & läsesällskap 1909-1989

En vital 80-åring

Av Brita Falck Och Wiveca Sökjer-Petersen



En första bild från klubbens lokaler omkring 1911-1914.

I början av seklet gick en våg av bildningstörst över landet. Många folkbildningsrörelser startade då. Bland Malmös damer fanns ett starkt behov av att träffas under andra former än de vanliga dambjudningarna. På initiativ av fröken Ebba Lindencrona inbjöds ett antal damer i början av år 1909 till landshövdingskan Charlotter Tornerhjelm för att utröna intresset för bildandet av en klubb, vars syfte skulle vara att diskutera litteratur, musik och för övrigt dagsaktuella frågor. Ett annat syfte var att starta ett bibliotek eftersom intresset för litteratur låg i tiden.

Protokollet från den första sammankomsten bilägges.



Klubbens salong, Kyrkogatan 1.

Lokaler

En fördel för föreningen genom åren har varit att man har haft en egen lokal där medlemmarna kunnat råkas, inte bara vid de arrangerade sammankomsterna, utan även för att läsa böcker och tidskrifter, spela bridge eller handarbeta. Den första lokalen var belägen i Stadt Hamburgfastigheten, andra våningen, Stadt Hamburgsgatan. Lokalen öppnades den 29 november 1909. År 1914 flyttade klubben till Berghska huset, Kyrkogatan 3 B, i hörnet mellan Residenset och Rådhuset. Från 1917-1929 hade Klubben sina lokaler på Baltzarsgatan 32. År 1929 flyttade Klubben igen. Denna gång till kvarteret vid Petri kyrka till en lägenhet med adress Kyrkogatan 1. Klubben stannade kvar här i 58 år, då det var tid att blåsa ut hela det gamla huset och göra nya lokaler. Vid renoveringen fick Klubben – tack vare vänligt tillmötesgående av hyresvärden – vara med om och ha sina synpunkter på iordningställandet av de nya lokalerna, som kom att ligga vägg i vägg med de gamla och med ingång från Göran Olsgatan 1. Fram till år 1961 utnyttjades klubblokalerna under veckans alla dagar. Det fanns alltid en person, som hade tillsyn över Klubbens lokaler. I hela 22 år var fröken Ida Jönsson Klubben behjälplig med denna syssla. "Fröken Ida på Klubben" visste alla vem det var. Därefter minskade öppethållandet av Klubben för att senare ordnas av Klubbens egna medlemmar, först varje dag mellan klockan 9-12 och senare från två till en gång i veckan för att helt upphöra 1968.

Inventarier

Klubbens inventarier har till största delen skänkts av dess medlemmar. Så har t ex bokbinderskan



Klubbens salong, Kyrkogatan 1.

Ida Petron genom testamente donerat många fina och värdefulla saker till Klubben.

I detta sammanhang kan nämnas att Kronprinsessan Margareta hade tänkt bilda en liknande klubb i Stockholm. I samband med hennes besök på Torups slott år 1911 visades Klubbens lokaler av friherrinnan Coyet. Som tack för detta skänkte Kronprinsessan Margareta sitt porträtt till Klubben.

Anna och Hilda Herslow har ävenledes skänkt vackra tavlor till Klubben.

Ordföranden

Klubben har under sina 80 år haft nio ordföranden. Friherrinnan Anne Madeleine Aschan var Klubben första ordförande. Under hennes tid iordningställdes Klubbens lokaler på Stadt Hamburgsgatan. Intresset för Klubben var stort och år 1910 var medlemstalet 297. Hon efterträddes 1913 av fröken Ebba Lindencrona. Därefter kom fröken Anna Herslow åren 1914-1943, d v s den längsta tiden, 29 år. Under hennes tid stod Klubben på höjden av sin verksamhet. År 1920 var medlemsantalet hela 387, detta trots att stadgarna förordade max 300-350 medlemmar. Under ovannämnda period flyttade Klubben två gånger 1917 resp 1929.

Fröken Herslow i sin tur efterträddes av fröken Maria Dieden 1943-1960. Vid hennes tillträde som ordförande var Klubbens ekonomi närmast i kris. År 1943 måste t ex kallas till extra sammanträde mellan jul och nyår för att diskutera ekonomin. Resultatet blev en insamling bland medlemmarna, som gav 600 kronor. Denna summa räddade Klubbens fortsatte verksamhet för den gången.

Därefter kom fröken Ester Barring 1960-1964, fru Birgit Lindenstam 1964, fru Helga Personne

1965-1970 och fru Inez Husberg 1970-1976. År 1976 tillträdde Klubbens nuvarande ordförande, fru Barbro Modéer.

Klubben

Klubbens styrelse har alltsedan starten bestått av 12 ordinarie ledamöter plus 6 suppleanter. Styrelsen har sedermera ändrats till att omfatta 18 ordinarie ledamöter. Den administrativa delen av styrelsen består av ordförande, första och andra vice ordförande, protokollsekreterare, vice sekreterare, kassör, vice kassör, bibliotekarie och husmor. De övriga ledamöterna har tjänstgjort och tjänstgör alltjämt som klubbmästare och mötesvärdinnor.

Fröken Ingeborg Hallberg har varit Klubbens mångåriga sekreterare från början ända fram till år 1943.

Fru Sigrid Müller har varit klubbmästare från Klubbens bildande fram till år 1937.

Andra mångåriga och mycket aktiva ledamöter har varit fru Hulda Holmberg samt fru Vita Faxe och fru Elsa von Platen.

Biblioteket

Klubbens bibliotek har till största delen skänkts av Klubbens medlemmar. Redan år 1911 omfattade biblioteket 950 band. Utlånade böcker till 300 medlemmar var vid denna tid 1.952. Som störst var biblioteket år 1920 med cirka 4.000 band. För att kunna göra önskade bokinköp anordnades t ex år 1914 en soaré med musik, sång och fäktning. Behållningen blev kr 172:25.

I samband med den sista flyttningen till andra lokaler avyttrades en del av det äldre biblioteket. Nya böcker inköpes dock varje år och medlemmarna skänker alltjämt böcker till Klubben. Utlåningen är stor och sker numera på klubbaftnar.

Alltsedan Klubbens början har bibliotekets angelägenheter handhafts av en nämnd. Den



En klubbafton, Kyrkogatan 1.

första nämndens ledamöter har varit fru Alicia Gauffin, fru Eva af Geijerstam, fröken Anna Herslow, fru Ninni Hommerberg och fröken Ebba Lindencrona. Den första bibliotekarien, fröken Stina Callmer, tillsattes år 1913.

Aktiviteter

Alltsedan Klubbens startande har de viktigaste aktiviteterna varit "klubbaftnarna". Till en början ägde dessa rum två torsdagar i månaden för att under en tid utökas till varje torsdag. Numera har man återgått till att ha sammankomster två gånger i månaden, ofta med föredrag.

Det första föredraget hölls den 30 november 1909 vid "det första allmänna sammanträdet" på Par Bricolesalen, Stadt Hamburg, av fru Malin Holmström-Ingers över ämnet "Ernst Ahlgren, en lifsbild". Sedan dess har det varit en stor och varierad mängd föredrag, som Klubbens medlemmar fått höra och njuta av.

Bland föredragshållare kan nämnas biskoparna Sam Stadener och Olle Nivenius och bland "De lärde i Lund" bl a professorerna Knut Lundmark, Efraiem Briem, Gerhard Bendz, Martin P:son Nilsson och på senare år professor Kjell-Åke Modéer.

Bland andra lärda kan nämna fil dr Valfrid Palmgren-Munch-Petersen född i Uppsala. Hon var åren 1916-1949 lektor vid Köpenhamns Universitet. Fram till år 1941 utgav hon tillsammans med Ellen Hartman Svensk-Dansk Ordbok. Fil Dr Pelle Holm, som talade om "Bevingade ord och dess ursprung" samt Malmörektorerna Marianne Mörner och Märta Jung. Flera av stadens präster har förekommit på Klubben, såsom Prosten Albert Lysander, som höll flera fördrag och även visade Petri kyrka, varvid det också förekom orgelkonsert. Även Hagbard Isberg, Herman Schlyter, Mårten Werner och Hans Blennow har Klubbens medlemmar fått lyssna till. Borgmästarinnan Eva Munck af Rosensköld och TV-producenten Bengt Roslund har hållit föredrag på Klubben. År 1927 talade teol kand Ester Lutteman om samtida ungdomsproblem och år 1950 komminister Carl Greek över ämnet "Med svenskt sjöfolk bortom spärren".

Flera författare såsom Elisabeth Kuylenstierna-Wenster, Ellen Rydelius, Daniel Rydsjö, Hertha Odeman, Olle Hammarlund, Anne-Marie Rådström m fl har varit på Klubben. I detta sammanhang kan nämnas att Biskopinnan Bolander en gång läste dikter ur sin mans diktsamling och att fru Ingeborg Westerberg nyligen hållit föredrag om Nils Ferlin.

Givetvis har åtskilliga av stadens profiler framträtt, såsom redaktören Waldemar Bülow, som talade om ätliga och giftiga svampar, Alma Falkman med "Malmöprat", Anders Sten har en gång ritat och berättat, museiintendent Ernst Fischer har talat om Malmö Museum och hans dotter, Liselotte Ehrenstråhle om 1800-talsmiljöer. År 1929 berättade grosshandlare Harald Bager om en resa med Kungsholm till Västindien och 60 år senare talade han sentida släkting, Elsebeth Bager, om "Ett handelshus på 1700-talet".

Bland andra kända Malmö-bor har stadsarkivarie Leif Ljungberg, chefredaktör Erik Hagberg och ledarinnan för Malmö-flickorna Leida Leesment framträtt på Klubben. Resor med ljusbilder har varit ett ofta förekommande ämne.

Dr Hugo Granvik talade år 1933 om seder och bruk hos negerstammar i Afrika och samma år berättade lady S Penson om "Engelskt hemliv".

En uppskattad "kåsös" i humoristisk stil var lärarinnan Ellen Rönnqvist från Trelleborg, som förekom flera gånger på Klubben.

I enlighet med den ursprungliga målsättningen har aktuella världshändelser och dagsfrågor alltid uppmärksammats av Klubben. Under de båda världskrigen har hållits föredrag med anknytning till dessa. Så har t ex år 1915 kamrer A Hultman redogjort för Malmö Stads Livsmedelsnämnds och

Hjälpkommittés verksamhet. År 1916 meddelade sekreterare E Swedmark, KFUM, om kärleksgåvor till krigsfångar och år 1917 höll fil kand A Anderberg ett föredrag betitlat "Med invalidtåg genom Sverige". År 1940 anordnades en Finlandsafton med tablåer ur Fänrik Ståls Sägner. Finska sånger föredrogs av friherrinna Stina Rappe. Samma år talade professorskan Ella Bring om Finland och Ryssland förr och nu. År 1941 berättade teol stud G Meijer om intryck från militärtjänsten i Norrland vintern 1939-1940 och år 1944 talade fröken Elisabeth von Platen om årets krigsfångetransporter.

Baltiska utställningen har varit ett annat återkommande föredragsämne. Konsul K A Härje och Hovfotograf Rahmn gjorde 1934 "En återblick på Baltiska utställningen" och 1964 talade ingeniör Lorens Faxe med beledsagande ljusbilder om "Minnen av Baltiska utställningen".

Klubbens egna medlemmar har också medverkat med sång, recitation och föredrag. I det sammanhanget kan nämnas fru Maja Lindqvist, som under många år inledde varje termin med reseskildringar, oftast från på den tiden okända platser. På senare år har även hennes släktingar, adjunkt Arne Schmitz, arkitekt Birgitta Kordina och civilingeniör Metta Lindqvist hållit föredrag på Klubben.

En annan verklig aktivitet var bridge och handarbetsaftnar, som Klubben anordnade.

Till förmån för Klubben har utställningar arrangerats några gånger inom Klubben, t ex år 1913 med spetsar, handarbeten, gyllenläder och skånska smycken och år 1915 visade Märta Måås-Fjetterström sina mattor. År 1934 var det en utställning av gammalt och modernt silver. En på sin tid populär utställning av "Dukade bord" arrangerades av Klubbens egna medlemmar åren 1959 och 1961.

En annan regelbundet återkommande aktivitet är Klubbens utfärder, som förekommit nästan varje år sedan begynnelsen. Den första utfärden gick år 1912 till Bokskogen "i föreningen med beseende av Torups slott". Ett par gånger besöktes Bulltofta vattenverk med kaffedrickning i Bulltoftagårdens park.

Resmålen har huvudsakligen varit olika platser i Skåne. Exempelvis gick utfärden år 1931 till Ven. Så även år 1989. År 1935 besöktes Flyinge med hästuppvisning samt Romeleåsen och Dalby. År 1938 företogs en färd till Borgeby gemensamt med Malmö Damsällskap. Middagen intogs på Malmöhus slott med gäster från Kvindelig Laeseforening i Köpenhamn och våren 1939 var Klubben gäster hos Kvindelig Laeseforening. Man besökte Nationalmuseum och Zoologisk Have och middag intogs tillsammans med våra danska värdinnor.
Klubben har också haft glädjen att få besöka många av Skånes vackra slott och fått bese dess interiör. Slottsinnehavarna har själva vid dessa tillfällen varit ciceroner och visat samt berättat om kulturella skatter och historiska personer.

Enligt beslut av styrelsen den 19 mars 1914 inköptes en begagnad Malmsjöflygel ifrån Berghska hemmet. Tack vare detta förvärv kunde musik och sång bliva ett ofta förekommande inslag under klubbaftnarna.

Operasångerskan Anna Tibell sjöng första gången på Klubben år 1929 och uppträdde därefter vid ett flertal tillfällen. År 1923, då konstnären Ernst Nordlind höll ett av sina föredrag på Klubben, beledsagades detta av fiolmusik av kandidat Sten Broman. År 1925 var det en stor musikalisk begivenhet på Stadt Hamburg, en Griegafton, där Nina Grieg medverkade och spelade sin makes verk.

En gång hade Klubben Bellmansafton och vid många musikaftnar spelade Brita Hjort piano. Andra musiker och sångare, som glatt Klubben, har varit kapellmästare Karl Bornfors, pianist Norbert Pouch, direktör Gunnar Mazetti-Nissen, doktor Anders Prag samt operasångarna Marie-Anne och Per Radby.

Jubiléer och fester

Vid ett par tillfällen har Klubben firat sina jubiléer i offentliga lokaler.

Exempelvis hölls 10-årsfesten 1919 på Frimurarelogen med Delsbostintan som kvällens attraktion och 25-årsjubiléet avhölls i Rådhusets damsalong. I övrigt har Klubben firat sina jubiléer i egna lokaler. Det kan nämnas att till 50-årsjubiléet kunde inte mindre än sex styrelseledamöter från Klubbens första styrelsesammanträde inbjudas, nämligen Anna Herslow, Ingeborg Hallberg, Eva af Geijerstam, Brita von Essen, Ella Faxe och Nanny Dieden.

År 1914 infördes traditionen med Luciafirande, vilket sker i samband med den årliga julfesten. Denna tradition upprätthålles alltjämt.

Ekonomin

Klubbens ekonomi baserar sig huvudsakligen på medlemsavgifterna. År 1909 fastställdes årsavgiften till 10:- kronor plus inskrivningsavgift kr. 5:-. Fram till år 1929 höjdes avgiften succesivt till 15:- kronor och inskrivningsavgiften avskaffades. Årsavgiften var sedan oförändrad till år 1964, då densamma höjdes till 20:- kronor. Därefter har medlemsavgiften höjts i omgångar till nuvarande 150

Ständigt medlemskap, som innebar en engångsavgift om 300:- kronor, är numera avskaffat.

Ett sätt att stärka Klubbens ekonomi har bl a varit anordnandet av lotteriet samt enskilda medlemmars gåvor till Klubben.

Under de senare åren har Klubbens medlemsantal ökat. Våra klubbaftnar och utfärder är livligt uppskattade och flitigt besökta. Mycket av den entusiasm, som måste ha besjälat Klubbens stiftare, finns fortfarande kvar hos de nuvarande medlemmarna, vilket gör att Malmö Kvinnliga Klubb- & Läsesällskap har all anledning att se optimistiskt på framtiden.

Protkoll hållet vid sammanträde för utrönande af huruvida sympati funnes för bildande af "Malmö Kvinnliga Klubb och Läsesällskap".

Till ett antal i staden boende damer hade fru Charlotte Tornerhjelm, fru Anne-adeleine Aschan med flera utfärdat inbjudning att sammanträda den 19 april 1909 kl 7 e m för att deltaga i öfverläggning om bildandet af "Malmö Kvinnliga Klubb och Läsesällskap", hvarjemte tillkännagifvits att val av interimstyrelse eventuellt komme att vid tillfället företagas.

§ 1

Då sammanträdet nu öppnades af fru Aschan, voro tillstädes omkring 150 personer.

Sedan fru Aschan utsetts att i egenskap af ordförande leda förhandlingarne och undertecknad, Hallberg, uppdragits att föra protokollet, förekom följande:

§ 2

Den vid föregående sammanträde tillsatta redaktionskommitén aflämnade genom fröken Anna Nilsson sitt betänkande. Däri lämnades en redogörelse för de önskemål, som gjorts gällande beträffande det blifvande sällskapet. Redaktionskommitén ansåg sig hafva utrönt att flera bestämdt åtskiljda riktlinjer i ty afseende förefunnes. Åtskilliga personer hade tagit för gifvet, att endast en läseklubb skulle bildas, andra

hade ansett, att med ett läsesällskap skulle kunna förenas anordningar för diverse former af klubblif, speciellt måhända aftonunderhållningar med föredrag, diskussioner etc medan åter andra omfattade de kortspelande damernas intressen. Redaktionskommittén ansåg att en sammanjämkning, baserad på ett gemensamt intresse af ekonomisk art, af dessa skilda grupper, icke torde vara omöjlig att genomföra. Till diskussion anbefallde redaktionskommittén särskildt följande punkter: Frågan om klubbens ändamål, om dess organisation, om lämpligaste sättet för dess startande, om medlemsantal, om års- och inskrifningsavgifter, om inval, om ständigt ledamotskap, om rätt för klubben att invälja hedersledamot och rätt för densamma att skilja medlem från klubben, om rätt för medlem att till klubben medföra gäster, om åldersgräns, om förbud mot hazardspel och rökning, om lämpligheten af att föredrag o d gjordes till föremål för offentligt referat, om klubbens politiska ställning, om tid under hvilken klubblokalen skulle hålla för medlemmarne tillgänglig, om den eventuella styrelsens storlek samt slutligen frågan om det blifvande sällskapets namn.

Vid den diskussion som därefter uppstod om hvilken Redaktionskommittén uttalat hoppet att den skulle tjena en blifvande interimstyrelse till ovärderlig hjälp vid upprättandet af stadgar etc framkom i hufvudsak följande.:

De närvarande ansågo en sammanjämkning af den art redaktionskommittén föreslagit önskvärd och uttalaldes att anordnandet af eventuella samkväm, diskussion o d borde ligga i styrelsens hand. Vidare framgick såsom de närvarandes mening att medlemsantalet borde fastställas till 300 à 350 personer, i hvilket fall en årsafgift af 10 kronor med en inskrifningsavgift af 5 kronor ställdes i utsigt. I detta sammanhang berördes frågan om möjligheten att ingångsätta en garantiteckning till sällskapets förmån, hvarjemte en af de närvarande pointerade önskvärdheten af att ett obligationslån för klubbens räkning upplades. Beträffande inval i klubben af nya medlemmar utröntes, att detta ansågs böra vara en styrlsens angelägenhet. Vidare framhölls att rätt att välja hedersledamot samt rätt att från sällskapet utesluta misshaglig medlem icke borde vara medlemmarna förmenad. De närvarande enades om fastställandet af en ständig ledamotsafgift til 100 kronor. Det uttalades vara olämpligt att medlem skulle ega rätt att till klubblokalen medföra gäster från staden och dess närmaste omnejd. Man ansåg äfven, att någon åldersgräns för medlem icke lämpligen borde fastställas; det tydliggjordes att de närvarande ansågo nödvändigt att förbud mot hazardspel och rökning förefunnes; olämpligheten af att föredrag o d inom klubben gjordes till föremål för offentligt referat framhölls; det ansågs därjämte att klubblokalen borde för medlemmar hållas tillgänglig mellan kl 9 fm-12 em. Klubbens politiska ställning borde vara fullt neutral. Den benämning, som af redaktionskommittén föreslagits, gillades af de församlade, och uttalades slutligen önskvärdheten af att en blifvande styrelse skulle komma att utgöras af 12 ledamöter med 6 suppleanter.

§ 3

De tillstädeskomna beslöto därefter bildandet af "Malmö Kvinnliga Klubb och Läsesällskap" och vid företaget val utsågos till medlemmar af den interimstyrelse, åt hvilken uppdrogs att vidtaga nödiga åtgärder för sakens bringande framåt, fru Anne-Madeleine Aschan, fru Anna Ahlström, fru Nanny Dieden, fröken Ingeborg Hallberg, fröken Eva Lindencrona, fröken Marta Kramer, fröken Anna Nilsson, fröken Berta Pettersson och fru Anna Stenberg.

§ 4

Att justera dagens protokoll utsågos fru Gustafva Hammar och fru Siri Petrén.

In fidem
Ingeborg Hallberg

Malmö 1890

Adresskalenderns karta med kommentarer

Av Ragnar Gustafson

1890-talets inträde firade Malmö stads Adress-Kalender för år 1890 med en ny karta, en med åtskilliga av stadens märkvärdigheter inritade. Hundra år senare kan det kanske vara idé att titta på dem igen.

Adresskalenderns tidigare kartor hade varit striktare i utförandet. Redan den första av de till en början sporadiskt utkommande kalendrarna, 1861, hade en färglagd karta upprättad av dåvarande stadsingenjören Georg Gustafsson som också svarade för kartan i nästa årgång, 1868.

1879 började kalendrarna utkomma mer regelbundet, på J G Hedbergs förlag, och av de i stadsarkivet bevarade kartorna framgår att åtminstone den i årgången 1883 var "efter äldre kartor sammandragen och transporterad år 1883 af J Åberg, Stadsingeniör". Om Jöns Åberg 1888 svarade för den då "omarbetade och fullständigade plankartan" med "en trogen afbildning af stadens vapen" framgår inte av det här citerade förordet eller av kartan själv, bevarad på stadsarkivet.

Förorden försvinner dessutom sedan, så vem som ritat den nya typ av kartor som introduceras med kalendern 1890 och som vi här reproducerar efter ett original i stadsmuseet vet vi dessvärre inte. Den har alltså en mer "turistisk" utformning, med vissa sevärdheter mer eller mindre noggrant avtecknade (magistratsvillorna ser t ex alla nästan likadana ut!), och inbjuder till en lustvandring genom staden.

Det är alltså knappast den typ av karta man förväntar sig av en Stadsingeniör, men grundmaterialet måste i alla händelser emanera från hans kontor och någon annan tryckt aktuell karta över staden tycks inte ha funnits (inte heller på stadsbyggnadskontoret finns några spår av en sådan).

Kartan förnyas 1892, 1894 och 1896 (då med situationsplaner över industri- och lantbruksutställningarna). 1897 utkommer kalendern med en "ny, reviderad plankarta öfver Malmö stad", i bredare format, utvidgad österut. I stadsarkivet finns den i en av en H Holmberg som planförslag 1898 vidarebearbetad version, men med Hedbergs förlag och tryckåret 1897 tydligen kvarglömt i nederkanten. Och denna karta är, minus Holmbergs tillägg, förlagsnamn och tryckår, densamma som också föreligger som Förslag till utvidgning af Stadsplanen för Malmö Stad, avgivet just 1897. Museets exemplar av detta förslag (reproducerat i Malmö stads historia IV s 278-279) bär blyertspåteckningen "af Åberg o Hedén", nämligen ritaren Hans T Hedén, som tf stadsingenjör temporär efterföljare till Åberg efter dennes död just 1897.

Tydligen har de litografiska plåtarna vandrat runt och om Åberg-Hedén använt adresskalenderns grundmaterial i känslan att de hade rätt till det eftersom det ändå var de eller någon av dem som ritat den kartan må väl lämnas osagt. Året därpå utkommer i alla händelser Hedén med en egen, mera strikt karta. 1898 är också det sista år en karta medföljer adresskalendern under de år (1879-1916) den utkommer på Hedbergs förlag.

Om denne Johan (tilltalsnamnet) Gustaf Hedberg kan tilläggas att han var född i Örebro 1840 och efter tio års bokhandelspraktik uppåt

landet etablerade sig i Malmö 1870 genom att köpa Ljunggrens bokhandel på nordöstra hörnet av Adel- och (Östra) Hamngatorna. 1882 sålde han den vidare till den klassiske Malmöbokhandlaren A Fr Envall med kompanjon. Förlagsverksamheten fortsatte Hedberg dock: utom adresskalendern gav han också ut den illustrerade modetidningen Freja 1873-1907. Vidare satt han i stadsfullmäktige 1887-1902 och han var bl a kassadirektör i Skånska handelsbanken 1896-1917 (allt enligt Svensk Biografisk Kalender, Lund 1919). Han dog 1928. En "stilla och försynt man", skrev Sydsvenskan i runan (7/5 1928).

Den karakteristiken är kanske inte den första som faller en in när det gäller Åbergs verklige efterföljare som stadsingenjör, majoren Anders Nilsson. I sina Minnen (Malmö 1929, s 203) talar han ampert om hur han som ny i ämbetet upptäckte "den betydliga bristfälligheten i de under senare tid utgivna kartorna över staden, vilka utan att en enhetlig uppmätning blivit företagen voro sammansatta efter hand av äldre kartor". Alltså utverkade han en ny uppmätning på vilken hans berömda kartor grundar sig.

Vilka kartografiska anmärkningar som än kan riktas mot 1890 års Plan-karta öfver staden Malmö tillåter den som sagt en rundvandring genom staden, i första hand kanske till de statliga eller kommunala institutioner som betjänade de detta år 47 024 invånarna. Det är alltså särskilt de husen som markerats med teckningar åtminstone antydande deras utseende. Vidare markeras på detta sätt privata företag av allmän servicekaraktär som privatjärnvägarna, hästspårvägen, privatskolor, gasverk o s v samt en del välgörenhetsinrättningar.

Viktigt var det tydligen också att tala om var ett par ordensloger etablerat sig. De stora hotellen är också med liksom Kungsparken med Florateatern – men inte den mycket frekventerade Bryggeriträdgården (nu: frälsningsarmén vid Hyregatan). Med är däremot Konditoriträdgården, kanske för att det fanns bättre plats att rita in den, kanske för att den ansågs respektablare eller kanske för att den var ny – vad vet man efter hundra år? Nyhetsvärdet tycks ha avgjort vilka fabriker som har kommit med – på något annat sätt kan man knappast förklara att nybyggena för A W Nilsson och bryggeriet vid Almbacken tagits med men inte den bara något år äldre byggnaden för yllefabriken. Såvida det inte helt enkelt rör sig om betalda "annonser"?

Över huvud var det en del frågor som inte var så lätta att besvara när författaren skrev den lilla guide genom kartan som följer här nedan. Ett ihärdigare arkivstudium kanske i några fall gett precisare svar, men alldeles oavsett hur mycket arkivdamm man egentligen vill samla på sig för en liten jubileumspromenad har det också förelegat en avsevärd tidspress: ett önskemål inte bara att markera tröskeln till 1990-talet och de hundra åren sedan kartans tillkomst utan också från fornminnesföreningens sida att apostrofera en epok i dess skriftseries historia genom att få in kartan i Elbogens sista nummer som kvartalsskrift.

Ambitionsnivån fick alltså bli att konsultera den tryckta litteraturen och egna excerpter samt att dessutom göra vissa punktkontroller hos stadsbyggnadskontor och andra institutioner. Det är därmed också nästan sagt att det är ogörligt att bifoga en litteraturförteckning: den skulle antagligen bli längre än själva texten. Här därför bara några antydningar.

Omistlig som alltid har varit Leif Ljungbergs Gatunamnen i Malmö (Malmö 1960). Med, här förhoppningsvis tillräcklig, försiktighet använd är A U Isberg J:rs famösa Handbok (Malmö 1923) faktiskt ofta mycket upplysande i sådana här frågor som låg författarens egen tid nära. Adresskalendrarna är vidare självklara källor liksom de böcker olika institutioner och företag gett ut till jubileer eller andra evenemang; imponerande i sin faktarikedom är t ex A Regnélls Malmö Hamn-

inrättning 1775-1900 (Malmö 1901) och mycket användbara t ex Kockums hundraårsbok (Kockums Mek. Verkstads AB, Malmö, 1840-1940, Malmö 1940) och Otto Grönés Malmö Allmänna Sjukhus hundra år (Malmö 1957). Och vad gjorde man utan fornminnesföreningens böcker, t ex utan Leif Ljungbergs översikt över magistratsvillorna i MFÅ 1944?

Svar har inte bara sökts t ex om när de olika husen var ifrån eller vilket ändamål de tjänade 1890 utan också vad som hände med dem sedan (glädjande många av dem står kvar 1990). På samma sätt har författaren försökt stilla bl a en förmodad nyfikenhet på t ex vissa uppenbara förändringar i gatunätet.

Byggnader

På kartan namngivna byggnader jämte ytterligare några av dem som inritats utan namn (står här inom parentes). Gatuadressernas nummer är de nu gällande.

"Almbacken" med bryggeri *(Malmö Bryggeri AB)*, vid nuvarande Andreelundsvägen. Bryggeriet startade vid Stortorget 1867 men flyttade hit 1885 och tillbyggdes 1889-90. Det uppgick 1912 i AB Malmö Förenade Bryggerier och verksamheten vid Almbacken lades ner. Byggnaden blev snickerifabrik och försvann helt först vid byggandet av första stadshusetappen, klar 1985. Namnet Almbacken hörde egentligen till ett utvärdshus på platsen, icke inritat men fortfarande existerande 1890 och mest känt för Mäster Palms tal från det berömda päronträdet 1882.

Andreelund, lantställe vid vägen det gett namn. Döpt efter, och sannolikt byggt av, den handelsman Andreas Wiedberg som ägde marken från 1700-talets slut till sin död 1812. Förvärvades av staden 1904 och revs tydligen 1910 i samband med att Amiralsgatan förlängdes genom ägorna.

Barnhem vid nuvarande S:t Knuts väg. Öppnat 1866 av den filantropiska föreningen Malmö barnhem, med plats för 23 fattiga och/eller vanvårdade flickor. När kyrkogårdarna (se Nya Begrafningsplatsen) tillkom fick barnen en något dyster omgivning. Hemmet flyttades 1903 till ett nybygge i hörnet av nuvarande Rådmans- och Klerkgatorna (1990 del av Pildammsskolan).

Barnsjukhus, egentligen Malmö Barnsjukhus, Rönneholmsvägen 22. Inrättat 1887 av Föreningen för barnasjukvård i Malmö med inemot 40 vårdplatser, huvudsakligen för tuberkulösa barn till obemedlade föräldrar. Från 1945 blev huset konvalescenthem och på senare år använde stadsteatern det bl a som rekvisitaförråd. Rivningslov gavs 1979 och numera är platsen utlagd som plantering.

Betel, d v s missionsförbundets kyrka, Kaptensgatan 13. Uppförd 1886, en nyromansk kyrka i tegel och synlig betong (ritningarna inlämnade genom Limhamnskungen R F Berg), bildande fond för Kungsgatan och en sorts pendang till den fyra år äldre Pauli. Revs 1975.

Carlsro, magistratsvilla vid Rönneholmsvägen i nuvarande Magistratsparken. På Gråbrödersstycket, en del av magistratens lönejordar, byggde magistratspersoner eller arrendatorer sina sommarvisten under 1800-talet. De sista försvann inför stadsteaterns tillkomst 1944 då området utlades till park. Carlsro byggdes, troligen ca 1820, av rådmannen, sedermera borgmästaren Carl Christian Halling, bekant för sina Minnen. Villan hyste ytterligare två borgmästare innan den började hyras ut i slutet av 1800-talet. Riven 1944.

Carlstorp, magistratsvilla (jfr Carlsro). Troligen uppkallad efter Carl Adam Barfoth, rådman 1820-42, och sommarställe för ännu ett par rådmän till 1877 då staden började hyra ut huset. Det revs 1903 för att ge plats åt Borgmästaregatan (och fanns alltså kvar 1890 trots att just den villan av någon anledning inte ritats in på kartan).

Caroli kyrka, Östergatan. Invigd 1880 (ersatte föregångare från 1693, alltså uppkallad efter Karl

XI). Arkitekt: Emil Langlet. Kvarstår 1990, restaurerad 1986.

(Centralstationen), vid *Södra stambanans bangård.* Stationen ses i det skick den fick 1866-72 sedan det ursprungliga huset från 1856 brunnit. Av detta hus är tornet (vid ombyggnaden 1923 försett med lanternin) och en bit av muren öster därom rester. Arkitekt för ombyggnaden (liksom för nybyggena 1889-91 med nuvarande hus vid Skeppsbron och banhallen fram till 1923) var SJ:s Adolf Vilhelm Edelsvärd. Norr om stationshuset ses *Nya godsmagasinet* från 1889 med lastkajer. Föregångaren *(Gamla godsmagasinet)* ses på nuvarande lokalstationens plats söder om det västra av två *lokomotivstallar.* Detta jämte en del av verkstaden och gamla godsmagasinet härstammade från den ursprungliga stationen 1856.

Citadellet, d v s Malmöhus. Fängelse 1827-1914. De tre fängelselängorna nybyggdes 1870-77 sedan en brand 1870 ödelagt bl a den västra, Christian IV:s 1600-talsflygel. Dessa nya längor revs i sin tur och nya hus för Malmö Museum uppfördes samtidigt som själva slottet (1534-36, med rester av 1444 års Møntergaarden) restaurerades, allt ett arbete som utfördes 1927-37. På *Bastionen Stenbocken* ses två 1990 kvarstående hus från fästningsperioden 1658-1828: ett litet kruthus från 1600-talet och ett tyghus *(Kommendanthuset)*, under tak 1787 men i bruk för ändamålet först 1810, 1828-71 förläggning för fängelsets militära bevakningspersonal och därtill från 1848 bostad för fängelsedirektören (till 1873 tillika slottskommendant, varav husets namn) samt efter 1914 bl a uthyrt till bostäder och restaurerat som tygmuseum 1965-67. På *Bastionen Carolus* ses några 1990 likaså åtminstone delvis kvarstående hus. Det längst t h byggdes som verkstad och fabrik 1870-71, ombyggdes efter brand 1884 till bostäder och togs under 1970-talet etappvis i anspråk av museet som numera helt disponerar det som administrationslokaler. De båda andra husen är något mer svårtolkade (vinkellängorna är förmodligen identiska med de förrådshus som till större delen revs på 1960-talet) men desto entydigare avbildad är "Suckarnas bro", den inplankade gång som från nordöstra kanontornet förde internerna till arbetet på bastionen. Betr Slottsmöllan, se under Möllor.

Elementarskola för flickor, egentligen Malmö högre läroverk för flickor (ofta kallat Stenkulas efter första föreståndersken Maria Stenkula). Byggd 1884. Arkitekt: John Smedberg: Kvarstår 1990 i annan funktion.

"Epedemisjukhus", Celsiusgatan 22. Epidemisjukhuset byggdes 1879-80 här på den s k Nattmansvången (efter den gamla avrättningsplatsen) utanför staden. Vården bedrevs under hälsovårdsnämndens inseende. 1908 överfördes den till nybygge på MAS. Sjukhuset hade även haft en tuberkulospaviljong och fortsatte självt länge i den funktionen även sedan MAS fått tbc-avdelning 1907. Sedermera blev huset vårdhem för alkoholskadade men övergick så till lokaltrafiken som administrationsbyggnad. I den funktionen kvarstår det 1990.

Folkskola, Spångatan 21, d v s Monbijouskolan. Huvudbyggnaden med nordgående västflygel byggdes som utvärdshus, troligen 1849 men ev bara som ombyggnad (i så fall påbyggnad med en våning) av värdshus från 1819. Tjänade som kolerasjukhus 1853 och togs i bruk som skolhus, då kallat Södra Förstadsskolan, 1862. I en mindre, förhyrd lokal vid Spångatan öster om huvudbyggnaden inrättades en på kartan inritad *Småskola.* Huvudbyggnadens östflygel byggdes 1879. Den nuvarande, sydgående, västflygeln byggdes 1922 och antagligen var det samtidigt den gamla västflygeln revs. Byggnaden kvarstår 1990 i väntan på renovering.

Folkskolan vid Pildammarna, d v s gamla Pildammsskolan, Rådmansgatan 18. Byggd 1889.

I samband med Triangelnprojektet riven för nytt stadsbibliotek, planerat att vara klart 1992.

Folkskolan vid Rörsjön, d v s Rörsjöskolan, Föreningsgatan 64. Det på kartan inritade huset är det äldsta, byggt 1878. Kvarstår 1990.

Fredriksro, magistratsvilla (jfr Carlsro). Ägdes 1816-50 av magistratssekreteraren Anders Fredrik Centervall och sedan av hans efterträdare till 1874. Därefter återlöst och uthyrd av staden, sist till stadsträdgårdsmästare Myllenberg. Den trappgavlade villan revs 1944.

Fridhem, magistratsvilla (jfr Carlsro). Byggd 1848 av rådmannen Ludvig B Falkman, året därpå överdirektör för lantmäteristyrelsen, och gick genom ytterligare två rådmän innan andra hyresgäster, bl a i sen tid gatuchefen Hentz, tog vid. Villan var grönsakslager några år före rivningen 1944.

Frimurarelogen (och -restaurangen), Stortorget 13 B. Huset byggt 1854-55. Rivet men återuppbyggt som exteriörkopia med ny funktion 1985-87.

(Fyrtornen), Yttre och Inre fyren på västra hamnsidan. Båda byggda 1878. Arkitekter: Axel och Hjalmar Kumlien. Kvarstår 1990.

Gamla Vattenverket vid Pildammarna jämte *Reservoir*. Byggt i början på 1860-talet i samband med utgrävning av Lilla Pildammen. Reservoaren från 1864 ersattes 1903 av det ännu kvarstående vattentornet, filial till Kirsebergstornet, byggt 1878-79 då den mångahundraåriga vattentäkten vid Pildammarna började överges för ett nytt vattenverk vid Bulltofta med vatten från Sege å. Det hus vid Pildammarna som tjänat som bostäder åt vattenledningsverkets personal stod länge kvar, använt av parkförvaltningen. Rivningslov gavs 1973.

Gasklocka vid Drottninggatan för 6 000 kubikmeter gas emanerande från gasverket vid Stora Nygatan (jfr detta). Klockan bibehölls även sedan verket flyttat. Den revs 1970.

Gasverket, Stora Nygatan 54. Uppfört 1853-54 i samband med att bl a gatubelysning med gas infördes. Kommunaliserades 1894 och nedlades 1898 när det nya verket togs i bruk på sin nuvarande plats. Det gamla revs för elverket, taget i bruk 1901.

Grafkapell på S:t Pauli norra kyrkogård, från 1870 och jämnårigt med kyrkogården, på kartan ännu kallad Nya begrafningsplatsen (se vidare under denna).

Hamnkontor (Hamnmästare- eller senare Hamnkaptensbostället) vid Bagerskajen. Byggt 1834. Kvarstår 1990. Det vänstra huset är ett litet försvunnet korsvirkesmagasin.

(Hamnväktarebostället), Fiskehamnsgatan (på kartan Strandgatan) 3. Byggt 1850-51. Arkitekt: C G Brunius. Kvarstår 1990, sedan 1969 som del i Sjömansgården.

Henriettero, magistratsvilla (jfr Carlsro). Byggd 1865 av arrendatorn (sedermera ägaren), handlanden Gabriel Hedman, och såld 1887 till släkten Zadig som döpte om huset till Solhem och vid Pildammsvägen (nu: Rådmansgatan) uppförde ännu en villa, Nybygget. Villorna revs 1910 för den nuvarande bebyggelsen. Solhem, då åter Henriettero, hade då en tid fungerat som utvärdshus, bl a med uppträdande av den unge Ernst Rolf 1908.

(Holmen) i kvarteret med detta namn vid Rönneholmsvägen. Frans Henrik Kockums sommarvilla, byggd i 1840-talets början med stor tillhörande park. Villan revs 1902 för den nuvarande bebyggelsen.

Hotell Danmark, Norra Vallgatan 68. Finns i adresskalendern 1872-1934. 1938 gavs bygglov till det nuvarande huset (urspr Kolkompaniet).

Hotell Horn, Norra Vallgatan 62. Det östra (1990 kvarstående) huset invigt 1862 som Hotel Svea. Det västra (rivet för nybygget 1912-14) en tillbyggnad från 1886-87.

Husarkasern, Drottningtorget. De långa stallbyggnaderna vid torget och Norra Vallgatan enligt

uppgift byggda på 1810-talet och kasernbyggnaden vid Östra Tullgatan och den östra stallbyggnaden i slutet på 1850-talet. Husen revs sedan husarerna flyttat till ny kasern (vid nuvarande Kronprinsen) 1897. Husargatan utlades 1903 och delade kvarteret i två, Husaren (norra delen) och Dragonen.

(Hushållningssällskapet), Carlsgatan 10. Byggt 1887. Arkitekt: John Smedberg. Kvarstår i annan funktion 1990, med stallängorna rivna men med en tillbyggnad från 1938.

Hyddan, magistratsvilla (jfr Carlsro). Hyrdes tidigt ut till borgerskapet, bl a till handlanden P O Pettersson som 1873 byggde om envåningslängan med ny frontespis. Från 1886 var villan ett populärt utvärdshus med dans och musikunderhållning. Den revs 1903 för Tekla Åbergs högre läroverk för flickor (numera stadsteaterns Gula paviljongen).

Högre allmänna läroverket, nu Malmö Latinskola, Amiralsgatan 2. De båda ursprungliga, på kartan inritade husen invigdes 1879, då den då 473-åriga skolan flyttade från sin adres sedan 1827, nuvarande Dringenbergska gården vid Norra Vallgatan. Arkitekter för nybygget: Axel och Hjalmar Kumlien. Huvudbyggnaden kvarstår 1990 men gymnastikbyggnaden revs för den nuvarande, tagen i bruk 1976.

(Högvakten, f d), byggnad vid Suellskajen, uppförd 1836-37 för Malmö Garnison, 1862 ändrad till husarsjukhus, även (till 1879) med lokaler för Latinskolan. Riven 1898.

Kall-Badhus, öster om Ångbåtshamnen. Byggt 1867. Ersattes i slutet av 1890-talet vid anläggandet av Nyhamnen av ett nytt badhus norr om pirarmens krök.

Karantenestallar, i kv Seglet på västra hamnsidan. Karantän för kreatur importerade från orter med smittsamma djursjukdomar. Den första byggnaden uppfördes av hushållningssällskapet 1881 men överläts 1885 på staden som övertog verksamheten och uppförde ytterligare en stallbyggnad. Ett annat av husen i kvarteret är enligt adresskalendern "Fyrpersonalens boställshus".

Katolska kyrkan, egentligen Vår Frälsares kyrka, Kanalgatan 2. Invigd 1872, riven 1960.

Kockums Mekaniska Verkstad på nuvarande Davidshallstorg. Grundad av Frans Henrik Kockum 1840. Överflyttningen till det 1870 startade varvet i hamnen genomfördes 1911-13 varpå bebyggelsen revs. Platsen började dock nybebyggas först åren omkring 1930. Av de på kartan inritade husen kan det längst ner t v identifieras som stall (byggt 1875) och den smala husraden i vinkel där ovanför som virkesskjul (1875-76), det långsmala huset därunder som modell- och sandskjul (1876), det bredare t h om firmanamnet som smedja (1873), huset t h om det som gjuteri (1872, större delen, och 1840), den breda flygeln därunder och det smala huset t v därom som maskinverkstäder (1872 resp 1876) och flygeln t v därom som magasin (1876). Husen därunder förefaller svårare att känna igen på den karta över området 1890 som finns i företagets hundraårsskrift. Här låg i alla händelser fr v målarverkstad (1864), spruthus (1876) och kontor (1876).

Kockums Mek. Verkstads Skeppsvarf vid Dockhamnen och Varvsbassängen. Varvet startade 1870. De på kartan inritade större husen är fr v plåtslagarverkstaden från 1881, snickeri- och maskinverkstaden från 1876, förrådshus och kontor från 1877, förrådsskjul från 1871 samt en husgrupp med ångpanneverkstäder från 1871 och 1882, pann- och maskinhus från 1882 och kopparslagarverkstad och smedja från 1882. Dessutom arrenderade Kockums i kv Varvet vid Dockhamnens norra sida sedan 1888 ett 1854 anlagt litet varv *(Malmö varfsbolag*, efter grundaren även kallat Bonnesenska varvet). Kockums köpte varvet 1895.

Konditoriträdgården, Rönneholmsvägen. Startades 1889. Med paviljonger, bersåer och omfattande konsertprogram ett populärt sommarkafé i ett

halvsekel eller tills stadsteatern 1940 började byggas på platsen.

Kongl. Telegrafstation, Norra Vallgatan 60. Togs i bruk 1885. Påbyggd med en våning 1908-11. Kvarstår 1990 i annan funktion efter restaurering.

Kramers Hotell, Stortorget 7. Byggt 1877. Arkitekt: Carl Ferdinand Rasmussen. Kvarstår (åtminstone tillfälligt utrymt) 1990.

(Kungsparkens restaurang.) Invigd 1881. Delar av byggnaden ingick i den stora ombyggnaden 1914. Inritad t h om restaurangen är en varietépaviljong *(Florateatern)*, uppförd 1887, som förlorade sin huvudfunktion med varietéförbudet 1896 och revs 1901 (för att återuppbyggas vid Ystadvägen och sluta som lådupplag för Malmquists bryggeri till 1955).

L.B.-torp, Föreningsgatan 22 (väster om mynningen till den efter huset döpta Torpgatan). Byggt ca 1840 som sommarviste för handlanden L P Kruse (torpets namn bildat efter hans förnamn Lars och hustruns Brita). Efter Kruses död var stället "lustpark" med servering och underhållning 1887-93 varefter huset revs.

Lilla torg, inre husraden. Torget hade 1890 ännu en inre fyrkant av hus, bl a det av 1890-talets fotografer omhuldade lilla "stolpahuset", rivet 1899 i samma sammanhang som de övriga husen.

Lotskontor, Stormgatan 17. Byggt 1874, rivet för ett hus där lotsarna sedan 1972 residerar på samma tomt men fjorton våningar upp.

Läns-Cellfängelset för rannsakningsfångar söder om bastionen Carolus och nuvarande Malmöhusvägen. Byggt 1854-55. Det nya fängelset från 1914 vid Lundavägen övertog också detta fängelses funktion och byggnaden ombyggdes till nödbostäder. Den revs inför museeiinvigningen 1937.

Malmö-Billesholms lokstall, längst upp t h på kartan. Billesholmsjärnvägen öppnades 1886 och använde statsbanestationen, d v s Malmö C, som stationshus.

Malmö-Limhamns jernväg och station, vid stranden längst t v på kartan. Trafiken började 1889. På kartan ses t v om Varvskanalen den ursprungliga stationen, ett tvåvåningshus. Växande persontrafik, inte minst av sillagummor, ledde 1897 till att ett nytt stationshus byggdes närmare staden, strax nordväst om den samtidigt byggda nya Västra stationen.

Materialgård i kv Ålen med (sedan 1857) kontor för hamnens materialförvaltare. Det högra huset *(Hamnsmedjan)* byggdes 1833 och revs 1908 jämte den övriga bebyggelsen för hamnförvaltningens nybygge, klart 1910.

Möllerska plantskolan vid nuvarande Sofielundsvägen hade sitt namn efter handelsträdgårdsmästaren H Möller som i adresskalendern 1868 annonserar för både sin plantskola och sin fröhandel. Platsen för plantskolan bebyggdes kring sekelskiftet men fröhandeln, först i ett långt envåningshus men vid Centralpalatsets byggande 1913 flyttad ett steg norrut till Södra Förstadsgatan 34 (nu: Apoteket Hjorten), fanns kvar till 1930-talets senare halva. "Möllers" eller "Vid Möllers" lär i folkmun ofta ha tjänat som platsbestämning för nuvarande Triangeln.

Möllevången, d v s Möllevångsgården, eller Lugnet i Möllevången, Parkgatan 23. Huvudbyggnaden (till vilken diverse ekonomibyggnader ansluter på kartan) uppfördes som lantviste av Frans Suell 1798. Parken hölls öppen för malmöborna och hade redan gamla traditioner som nöjespark när den blev Folkets park 1893. Huset inkapslades senare i hyreskaserner men skalades åter fram och restaurerades 1970-71.

Möllevångsgatan, fabriksbyggnad vid mynningen i nuvarande Parkgatan, en korgfabrik ägd av firman A W Nilsson (efter 1918 *A W Nilssons Fabriker AB*). Kartan föregriper här antagligen verkligheten eftersom den 1856 grundade firman flyttade in i nybygget först 1891. Företaget som

småningom särskilt specialiserade sig på barnvagnar blev föremål för en av Malmöhistoriens häftigaste arbetskonflikter, den som 1926 ledde till Möllevångskravallerna. Den flera gånger tillbyggda fabriken revs för det nuvarande huset på platsen, klart 1970.

(Möllor.) Holländarkvarnen *(Slottsmöllan)* invid Malmöhus byggdes 1851 som ersättning för föregångare på platsen. Det lilla möllehuset intill, likaså kvarstående 1990, är från 1843. Stubbamöllan uppe vid Värnhem norr om Föreningsgatan uppges ha sitt ursprung i en mölla från 1650-talet strax söder om Triangeln, p g a belägringen 1676 flyttad till nuvarande Kungsparken och med ny plats vid Värnhem 1807. 1901 flyttades möllan till nuvarande plats vid Bulltoftaskolan. Om holländarkvarnen strax intill, tycks uppgifter saknas. Möllan i kv Korpen öster om Södra Förstadsgatan var enligt uppgift den sista av fyra möllor i Södra Förstaden och revs 1897. Den vingförsedda byggnaden uppe i höger strandkant har rimligen med uttfyllnadsarbetena att göra.

Navigationsskolan, Jörgen Kocksgatan 6. Byggd 1884. I funktionen 1965 ersatt av det hus vid Citadellsvägen som 1990 hyser World Maritime University. På platsen ersatt med ett parkeringshus från 1976.

Nybygget, magistratsvilla, se ovan under Henriettero.

Odd Fellow-orden, Stortorget 21. Stadens första fyravåningshus, byggt 1860 för Hotel Gustaf Adolf. Hotellrörelsen upphörde 1882 då huset ombyggdes till bostäder, dock med krogar i under- och källarvåning. Sveriges första Odd Fellow-loge, Scania Nr 1, grundad 1884, ägde det senare. Husets ruiner revs efter en storbrand 1899. Nuvarande hus fick bygglov 1900.

Packhus. Huset vid Östra Kajgatan (Skeppsbron) byggt 1870 för tullförvaltningen, de båda på Ångbåtsbron byggda 1881 (det södra) resp 1888.

Pauli kyrka, Kungsgatan. Invigd 1882. Arkitekt: Emil Langlet. Kvarstår 1990.

Pilstorp, i nuvarande Pilstorpsparken vid Rönneholmsvägen, egendom sammanköpt 1739 av handlanden Mathias Morsing och senare bl a i släkten Suells ägo. Donerades 1889 till staden och användes sedan bl a som upplagsplats. Vid industriutställningen 1896, ofta just kallad Pilstorpsutställningen, fick huvudbyggnaden sedan omgående rivna tillbyggnader då den tjänstgjorde som utställningens huvudrestaurang. Huset revs i samband med omdisponering av området inför en annan utställning, den Baltiska 1914.

Residenset, Stortorget 1. Uppfördes 1730 som en sammanbyggnad av två 1500-talshus. Fick ny fasad (arkitekt: Fredrik Scholander) 1851. Administrationslokalerna *(Länsstyrelsen)* låg bakom residenset, dels i Kansligatan, dels i dennas hörnhus till Adelgatan, uppfört 1877-78 (arkitekt: Carl Ferdinand Rasmussen). Byggnaden kvarstår liksom de övriga 1990, men i annan funktion efter länsstyrelsens utflyttning 1931 till Rörsjöstaden.

Ridhus för husarerna, Drottningtorget. Byggt 1819. Arkitekt: Anders Lundberg. Kvarstår 1990, som vagnmuseum sedan 1965 (och var däremellan, från 1900, saluhall).

Riksbanken, Östergatan 32. Arkitekt: John Smedberg. Kvarstår 1990, sedan 1961 (och ännu ett par år) som stadsarkiv.

Rosenhill, magistratsvilla (jfr Carlsro). Tomten bebyggdes antagligen redan ca 1820 men ny villa uppfördes senare. Efter att ha tjänat som rådmansvilla hyrdes den under vardera några decennier ut till familjerna Elsner och Fougstedt. Från 1936 var den kafé och utvärdshus. Riven 1944.

Rosquistska stiftelsen, Föreningsgatan 26. Byggd 1884. Arkitekt: William Klein. Stiftelsen upprättad enligt testamentariskt förordnande av handlanden Nils Rosquist. Huset hade 36 lägen-

heter åt behövande äldre personer. Det kvarstår 1990 som "paviljong" till stadshuset.

Rådhuset, Stortorget 2. Byggt ca 1540. Flyglarna (arkitekt: William Klein) och ny torgfasad (arkitekt: Helgo Zettervall) byggda 1864-68. Fram till 1912 tjänstgjorde rådhuset också som polisstation. Kvarstår 1990.

S:t Petri kyrka, Göran Olsgatan. Tornets överdel med spiran fyller 1990 hundra år och är alltså kartans främsta nyhet. Kyrkan som helhet är nästan 600 år äldre.

Sjukhus, Slottsgatan 16-18. Stadens första egna egentliga sjukhus, byggt 1857. Patienterna överfördes 1896 till det nya sjukhuset vid Södervärn och det gamla revs omgående.

Skånes Enskilda Bank (Skandinaviska Kredit AB/Skandinaviska Banken/SE-Banken), Norra Vallgatan/Bruksgatan/Östergatan. Byggd 1879. Arkitekt: Ernst Jacobsson. Bl a påbyggt med en våning 1916-18 och sedan om- och tillbyggt flera gånger, senast 1972-74.

"Sorgenfrid" (namnformen belagd även 1845 men "Sorgenfri" redan 1842, nog efter slottet i Lyngby utanför Köpenhamn), farm mellan den därefter döpta Sorgenfrivägen och Spånehusvägen mittemot S:t Pauli södra kyrkogård. Farmen fanns kvar ännu efter andra världskriget; den nuvarande bebyggelsen på platsen tillkom 1952-55.

Sparbank (d v s Malmö Sparbank, nu Sparbanken Skåne), Adelgatan 8. Byggd 1879. Arkitekt: Helgo Zettervall. Kvarstår 1990 i annan funktion.

Spånehusen, hussamling vid den efter denna döpta Spånehusvägens sydsida strax väster om Sorgenfri farm. Namnet, belagt 1816, antas ha att göra med husens tak- eller fasadbeklädnad.

Spårvägsetablissement, Södra Förstadsgatan 97. Vagn- och häststallar samt kontor för hästspårvägen, startad 1887 på den på kartan streckade linjen Södervärn-Hamnen (ca 20 minuters färd), med slutstationer vid Södervärns station resp vid varmbadhuset på Hans Michelsensgatan. En ny linje Södervärn-Värnhem startade 1890, med samma sträckning ner till residenset där österlinjen vek av ner i Kyrkogatan som framgår av den streckade linjen. 1894 förlängdes österlinjen till Östervärns station. 1907 upphörde hästspårvägen, och elspårvägens byggnader förlades till lokaltrafikens nuvarande plats vid Zenithgatan/-Celsiusgatan. De gamla byggnaderna övertogs 1908 av polisens nya fjärde vaktdistrikt som kring nyåret 1940 avlöstes av den nu nerlagda auktionskammaren. 1908 blev här också stallar för den nya ridande polisen. Vid Västra Skrävlinges inkorporering 1911 inrättades här dessutom en filialbrandstation som dock 1916 överflyttades till Limhamn.

Södervärns Jernvägsstation, Spårvägsgatan. Byggd 1886 då den privata Malmö-Trelleborgs järnväg startade. Slutstationen i Malmö var dock Ystadsjärnvägens Västra stationen där Trelleborgsjärnvägen som framgår av kartan hade eget bangårdsområde. 1904 förgrenades linjen vid Vellinge ner till Falsterbo. Sedan 1973 bedrivs järnvägstrafik till Trelleborg endast via den sträckning som 1898 startade som Malmö-Kontinentens järnväg. Stationshuset revs dock först 1981.

Södra Sprutstationen, vid nuvarande Munkgatans mynning i Rådmansgatan (då: Pildammsvägen). Enligt 1868 års brandordning indelades staden i sex branddistrikt (tre inom broarna, ett vardera i Södra och Östra Förstaden och ett i hamnen), vartdera med ett spruthus med en större spruta med tillbehör, bemannat av ett "värnpliktigt" sprutlag ur den manliga befolkningen. Huvuddepån låg i andra distriktets station på skjutsinrättningen vid Baltzarsgatan (kv Spinneriet). Östra sprutstationen är på kartan markerad vid Lundavägens mynning. Vid yrkesbrandkårens upprättande 1893 (med ny brandstation vid Drottninggatan 1894) behölls bl a de södra och

östra spruthusen för en reservkår men övergavs år 1900. Reservkåren avvecklades 1903.

Teatern (och värdshuset Stadt Hamburg), Gustav Adolfs torg 2. Byggd 1809. Arkitekt: Anders Sundström. Teaterflygeln vid Stora Nygatan, radikalt ombyggd 1868, revs 1961 efter 23 år som lager. Värdshusdelen vid torget kvarstår i annan funktion 1990, dock efter många ombyggnader.

Tekniska Elementarskolan, Repslagaregatan 8. Byggd 1854, tillbyggd 1864 och 1874. Skolan, startad 1853 i ett 1990 kvarstående hus i samma kvarter på Jakob Nilsgatan, flyttade 1896 till nybygget i Kungsgatan. Lokalerna vid Repslagaregatan övertogs av Borgarskolan och 1948 av Malmö Musikkonservatorium (senare Musikhögskolan). Huset ersatt med nybygge 1989.

Tullhus, Skeppsbron (på kartan Östra Kajgatan). Taget i bruk 1879. Arkitekter: Axel och Hjalmar Kumlien. Kvarstår 1990, sedan 1986 med om- och tillbyggnader som Malmö Börshus.

Tullvisitationslokal, Skeppsbron (på kartan Östra Kajgatan). Denna äldre byggnad ersattes i funktionen med en ny 1896 söder därom vid Köpenhamnsbåtarnas tilläggsplats (d v s platsen för flygbåtsterminalen 1990).

Varm-Badhus, Hans Michelsensgatan. Liksom kallbadhuset byggt 1867. Tillbyggt 1884, stängt 1947, rivet på 1950-talet.

Ventilationsapparat, d v s gamla Turbinen, belägen ungefär där Turbinbron byggdes 1937. Anläggningen tillkom 1870 för att "ventilera" de genom kloakutsläppen stinkande kanalerna och pumpa kanalvattnet ut i Öresund. Effekten lär inte ha varit påtaglig (jfr f ö under terrängnamn Segeåns inlopp). 1895 anlades en ny turbin längre norrut vid nuvarande Västerbron.

Vestra Folkskolan, Hospitalsgatan 1. Togs i bruk 1883. Kvarstår som skolbyggnad 1990.

Villa Franca, magistratsvilla (jfr Carlsro). Byggd 1889 av stadsnotarien Ernst Francke. Villan var byggnadskontor under arbetet med stadsteatern och revs 1944.

Våghus, Carlsgatan 8. Stadsvågen låg från 1842 på tullhuset/börshusets plats men revs för detta 1875. Platsen vid Carlsgatan behöll den till mitten av 1920-talet.

Värnhem, Lundavägen 1, villaliknande lantställe med jordbruk ägt av jordbrukaren, f skjutsstallägaren "Jeppa Andersson på Värnhem". Det då bara några decennier gamla huset revs 1906; tomten bebyggdes med nuvarande hus 1911.

(Västra stationen) vid Behringsgatans mynning och *Malmö-Ystads bangård*. Ystadsjärnvägen öppnades 1874. Stationhuset på kartan är det ursprungliga. Ett nytt (ännu kvarstående) stationshus byggdes 1897 väster därom.

Östra folkskolan, Norregatan 20. Byggd 1849 som stadens första specialbyggda folkskola och tillbyggd 1866. *Småskola* bedrevs i de två övriga inritade husen i kvarteret, det mitt på gården från 1873 och det vid Stora Trädgårdsgatan från 1879. Skolbyggnaderna revs för Österportskolan, byggd 1939-41.

Östra Förstadsskolan, Föreningsgatan 72. Byggd 1858. Huset blev senare bl a lokal för hälsovårdsnämnd och skoltandvård och från 1925 för polisens tredje (sedermera andra) vaktdistrikt. Revs för nybygget med ny polisstation vid Zenithgatan, färdig 1969.

Östra småbarnsskolan, Föreningsgatan 68. Byggd för ändamålet 1872. En kommunalt understödd välgörenhetsinrättning där 3-6 års barn till fattiga föräldrar fick "kristlig" uppfostran. Avflyttade 1930 till nytt hus på Zenithgatan.

Gator och terrängnamn

Någon fullständig genomgång avses ingalunda, bara några påpekanden av bl a notablare avvikelser från Malmö 1990.

Amiralsgatan, förändring, se ovan under Byggnader, Andreelund.

Arbetskanal, utgrävd 1883-84 för mudderpråmar som införde fyllning till landutvinning norr om järnvägen.

Babordsgatan och *Styrbordsgatan* på Yttre hamnens utsidor. Namnen först belagda på Åbergs karta 1882. Styrbordsgatan med tvärgator försvann med Nyhamnens tillkomst (invigd 1903). Barbordsgatan med tvärgator försvann med införlivandet med Kockumsområdet.

Baltzarsgatan, förändring, se Timmermansgatan.

Barkgatan, namnad 1889, förlängdes 1904. I samband med chokladfabriken Mazettis utbyggnad 1960 avskildes den ursprungliga återvändsgatan i kv Korpen (nu: Nötskrikan) och fick namnet Barkmansgatan. De två fabrikskvarteren Hjärpen och Tjädern blev i sammanhanget ett, Hjärpen.

Bergsgatan, namnad 1889, är på kartan bara tre kvarter lång. Sin slutliga längd nådde den 1904.

Davidshallsgatan, namnet belagt ffg 1882, förlängdes till nuvarande sträckning genom beslut 1927.

Dockhamnen och *Dockbron* försvann med byggandet av ny infartsled till varvsbassängen och ny klaffbro 1909-12.

Eric Dahlbergsgatan på västra hamnsidan namngavs 1880 men namnändrades 1904 till Bassänggatan av vilken den var en fortsättning. Samtidigt fick den nuvarande Erik Dahlbergsgatan vid Fersens väg sitt namn.

Exercis-plats på ett område kallat Koängen eller Skjutsstallyckan intill Segekanalen. 1868 bytte staden av kronan till sig Slottsplatsen (sedan Kungsparken) mot Limhamnsfältet och ovannämnda plats dit husarernas fotexercis flyttades från Slottsplatsen medan övrig exercis bedrevs på Limhamnsfältet. 1893 bytte staden åter till sig platsen men att döma av kartor använde husarerna den tills den nya kasernen byggdes 1897. 1901 stod den västra av SJ:s båda personalbostäder klar på platsen. Platsens användning ger fö förklaringen till namnet Exercisgatan.

Fiskaregatan, mellan Väster- och Norra Vallgatorna, finns nämnd som gata 1522 och under angivet namn 1864. Gatan försvann vid den förändring vars första resultat var nya hovrättshuset, klart 1978.

Fiskarhamnen (eller Fiskehamnen), en rest av den gamla varvskanal vars norra del i samband med Kockums varvs tillkomst 1870 utvidgades till att bli Varvsbassängen. Mellersta delen fylldes igen och blev bangårdsområde åt Ystadsjärnvägen och södra delen sattes i förbindelse med Västra Hamnkanalen. Över utloppet i denna byggdes en träbro, Fiskehamnsbron. Denna ersattes 1949 med en vägbank och den uppkomna "insjön" utfylldes därpå för att bli vad som 1955 fick namnet Neptuniparken.

Folkpark, 1895 döpt till Rörsjöparken. Började planteras 1887 och var färdig 1903 men fick inte den utsträckning åt nordöst kartan förutser utan stannade som nu vid Döbelnsgatan.

Friisgatan, namnad 1889, förlängdes 1904 till Södra Förstadsgatan och delade kv Korpen i Korpen (norra delen) och Nötskrikan.

Grynbodgatan, nämnd som gata 1571 och under varianter av anfört namn sedan 1652, drogs fram till Slottsgatan 1906 och delade då kv Generalens hage, vars gamla södra del fick heta Slottshagen.

Grönegatan, namnet belagt första gången 1474, försvann vid 1960-talets mitt inför byggandet av Caroli City. Den raka fortsättningen, Nya Grönegatan, namngiven 1807, förlorade beteckningen Nya redan 1945 och finns kvar 1990. Genom den gamla delens försvinnande slukades merparten av

kv Jerusalem (en liten del blev kvar genom Humlegatans förlängning till Stora Kvarngatan) av kv Carolus. I detta införlivades genom Jerusalemsgatans samtidiga försvinnande också det gamla kv Hjorten.

Hamngatan, Östra och *Vestra*. Nämnda som gator 1435 resp 1543 och under varianter av anförda namn sedan 1846 bytte båda namn 1914. Den då breddade och på östsidan ombyggda Östra blev bara Hamngatan och den Västra fick namn efter den gata den var en fortsättning av, Gråbrödersgatan.

Humlegatan, Stora och *Lilla*. 1898 villfors en begäran från fastighetsägare vid Lilla Humlegatan att döpa om gatan till Bagersgatan, eftersom (Stora) Humlegatan "i hela staden blivit ökänd för det osedliga liv, som vid densamma föres" (citerat efter Ljungbergs Gatunamnen). Samtidigt slängdes beteckningen Stora för gatans södra del. Denna förlängdes till Stora Kvarngatan vid Caroli Citys byggande (kvartersförändring, jfr ovan Grönegatan).

Jernvägsbron. Byggd som förbindelse Ystadsjärnvägen-statsbanestationen. Namngiven 1880. Den nya bron på samma plats döptes 1957 till Suellsbron.

Jernvägsgatan, Östra och *Vestra*. Namngivna 1880. Namnändrades 1915 resp 1914 till Centralplan resp Södra Neptunigatan. Järnvägsgatan i den nyinkorporerade Limhamn kunde därmed behålla sitt namn.

Jernvägskanalen förefaller ha ett liknande ursprung som Segeåns inlopp (jfr nedan) och vara en följd av ett kontrakt staden och statsbaneförvaltningen ingick 1878 enligt vilket den sistnämnda norr om Segekanalen fick ta upp fyllnadsämne för bangårdens utvidgning. På kartor från vårt sekels början är Jernvägskanalen försvunnen.

Jerusalemsgatan, utlagd 1861, namnad 1864, försvann ett sekel senare för Caroli City (kvartersförändring, jfr ovan Grönegatan).

John Ericssonsgatan på västra hamnsidan, namngiven 1880, utlades aldrig. Anckargripsgatan som 1990 har ungefär denna sträckning namngavs först 1956.

Kajgatan, Östra och *Vestra*, utmed Inre hamnen. Namngivna 1880. Namnändrade 1911 till Skeppsbron (jfr nedan de äldre Skeppsbroarna) resp Hjälmaregatan (1990: Hjälmarekajen).

Kärleksgatan, ursprungligen Kärleksgränden (1842), fick namnet för södra sträckan ändrat till Jörgen Ankersgatan 1904.

Landsväg åt Lund hade enligt Ljungberg "sedan gammalt" namnet Lundavägen (och får det på 1892 års upplaga av kartan): Officiellt fastställdes namnet dock först 1904.

Landsväg åt Ystad får på 1892 års karta namnet Sallerupsvägen. Ljungbergs första belägg för detta är dock ur stadsfullmäktigeprotokollet 1904.

Larmgränd vid Norregatan blev aldrig ett officiellt namn. Gränden tillkom vid fästningsverkens rasering 1805-07 men fick först 1911 sitt namn Norregränd. Den är efter ett nybygge, klart 1981, inte längre återvändsgränd.

Lilla torg, se ovan under Byggnader.

Lilla Trädgårdsgatan, namngiven 1807, försvann vid sammanslagningen av två kvarter vid Östra Promenaden inför ett nybygge, startat 1972.

(Lugnet), området öster om Södra Förstadsgatans norra del, i stor utsträckning byggt som arbetarebostäder åt Kockums verkstad vid förra seklets mitt, omgestaltades radikalt i slutet på 1970-talet. I det nya bostadsområdet försvann åtskilliga av de gamla gatorna helt.

Majorsgatan, namnad 1878, fick i samband med byggandet av P-huset Anna 1978 en västlig avstickare till Kaptensgatan. Kv Anna delades härvid och dess gamla södra del fick heta Astrid. Majorsgatan söder om Kungsgatan omdöptes till Gustav Möllers gata.

Matrosgatan vid Varvsbassängen, namngiven 1880, har tagit ett kuriöst skutt österut över

Styrmansgatan och ligger nu öster om denna men på kartan väster om. Namnet Skeppar(e)gatan försvann i sammanhanget.

Mårtensgatan, omnämnd som gata 1522 och under anfört namn 1688, försvann i 1960-talets mitt för Caroli City och gjorde kvarteren Magnus Smek och Erik Menved till ett, varvid det förra, i rivningsdebatten tungt belastade namnet utmönstrades.

Norra Tvärgatan, namnet belagt 1864, namnändrades 1904 till Drottninggatan som den var en fortsättning av.

Nya Begrafningsplatsen och *Nyaste Begrafningsplatsen*, invigda 1870 resp 1890, namnändrades 1921 till S:t Pauli Norra resp Mellersta Kyrkogård. Vad som blev den Södra invigdes 1904.

Pildamsvägen (den då normala stavningen), namnet fastställt 1904, ändrades 1945 till Rådmansgatan. Den nya leden vid stadsteatern övertog det gamla namnet.

Portgatan, namnad 1889, i kv Kaninen försvann 1956 genom ett varuhusbygge.

Rörsjöbron namnändrades 1938 till Amiralsbron.

S:t Thomasgatan, känd som gata 1522 och namnad efter en av magistraten 1864 i misshugg kanoniserad handelsman från ca 1700, Thomas Thomasson Jyde. Det fatala namnet utgick och hela sträckningen kallas Kattsundsgatan sedan ca 1970 i samband med byggandet av Caroli City.

Segeåns inlopp, även kallat Segeåkanalen eller Segekanalen. Vattenled som uppkom när stambanans banbank byggdes 1855-56. Staten åtog sig grävandet och använde jorden till banbanken. Stadens förhoppning var att vatten på detta sätt inlett från Segeå och via *Slussen* tillfört kanalen skulle göra denna friskare. Någon sådan effekt uppstod knappast och vattendraget fick i folkmun det talande namnet Sureån. Dennas inloppp i staden kom senare att ske genom kulvert.

Skeppsbron, Östra och *Vestra*, på Yttre hamnens insidor. Namngivna 1880. Östra Skeppsbron försvann med Nyhamnens tillkomst och Västra Skeppsbron bytte 1911 namn till Dockkajen.

Slottsgatan, namnad 1849, drogs 1913 under häftig pietetsdebatt genom Gamla Begravningsplatsen över den nya Fersens bro fram till Fersens väg.

Strandgatan längs Västra Hamnkanalens norrsida. Namnet givet 1880, 1914 bytt till Fiskehamnsgatan. Strandgatan i det nyinkorporerade Limhamn fick därmed behålla sitt namn.

Södra Rörsjögränd, utlagd vid Rörsjögatan 1853 och namnad 1864, försvann vid ett nybygge, klart 1984.

Tallgatan namnändrades 1904 till Möllevångsgatan som den var en fortsättning av.

Thulekajen vid Ångbåtshamnen. Namngiven 1880. Försvann liksom *Thulebron* med anläggandet av Nyhamnen (invigd 1903).

Timmermansgatan, namngiven 1807, med en utbuktning som i folkmun gavs namnet Sladdertorget. Gatunamnet ersattes 1908 med Baltzarsgatan i samband med att den gatan drogs genom kv Ellenbogen, vars gamla södra del gick namnet Concordia.

Tullhuskajen. Namngiven 1880. Namnet enligt Ljungbergs Gatunamnen utmönstrat på officiella kartor sedan 1906.

Vallagränd, vid Norregatan, ledde ursprungligen till Vallamöllan och utlades som återvändsgränd på 1840-talet. Försvann ca 1980 vid den nästan totala omgestaltningen av kv Möllebacken.

Varfskanalen, äldre namn på blindtarmen från Varvsbassängen till Garverimuseet och "hoddorna". Namnet finns med ännu på stadsingenjörskontorets karta 1935 men på nyare kartor är kanalen namnlös.

Wenersbron, namnad 1880, namnändrad 1938 till Petribron.

Westra Skräflinge egor. Västra Skrävlinge inkorporerades först 1911 – stadens första inkorporering.

Villagatan, namnad 1887. Namnet ändrades 1904 till Fersens väg p g a nu åsyftad mer stadsmässig bebyggelse.

Vånggatan, namnet belagt 1882, namnändrades 1904 till Hornsgatan, ett namn som på 1960-talet överfördes till en näraliggande vägsträckning vid motorvägsinfarten. Den gamla Vång/Hornsgatan behandlas numera namnmässigt som en fortsättning av Ringgatan.

Ångbåtshamnen tillkom 1879-81. Försvann med tillkomsten av Nyhamnen, invigd 1903.

Östra Förstadsbron, officiellt Östra Infartsbron, namnändrades 1938 till Schougens bro.

Malmö-litteratur

Bibliografiska noteringar för år 1988 (med tillägg från föregående år)

AV BARBRO STUGE

I denna och följande årgångar av Malmö-litteratur medtages ej artiklar ur dagstidningar. Den som önskar ta del av dessa kan vända sig till Malmö stadsbibliotek (tel 040-778 10 läsesalen, adress: Regementsgatan 3, 211 41 Malmö), vars Malmösamling innehåller en särskild klippsamling till vilken tidningsartiklar kontinuerligt klipps. De ordnas ämnesordsvis och kan kopieras.

A. Bok- och bilbioteksväsen

1 *Bladh, Stig,* Modeväxlingar gör nya vykort trista. – (Malmömagasinet. 1988:6, s 34). – Malmös första vykortsantikvariat.

BIBLIOGRAFI

2 *Andersson, Per,* Register Malmö fornminnesförening : minnesskrift 1909-1919, årsskrift 1933-1977, Elbogen 1971-1986 mm / sammanställt av Per Andersson. – Malmö, 1987. – 36 s.

3 Register till artiklar mm i Limhamniana 1979-1988. – (Limhamniana 1988. – S 115-117).

4 *Stuge, Barbro,* Malmö-litteratur : bibliografiska noteringar för år 1987 (med tillägg från föregående år). – (Elbogen. 1988:4, s 199-218).

BIBLIOTEK

5 *Blomberg, Barbro,* Lånecentralen i Malmö läggs ned? – (Biblioteksbladet. 1988:2, s 34-35).

6 *Fagerström, Birgitta,* Musik i vården. – (Biblioteksbladet. 1988:4/5, s 106-107). – Musikutlåning från biblioteket på MAS.

B. Allmänt

7 *Andersson, Leif,* Cykelstyre är ett måste – men allt hår på underläppen bannlyst. – (Malmömagasinet. 1988:6, s 44). – Svenska mustaschklubben i Malmö.

8 *Andréason, Christer,* Det här är modellen tycker Cecilia! – (Limhamnsposten, 1988:1, s 11). – Cecilia Johansson, modellbyggare på Malmö museum, bygger 1500-talsmodell av Malmöhus slott.

9 *Bladh, Stig,* Pappans stolar enda genuina i Per Albins hem : landsfaderns födelsehus blir museum. – (Malmömagasinet 1988:5, s 6). – Per Albin Hanssons födelsehus blir museum.

10 *Jönsson, Bertil.* Idrottsmuseum I : diverse rariteter. – (Lindvall, Sven, Årsbarn : kavalkad över 80 år : 1908-1988. 2, s 387-396).

11 *Nyström, Bengt,* Ny giv på Malmö Tekniska Museum : kunskapstivolit – science center och teknik- och vetenskapshistoria. – (Teknik & kultur 1987:1, s 1-4).

12 *Olsson, Anders,* Kockums hus – verklighet om fem år? – (DIK-forum. 1988:15. – S 16-18). – F d varvsarbetare på Kockums (13 st) arbetar på Sjöfartsmuseet med att dokumentera så mycket som möjligt om Kockums (historieskrivning, föremål, bilder) för att så småningom kanske kunna skapa ett nytt stort industrimuseum i Sverige, ett Kockums Hus.

13 *Puktörne, Tommy,* Sälja konst eller ej ...? – (Svenska muséer. 1988:2/3, s 10-13). – Malmö muséers planer på att sälja en del av sina konstverk.

14 *Ragnarson, Per,* Tycho Brahes armillarsfär rediviva! – (Teknik & kultur. 1988:4, s 16-17). – Tekniska muséet har byggt en rekonstruktion av Tycho Brahes förnämsta observationsinstrument.

15 *Ragnarson, Per,* 150 års industriminnen i Malmös Kockumsprojekt. – (Teknik & kultur. 1988:1/2, s 22-25).

16 *Ska* museerna sälja ut ur sina samlingar? / Solveig Mansfeld-Håkansson ... – (Magasin för Malmö konsthalls vänner. 2 (1988), s 6-9).

MASSMEDIER

17 *Bladh, Stig,* Tillsammans kan vi – alternativ till våld. – (Barn & kultur. 1988:6, s 130-131). – Projektet "Tillsammans kan vi – alternativ till våld" i Rosengård. Mot våldet på video och kabel-TV.

18 *Siöström, Gunnar,* "Klatsch" blev skånsk. – (Förf:s Karlskronas orädda gissel. – Karlskrona, 1986. – S 59-60). – Redaktionen för skandalomsusade tidningen Klatsch flyttades 1915 från Karlskrona till Malmö.

19 *Sonesson, Inga,* TV – från förskola till mellanstadium : en deskriptiv rapport. – Växjö, 1982. – 78 bl. – (Rapport Mediapanel ; 22). – Jämförelse av massmediavanor hos barn, födda 1969, och deras mödrar i Malmö och Växjö.

C. Religion

20 *Koch, Bernhard M.,* Malmö international : in der Erlöser-Pfarrei : fünf Täuflinge – zehn Nationalitäten. – (St. Ansgar : Jahrbuch des St. Ansgarius-Werkes 1987. – S 87-89). – Glimtar från arbetet i katolska församlingen, där medlemmarna representerar många olika nationaliteter.

21 *Kyrkor* i Malmö / utgiven av Malmö kyrkliga samfällighet. – Malmö, 1988. – 28 s.

22 *Lange, Peter,* Christina, en vanlig tjej i Malmö ... : nu heter hon Sarah och är en muslimsk kvinna. – (Impuls. 1988:6, s 20-21).

23 *Larsson, Peter,* Föreningslivet i gamla Limhamn. – (Limhamnstidningen. 1988:mars, opag.). – Religiösa samfund i Limhamn vid sekelskiftet.

24 *Larsson, Stefan,* Mendikanterna i Malmö – konvent och stadsplan. – Lund, 1988. – 65 bl. – AK 203-uppsats vid Lunds universitet, Instituitionen för medeltidsarkeologi. – Mendikant=tiggarmunk.

E. Undervisning

25 *Att* förändra en gammal fakultet : förnyelsen av läkarutbildningen i Lund-Malmö / av Sven-Olof Isacsson ... – (Läkartidningen. 1988:46, s 3904-3905).

26 *Berggren, Carl-Otto,* Monbijouskolan får nytt liv? – (Finform. 1988:4, s 26-27).

27 *Boklund, Hans-Göran,* Vi vill vara mer än en barnparkering : Kroksbäcks kristna skola. – (Malmömagasinet. 1988:6, s 28).

28 *Dahlbeck, Per,* Förskolan och skolan borde vara en helhet. – (Förskolan. 1988:9, s 14-16). – Lågstadiet på Bulltoftaskolan.

29 *Davidson, Kristina,* Ingen panik inför papper : Elsie Skoog, konstnärinna i Trelleborg, stimulerar pedagoger till fritt skapande. – (Fritidspedagogen. 1988:2, s 3-5). – Kurs för fritidshemspersonal från Östra distriktet vid socialförvaltningen.

30 *Frennessen, Karl Gunnar,* En byskolas tillblivelse och arbete i äldre tid 1832-1862. – (Limhamniana 1988. – S 13-28). – Bunkeflo och Naffentorps skola, även om skolornas lärare.

31 *Fromark, Kaj,* Yrkesutbildning i Malmö under 150 år : från söndagsskola till gymnasieskola. – Malmö, 1988. – 31 s. – Värnhemsskolan.

32 *Glans, Gay,* Anpassad studiegång i grupp : specialmodell i Malmö – bygger på gruppidentiteten. – (Skolledaren. 1988:2, s 8-9). – Sofielundsskolan.

33 *Glans, Gay,* Skolan som tagit upp kampen mot ett ökande ungdomsvåld. – (Lärartidningen/Svensk skoltidning. 1988:2, s 30-32). – Sofielundsskolan.

34 *Ingvarson, Anders,* Krisen tände "Käftis". – (SACO/SR-tidningen. 1988:1, s 8-9).

35 *Isling, Åke,* I Malmö. – (Förf:s Kampen för och emot en demokratisk skola. 2. – Stockholm, 1988. – S 562-564). – Beskrivning av kopplingen mellan elever i folkskolan och fattigvården i folkskolans barndom.

36 *Lärda* Lund A-Ö : 224 professorer om vägarna till kunskap / redaktör: Staffan Söderberg. – Malmö, 1988. – 232 s. – Från Malmö: Åke Bjerstedt, Lärarhögskolan s 29, Dorothy Irving, Musikhögskolan s 89, Per-Olof Johnson, Musikhögskolan s 101, Hans Pålsson, Musikhögskolan s 106.

37 *Olsson, Anders,* Inga pedagoger i Malmös skolor. – (Fritidspedagogen. 1988:7, s 3-5). – Fritidsledare tog över fritidspedagogernas arbete på Kryddgårdsskolan på Rosengård när samlad skoldag upphörde.

38 *Olsson, Anders,* Tyst kandidat talar. – (Fackläraren. 1988:14, s 10-11). – Försök vid Lärarhögskolan: eleverna skriver dagbok om undervisningen.

39 *Rooth, Anita,* Utbildningsledare i Malmö/Lund: ordet rutin finns inte hos oss – allt är nytt! – (Lärartidningen/Svensk skoltidning. 1988:27, s 16-18). – Intervju med Göran Levin och Bo Månsson om den nya grundskollärarutbildningen.

40 *Skola* Malmöhus : tema Kultur i skolan / redaktör: Sune Lindh. – Malmö, 1988. – 48 s. – Artiklar om skolor i Malmö: s 10-12: Stenkulaskolan, s 13-15: Lindängeskolan, s 30-32: Värnhemsskolan, s 33-35: Heleneholmsskolan.

41 *Svensson, Bengt E.,* Mot samlad skoldag : studie kring elevsituation och elevroll vid förberedelse och införande av samlad skoldag i en kommun. – Stockholm, 1988. – 224 s. – (Studia psychologica et paedagogica. Series altera ; 88). – Diss. Lund. – Med sammanfattning på engelska. – Akademisk avhandling. – Studie kring införandet av samlad skoldag i Malmö kommun.

42 *Undervisningsplan* för Malmö stads folk- och småskolor antagen af skolrådet den 14 juni 1882. – Faksimilupplaga. – Malmö, (1988?). – 40 s.

43 *Zade, Günther,* The Education and Training of Senior Maritime Personnel at World Maritime University. – (Svensk sjöfartstidning. 1988:40, s 52, 54, 56-57).

44 *Åberg, Hans,* Tid för samtal och öppenhet. – (Skolans arbetsklimat – Vad kan vi göra? / huvudredaktörer: Magdalena Yttergren och Jan-Erik Östmar. – Stockholm, 1988. – S 36-39). – Ett försök att motverka mobbning i en femteklass på Kryddgårdsskolan.
45 *Ösgård, Ingela,* Från museets väggar berättas historien om en svunnen skola. – (Lärartidningen/ Svensk skoltidning. 1988:7, s 2-3). – Malmö skolmuseum.

F. Språk

46 *Dahlbäck, Hans,* Så tycker man i Malmö om dialekter. – (Språkvård. 1988:4, s 10-16). – Redovisning av en undersökning bland högstadieelever.
47 *Salameh, Eva-Kristina,* Svenska som andraspråk i förskolan. – Malmö, 1986. – 50+(15) bl. – Projekt med träning i svenska inför skolstarten för invandrarbarn på Törnrosens förskola i Rosengård.

G. Litteraturhistoria

48 *Kjellén, Nicklas,* Det rimmar ju inte!? : tre unga som skriver som ingen annan. – (Nöjesguiden. 1988:3, d. 2, s 20-21). – En av poeterna är Lukas Moodysson.
49 *Lindberg, Annika,* "Det gröna universitetet" : kvinnors vardagsliv skildrat i tre av Herta Wiréns romaner. – Borås, 1988. – 35 bl. – (Specialarbete / Högskolan i Borås ; 1988:25).
50 *Theander, Martin,* I den fula gubbens värld. – (Nöjesguiden. 1988:3, d. 2, s 2-5). – Intervju med Jacques Werup.

H. Skönlitteratur

51 *Andersson, Margareta,* Lördag: uF2 11-15. – (Bis. 1988:2, s 13-20). – Stadsbibliotekets numera nerlagda filial 2 vid Nobeltorget. Timtjänstgörande bibliotekaries reflexioner vid tjänstgöring där. 2:a pris i tidningen Bis' novellpristävling.
52 *Andersson, Mary,* Maria och Amalthea : roman. – Stockholm, 1988. – 329 s. – Forsättning på: Maria från Borstahusen.
53 *Berthelius, Jenny,* Skorstenen. – (Södra magasinet 1988. – S 14-19). – Novell om en man, som klättrar upp på en skorsten i Rörsjöstaden för att rädda sin självkänsla.
54 *Björn, Michael,* En som ljög. – Lund, 1988. – 151 s.
55 *Cederberg, Irka,* En Ica-påse med dagböcker. – (Södra magasinet 1988. – S 28-33). – Fynden av bl a dagböcker på en vind i Malmö, skrivna av Astrid Goldschmidt vid sekelskiftet, leder till uppspårande av dennas dotter, Ina Rohde, i Hornbäck på Själland.
56 *Johansson, Björn Axel,* Den okände älskaren. 1-2. – (KvP 1988-08-01 och 1988-08-02). – Malmömiljö, bl a Mannhem och stadsbiblioteket.
57 *Jönsson, Anette,* Tystnadens opåverkade minne. – (Andra sidor – en antologi. – Skurup, 1988. – S 47-57. – (Skrivarlinjens årsbok / Skurups folkhögskola ; 3). – Novell i Malmömiljö.
58 *Kátay, Zoltán von,* Rinnande bäcken : 1975-1976. – Malmö, 1984. – 88 s. – Malmödikter: s 19: Malmö Sveriges tredje stad, s 20: Lilla Chicago, s 32: Främmande landskap, s 34: Restaurant Hungaria, s 49: Kommer våren.
59 *Kärfve, Eva,* Utflykter från Olga. – (Gåspennan 1987. – S 175-186). – Novell om Malmöfamilj.
60 *Lind, Mecka,* Främmande=skrämmande. – Stockholm, 1988. – 159 s.
61 *Lundgren, Max,* Benny Boxaren nere för räkning : tredje boken om Benny / Max Lundgren ; illustrerad av Tord Nygren. – Lund, 1987. – 112 s. – Fortsättning på: Benny Boxaren och kärleken. – Ungdomsskildring från Syrenelund (Rosengård) i Malmö.
62 *Lundgren, Max,* Töser! – Stockholm, 1988. – 153 s. – 15-årig pojke i ett invandrarkvarter i Malmös utkanter i början på 50-talet. Ungdomsbok.
63 *Malmqvist, Ulf,* Strofer Ribersborg, Öresund, hösten 1987. – (Förf:s Den sköra ytan : dikter och prosadikter. – Malmö, 1988. – S 39).
64 *Malmö* renässansen. – (Katten. 1988:9, s 12-19). – Dikter av Malmöpoeterna Clemens Altgård, Per Linde, Kristian Lundberg, Lukas Moodysson, Håkan Sandell och Martti Soutkari.
65 *Mårtensson, Bertil,* Sprickan i världen. – (Södra magasinet 1988. – S 21-27). Om en liten pojkes iakttagelser i och kring hemkvarteren runt Möllevångstorget på spårvagnarnas tid.
66 *Norderyd, Alf,* Karusellen – en roman från ett stort kontor. – Klippan, 1988. – 176 s. – Fastighetskontoret. Författaren tidigare anställd vid husbyggnadsavdelningen där.
67 *Parodi, Alessio,* Il mio piccolo poema. – Poggibonsi, 1988. – 83 s. – Förf. bosatt i Malmö sedan 1949, anställd på Kockums. Inledningskapitel om de italienska vännerna och arbetskamraterna på Kockums. Två av dikterna från Malmö.
68 *Pérez Santiago, Pancho,* Malmö är litet. – Malmö, 1988. – 93 s. – Satir om "kändisar" i dagens Malmö.
69 *Sjöberg, Britt-Louise,* Carola och de sju punkarna. – (Det blir en gång ... – Skurup, 1988. – S 45-47. – (Skrivarlinjens årsbok / Skurups folkhögskola ; 4). – Novell i Malmömiljö.
70 *Werup, Jacques,* Pornografens död : ett slags dokumentärroman. – Stockholm, 1988. – 242 s.
71 *Wictorin, Staffan,* Det bästa och mesta av Staffan. – Malmö, 1988. – 174 s. – Kåserier av Malmöjournalisten (Arbt) S. Wictorin.

I. Konst, musik, teater och film

72 *Billgren, Ola,* Tio från Läderfabriken : Malmö börshus 16-24 april 1988 / Ola Billgren, Bo Nilsson. – Malmö, 1988. – 12 s. – Utställningskatalog.

73 *Billgren, Ola,* En uppgörelse utan alternativ / av Ola Billgren, Hans Johansson och Staffan Schmidt. – (Paletten, 1988:2, s 21-25). – Samtal om form och innehåll i de postmodernistiska utställningarna Matris på Malmö konsthall och Implosion på Moderna muséet.

74 *Brandell, Björn,* Nu öppnar Fredrik Roos sitt Rooseum : skygg doldis öppnar egen konsthall. – (Röster i radio/TV. 1988:21, s 62-63). – A propos F. Roos' medverkan i programmet Rikets kultur.

75 *Carlsson, Terese,* Graffitin lever i Malmö. – (Malmömagasinet. 1988:9, s 7). – Graffiti använd i kampen mot klotter.

76 *Hintze, Pia,* Läderfabrik blev ateljé och galleri ... men nu hotas den av flyttning. – (Kommunalarbetaren. 1988:21, s 32-34). – Läderfabriken är en ateljéförening.

77 *Ikoner* : (utställningskatalog) Malmö museer 22.9-27.11 1988. – Malmö, 1988. – 131 s. – (Malmö museers årsbok 1988).

78 *Konsten* att smycka ett företag / fotograf: Ernst Henriksson. – Malmö, 1987. – 159 s. – Företaget är Sydsvenska dagbladet.

79 *Olofsson, Ken,* Inget konstigt längre för ungdomarna i Eslöv – unikt projekt gör dem hemmastadda i Malmö konsthall. – (Kommunalarbetaren. 1988:21, s 44-45).

80 *Peterson, Lars,* Hemliga lager och privata konstmuseer. – (Förf:s Det kulturella kapitalet – kritik av kultursponsring. – Stockholm, 1988. – S 90-93). – Om Rooseum i Rörsjöverket.

81 *Peterson, Lars,* Malmö konsthalls vänner. – (Förf:s Det kulturella kapitalet – kritik av kultursponsringen. – Stockholm, 1988. – S 179-183).

82 *Schmidt, Staffan,* Lapptäcke: Malmö Beuys blues. – (Magasin för Malmö konsthalls vänner. 2 (1988), s 12-13). – Ola Billgrens målning "Cityscape".

83 *Wachtmeister, Marika,* Rooseum : från elverk till konstmuseum. – (Femina, Månadens magasin. 1988:12, s 120-124).

84 *Wachtmeister, Marika,* 2 x Forum i focus. – (Magasin för Malmö konsthalls vänner. 2 (1988), s 16-17). – Forum målarskola i Lindängen.

85 *Wijk, Margareth,* Har Malmö ett kreativt konstklimat? : "Roosianum" – ett nytt verk. – (Magasin för Malmö konsthalls vänner. 2 (1988) s 10-11).

KYRKOR OCH KYRKLIG KONST

86 *Bager, Elsebeth,* Bunkeflo, medeltidskyrkan och den nya kyrkan : historik och beskrivning. – Vellinge, 1988. – 96 s. – (Oxie härads hembygdsförenings årsbok 1988).

87 *Lundgren, Kjell,* S:t Mikaels kyrka och församlingshem 10 år. – (Kulladals kyrkoblad. 1988:3, s 3-11).

ARKITEKTUR

88 *Di Niscemi, Maita,* Torup. – (Förf:s Kungaslott och herrskapshus : svensk historia personligt skildrad från gemak och herrgårdstrappa / text: Maita di Niscemi ; företal: Alf Åberg ; inledning och översättning: Ralph Edenheim. – Stockholm, 1988. – S 194-197).

89 *Holmgren, Jan,* Rooseum Malmö. – (Arkitektur. 1988:10, s 4-8). – Ombyggnad av elektricitetsverket till konsthall. – Kommentar av Klas Brunnberg i samma häfte, s 9.

90 *Inbjuden* bostadstävling om stiftelsehuset "Bellevue Park" i Malmö. – (AT. Arkitekttidningen. 1988:9, bil. Arkitekttävlingar nr 11, s 1-12). – Servicebostäder för äldre. Presentation av de tävlande förslagen.

91 *Johansson, Sölve,* Från Tuessens bodar till Malmöhus slott : senmedeltida flerbostadshus i danska och skånska städer. – (Hikuin. 1987, s 33-62). – Bl a om Jörgen Kocks gård, Rosenvingeska huset, Niels Kuntzes hus samt Malmöhus slott.

92 *Olson, Håkan,* Galleri Gerthel Malmö. – (Arkitektur. 1988:4, s 22-25). – Arkitekturgalleri.

93 *Rosborn, Sven,* Medeltida stenhus i Malmö. – (Hikuin. 1987, s 283-300). – Byggnadskomplexet Tunneln vid Adelgatan, Kalendehuset, Ärkebiskopsgården, Rosenvingeska huset, Gleerupska huset, Niels Kuntzes hus, Hans Michelsens hus, Kompanihuset samt Jörgen Kocks gård.

MUSIK

94 *Engelbrektson, Sören,* En äkta Nilsson : hundra år med fiolbyggarfirman N. Nilsson i Malmö. – Malmö, 1988. – 23 s.

95 *Nilsson, Bengt,* Svensk fiolbyggarkonst = Swedish violin making / Bengt Nilsson; översättning: Eric Posselwhite. – Malmö, 1988. – 66 s. – Parallelltext på svenska och engelska. – Bl a om N. Nilsson fiolbyggare AB.

96 *Nilsson, Göran,* Inget är främmande för de 18 i Malmö Grafiska Manskör. – (Grafia. 1988:9, s 10-11). – Kören har funnits i 60 år.

97 *Sjöqvist, Gunnar,* Jubilerande fiolbyggarfamilj. – (Musikrevy. 1988:8, s 297-300). – Fiolbyggarfirman Nils Nilsson i Malmö.

TEATER OCH FILM

98 *Hallengren, Lennart,* Störst i landet på amatörteater. – (Folket i bild/Kulturfront. 1988:8, s 22-23). – Studioteatern.

99 *Hedberg, Dag,* Pjäsutbudet på de svenska teatrarna spelåren 1953/54-1954/55 : en kartläggning. – Borås, 1988. – 51 bl. – (Specialarbete / Högskolan i Borås ; 1988:8). – Malmö stadsteaters stora scen och Intiman redovisas.

100 *Henriksson, Greger,* Zorba i Malmö. – (Teaterforum. 1988:2, s 7-9). – Uppsättningen av Zorba på Studioteatern.

101 *Janzon, Ulla-Britt,* Fjärde klass på teatern : tioåriga barns upplevelse av en teateruppsättning av Astrid Lindgrens Mio, min Mio. – Lund, 1988. – 192 s. – Akademisk avhandling, Lunds universitet. – Bl a undersökning om tioåringar från olika rektorsområden i Malmö.

102 *Nilsson, Karl-Ola,* Nya vindar i Malmö! – (Film & TV. 1988:3, s 18-19). – Filmcentrum startar videoverkstad.

103 *Olsson, Jan,* Sensationer från en bakgård : Frans Lundberg som biografägare och filmproducent i Malmö och Köpenhamn. – Stockholm, cop. 1988. – 320 s. – Med sammanfattning på engelska.

104 *Sander, Anki,* Vad vore svensk amatörteater utan Gunnar Ollén? – (Teaterforum. 1988:3, s 3-5). – Sveriges äldsta radioprogram, Gunnar Olléns amatörteaterkrönika "Spela roll", fyller 40 år. – Intervju.

J. Arkeologi

105 *Arkeologi* i Sverige 1986. – Stockholm, 1988. – 464 s. – (Rapport / Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer ; 1988:2). – S 413-415: förteckning över arkeologiska undersökningar i Malmö.

106 *Petermann, Ingrid,* Annetorpsledens kulturlager. – (Blänk & stänk. 1988:2, s 10-11). – Fynd av boplatser från yngre stenåldern inför anläggandet av Annetorpsleden.

107 *Wennerholm, Owe,* Vem var Bockstensmannen? – Fjärås, 1987. – 84 s. – Priorn för Helgeandshuset i Malmö, Asser Ingversen, nämns s. 51 samt stridigheter om Malmöhuset s 54. 1400-talet.

K. Historia

108 *Bager, Einar,* "Papir-skattefund" fra Frederik II.s og Christian IV.s Malmö / af Einar Bager og Jørgen Steen Jensen. – (Nordisk numismatisk unions medlemsblad. 1987:1, s 2-6). – Avskrift av kontanta tillgångar i bouppteckningar i Stadsarkivet.

109 *Bager, Einar,* Präster som bagare. – (Elbogen. 1988:2, s 65-70). – Med bagarelagets i Malmö äldsta protokollsbok. Även om S:t Antoniigården, som tillhörde bagarelaget.

110 *Hollander, Christiaan,* Lars Edgren, arbetslivshistoriker: "Ungdomstiden har blivit kortare?" – (Uppväxtvillkor. 1988:3, s 53-59). – Om lärlingar i Malmö på 1700- och 1800-talen.

111 *Lundbak, Henrik,* Jørgen Kock & Ambrosius Bogbinder. – (Siden Saxo. 1986:4, s 24-32). – Hur Malmös styrelse med borgmästare Jørgen Kock i början av 1500-talet reagerade på reformationen, politiska spörsmål samt om borgmästarens roll i staden.

112 *Scocozza, Benito,* Anmälan av Henrik Lundbaks avhandling "... Såfremt som vi skulle være deres lydige borgere..." (se Malmölitteratur. 1985, nr 159). – (Historisk tidskrift (dansk). Bd 87 (1987), s 369-372).

L. Biografi

SÄRSKILDA PERSONER OCH SLÄKTER

113 ANDERSSON, MARY. *Swedenmark, Eva,* Mary en jordisk käring. – (Fönstret. 1988:11, s 12-14). – ABF:s första Moastipendiat.

114 ANDERSSON, SVEN. *Rengholt, Ulf,* En pristagare på krigsstigen. – (VVS & energi. 1988:7/8, s 50-52). – Intervju med Sven Andersson vid fastighetskontoret i Malmö om bl a inneklimat och sambandet sjuka hus – byggnadsmaterial.

115 ASTHER, NILS. *Asther, Nils,* Narrens väg : ingen gudasaga : memoarer. – Stockholm, 1988. – 292 s.

116 BENGTSSON, TAGE. *Bengtsson, Tage,* Kärran : en malmöpågs minnen från seklets början / Tage Bengtsson ; teckningar Vagn Jakobsen. – Malmö, 1988. – 79 s.

117 BERNCE, ARVID. *Lång, Helmer,* Arvid Bernce död : skapade ett förlag av vital betydelse för skånsk kultur. – (Svensk bokhandel. 1988:1, s 18).

118 BJÖRK, ADOLF. *Björk, Kaj,* Malmö. – (Förf:s Livet är kort : om en man och hans tid. – Stockholm, 1988. – S 9-43). – Adolf Björks barn- och ungdomsår i Malmö vid sekelskiftet.

119 BORGQVIST-STEEN, GERTY. *Borgqvist-Steen, Gerty,* Krigsåren i Limhamn. – (Artikelserie i Limhamnsposten 1988).

120 CEDERVALL, NICKLAS. *Andersson, Helge,* Husieklockaren spelade "något Sammelsurium i stället för gradualpsalm". – (Byahornet. 1988:3, s 30-32). – Klockaren Nicklas Cedervall, 1839-1870, utsågs till brännerivittne vid ett brännvinsbränneri på Rosengård, vilket blev hans olycka.

121 ELIASON, ALF. *Lippold, Mark,* Alf Eliason. – (Polistidningen. 1988:4, s 132-133). – F d länsåklagare.

122 FILIPPINI, RAMON. *Gottfridsson, Roger,* Ramon Filippini proffs efter bara tolv allsvenska MFF-matcher. – (Skånebollen 1988:3, s 7-9).

123 FREDRIKSSON, LENNART. *Fredriksson, Lennart,* Mitt liv på och vid sidan av haven / av och med Lennart "Fredde" Fredriksson. – Malmö, (1988?). – (4), 16, (2) s.

124 HAGANS, TIM. *Olson, Göran,* Tim Hagans på Sverige-turné : åren i Malmö gav mig mognad och utveckling. – (Orkesterjournalen. 1988:3, s 8-9). – Intervju.

125 HANSSON, ELNA. *Wedin, Ingegerd,* Lundakvinnan i Malmö 1835-1855. – (Elbogen. 1988:2, s 71-86). – Läkekvinnan Elna Hansson.

126 HODGSON, ROY. *Olsson, Mats,* Tur och talang : intervju med Roy Hodgson. – (Nöjesguiden. 1988:3, s 20-21, 29).

127 HOLMBERG, EVA. *Rudberg, Ann,* Hur har du det på jobbet? : Eva Holmberg, brottsofferbiträde, Malmö. – (SKTF-tidningen. 1988:19, s 8).

128 HUBER, JEANETTE. *Jansson, Annika Kristina,* Jeanette Huber : teatern gör mig fri. – (HTF-tidningen. 1988:3, s 12-14). – Skådespelerska på Studioteatern.

129 MUNCK, JOHAN. *Munck af Rosenschöld, Thomas,* De gamle Munckar och Rosenschöldar : en släktkrönika. – Helsingborg, 1988. – 197 s. – Bl a s 17-23: Johan och Marcus Munck var skolelever i Malmö på 1600-talet.

130 NILSON, ANTON. *Brovik, Ingela,* Anton Nilsson, lika gammal som facket : framtiden blir som människorna lever. – (Sia. 1988:9, s 32-33).

131 NILSSON, LARS. *Jakobsson, Svante,* Lars Nilsson. – (Förf:s Dödsfångars beredelse – en brydsam plikt för fängelsepräster i gången tid. – Uppsala, 1987. – S 56-62). – Lars Nilsson avrättades i Malmö 1900.

132 NILSSON, STELLAN. *Palmér, Calle,* Stellan har gjort livet längre för många. – (Skånebollen. 1988:2, s 18-19). – MFF:are.

133 MÖLLERSTRÖM, STEN. *Möllerström, Sten,* Tidningsmakaren. – Höganäs, 1988. – 195 s. – S 9-17: Ping-pong-nytt, tidskrift startad i Malmö av författaren, s 18-25: Tidningen Arbetet.

134 OHLSSON, PER T. *Diamant, Anders,* Per T. – vem är det? – (Malmö nations tidskrift. 1988:1, s 10-11). – Politisk redaktör på SDS.

135 PALM, SIXTEN, *Palm, Sixten,* Sagolikt och sant : åtta årtionden i ett nötskal : minnen, funderingar, nutidshistoria. – Malmö, 1988. – 223 s.

136 PALMÉR, KARL-ERIK "CALLE". *Gottfridsson, Roger,* Lille Calle borde ha varit en av Italiens största. – (Skånebollen. 1988:1, s 27-29. – (Skånska proffs)).

137 PIHL, OVE. *Danielsson, Bengt,* Ljuset tändes i Malmö. – (Förf:s Det är aldrig berättat : Ove Pihl trettio år i reklamvärlden. – Stockholm, 1988. – S 20-21). – Annonsbyrån Svenska telegrambyrån, Malmökontoret, där Ove Pihl var anställd.

138 POPPE, NILS. *Tollin, Sven,* Poppe! : en bok om en clown. – Viken, 1988. – 116 s.

139 ROSTIUS, CHRISTOPHER. *Sjöberg, Sven G.,* Christopher Rostius (1620-1683) – Lunder Professor und Mitbegruender der Deutschen evg. Gemeinde in Malmö. – (Gemeindebrief/Deutsche evangelische Geminde Malmö. 1988:2, s 13-14).

140 SCHMITZ, AUGUST. *Schmitz, August,* August Schmitz' levnad / berättad av honom själv; sammanställd av Arne Schmitz. – Falsterbo, 1986. – 225 s. – Industriman och tysk konsul verksam i Malmö kring sekelskiftet.

141 TILLANDER, ULLA. *Leksell, Hans,* Ulla Tillander, centerpartiet : hon vill värna om trohet och moral. – (Svenska kyrkans tidning. 1988:33, s 12-13).

142 von TROIL, SAMUEL GUSTAF. *Falk, Erland,* När landshövdingen inte fick ta emot "mutor". – (Byahornet. 1988:3, s 23-24).

143 WENNBERG, LENA. *Ranft, Doris,* Lena Wennberg, VD i Sydsvenska Dagbladet AB : "Jag har lärt mig leva i en manlig värld". – (Tidningsnytt. 1988:1, s 6-8).

144 WENNBERG, LENA. *Wennberg, Lena,* TV-producenten och lokalradiochefen som blev tidningsdirektör. – (Publicistklubbens årsbok 1988, s 66-70).

145 WISFELT, MARGIT. Margit Wisfelt – en nutida ikonmålarinna. – (Malmö museers årsbok 1988, s 129-131).

146 ÅBERG, FRANS CHRISTIAN. *Nilsson, Bengt,* Åberg, Frans Christian, Malmö. – (Förf:s Svensk fiolbyggarkonst. – Malmö, 1988. – S 52-54). – Parallelltext på engelska. – Fiolbyggaren F.C. Åberg.

N. Geografi

147 *Agrelin, Ove,* Bortom nästa krök : en gesällvandring för lokalvårdare / text: Ove Agrelin ; teckningar: Lars Viggo Persson ; foto: Claes Westin. – Skurup, 1988. – 202 s. – Kåserande resehandbok. – S 11-49 om bl a Limhamn och Malmö.

148 *Forss, Tommy,* Malmö och sydkusten : "en lusttur söder om landsvägen". – Rättvik, 1987. – Ljudkassett.

149 *Johansson, Anna-Greta,* Malmö – (Skåne / text: Anna-Greta Johansson, Ingrid Hansson ; teckningar: Ingrid Johansson ; utg. av Malmö skolstyrelse. – Malmö, 1988. – S 20-22). – Lärobok för lågstadiets klass 3.

150 *Larsson, Åke Waldemar,* Det försvunna Malmö / Åke Waldemar Larsson och Sven Rosborn. – Lund, 1988. – 143 s.

SÄRSKILDA BYGGNADER

151 BK-HUSET. *Silén, Marianne,* BK-huset: en klassiker med stil. – (Tidningen byggindustrin. 1988:35, s 26-27). – Renovering av BK-huset.

152 RÅDHUSET. *Berggren, Carl-Otto,* Rådhuset restaureras. – (Finform. 1988:5, s 4-5).

153 TEGNÉRSKOLAN. *Romberg, Thomas,* Byggdes upp igen med samma stenar. – (Konstperspektiv. 1988:3, s 26-27). – Restaurering av Tegnérskolan i Limhamn inför SKR:s inflyttning.

154 TESCHSKA PALATSET. *Bager, Elsebeth,* "Delad glädje är dubbel glädje". – (Elbogen. 1988:4, s 196-198). – Ordspråk och tänkespråk målade i taket i Teschska palatset vid Stortorget.

SÄRSKILDA ORTER OCH OMRÅDEN

155 GAMLA KYRKOGÅRDEN. *Schlyter, Herman,* Nya begravningsplatsen som blev Gamla kyrkogården. – (Elbogen. 1988:1, s 46-60). – Förteckning över gravar och biografiska uppgifter om personerna.

156 HOHÖG. *Andersson, Helge,* Hohög – stationssamhälle 1894-1948. – (Elbogen. 1988:1, s 1-45).

157 HOLMGÅNGEN. *Nordström, Tommy,* Holmgången i Malmö. – (Landskab. 1987:4, s 76-78, 80).

158 LIMHAMN. *Larsson, Gerhard,* Förändringar i fiskeläget. – (Limhamnstidningen. 1988). – Artikelserie om Limhamn. Även införd i Malmötidningen 1988.

159 VINTRIE. *Strömberg, Bosse,* Nytt liv i "huset Gud glömde". – (Limhamnstidningen. 1988:mars. – Opag.). – Naffentorpsvägen 99 i Vintrie samt om folkskollärare Hans Lundh, som först bodde där.

160 ÖSTER. *Theander, Martin,* Ur askan stiger nya Öster : spökstaden invaderas. – (Nöjesguiden. 1988:3, s 12-15, 29).

KARTOR

161 *Malmö. Stadsbyggnadskontoret,* Karta över Malmö – upprättad ... i januari 1988: skala 1:10 000. – Malmö, 1988. – 1 karta i 4 sektioner : färg : 156x170 cm på ark 87x92 cm eller mindre. – Även utgiven utan färgtryck. – Med kvartersnamn och gatunummer.

Tillägg och ändringar till Namnregister till Karta över Malmö (tr. 1980). – Malmö, 1988. – 20 s.

162 *Sveriges geologiska undersökning,* Jordartskartan : skala 1:50 000.

2 C Malmö NO / revidering ... har utförts åren 1978-1984 under ledning av Bertil Ringberg. – Uppsala, 1987. – 1 karta : 50x50 cm. – (SGU. Ser. Ae ; 85).

Beskrivning. – 1987. – 147 s. – Med sammanfattning på engelska.

163 *Sveriges geologiska undersökning,* Provisoriska översiktliga berggrundskartan : skala 1:250 000.

(1). Malmö / den geologiska karteringen har utförts åren 1983-1985 under ledning av Hugo Wikman (urberget) och Jan Bergström (fanerozoikum). – Uppsala, 1986. – 1 karta : 68x40 cm. – (SGU. Ser. Ba ; 40).

Beskrivning. – 1987. – 42 s.

O. Samhället

164 *Haste, Hans,* Det första seklet. – Del 1. – Stockholm, 1988. – 431 s. – Socialdemokratins historia 1881-1932, däribland många glimtar från dess historia med anknytning till Malmö.

165 *Johansson, Jörgen,* Skånepartiet – politiskt pajaseri eller seriös systemkritik? – (Tvärdrag. 1988:4, s 14-15).

166 *Malmö* socialdemokratiska tjänstemannaförening 1938-1988 / utg. av Malmö socialdemokratiska tjänstemannaförening. – Malmö, 1988. – 16 s.

167 *Områdesfakta* för Malmö 1988 / utg. av Malmö stad, Statistikbyrån. – Malmö, 1988. – 261 s.

168 *Peterson, Tomas,* Skånepartiet : om folkligt missnöje i Malmö / av Tomas Peterson, Mikael Stigendal och Björn Fryklund. – Lund, 1988. – 289 s.

FÖRVALTNING OCH STADSPLANERING

169 *Andersson, Bernt,* Malmö – kritik och försvar av ett nyliberalt experiment / av Bernt Andersson, Göran Bäcklund och Irka Cederberg. – (SKTF-tidningen. 1988:13, s 14-23). – Privatisering av barnomsorg, hemtjänst och fritidsverksamhet led i borgerlig kommunalpolitik.

170 *Andersson, Helge,* Så har Malmö utvidgat sitt område: ett bidrag till inkorporeringshistorien. – (Elbogen. 1988:4, s 155-195). – Fr o m Västra Skrävlinge kommun 1911 t o m Bunkeflo kommun 1971.

171 *Brunnberg, Klas,* Malmö hamn. – (Arkitektur, 1988:1, s 20-24). – Planerad förnyelse av hamnområdet.

172 *Det* går bra för Malmö : en välfärdsstudie / utg. av Moderaterna i Malmö. – Malmö, 1988. – (2), 26 bl.

173 Den *ekonomiska* förvaltningen i kommuner och landsting : remissvaren på kommunallagsgruppens betänkande (Ds C 1987:5) : en sammanställning från civildepartementets rättssekretariat. – Stockholm, 1988. – 43 s. – (Ds 1988:10) – Malmö kommun var en av remissinstanserna.

174 *Holmqvist, Margaretha,* Systemskifte i Malmö. – (Beklädnadsfolket. 1988:7, s 4-7). – Synpunkter på den borgerliga kommunalpolitiken.

175 *Ericson, Anders,* Malmö undersöker vad kommunen äger. – (Kommunaktuellt. 1988:10, s 17). – Försäljning av kommunens mark och fastigheter.

176 *Jigin, Gösta,* Vi önskar ett breddat ägande i kommunalt bolag. – (Kommunaktuellt. 1988:14, s 41). – Bolagisering av Malmö energiverk.
177 *Karlsson, Hasse,* Det är dags att summera. – (Proletären. 1988:48, s 13-17). – Den borgerliga politiken i Malmö under 3 år och den socialdemokratiska.
178 *Kommunallag :* arbetsordning för Malmö kommunfullmäktige antagen av kommunfullmäktige den 24 mars 1988. – Malmö, 1988. – 38, (2), 9 s. – Särtryck av Malmö kommunfullmäktiges handlingar, bihang nr 49.
179 *Kristensson, Kurth,* Malmö kommun: himmel eller helvete? – (SAF-tidningen. 1988:20, s 12-13) – Privatisering av kommunal verksamhet.
180 *Lange, Peter,* Råd för kommuner i stagnationens tid. – (SSR-tidningen. 1988:17, s 6-10) – Betydelsen av KEFU:s (Rådet för kommunalekonomisk forskning och utveckling) forskningsprojekt för den kommunala ekonomin i Malmö. Stiftelsen "Forskning i Malmö" ska ge kommunen effektivare styrning och samordning på forsknings- och utvecklingsområdet.
181 *Malmö* stad på offensiven! / utg. av Malmö kommun. – Malmö, 1988. – 51 s.
182 *Ollén, Joakim,* Mandat för förnyelse – slaget om verkligheten. – (Svensk tidskrift. 1988:3, s 145-150). – Moderat kommunalpolitik i Malmö.
183 *Persson, Bertil,* Det går bra för Malmö! – (Motpol. 1988:2, s 29-31. – (Exemplet Malmö)).
184 *Reepalu, Ilmar,* Malmö – den moderata provballongen: en analys av den nyliberala strategin. – (Motpol. 1988:1, s 20-27. – (Exemplet Malmö)). – Privatiseringen av den offentliga sektorn.
185 *Romberg, Thomas,* Malmö hamn. – (Kulturminnesvård. 1988:6, s 30-31).
186 *Rütting, Anna,* Tre år i Mal(m)ö : så ser Malmö ut efter tre år av moderat styre. – (Arbetartidningen Ny Dag. 1988:37, s 6-7).
187 *Schmidt, Olle,* Djärva grepp i Malmö. – (Liberal debatt. 1988:3/4, s 27-28). – Borgerlig kommunalpolitik.
188 *Schütt, Jan-Erik,* Malmö drar österut. – (Blänk & stänk. 1988:3, s 16-17). – Om planering av Husie.
189 *Waldhör, Ivo,* Betrakta varje byggnad som ett möjligt experiment. – (AT. Arkitekttidningen. 1988:5, s 14-15). – Om samförstånd mellan medborgare, planerare och beslutsfattare.

TRIANGELNPROJEKTET

190 *Landelius, Sven,* Triangelnprojektet – ett omdiskuterat Malmö-projekt / av Sven Landelius och Kenneth Magnusson. – (V-byggaren. 1988:2, s 41-44). – Sheraton Hotel.
191 *Redlund, Margareta,* Stadsförnyelseprojekt i rekordformat : Triangeln i Malmö. – (Tidningen byggindustrin. 1988:20, s 11-14).

RÄTTSVÄSEN

192 *Andersson, Britta,* Polisen och allmänheten : en intervjuundersökning i Malmö 1986. – Lund, 1986. – (6), 92 s. – (Research reports / Lunds universitet, Sociologiska institutionen).
193 *Holmbeck, Marianne,* Eldsjäl bakom första brottsofferjouren. – (Jusek. 1988:10, s 13). – Intervju med Björn Lagerbäck, som var med redan vid starten 1980. Nu finns 5 sådana jourer i hela landet.
194 *Larsson, Peter,* Polismuseet, Davidhallstorg : blod, våld och bestialiska mord under 100 år. – (Limhamnstidningen. 1988:mars, opag.).
195 *Modéer, Kjell Å.,* "Den prostituerade slinkan Justitia" : om Axel Danielssons kamp mot överklassens domstolar. – (Elbogen. 1988:3, s 97-106).

SOCIALA FRÅGOR

196 *Bosund, Marie,* Malmökassan: vi föreslår omplacering som rehabiliteringsmetod. – (Socialförsäkring. 1988:11, s 20-22). – Dålig arbetsmiljö ofta orsak till långtidssjukskrivning visar undersökning i Malmö.
197 *Danielsson, Stefan,* Hotell Paradis, Malmö : här slutar flykten i ändlös väntan. – (Malmömagasinet. 1988:2, s 4). – Celsiusgården som centrum för Malmös flyktingmottagning.
198 *Franzén, Anders,* Dahlgrenska stiftelsen : en etnologisk studie av enskild välgörenhet. – (Elbogen. 1988:3, s 107-120). – Privat bostadsstiftelse.
199 *Franzén, Anders,* Storstadens stiftelser, – Malmö, 1988. – 41 s.
200 *Hedman, Lena,* Malmö efter valet : vad händer med fritiden? – (Fritid i Sverige. 1988:8, s 30-31). – Håkan Fäldt (m) och Leif Jakobsson (s) om fritidspolitiken.
201 *Jacobsen, Grethe,* Kvindelige indvandrere i Malmø i første halvdel af 1500-tallet. – (Festskrift til Thelma Jexlev : fromhed og verdslighed i middelalder og renaissance. – Odense, 1985. – S 86-94).
202 *Lillesaar, Wiiu,* Om asylsökandes boendesituation i Malmö. – (Förf:s Flyktingbarn och deras familjer. – Norrköping, 1987. – S 24-26).
203 *Macias Svensson, Gloria,* Flyktingslussen Celsiusgården. – (Förf:s Ensamma flyktingbarn i Sverige : våren 1988. – Stockholm, 1988. – S 32-33).
204 *Macias Svensson, Gloria,* Socialbyrån i Malmö. – (Förf:s Ensamma flyktingbarn i Sverige : våren 1988. – Stockholm, 1988. – S 35-37). – Socialbyråns kontakter med ensamma flyktingbarn.

205 *Nilsson, Christer,* På kryss i Parken. – (Scen & salong. 1988:7, s 12-13). – Folkets park.
206 *Steen, Bertil,* Kvinnors ålderspensionering : höga förväntningar infrias med råge. – (Social forskning. 1988:1, s 6-7). – Flerårigt projekt i Malmö : "Kvinnors ålderspensionering".
207 *Svenning, Marianne,* Barn, massmedia och samhälle. – Lund, 1988. – 208 s. – Undersökning av barns konsumtion och påverkan av TV, video och andra massmedia i ett höghus- och ett villaområde i Malmö.

Arbete och arbetsmarknad:
208 *Andersson, Mary,* Att slå huvudet i betongen. – (Byggnadsarbetaren. 1988:23, s 10-11). – Byggnadsarbetare i Malmö utsätts för risker i samband med renoveringar av hus med asbestmaterial p g a bristande skyddsutrustning.
209 *Arbete* som bistånd – metoder i samverkan (Malmö). – (Samverkan mellan socialtjänst och arbetsförmedling : en beskrivning och ett underlag för utveckling. – Stockholm, 1988. – S 74-81. – (Ds 1988:14)). – Bl a om samarbete socialtjänst-arbetsförmedling i Rosengård.
210 *Björnqvist, Sture,* Yrkeskompetensrelaterade tillägg till grafiker på Sydsvenskan. – (Grafia. 1988:2, s 2-4, 6-7).
211 *Boklund, Hans-Göran,* Trädgårdsstrejken i Malmö : den sista stora striden för föreningsrätten. – (Lantarbetaren. 1988:9, s 14-15). – Trädgårdsarbetarna i Malmö strejkade 1935-36 (1 år) för rätten att organisera sig och för att undgå att få sina löner sänkta med 15%.
212 *Danielsson, Stefan,* Ingen hurrar när Kurt klättrar. – (Arbetsmiljö. 1988:11, s 2-3). – Kurt Jansbys arbetsplats är i kranen vid hotell Sheratons skyskrapsbygge.
213 *Dymling, John-Fredrik,* Hur bör en genomtänkt lönehierarki se ut? – (Landstingsvärlden. 1988:16, s 24-25). – Med exempel från MAS.
214 *Gradowski, John,* SSR i Malmö: arbetsgivaren saknar ett lönepolitiskt tänkande. – (SSR-tidningen. 1988:24, s 3-4). – Intervju med Inger Wilhelmsson om kommunens lönepolitik för socialsekreterare.
215 *Holmgren, Anna,* Städerskorna som går med vinst. – (LO-tidningen. 1988:42, s 9-11). – Överskottsdelning nytt lönesystem vid länsarbetsnämnden.
216 *Ingvarson, Anders,* Sjuka hus : 80-talets stora arbetsmiljöproblem. – (Kommunalarbetaren. 1988:9, s 28-30). – Förskolan Slånbäret.
217 *Janstad, Hans,* I motvind och medvind : facket i förändringens tid : en bok om LO-sektionen i Malmö / av: Hans Janstad, Göran Jönsson, Verner Antonsson. – Malmö, 1988. – 165 s.
218 *Lange, Peter,* Beredskapsjobb i Malmö : samling under ett tak i nytt centrum. – (Kommunalarbetaren. 1988:8, s 28-30). – Jobbcentrum, ett alternativ till arbetslöshet och socialbidrag.
219 *Lange, Peter,* Glad rapport från en golvmopp. – (Ledarskap/Ekonomen. 1988:11, s 59-60). – 40 städerskor på länsarbetsnämnden har själva ansvar för sin budget.
220 *Lindkvist, Harald,* Gamla Kockum är borta : Kent och Emil har blivit byggnadsarbetare. – (Byggnadsarbetaren. 1988:12/14, s 24-25). – Om livet för 2 av varvsarbetarna efter nerläggningen av Kockums.
221 *Medberg, Ronny,* Decentraliseringen är bra säger personalen i Malmö och Helsingborg. – (Kriminalvården. 1988:1, s 3-5). – Verksamheten vid Malmöfängelset.
222 *Paus, Kjeld,* Rent bygge – ett projekt för bättre arbetsmiljö. – (Tidningen byggindustrin. 1988:4, s 25-26). – Projekt vid BPAs ombyggnad i kv Väbeln.
223 *Schoug, Gösta,* Tandläkarkrisen är här! – (Landstingsvärlden. 1988:5, s 8-11). – Nerläggningen av tandläkarhögskolan får effekt nu när sista kullen, sedan beslutet, går ut.
224 *Sundberg, Anders,* Totalservice – satsningen för framtidens städbolag. – (Fastighetsfolket. 1988:6/7, s 4-5). – Catering, tvätt, vakthållning m m sköts av städbolag i Malmö.

Bostadsfrågan:
225 *Alternativa* boendeformer (befintliga och planerade) för äldre och handikappade samt omstrukturering av servicehus i Malmö / utg. av Socialförvaltningen. – Malmö, 1988. – 17 s.
226 *Andersson, Stig,* Successiv förnyelse av Gullviksborg i Malmö / av Stig Andersson och Bertil Johansson. – (Plan. 1988:3), s 148-156). – Ombyggnad och effektivare förvaltning vid sanering av MKB:s bostadsområde.
227 *Björck, Ingela,* De planerar själva sina lägenheter från grunden : bostaden inte vilken vara som helst. – (Ny teknik. 1988:10, s 36-37). – Ett fullskaleexperiment i boendeinflytande: flerfamiljshus på Monbijougatan.
228 *Bostaden* Malmö : en utställning om boendet under 1900-talet : Kungsparken 18 juni-28 augusti -88 : jubileumsutställning Bostadsförmedlingen i Malmö 1913-1988 / utg. av Fastighetskontoret. – Malmö, 1988. – 52 s.
229 *Hårde, Ulla,* Malmös första höghus : unik boendekvalitet. – (Privata affärer. 1988: febr., s 36-41). – Ribershus. Även artiklar om Malmgården och Friluftsstaden samt Eric Sigfrid Persson.

230 *Ingvarsson, Anders,* Gemenskap i anonymt område. – (Bofast. 1988:5, s 10-11). – Hyresgästernas eget kooperativ Törnrosen i Rosengård.
231 *Møller, Helge,* Her gør de noget ved det. – (Boligen. 1988:9, s 8-9). – Om MKB:s 1-åriga försök "Grannsämjan", som tar emot och åtgärdar klagomål på störande grannar.
232 *Ringsted* – bostadsrättsförening i förvandling / redaktör: Sven-Ove Christensson. – Malmö, 1988. – 23 s.
233 *Sundh, Olle,* Lyckade försök i Malmö och Klippan med "fördjupad kommunal rådgivningsservice om bostadsförbättring (inklusive energihushållning)". – (Stadsbyggnad. 1988:3/4, s 51-52).

Socialvård:
234 *Cederberg, Irka,* Marknadsekonomin styr i söder : i Malmö har moderaterna börjat privatisera barnomsorgen : vad har de åstadkommit efter tre års styre? – (Pockettidningen R. 1988:2/3, s 74-85).
235 *Gradowski, John,* Kristet daghem : satsar på Gud och förskollärare. – (Förskolan. 1988:10, s 10-13). – Daghemmet Äpplet.
236 *Gradowski, John,* "Skratten och ropen hörs över nejden ...!" – (PRO-pensionären. 1988:8, s 10-11). – Malmö kommun använder Barnens by i Hästveda som "semesterort" för pensionärer inom hemtjänsten.
237 *Hagelin, Kennet,* Basenheten i Rosengård : en primärvårdsmodell för socialtjänsten / Kennet Hagelin, Claes Levin. – Lund, 1988. – 144 s.
238 *Hallengren, Lennart,* Eva Gansten, ensamstående: "Ingen ska behöva leva på socialbidrag". – (Kommunalarbetaren. 1988:20, s 4-6). – Intervju med Tapio Salonen om en undersökning om sambandet socialbidrag/arbetslöshet i Malmö.
239 *Hessle, Sven,* Familjer i sönderfall : en rapport från samhällsvården. – Stockholm, 1988. – 291 s. – Delrapport i projektet "Barn i kris". Författaren, fil dr och docent i socialt arbete, har i 2 år följt de familjer där Malmö socialförvaltning omhändertog barn och placerade dem i fosterhem.
240 *Josefsson, Christina,* En glimt av 90-talets sociala arbete? – (Socionomen. 1988:9, s 4-9). – Intervju med Ingegerd Lööv och Lilian Andersson på Information- och rådgivningssektionen om anonymitet och ickeregistrering inom socialtjänsten i Malmö.
241 *Lefwert, Karl-Erik,* Nytt socialt projekt startar i Malmö : Högvakten. – (Stridsropet. 1988:48, s 10-11). – Center för alkoholskadade män öppnas av Frälsningsarmén i samarbete med Malmö kommun.
242 *Lindstrand, Gisela,* "Det går runt, men vi vänder på slantarna!" : orättvisorna i Sverige. – (Aktuellt i politiken. 1988:9, s 22-23). – Om en familj i Rosengård.
243 *Molin, Staffan,* Unga i city : vi talar gängen till rätta! – (Vår bostad. 1988:3, s 10-12). – Uppsökande verksamhet bland ungdomar, "Ungdom i city".
244 *Nenzell, Anne-Marie,* Nya utvecklingscentra för handikappteknologi: Ideon – Malmö – samverkan i en kunskapsmiljö, Handitek – Borlänge – komplement i teknikutvecklingen / av Anne-Marie Nenzell och Ingrid Wikholm. – (Information om rehabilitering. 1988:3, s 6-8). – Intervju med Ulf Andersson, forskningschef vid Ideon och Birger Roos, professor vid Centrum för rehabiliteringsteknik vid Lunds universitet.
245 *Nilsson, Göran,* Melodigången vill tillbaka till den kommunala barnomsorgen : de förlorade all stimulans och hjälp. – (Förskolan. 1988:4, s 27-29). – Föräldrakooperativt daghem.
246 *Salonen, Tapio,* Malmö – i kulmen av fattigdomscykeln, – Lund, 1988. – 141 s. – (Meddelanden från Socialhögskolan ; 1988:4) – Om det ökade behovet av socialbidrag i Malmö. – Kommenterande artikel av Lennart Hallengren i Kommunaktuellt. 1988:33, s 18.
247 *Stadsstudier* i tre stadsdelar i Malmö : ett samarbetsprojekt mellan Fritid Malmö & Malmö skolor med stöd från Malmö stadsbibliotek, Malmö museum och Lunds universitet. – Malmö, 1986. – 13 bl. – Rörsjöstaden, Kirseberg, Möllevången.
Lägesrapport sommaren 1988. – 1988. – 16 bl.
248 *Tidman, Bo,* Malmö först i landet : hjälper sociala narkomaner. – (Slå tillbaka. 1988:4, s 18-19). – Socialförvaltningens rådgivningsbyrås projekt Futura.

P. Teknik, industri, kommunikationer
249 *Brandsjö, Kaare,* Händelser i krigets slutskede 1944-1945. – (Förf:s I brandmannaminne. – Hudiksvall, 1988, s 55-59). – Författaren var anställd som brandkapten vid Malmö brandkår. Berättar bl a om nödlandningar på Bulltofta flygfält och omhändertagande av koncentrationslägerfångar, som kom med rödakorsbåtarna till Malmö.
250 *CAD* på stora och små datorer / Klas Nydahl ... – (Blänk & stänk. 1988:4, s 10-11). – Malmö kommun har ett fungerande samspel mellan användandet av stordatorer för karthantering och mikrodatorer för CAD-projektering av byggande.
251 *Gistorp, Anders,* Liten men naggande god : om Compact Disc på folkbibliotek. – Borås, 1988. – 19 bl. – (Specialarbete / Högskolan i Borås ; 1988:43). – Undersökning om hantering och erfarenheter av CD på biblioteken i Malmö, Lyngby och Tårnby.
252 *Johansson, Olle,* Naturgas som fordonsbränsle testas i Malmö. – (Servisen. 1988:3, s 10-11).

253 *Larsson, Peter,* Limhamnsindustrier i blomstringens dagar. – (Malmötidningen. 1988:maj, opag.). – Historik med utgångspunkt från en visa om industrierna i Limhamn 1908.

254 *Min* bild för livet / Cancerfonden. – 2. uppl. – Stockholm, 1988. – Malmö-fotografer och/eller motiv bl a på s 63, 81, 120-121, 142, 177, 234-235.

255 *Schelin, Thure,* Kvarteret Gasverket. – Malmö, 1988. – 16 s. – Ersätter referens nr 277 i Malmölitteratur 1987.

256 *Tredje* generationens datastystem i Malmöcentralen. – (Från fjäderpenna till mikrochip : den tekniska utvecklingen i sparbankerna : 25 år Spadab. – Stockholm, 1987. – S 97-102. – (Sparbankshistorisk skriftserie)). – Spadabs femte och då modernaste dataanläggning invigdes i Malmö 1967.

257 *Åtgärder* inom ramen för regeringens s k Malmöpaket. – (Länsrapport / Länsstyrelsen i Malmöhus län; 1987. – S 58-62). – Malmöpaketet = åtgärdspaket med anledning av avvecklingen av den civila fartygsproduktionen vid Kockums varv.

BYGGNADSTEKNIK OCH KOMMUNALTEKNIK

258 *Andersson, Sven,* Kartläggning av "sjuka hus" inom kommunala byggnader i Malmö. – (Stadsbyggnad. 1988:6, s 48-50).

259 *Askeberg, Ingrid,* Slånbäret – en sjuk historia. – (Tidningen byggindustrin. 1988:18, s 26-29). – Daghemmet Slånbärets i Ulricedal hus gav allergibesvär. Sanerat.

260 *Carlson, Per-Olof,* Praktiska erfarenheter av överglasade rum : en översiktlig uppföljning av 26 projekt i drift / Per-Olof Carlson, Erik Lindquist. – Stockholm, 1988. – 115 s. – (Rapport / Byggforskningsrådet ; 1988:36). – S 92-93: Malmö börshus.

261 *Fredholm, Kerstin,* Offentliga byggnader i Malmö. – (Förf:s Sjuk av huset : om överkänslighet och allergi. – Stockholm, 1988. – S 20-24).

262 *Grimsberg, Börje,* Picéhus i Malmö. – (Finform. 1988:6, s 22-23). – Fastigheten Turkosen 2, byggd på 1920-talet.

263 *Hindersson, Per,* Peab fick kommandot över Kranenområdets utveckling. – (Tidningen byggindustrin. 1988:1, s 14-16).

264 *Holmbeck, Marianne,* Huset som kan växa. – (Fastighetstidningen. 1988:5, s 23-24). – 3-våningshus, som byggs i Lindeborg (experimentbebyggelse).

265 *Ingvarsson, Anders,* Dålig ventilation ger sjuka hus. – (Fastighetstidningen. 1988:2, s 26-27). – Malmö fastighetskontors undersökning 1987 av 1.740 byggnader.

266 *Pedersen, Vidar,* Malmö ska öppnas mot havet. – (Bofast. 1988:19, s 21). – Planering av hamnområdet.

267 *Silén, Marianne,* Caroli city i Malmö: slitna bostadshus blev toppklasshotell. – (Tidningen byggindustrin. 1988:24, s 20-23). – SAS Royal Hotel där bl a Thottska huset från 1500-talet ingår (restaurang).

268 *Åström, Kjell,* Malmö. – (Förf:s Stadens rum : torget – gestalt, upplevelse, användning. – Stockholm, 1988. – S 51-81. – (Rapport /Byggforskningsrådet ; 1988:59). – Stortorget, Lilla Torg, Gustav Adolfs torg, Drottningtorget, Möllevångstorget, Södra Fiskartorget, Davidhallstorg, S:t Knuts torg.

Öresundsbroprojektet:

269 *Blomgren, Christer,* 130 förslag – men blir det någon bro? – (SACO/SR-tidningen. 1988:2, s 32-33). – Länsstyrelsen i Malmö har i uppdrag att behandla remissvaren på Öresundsdelegationens utredning om en fast förbindelse mellan Danmark och Sverige.

270 *Johansson, Börje,* En bro att flyga på för Malmöregionen. – Umeå, 1988. – 34 bl. – Utredning om hur en Öresundsbro påverkar utvecklingen av näringslivet i Malmö med grannkommuner.

271 *Remissynpunkter* på betänkandena Fasta Öresundsförbindelser (SOU 1987:41) och Miljökonsekvenser av fasta Öresundförbindelser (SOU 1987:42) : en sammanställning / utarbetad inom Kommunikationsdepartemenetet. – Stockholm, 1988. – 83 s. – (Ds 1988:39).

272 *Tilläggsdirektiv* till 1984 års svenska Öresundsdelegation (K 1984:02). – Stockholm, 1988. – 4 s. – (Kommitédirektiv. 1988:24).

KOMMUNIKATIONER

273 *Andersson, Per Gunnar,* Datorn i buss 119 kan bli standard i framtiden. – (ML-nytt. 1988:3, s 6-8). – Bussdator, utvecklad vid Lunds tekniska högskola, testas i ML:s demonstrationsbuss.

274 *Ekström, Gert,* Från larmklocka till blåljus : ambulanser, brandbilar, polisbilar och bärgare genom åren. – Hudiksvall, 1986. – 149 s. – Många illustrationer av räddningsfordon i Malmö, en del med karosser och inredning från Malmöfirmorna A. Lenander, Heinels samt C.O. Lindahl.

275 *Eriksson, Anna,* Malmö sämst av storstäderna : politisk ovilja att ingripa mot dålig trafikmiljö : det oundvikliga vägvalet. – (Kommunaktuellt. 1988:27, s 20-21).

276 *Forssman, Sven,* Malmös 261 broar. – (Blänk & stänk. 1988:1, s 12-13).

277 *af Klinteberg, Fredrik,* Låsbara cykelställ – erfarenheter av försök i Malmö. – (Stadsbyggnad. 1988:1, s 43-45).
278 *Lundblad, Göran,* Total omläggning av ML-trafiken hösten 1989. – (ML-nytt. 1988:1, s 4-6).
279 *Trafikförsörjningsplan* för Malmö. – Malmö, 1985. – 144 s.
280 *Wahlström, Marie,* Dator gör livet lättare för bussresenären. – (Ny teknik. 1988:35, 24-25). – Dator med automatiskt system för passagerarinformation provkörs i Malmö.
281 *Översyn* av storstadsområdenas trafik- och miljöfrågor. – Stockholm, 1988. – 6 s. – (Kommitédirektiv ; 1988:20). – Stockholm, Göteborg, Malmö.

Järnvägar, spårvägar:
282 *Andersson, Helge,* Malmö-Genarp-Ystads järnväg : ett ofullbordat projekt. – (Elbogen. 1988:2, s 87-94).
283 *Clarberg, Anders,* Spårvagnar i Malmö / Anders Clarberg, Håkan Orwén. – Malmö, 1987. – 22 s. – En undersökning av kollektivtrafiken i Malmö och förslag till förbättringar av denna.
284 *Olsson, Håkan,* Sillabanan – 100-åring som en gång var Sveriges lönsammaste "jernväg". – (Malmötidningen. 1988: juni, opag.).
285 *Prahl, Egon,* År 1908 : en resa på Malmö-Simrishamnsjärnvägen. – (Byahornet. 1988:3, s 10-20).
286 *Åstedt, Björn,* Malmö-Genarps järnväg 1894-1948. – Malmö, 1988. – 135 s.

Sjöfart:
287 *Busk, Susanne,* Dragør-Limhamn liniens historie. – (Limhamniana 1988. – S 43-46).
288 *Möller, Lotte,* Øresund : en färjestark trafikhistoria. – (Vi. 1988:43, s 21-25).
289 *Pilgrimen,* ett snart 100-årigt segelfartyg – åter i Malmö hamn. – (Malmötidningen. 1988:juni, opag.).

Q. Ekonomi och näringsväsen
290 *Centrum* för produktutveckling och produktionsteknik, (CPP). – (Länsrapport /Länsstyrelsen i Malmöhus län; 1987. – S 42-43). – Stiftelse bestående av länsstyrelsen, Kockums Marine AB, Utvecklings AB Kranen, AMU Malmöhus län och Utvecklingsfonden i samarbete med Lund universitet. Bildad 1987. Skall under en försöksperiod på tre år utveckla regionens industri och främja den industriella sysselsättning m m i länet.
291 *Elgeskog, Valter,* Ardennerhingstar med anor från Malmö och lantbruksmötet 1937. – (Hästen. 1988:10, s 28-31).
292 *Ericson, Anders,* Unik traineeutbildning av ekonomer i Malmö: vi ska ha de två bästa ekonomerna i varje årskull. – (Kommunaktuellt. 1988:40, s 12). – Rekrytering av ekonomer till kommunerna.
293 *Ingvar, Cilla,* Näringsrika Skåne. – Stockholm, 1988. – 128 s. – Bl a om olika Malmöföretag.
294 *Johansson, Birgitta,* Avfall blir matjord på försök i Malmö. – (Kommunaktuellt. 1988:40, s 22). – Villaägare komposterar i stället för att skicka trädgårdsavfall med sopbilen.
295 *Larsson, Peter,* Limhamnsfisket och skeppsvarvet. – (Malmötidningen, 1988:maj, opag.). – Historik över Limhamns skeppsvarv, som startade 1916.
296 *Limhamns* fiskareförening Öresund 100 år. – (Limhamniana 1988. – S 85-90).
297 *Linder, Lars,* Shejk för en natt. – (Form. 1988:7, s 24-28). – Hotellrumsinredning på SAS Royal Hotel.
298 *Nordlöf, Torbjörn,* Tema Malmö-regionen / av Torbjörn Nordlöf och Staffan Åkerlund. – (SAF-tidningen. 1988:27, s 15-22). – Industri och näringsliv.
299 *Olander, Lars-Olof,* Näringsliv i Skåne : tillstånd, hot och möjligheter / av Lars-Olof Olander och Gunnar Törnqvist. – Malmö, 1987. – 37 s. – (Rapport från Utbildningsgruppen i Malmöhus län ; 8). – Översiktlig bild av näringslivet i bl a Malmö.

Parker:
300 *Andersson, Ole,* Malmöborna tycker parken är bäst. – (Fritid i Sverige. 1988:2, s 36-37). – Stadsträdgårdmästare Gunnar Ericssons okonventionella parkidéer.
301 *Ericson, Gunilla,* Träden : kulturhistoria i kläm. – (Kommunaktuellt. 1988:11, s 22-23). – Tre artiklar om Malmö: "Almsjukan Malmös gissel", "Sponsring ger Malmö nya träd", "Bellman kysste trädets rot".
302 *Isling, Maria,* 90-talets park. – (Blänk & stänk. 1988:2, s 3). – Presentation av nordisk arkitekttävling "Trädgårdskonsten i 90-talets park" arrangerad av Malmö stad för området runt Malmöhus slott.

SÄRSKILDA FÖRETAG
303 ARMERAD BETONG AB. *Liljegren, Göran,* Armerad Betong AB 1972-1976. – (Förf:s Interdependens och dynamik i långsiktiga kundrelationer : industriell försäljning i ett nätverksperspektiv. – Stockholm, 1988. – S 132-134. – Akad. avh., Handelshögskolan i Stockholm).
304 KOCKUMS AB. *Jönsson, N.-Göran,* Vilka fartyg byggdes vid Kockums för 50 år sedan? – (Svensk Sjöfartstidning. 1988:8, s 74-75). – Namn och beskrivningar på fartygen.

305 KOCKUMS AB. *Persson, Ingrid.* Vi byggde förbannat bra båtar : 25 Kockumiter berättar om livet på och utanför varvet, om nedläggningen av Europas modernaste varv och vad det betydde för dem att arbetsplatsen försvann / text: Ingrid Persson ; foto: Ingrid Nilsson, Lennart Romberg. – Södertälje, 1988. – 84 s.

306 KOCKUMS AB. *Sehlin, Börje.* Kockumsrapporten : en rapport om avvecklingen av den civila fartygsproduktionen vid Kockums AB 1986-1988 / text: Börje Sehlin. – Malmö, 1988. – 127 s.

307 KOCKUMS MARINE AB. *Magnusson, Erik.* Ubåtsfeber på Kockums : det forna storvarvet slåss om ubåtskontrakt över hela världen. – (Tempus. 1988:3, Sverige s 2).

308 KOCKUMS MARINE AB. *Pålsson, Paul.* Kockums väg till Royal Australian Navy. – (Under svensk flagg. 1988:2, s 12-13).

309 MALMÖ ENERGI AB. *Jartorp, Sven.* På rekordtid från energiverk till aktiebolag – behov av förnyelse. – (Nya Folksam. 1988:7, s 4).

310 MALMÖ YLLEFABRIK AB. *Boklund, Hans-Göran.* Doffeln brinner! : storbranden 1888 gav Malmö yrkesbrandkår. – (Malmömagasinet. 1988:1, s 10).

311 MARGARIN AKTIEBOLAGET ZENITH. *Bondeson, Gustaf.* Zenit vid Sallerupsvägen. – (Förf:s Aritmos : om företagaranda i en föränderlig tid. – Helsingborg, 1988. – S 94-115). A/S Christiania Smörfabrik i Norge tar initiativ till startande av fabriken i Malmö 1898.

312 REDERI AB EGON. *Wällstedt, Jan.* Rederi AB Egon – Limhamn och Malmö 1917-1956. – (Limhamniana 1988. – S 75-83).

313 REKLAMTEKNIK AB. Reklamteknik i Malmö blev tredubbla världsmästare i screentryckarnas VM-tävling. – (Grafiskt forum. 1988:11, s 17-18). – 1988 års VM i Houston, Texas.

314 SAAB-SCANIA AB. *Gillberg, Björn O.,* Hur skall det gå på Kockums? – (Miljö och framtid. 1988:2, s 6-7).

315 AB SAMFOD. *Larsson, Bengt G.,* Maten är fortfarande halva födan. – (Elektrikern. 1988:6, s 20). – AB Samfod har en av Europas största och modernaste styckningsanläggningar för griskött i Fosie.

316 SKANSKA. *Wickström, Ingemar.* "Det lilla cementgjuteriet" – om 100-årsjubilerande Skanskas tillkomst. – (Elbogen. 1988:3, s 121-132).

317 STADSHYPOTEK SKÅNE. *Calissendorff, Anna.* Full fart framåt för Stadshypotek Skåne. – (Bankvärlden. 1988:1, s 7-8).

R. Idrott

318 *Fotbollklubbarnas* fotbollsbok 1988 / utg. av Fotbollklubbarnas samorganisation. – Malmö, 1988. – 77 s.

319 *Gottfridsson, Roger.* EC-kvartsfinal var toppen och början till slutet. – (Allsvenskan genom tiderna. – Stockholm, 1988, s 206-211). – IFK Malmö.

320 *Gottfridsson, Roger.* Kulladal satsade 200.000 och gjorde fallfärdigt ruckel till drömklubbvilla. – (Skånebollen 1988:2, s 20-22). – Kulladals FF firar 50-årsjubileum 1988.

321 *Hedman, Lena.* Malmös äventyrsbad: populärt men svårt att komma in och ut. – (Fritid i Sverige. 1988:8, s 15-16). – Aqvakul.

322 *Lindvall, Sven.* Årsbarn : kavalkad över 80 år, 1908-1988. – D. 1-2. – Malmö, 1988. – 352 + 404 s. – Om Malmö bl a i kapitlen om bollsporter samt "Kanot", "Motorcykelsport" och "Simning".

323 *Palmér, Calle.* MFF – Mest Framgångsrika Fotbollsföreningen. – (Allsvenskan genom tiderna. – Stockholm, 1988. – S 50-61).

324 *1938-1988* : jubileumsskrift utgiven med anledning av Folkdansens vänners, Malmö, verksamhet under 50 år. – Malmö, 1988. – 88 s.

S. Krigsväsen

325 *Från* nagelapor och kölsträckning till CAD och sektionsbygge : en bok om ubåtar från Kockums. – Malmö, cop. 1988. – 47 s.

326 *Grill, Claes.* Statistiskt sammandrag af svenska indelningsverket : faksimilutgåva med register / C. Grill ; utgiven av Landsarkivet i Göteborg och Sveriges släktforskarförbund. – 1-2. – Ny uppl. – Göteborg, 1988. – Regementen i Malmö bl a.

327 *Hansson, Lennart.* Samspel 88 i Malmö blev en stor publiksuccé. – (Polistidningen. 1988:7, s 237-238). – Katastrofövning på Skånemässan 1988.

328 *Johnsson, Björn.* Hemvärnsknektar med hillebarder. – (Hemvärnet. 1988:4, s 29). – Malmöhusgardet, militärhistorisk förening vid muséet.

329 *Palmqvist, Ove.* Minnen Från A10 M i Malmö. – (Lv-fyringen. 1988:4, s 20-21). – Bl a om när stadsbibliotekets nuvarande byggnad var militär förläggning i början på 1940-talet.

U. Naturvetenskap

330 *Berggren Bärring, Ann-Margreth.* Vitalitetsbedömning av stadsträd med hjälp av fjärranalys / Ann-Margreth Berggren Bärring & Gunnar Ericson. – Stockholm, 1988. – 64 s. – (Rapport / Byggforskningsrådet ; 1988:58). – Inventering och flygfotografering med infrarödkänslig film sommaren 1986 i Malmö.

331 *Cederberg, Irka.* "Hårdare miljöpolitik inget hot mot jobben". – (LO-tidningen. 1988:45, s 9). – Intervju med Guntram Olofsson, kommunalråd vid roteln för miljö- och sysselsättningsfrågor.

332 *Jarlås, Jan Erik,* PM angående flinta. – (Förf:s Tunnel Öresund mellan Barsebäck och Danmark. – 2., omarbetade, uppl. – Vallentuna, 1988. – S 121-124).

333 *Lundberg, Anna-Kerstin,* MILJÖPLUS i Malmö. – (Blänk & stänk. 1988:1, s 8-9). – MILJÖPLUS=slam som rötas i reningsverken (Sjölunda och Klagshamn) och sedan används i lantbruket.

334 *Rosén, Bo,* Lortsverige – 50 år efter Lubbe Nordström / av Bo Rosén ; i samarbete med Elsbeth Rosén. – Stockholm, 1988. – 286 s. – Om Malmö: s 93 m fl.

335 *Spjuth, Anders,* Spännande försök med nya reningsmetoder. – (Blänk & stänk. 1988:3, s 8-9). – Försök vid reningsverken i Sjölunda och Klagshamn att få ner kvävehalten i det vatten, som sedan släpps ut i Öresund.

V. Medicin

336 *Barn* med MBD-problematik vid en habiliteringsavdelning / av Ingrid Bjerre ... – (Socialmedicinsk tidskrift. 1988:3/4, s 152-157). – Minimal brain dysfunction, hjärnfunktionsstörning. Habiliteringsavdelningen i Malmö 1976-1984 : undersökning.

337 *Bjurstam, Nils,* Mammografiprojekten ger unika möjligheter till analys av dödligheten i bröstcancer. – (Läkartidningen. 1988:47, s 4050,4055). – A propos Malmöstudien, se nr 346.

338 *Blennow, Inger,* Fontänhuset i Malmö. – (Finform. 1988:5, s 13-14).

339 *Brander, Gunnel,* Äldre tonårsflickors sexualitet – en deskriptiv undersökning av 109 gymnasieflickor i Malmö / Gunnel Brander, Berit Persson. – Lund, 1986. – (5), 28+9 s. – Psykologexamensuppsats vid Institutionen för tillämpad psykologi, Lunds universitet.

340 *Dahlbeck, Per,* De första åren är viktiga. – (Förskolan. 1988:2, s 28-29). – Viktoriagården, behandlingsinstitution för förskolebarn och deras familjer.

341 *Gunnarsson, Sören,* Fem av åtta storbränder i Malmö anlagda. – (Försäkringstidningen. 1988:3, s 24-25). – Mordbrännares och pyromaners psykiska tillstånd.

342 *Hallengren, Lennart,* Undersökning vid Malmöpolisen : hur drabbas ickerökande av en rökig arbetsmiljö? – (Polistidningen. 1988:8, s 285).

343 *Hanson, Bertil S.,* Social network, social support and health in elderly men : a population study. – Malmö, 1988. – 143 s. – Sociologisk studie av äldre män i Malmö.

344 *Hemofilivården* i Sverige : centraliserat ansvar ger hög vårdkvalitet / av Inga Marie Nilsson ... – (Läkartidningen. 1988:20, s 1773-1774, 1776). – Blödarsjuka och Willebrands sjukdom. Två centra: i Stockholm och Malmö.

345 *Malmö* kommun. – (Sjukvård och äldreomsorg 1987 : en hälsoekonomisk analys av den landstingskommunala verksamheten. – Stockholm, 1988. – S 125-132. – (Spri-rapport ; 256)).

346 *Mammographic* screening and mortality from breast cancer : the Malmö mammographic screening trial / Ingvar Andersson ... – (British medical journal. 1988:15 Oct., s 943-948).

347 *Olsson, Anders,* Fontänhuset i Malmö satsar på övergångsjobb. – (Revansch. 1988:3, s 9-10).

348 *Petersson, Bo-Göran,* ADB-verksamheten i Malmö sjukvård. – (Sjukhuset. 1988:4, s 304, 306-308, 310).

349 *Ramsby, Åge,* Genombrott för handkirurgin : Västeuropas första professur i Malmö. – (Läkartidningen. 1988:48, s 4232-4233). – Intervju med professor Göran Lundborg.

350 *Sjölander, Ann-Christin,* Slita för två : på Malmö sjukhus är det inte bara ett talessätt. – (Kommunalarbetaren. 1988:17, s 4-7). – Personalbrist och nedskärningar orsakar dålig arbetsmiljö och stor personalomsättning.

351 *Sommer, Peter,* Sjukvårdsberedskap för krig och fred blir allt viktigare. – (Skydd & säkerhet. 1988:11, s 6-8). – Beredskapsplanering vid Allmänna sjukhuset.

352 *Tabár, László,* Låg sensitivitet, felräknad statistisk styrka två av flera svaga punkter i Malmö-studien / av László Tabár, Gunnar Fagerberg. – (Läkartidningen. 1988:47, s 4055-4056). – Mammografiundersökningen, se nr 346.

353 *Tandborstning* i vissa skolor i seklets början. – (Bäckman, Nils, Grahnén, Hans & Ollinen, Peter, Tandvård för folket – förhistorien och spelet bakom folktandvårdens tillkomst år 1938. – Umeå, 1988. – S 76-78). – Skolläkaren i Malmö, William Wåhlin, startade 1914 ett försök med obligatorisk tandborstning vid Mellersta förstadsskolan.

354 *Trozell, Monika,* Jourtjänster ett sätt att lösa sjuksköterskebristen : fritt jobb med stort ansvar. – (Vårdfacket. 1988:13/14, s 8-9). – Långvårdssjukhuset Värnhem.

355 *Wikander, Lars,* Mathildenborg i Limhamn, Malmö. – (Förf:s Inspirationskällan : exempel från hela Sverige på hur flödande inspiration och fantasi i äldreomsorg och på sjukhem kan få långvårdsöknen att blomma. – Malmö, 1988. – S 121-122).

356 *Wikander, Lars,* Värnhem avd 16, Malmö. – (Förf:s Inspirationskällan : exempel från hela Sverige på hur flödande inspiration och fantasi i äldreomsorg och på sjukhem kan få långvårdsöknen att blomma. – Malmö, 1988. – S 126-128).

X. Musikalier

357 *Boklund, Hans-Göran,* Mäster Palms sångbok fyller 100. – (Malmömagasinet. 1988:5, s 6). – August Palm.

REGISTER
(Siffrorna hänvisar till nummer)

A10 M 329
Agrelin, Ove 147
Almsjukan 301
Altgård, Clemens 64
Amaltheaattentatet 52
Amatörteater 104
Ambrosius Bogbinder 111
Andersson, Bernt 169
Andersson, Britta 192
Andersson, Helge 120,156, 170,282
Andersson, Ingegerd 240
Andersson, Ingvar 346
Andersson, Leif 7
Andersson, Margareta 51
Andersson, Mary 52,113,208
Andersson, Ole 300
Andersson, Per 2
Andersson, Per Gunnar 273
Andersson, Stig 226
Andersson, Sven 114,258
Andersson, Ulf 244
Andréason, Christer 8
Annetorpsleden 106
Antonsson, Verner 217
Aqvakul 321
Arbetet 133,195
Arbetsmiljö 196,208,212,216,222, 342,350
Arkeologi 105-106
Arkitekturgalleri 92
Armerad betong AB 303
Armillarsfär 14
Arvid Bernces förlag AB 117
Askeberg, Ingrid 259
Asther, Nils 115

Bagarelaget 109
Bager, Einar 108-109
Bager, Elsebeth 86,154
Barn i kris (projekt) 239
Barnens by 236
"Bellevue park" (servicehus) 90
Bengtsson, Tage 116
Berggren, Carl-Otto 26,152
Berggren Bärring, Ann-Margreth 330
Bergström, Jan 163
Bernce, Arvid 117
Berthelius, Jenny 53
Bibliografi 4
Billgren, Ola 72,73,82
Bjerre, Ingrid 336
Bjerstedt, Åke 36
Bjurtstam, Nils 337
Björck, Ingela 227
Björk, Adolf 118
Björk, Kaj 118
Björn, Michael 54
Björnqvist, Sture 210
BK-huset 151
Bladh, Stig 1,9,17
Blennow, Inger 338
Blomberg, Barbro 5
Blomgren, Christer 269
Blödarsjuka 344
Boendeinflytande 227, 233
Boklund, Hans-Göran 27,211, 310,357
Bolagisering 176,309
Bondeson, Gustaf 311
Borgqvist-Steen, Gerty 119
Bostaden (utställning) 228
Bosund, Marie 196
Brahe, Tycho 14
Brandell, Björn 74
Brander, Gunnel 339
Brandkåren 249,310
Brandsjö, Kaare 249
Broar 276
Brottsofferjour 193
Brovik, Ingela 130
Brunnberg, Klas 171
Brännvinsbränneri 120
Bulltoftaskolan 28
Bunkeflo 86
– kyrka 86
– skola 30
Busk, Susanne 287
Bäcklund, Göran 169
Bärring, Ann-Margret Berggren 330
Börshuset 260

C.O. Lindahl 274
Calissendorff, Anna 317
Cancerfonden 254
Carlson, Per-Olof 260
Carlsson, Terese 75
Caroli city 267
CD 251
Cederberg, Irka 55,169,234,331
Cedervall, Nicklas 120
Celsiusgården 197,203
Centrum för produktutveckling och produktionsteknik 290
Christensson, Sven-Ove 232
"Cityscape" (konstverk) 82
Clarberg, Anders 283
CPP 290
Cykelställ 277

Dahlbeck, Per 28,339
Dahlbäck, Hans 46
Dahlgrenska stiftelsen 198
Danielsson, Axel 195
Danielsson, Stefan 197,212
Datorisering 250,256,273,280,348
Davidhallstorg 268
Davidson, Kristina 29
Dialekter 46
Diamant, Anders 134
Di Niscemi, Maita 88
Drottningtorget 268
Dymling, John-Fredrik 213

Edgren, Lars 110
Ekström, Gert 274
Elgeskog, Valter 291
Eliason, Alf 121
Energiverket 176
Engelbrektson, Sören 94
Ericson, Anders 175,292
Eriksson, Anna 275
Ericson, Gunilla 301
Ericsson, Gunnar 300,330

Fagerberg, Gunnar 352
Fagerström, Birgitta 6
Falk, Erland 142
Fastighetskontoret 66,228
Filippini, Ramon 122
Filmcentrum 101
Fiolbyggare 94-95,97,146
Flyktingmottagning 196-197, 202-204
Folkdansens vänner 324
Folkets park 205
Folkskolor 30,35,42,45
Fontänhuset 338,347
Forskning i Malmö (stiftelse) 179
Forss, Tommy 148
Forssman, Sven 276
Forum målarskola 84
Fotbollklubbarnas samorganisation 318
Franzén, Anders 198-199
Fredholm, Kerstin 261
Fredriksson, Lennart "Fredde" 123
Frennessen, Karl Gunnar 30

Friluftsstaden 229
Fritid Malmö 247
Fritidshem 29
Fromark, Kaj 31
Fryklund, Björn 168
Frälsningsarmén 241
Futura (projekt) 248
Fäldt, Håkan 200
Färjetrafik 287-288
Förenade städ AB 224
Förskolor 28,47,245

Galleri Gerthel 92
Gamla kyrkogården 155
Gasverket (kvarter) 255
Geologi 162-163
Gillberg, Björn O. 314
Gistorp, Anders 251
Glans, Gay 32-33
Gleerupska huset 92
Goldschmidt, Astrid 55
Gottfridsson, Roger 122,136, 319-320
Gradowski, John 214,235-236
Graffiti 75
Grannsämjan (projekt) 231
Grill, Claes 326
Grimsberg, Börje 262
Gullviksborg 226
Gunnarsson, Sören 341
Gustav Adolfs torg 268

Habiliteringsavdelningen, MAS 336
Hagans, Tim 124
Hagelin, Kennet 237
Hallengren, Lennart 98,238,246, 342
Hamnen 171,185,266
Handikapphjälpmedel 244
Hans Michelsens hus 93
Hanson, Bertil S. 343
Hansson, Elna 125
Hansson, Ingrid 149
Hansson, Lennart 327
Hansson, Per Albin 9
Haste, Hans 164
Hedberg, Dag 99
Hedman, Lena 200,321
Heinels 274
Heleneholmsskolan 40
Helgeandshuset 107
Helgeandsorden 107
Henriksson, Ernst 78
Henriksson, Greger 100
Hessle, Sven 239
Hindersson, Per 263
Hintze, Pia 76
Hodgson, Roy 126
Hohög 156
Hollander, Christiaan 110
Holmbeck, Marianne 193, 264
Holmberg, Eva 127
Holmgren, Anna 215
Holmgren, Jan 89
Holmgången 157
Holmqvist, Margaretha 174
Huber, Jeanette 128
Hungaria (restaurang) 58
Husie 188
Hårde, Ulla 229
Högskolor 25,34,38,43,223
Högvakten (projekt) 241

Ideon 244
Idrottsmuséet 11
IFK Malmö 319
Ikonmålning 77,144
Informations- och rådgivnings-sektionen 240
Ingvar, Cilla 293
Ingvarson, Anders 34,216,230, 265
Ingversen, Asser 107
Inkorporeringar 170
Intiman 99
Invandrare 47,60,62,197,201
Irving, Dorothy 36
Isacsson, Sven-Olof 25
Islam 22
Isling, Åke 35

Jacobsen, Grethe 201
Jacobsen, Vagn 116
Jakobsson, Leif 200
Jakobsson, Svante 131
Jansson, Annika Kristina 128
Janstad, Hans 217
Janzon, Ulla-Britt 102
Jarlås, Jan-Erik 332
Jartorp, Sven 309
Jensen, Jørgen Steen 108
Jigin, Gösta 176
Jobbcentrum 218
Johansson, Anna-Greta 149
Johansson, Bertil 226
Johansson, Birgitta 294
Johansson, Björn Axel 56
Johansson, Börje 270
Johansson, Cecilia 8
Johansson, Hans 73
Johansson, Ingrid 149
Johansson, Jörgen 165
Johansson, Olle 252
Johansson, Sölve 92
Johnsson, Björn 328
Johnson, Per-Olof 36
Josefsson, Christina 240
Järnvägar 282,284-286
Jönsson, Anette 58
Jönsson, Bertil 11
Jönsson, Göran 217
Jönsson, N.-Göran 304
Jörgen Kocks gård 91,93

Kalendehuset 93
Karlsson, Hasse 177
Kartor 161-163
Kátay, Zoltán von 58
Katolska församlingen 20
Kirseberg 247
Kjellén, Nicklas 48
Klagshamns reningsverk 333,335
Klatsch (tidning) 18
af Klinteberg, Fredrik 277
Klotter 75
Koch, Bernhard M. 20
Kock, Jörgen 111
Kockums AB 12,15,220,257, 304-306,308,325
Kockums hus 12
Kockums Marine AB 290, 307-308, 325
Kockumsområdet 263
Kommunallag 178
Kompanihuset 93
Kompostering 294
Kooperativ 230,245
Kranenområdet 263
Kriminalvårdsanstalten 221
Kristensson, Kurth 179
Kroksbäck 27
Kryddgårdsskolan 37,44
Kulladals FF 320
– församling 87
Kvacksalveri 125
Kvinnors ålderspensionering (projekt) 206
Kyrkor 21
Kärfve, Eva 59

Lagerbäck, Björn 193
Landelius, Sven 190
Lange, Peter 22,180,218-219
Lantbruksmötet 1937 291
Larsson, Bengt G. 315
Larsson, Gerhard 158
Larsson, Peter 23,194,253,295
Larsson, Stefan 24
Larsson, Åke Waldemar 150
Lefwert, Karl-Erik 241
Leksell, Hans 141
(A.) Lenander 274
Levin, Claes 237
Levin, Göran 39
Liljegren, Göran 303
Lilla torg 268
Lillesaar, Wiiu 202
Limhamn 23,119,147,153,158, 253,287,295-296,312,355
Limhamn-Dragør-färjan 287-288
Limhamniana : register 3
Limhamns fiskareförening Öresund 296
- skeppsvarv 295
Lind, Mecka 60
Lindberg, Annika 49
Linde, Per 64
Lindeborg 264
Linder, Lars 297
Lindh, Sune 40
Lindkvist, Harald 220
Lindquist, Erik 260
Lindstrand, Gisela 242
Lindvall, Sven 322
Lindängen 84
Lindängeskolan 40
Lippold, Mark 121
LO-sektionen i Malmö 217
Lundbak, Henrik 111-112
Lundberg, Anna-Kerstin 333
Lundberg, Frans 103
Lundberg, Kristian 64
Lundblad, Göran 278
Lundborg, Göran 349
Lundgren, Kjell 87
Lundgren, Max 61-62
Lundh, Hans 159
Lunds universitet 247
Lång, Helmer 117
Läderfabriken 72,76
Läkarutbildning 25
Länsarbetsnämnden 215,219
Länsstyrelsen 290
Lärarhögskolan 36,38
Lärarutbildning 39
Lärlingar 110
Lööv, Ingegerd 240

Macias Svensson, Gloria 203
Magnusson, Erik 307
Magnusson, Kenneth 190
Malmgården 229
Malmqvist, Ulf 63
Malmö allmänna sjukhus (MAS) 6,213,336-337,344,346,348-352
- energi AB 176,309
- energiverk 176,309
- fornminnesförenings skrifter : register 2
- fotbollsförening (MFF) 122,132 323
- grafiska manskör 96
- kommunala bostads AB 226, 231
- konsthall 73,79
- konsthalls vänner 81
- kyrkliga samfällighet 21
- lokaltrafik 273,278, 280
- museum 8,13,16,77,247,328
- skolmuseum 45
- skolstyrelse 149
- socialdemokratiska tjänstemannaförening 166
- stadsbibliotek 5-6,51,56,247,251 329
- stadsteater 99,101
- yllefabrik AB 310
Malmö-Genarp-Ystads järnväg 282
Malmö-Genarps järnväg 286
Malmöhus slott 91
Malmöhusgardet 328
Malmö-Limhamns järnväg 284
Malmöpaketet 257
Malmö-Simrishamns järnväg 285
Mammografi 337,346,352
Mannhem 56
Mansfeld-Håkansson, Solveig 16
Margarin aktiebolaget Zenith 311
Mariaskolan 27
Mathildenborg 355
MAS 6,213,336-337,344,346, 348-352
Matris (utställning) 73
Medberg, Ronny 221
Medeltiden 24,107-112,201
Mellersta förstadsskolan 353
Melodigången 245
Mendikanter 24
MFF 122,132,323
MILJÖPLUS 333
Miljövård 252,331,333-335
MKB 226,231
Mobbning 44
Modéer, Kjell Åke 195
Moderata samlingspartiet 172,174
Molin, Staffan 243
Monbijouskolan 26
Moodysson, Lukas 48,64
Mordbränder 341
Munck, Johan 129
Munck, Marcus 129
Munck af Rosenschöld, Thomas 129
Munkordnar 24,107
Månsson, Bo 39
Mårtensson, Bertil 65
Mögelsanering 258-259,261,264
Møller, Helge 231
Möllerström, Sten 133
Möllevången 65,247
Möllevångstorget 65,268

Naffentorps skola 30
Naturgas 252
Nenzell, Anne-Marie 244
Niels Kuntzes hus 93
Nilson, Anton 130
Nilsson, Bengt 95,146
Nilsson, Bo 72
Nilsson, Christer 205
Nilsson, Göran 96,245
Nilsson, Inga Marie 344
Nilsson, Karl-Ola 102
Nilsson, Lars 131
Nilsson, Stellan 132
N. Nilsson fiolbyggare AB 94-95,97
Norderyd, Alf 66
Nordlöf, Torbjörn 298
Nordström, Tommy 157
Numismatik 108
Nydahl, Klas 250
Nygren, Tord 61
Nyström, Bengt 9

Olander, Lars-Olof 299
Ollén, Gunnar 104
Ollén, Joakim 182
Olofsson, Guntram 331
Olofsson, Ken 79
Olsson, Anders 12,37-38,347

Olson, Göran 124
Olson, Håkan 92
Olsson, Håkan 284
Olsson, Jan 103
Olsson, Mats 126
Ohlsson, Per T. 134
Orwén, Håkan 283

Palm, August 357
Palm, Sixten 135
Palmér, Calle 132,136,323
Palmqvist, Ove 329
Parker 300
Parodi, Alessio 67
Paus, Kjeld 222
PEAB 263
Pedersen, Vidar 266
Pérez Santiago, Pancho 68
Persson, Berit 339
Persson, Bertil 183
Persson, Eric Sigfrid 229
Persson, Ingrid 305
Persson, Lars Viggo 147
Petermann, Ingrid 106
Petersson, Bo-Göran 348
Peterson, Lars 80-81
Peterson, Tomas 168
Picéhus 262
Pihl, Ove 137
Pilgrimen (fartyg) 289
Ping-pong-nytt (tidning) 133
Polismuséet 194
Poppe, Nils 138
Prahl, Egon 285
Privatisering 169,179,184,234
Puktörne, Tommy 13
Pålsson, Hans 36
Pålsson, Paul 308

Ragnarson, Per 14-15
Ramsby, Åge 349
Ranft, Doris 143
Rederi AB Egon 312
Redlund, Margareta 191
Reepalu, Ilmar 184
Reformationen 111
Reklamteknik AB 313
Rengholt, Ulf 114
Restaurang Hungaria 58
Ribershus 229
Ringberg, Bertil 162
Ringsted (bostadsrättsförening) 232
Romberg, Thomas 153,185
Roos, Birger 244
Roos, Fredrik 74
Rooseum 74,80,83,85,89
Rooth, Anita 39
Rosborn, Sven 93,150
Rosén, Bo 334
Rosén, Elsbeth 334
Rosengård 17,37,47,61,120,209, 230,237,242
Rosenvingeska huset 93
Rostius, Christopher 139
Rudberg, Ann 127
Rütting, Anna 186
Rådhuset 152
Rörsjöstaden 53,247
Rörsjöverket 89

Saab-Scania AB 314
Salameh, Eva-Kristina 47
Salonen, Tapio 238,246
AB Samfod 315
Samlad skoldag 41
Samspel 88,327
Sandell, Håkan 64
S:t Antoniigården 109
S:t Knuts torg 268
S:t Mikaels kyrka 87
Santiago, Pancho Pérez 68
SAS Royal Hotel 267,297
Schelin, Thure 255
Schlyter, Herman 155
Schmidt, Olle 187
Schmidt, Staffan 73,82
Schmitz, Arne 140
Schmitz, August 140
Schoug, Gösta 223
Schütt, Jan-Erik 188
Scocozza, Benito 112
Sehlin, Börje 306
Servicehus 225
Sheraton Hotel 190,212
Silén, Marianne 151,267
Sillabanan 284
Siöström, Gunnar 18
Sjukvårdsberedskap 351
Sjöberg, Britt-Louise 69
Sjöberg, Sven G. 139
Sjöfartsmuséet 12
Sjöfartsuniversitetet 43
Sjölander, Ann-Christin 350
Sjölunda 333,335
Sjöqvist, Gunnar 97
Skanska 316
Skoog, Elsie 29
Skråväsen 109
Skånepartiet 165,168
Skånska cementgjuteriet 316
Slånbäret (förskola) 216,259
Socialdemokratiska partiet 164
Socialförvaltningen 225,239
Sofielundsskolan 32-33
Sommer, Peter 351
Sonesson, Inga 19
Soutkari, Martti 64
Spadab 256
Spjuth, Anders 335
Sponsring 80-81,301
Spårvägar 283
Stadsbyggnadskontoret 161
Stadshypotek Skåne 317
Statistikbyrån 167
Steen, Bertil 206
Steen Jensen, Jørgen 108
Stenkulaskolan 40
Stiftelser 198-199,290
Stigendal, Mikael 168
Stortorget 268
Strömberg, Bosse 159
Studioteatern 98,100,128
Stuge, Barbro 4
Ståhle, Arthur 18
Sundberg, Anders 224
Sundh, Olle 233
Swedenmark, Eva 113
Svenning, Marianne 207
Svenska mustaschklubben 7
Svenska telegrambyrån 137
Svensson, Bengt E. 41
Svensson, Gloria Macias 203-204
Sveriges geologiska undersökning 162-163
Sydsvenska dagbladet 78,134-135, 143-144,210
Syrenelund 61
Söderberg, Staffan 36
Södra Fiskartorget 268

Tabár, László 352
Takmålningar 48
Tandläkarhögskolan 34,223
Tegnérskolan 153
Tekniska muséet 11,14
Teschska palatset 154
Theander, Martin 50,160
Thottska huset 267
Tidman, Bo 248
Tillander, Ulla 141
Tillsammans kan vi (projekt) 17

Tollin, Sven 138
Torups slott 88
Trafikförsörjningsplan 279
Trafikmiljö 252,275,281
Triangeln 190-191
von Troil, Samuel Gustaf 142
Trozell, Monika 354
Trädgårdskonsten i 90-talets park (tävling) 302
Trädgårdsstrejken 1935-1936 211
Tunneln 93
Turkosen 2 262
Törnrosen 230
Törnrosens förskola 47
Törnqvist, Gunnar 299

Ungdom i city (projekt) 243
Utvecklings AB Kranen 290
Utvecklingsfonden 290

Wachtmeister, Marika 83-84
Wahlström, Marie 280
Waldhör, Ivo 189
Wedin, Ingegerd 125
Wennberg, Lena 143-144
Wennerholm, Owe 107
Werup, Jacques 50,70
Westin, Claes 147
Wickström, Ingemar 316
Wictorin, Staffan 71
Videoväld 17
Wijk, Margareth 85
Wikander, Lars 355-356
Wikman, Hugo 163
Viktoriagården 340
Wilhelmsson, Inger 214
Willebrands sjukdom 245
Vintrie 159
Wirén, Herta 49
Wisfelt, Margit 145
World Maritime University 43
Vykortsantikvariat 1
Wåhlin, William 353
Wällstedt, Jan 312
Värnhems sjukhus 354,356
Värnhemsskolan 31,40

Yrkesskolor 31
Yttergren, Magdalena 44

Zade, Günther 43
Zenith 311

Åberg, Frans Christian 146
Åberg, Hans 44
Åkerlund, Staffan 298
Åstedt, Björn 286
Åström, Kjell 268

Äldreomsorg 345,355
Äpplet (förskola) 235
Ärkebiskopsgården 93

Öresundsbroprojektet 269-272
Öresundsdelegationen 272
Ösgård, Ingela 45
Öster 158,266
Östmar, Jan-Erik 44

FÖRKORTNINGAR

ABF	= Arbetarnas bildningsförbund
ADB	= automatisk databehandling
Akad. avh.	= akademisk avhandling
AMU	= arbetsmarknadsutbildning
Arbt	= Arbetet
bd	= band
Bis	= Bibliotek i samhälle (förening)
bl	= blad
bl a	= bland annat (andra)
CAD	= computer aided design = datorstödd konstruktion
CD	= compact disc
cop.	= copyright
CPP	= Centrum för produktutveckling och produktionsteknik
d	= del(ar)
DIK	= Dokumentation. Information. Kultur (förbund)
Diss.	= dissertation = akademisk avhandling
Ds	= departementsstencil (eller -skrivelse)
f d	= före detta
förf:s	= författarens
h	= häfte
HTF	= Handelstjänstemannaförbundet
K	= Kommittédirektiv
kv.	= kvarter
KvP	= Kvällsposten
MAS	= Malmö allmänna sjukhus
MFF	= Malmö fotbollsförening
MKB	= Malmö kommunala bostads AB
ML	= Malmö lokaltrafik
mm	= med mera
opag.	= opaginerad = utan sidnumrering
s	= sida, sidor
SDS	= Sydsvenska dagbladet
SGU	= Sveriges geologiska undersökning
SKR	= Sveriges konstnärers riksförbund
SOU	= Statens offentliga utredningar
SSR	= Sveriges socionomers riksförbund
uppl.	= upplaga
utg.	= utgivare, utgiven

Malmö fornminnesförenings verksamhet 1988

Årsmöte

Ordinarie årsmöte hölls den 24 mars i Malmö Latinskolas aula med ca 75 närvarande medlemmar.

Efter årsmötesförhandlingarna höll professorn i historia vid Lunds universitet Eva Österberg ett föredrag över ämnet "Regionhistorisk forskning – en angelägen forskningsuppgift". Professor Österberg berörde också planerna på upprättandet av ett regionalhistoriskt forskningsinstitut.

Efter föredraget redovisade två av 1987 års stipendiater till den Slangerup-Malmbergska fonden, Lars Berggren och Mats Greiff, sitt forskningsprojekt varefter Jeanette Ranelycke och Birgitta Brihmer, Vuxenskolan, informerade om olika förslag till lokalhistorisk kursverksamhet i samverkanarrangemang mellan Malmö fornminnesförening och Vuxenskolan.

50 medlemmar samlades därefter till samkväm på restaurang Margareta.

Styrelsen

Under året har styelsen sammanträtt fyra gånger, den 15 februari, den 18 mars, den 19 september och den 1 december.

Styrelsen har under året haft följande sammansättning:

Professorn Kjell Å Modéer, ordförande
Direktören John Hain, vice ordförande och kassaförvaltare
Arkitekten SAR Bengt Berggren, sekreterare
Fil lic Bengt Salomonsson och fil kand Elsebeth Bager med lektorn Hans Ersgård, stadsarkivarien Birgit Arfwidsson-Bäck, speciallläraren Idoff Nyberg och redaktören Hans Janstad som suppleanter.

Den 8 november 1988 avled styrelseledamoten fil lic Bengt Salomonsson.

Utflykter, föredrag m m

Lördagen den 9 april visades Skolmuséet för föreningens medlemmar av folkskolläraren Kjell Asp som också berättade om Malmös skolhistoria och visade filmen Malmö folkskolor, jubileumsåret 1942.

Ett 30-tal medlemmar deltog i arrangemanget.

Onsdagen den 4 maj visades ett annat av Malmö små muséer, Spårvägsmuséet. Deltagarna samlades på Gustav Adolfs torg och företog därefter en gemensam bussfärd till muséet med en buss från 1939. En historisk kavalkad över spårvägen i Malmö visades på videofilm varefter muséet visades. Cirka 20 medlemmar deltog i visningen.

Malmö fornminnesförenings traditionella vårutfärd ägde rum torsdagen den 12 maj 1988. Två abonnerade bussar med Bengt Salomonsson och Bengt Berggren som färdledare förde 100 deltagare till Svenstorps slott som första anhalt.

Fil kand Cecilia och lantmästare Nils Gyllenkrok berättade om slottets historia och guidade i slottsparken. Resan fortsatte därefter till Stehags kyrka som visades av kyrkofullmäktiges ordförande Harald Billing. Längs den vackra vägen utmed Västra Ringsjöns norra strand och Ageröds mosse gick färden sedan till Billinge Hembygdsmuseum. Fru G Welin informerade här om verksamheten och därefter besågs dess samlingar.

Från Billinge gick färden till Röstånga där lunch serverades på Gästgivaregården.

Efter lunchen fortsatte resan via Herrevadskloster till Gruvmuséet i Bjuv med dess intressanta utställning kring gruvindustrin.

Före återresan till Malmö gjordes ett besök i vikingabyn i Hög. Anders Ödman informerade och guidade och besöket avslutades med en enkel måltid på vikingavis.

Malmö fornminnesförening deltog söndagen den 5 juni under Skånes hembygdsdag i Skånes djurpark, Höör, med ett stånd för information om föreningens verksamhet och för försäljning av dess alster.

Malmö fornminnesförenings höstutfärd arrangerades lördagen den 15 oktober. 73 medlemmar fördes med två abonnerade bussar till Klörup. Ann-Louise och Håkan Haleby visade Klörupshäktet och berättade dess historia. Deltagarna kunde också titta in i den intilliggande av ålderdomligt datum präglade smedjan.

Resan fortsatte via kalkugnarna i Östra Torp till Trelleborgs museum där museichefen Ulla Ahnfeldt visade Skateholmsutställningen.

Från Trelleborg fortsatte färden till Gislövs kyrka där arkeologen Karna Jönsson, som lett de där pågående arkeologiska arbetena, berättade om de unika fynden.

Utfärden avslutades med kaffe och kakor på Östra Grevie folkhögskola.

Tisdagen den 18 oktober arrangerade fornminnesföreningen en poetisk – musikalisk soaré med Jaques Werup och Rolf Sersam i Café Hipp på Kalendegatan.

120 deltagare åt en gemensam måltid och lyssnade till en annorlunda underhållning under rubriken "Glömskans lek" i vilken Skåne och Paris knöts samman i visans och poemets form.

Den 3 november visade Kerstin Andersson ikonutställningen i muséets konstavdelning varefter antikvarie Thomas Romberg visade medeltidsutställningen på Malmö Muséer samt presenterade aktuella utgrävningar inom Malmö kommun. Kvällen avslutades med kaffe på restaurang Vega. 25 medlemmar deltog i arrangemanget.

Lokalhistoriska kurser

Malmö fornminnesförening arrangerar under 1989 en studiecirkel i samarbete med Vuxenskolan under rubriken "Försvenskningstiden". Som förberedelse för cirkelstarten anordnades under hösten tre sammankomster.

Den 27 oktober informerade förste intendenten Sven Rosborn om Malmö Muséers material och utställningar som berör den aktuella tidsperioden.

Den 12 november företogs en rundvandring i 1600-talets Malmö under ledning av antikvarien Thomas Romberg och den 1 december berättade lektorn Hans Ersgård och konstnären Ralph Björklund om olika sätt att angripa forskningsuppgifterna.

Plubliceringsverksamheten

Malmö fornminnesförenings tidskrift Elbogen, årgång 18, har utkommit med fyra nummer, nummer 1 den 29 februari 1988, nummer 2 den 4 juni 1988, nummer 3 den 2 oktober 1988 och nummer 4 den 19 december 1988.

Ordföranden har varit ansvarig utgivare och som redaktion har ordföranden, Bengt Salomonsson och sekreteraren tjänstgjort.

Medlemsantal

Under året har förenigens medlemsantal utgjorts av fyra hedersledamöter, två ständiga medlemmar och 1077 övriga medlemmar.

Medlemsantalet har minskat med 127 sedan föregående år.

Under året har 56 nytillträdande medlemmar registrerats och 183 medlemmar avförts ur medlemsregistret.

Folke Malmbergs och Birgit Slangerup-Malmbergs fond

Malmö fornminnesförenings styrelse har i juli månad genom sitt arbetsutskott utsett Hans Wallengren, Lund, och Anders Franzén, Malmö, till årets stipendiater.

Under augusti månad ledigförklarades ytterligare forskningsstipendier till vilka arbetsutskottet utsåg Pauline Nathanson, Lund, och Elisabeth Rudebeck, Lund, som stipendiater.

Hans Wallengrens arbete avser forskning kring Malmöfastighetsägarnas tidiga organisationsprocess under tiden fram till 1914.

Hans Wallengren är doktorand vid historiska institutionen, Lunds Universitet.

Andrs Franzéns arbete avser fortsatt forskning kring Malmöstiftelsernas bakgrund, utveckling, verksamhet och den sociala och ekonomiska ställning de personer hade som understöddes av Malmö stiftelser.

Anders Franzén forskar vid kulturvetarlinjen, Lunds Universitet.

Pauline Nathansons arbete avser redigeringsarbete av en uppsats om dekorationsmålaren C L Gernandt och hans arbete på Katrinetorp. Pauline Nathanson forskar vid linjen för konstvetenskap, Lunds Universitet.

Elisabeth Rudebecks arbete avser forskning kring flintmaterial från utgrävningarna i Kvarnby och S Sallerupsområdet öster om Malmö. Elisabeth Rudebeck åtnjuter doktorandutbildning i förhistoria vid Lunds Universitet.

Stipendiesummorna uppgick till 20.000:- kronor för Hans Wallengren, 15.000:- kronor vardera till Anders Franzén och Elisabeth Rudebeck samt 5.000:- kronor till Pauline Nathanson.

Leif Ljungbergs stiftelse

Under året har bidrag till Malmö fornminnesförening utdelats med 70.000:- kronor.

Kapitalbehållningen uppgick enligt balansräkningen per den 31 december 1988 till 579.694:- kronor.

Föreningens balanskonto per den 31 december 1988 utgjorde:

Tillgångar		
Bank och kassa		124.211
Aktier		
729 Asea	6.818	
1.260 Sv. Handelsbanken	7.648	
301 Cardo Inv. AB	3.681	
1.550 SE-Banken	32.829	
3.000 Skandia	5.338	
660 Skandia Int.	29.700	
830 Custos	5.636	
500 Öresund	50.775	142.425
Malmbergska Fonden		
Sesam Aktiefond	367.745	
SE-Bankens Räntefond	367.950	
Bank	195.173	930.868
		1.197.504

Skulder		
Bergska Fonden I och II		20.550
Leif Ljungbergs Fond		7.535
Anna-Lisa o Sven Eric Lundgrens Fond		19.800
Emil o Iris Schelins Fond		10.150
Elisabeth Berntons Fond		7.650
Einar Bagers 90 års Fond		14.405
Reserverat för Elbogen 1988		50.000
Reserverat för ej deb. datakostn. 1988		14.000
Föreningens kapitalbehållning		122.546
Malmbergska Fonden		
Beviljat bidrag utbet. januari 1989	15.000	
Kapitalbehållning	915.868	930.868
		1.197.504

Utdrag ur Elbogen Malmö fornminnesförenings matrikel november 1989

Hedersledamöter:
Andersson, Helge, skriftställare
Bager, Einar, fil.doktor, konstnär
Bergh, Brita, fru
Munck af Rosenschöld, Thomas, f.d. borgmästare

Årligen betalande medlemmar, vilka inträtt under år 1989

Ahlin, Anders
Ahlstrand, Gunn
Ahlström, Gitte
Ahlström, Jan
Almer, Astrid
Andersson, Klas

Berggren, Gösta
Berggren, Käthe
Brunzell, Margit
Byström, Inga-Lisa

Carlsson, Maj-Britt
Carlsson, Paul

Erixon, Gurly

Friberg, Staffan

Hagberg, Ebba
Hansson, Håkan
Hernius, Björn
Hesselber-Erdner, Sara
Hultin, Kurt
Hultin, Regina

Jansson, Cecila
Jönsson, Kerstin

Karlsson, Christina
Karlsson, Kjell Börje
Kaspersson, Julius
Knopper, Joyce
Källström, Kerstin

Lagerwall, Ingrid
Lagerwall, Ralph
Leclerc, Ingeborg
Lövdahl, Elisabeth

Månsson, Signe
Möller, Gunnar
Möller, Solveig

Nilsson, Siv-Anne
Niwhede, Gertrud
Niwhede, Willy
Nordgren, Bo
Nordgren, Elisabeth
Nordström, Hans

Paradis, Erik
Paradis, Elsa
Persson, Marta
Persson, Vivianne
Pettersson, Alf
Ploug, Helge

Ranert, Ingrid
Ranert, Sophie
Regner, Inga
Rehnström, Ulf
Renmark, Lars
Ridell, Gunnar
Rosenqvist, Signe
Rosenqvist, Åke
Rundberg, Inge

Samander, Nanny
Schurmann, Anders
Schurmann, Bodil
Sellberg, Lennart
Skogman, Uno
Svensson, Anders

Tekniska Museet Malmö, Biblioteket

Waernberg, Jan
Westman, Thomas

ELBOGEN MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS STYRELSE:
Ordförande: Kjell Å Modéer, professor
V. ordförande och kassaförvaltare: John Hain, direktör
Sekreterare: Bengt Berggren, arkitekt SAR
Ledamöter: Elsebeth Bager, fil.kand, Hans Ersgård, lektor
Suppleanter: Birgit Arfwidsson-Bäck, stadsarkivarie, Hans Janstad, redaktör

Elbogen 1989: Innehåll

KJELL Å MODÉER:	Elbogen – ledstjärnan för Malmö Fornminnesförening vid en ny milstolpe	1
EINAR BAGER:	Börge Bager i berättaretagen	3
GUNNAR ÅBERG:	Apotekarna på Fläkta Örn och deras medicinalväxtodlingar	7
HANS WALLENGREN:	En kamporganisation i vardande – De organiserade fastighetsägarna i Malmö 1882-1914	21
Medlemsinformation		53
MATS GREIFF OCH HANS LARSSON:	Lugnet, en stadsdel i Malmö – Dess tillblivelse och utveckling 1863-1915	57
HERMAN SCHLYTER:	S:t Petri kyrka i Malmö och dess "märkvärdigheter"	73
HERMAN SCHLYTER:	Några märkliga människoöden i S:t Petri	99
Medlemsinformation		103
HELGE ANDERSSON:	Ett "Satans Spökerij" i Malmö 1739	105
HERMAN SCHLYTER:	Motreformationens män i Malmö	135
ARNE BRINK:	Henrik Menander och korkskärarna i Malmö	151
Medlemsinformation		158
KJELL Å MODÉER:	Elbogens elegi	161
HANS ERSGÅRD:	Glimtar från militärstaden Malmö på 1660-talet	163
HELGE ANDERSSON:	Sockenbibliotek runt Malmö under 1800-talet	173
HERMAN SCHLYTER:	J.O. Wallin och koleran på 1830-talet med anledning av ett nyfunnet Wallinbrev i Malmö Stadsarkiv	191
BRITA FALCK OCH W SÖKJER-PETERSEN:	Malmö kvinnliga klubb- & läsesällskap 1909-1989. En vital 80-åring	197
RAGNAR GUSTAFSON:	Malmö 1890. Adresskalenderns karta med kommentarer	205
BARBRO STUGE:	Malmö-litteratur. Bibliografiska noteringar för år 1988 (med tillägg från föregående år)	219
Malmö fornminnesförenings versamhet 1988		239
Utdrag ur Elbogen Malmö fornminnesförenings matrikel november 1989		243

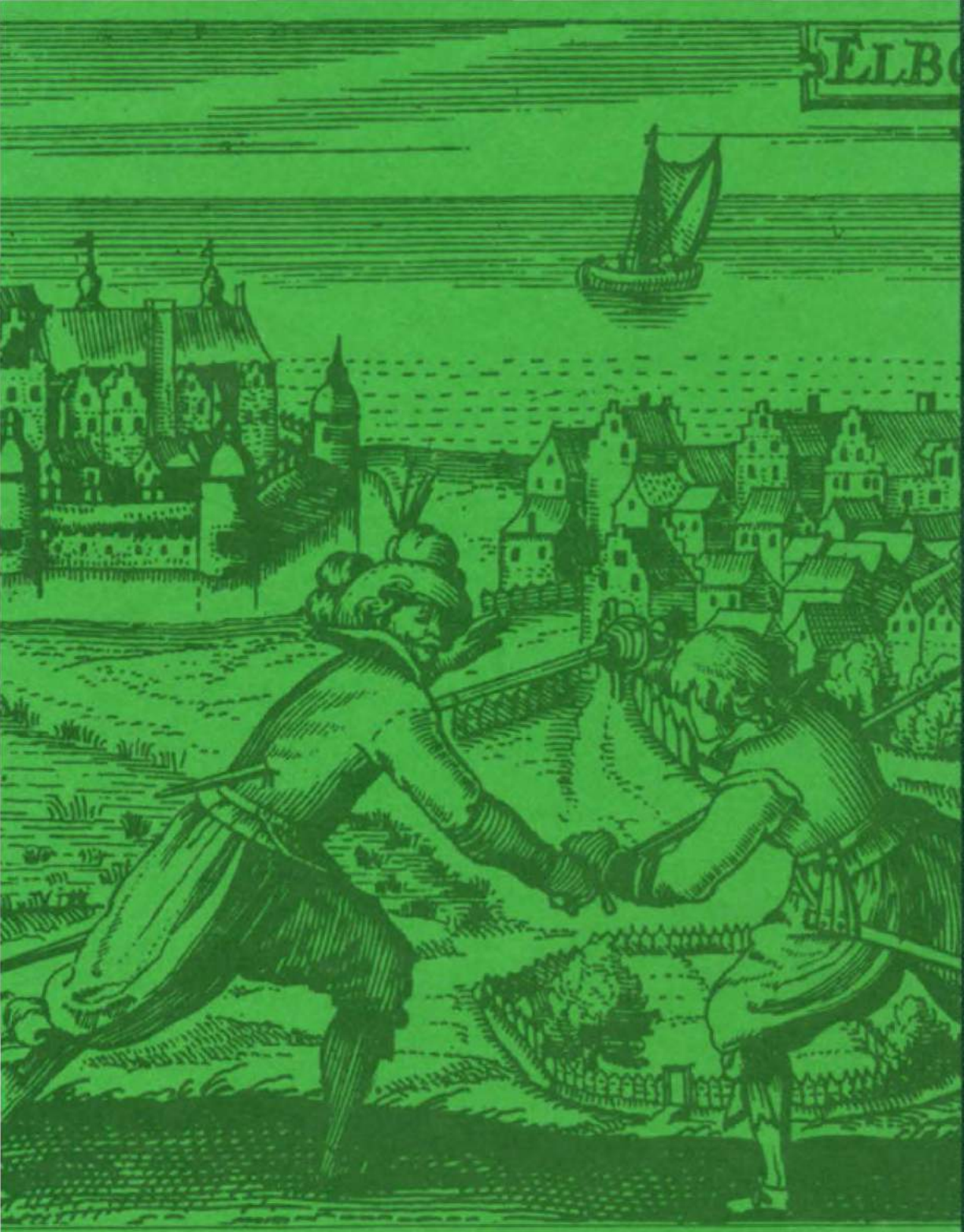

SSN 0345-2786
SBN 91-85156-32-9